

3

4

1981

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

Létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XI. évfolyam, 3—4. szám, 1981. május—augusztus

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához
Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Arokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovic József
Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje 1981. április 28.
Megjelent 1981. július 20.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Major Nándor</i>	Oktatási rendszerünk időszerű kérdései	459
<i>Milan Mali</i>	Tito műve az általános honvédelem és társadalmi önvédelem tartós alapja és ihletője	474
<i>Aleksandar Đurđev</i>	A szocialista autonóm tartományok a munkásosztály érdekei megvalósításának szerepében	491
<i>Đura Knežević</i>	A Kommunisták Szövetsége eszmei-politikai, kádertügyi és szervezeti erősítését meghatározó tényezők	510
<i>Kovács Teréz</i>	A vajdasági falusi fiatalok időbeosztása	532
<i>Nagy László</i>	A testnevelés és a társadalom	547
<i>Cservenák Róbert</i>	Bartók Béla zenei nyelve	556
<i>Szöllősy Vágó László</i>	Bartók horgosi gyűjtésének háttere	563
	<i>Dokumentum</i>	
<i>Lukács György</i>	Bartók és a magyar kultúra	571
	<i>Kerekasztal-beszélgetés</i>	
	A marxizmus és az öngazgatású szocializmus képző és nevelő hatása a középiskolákban	577
	<i>Jelen és múlt</i>	
<i>Jože Goričar</i>	Fogyasztói társadalom — fogyasztói magatartás	599
<i>Ljubivoje Cerović</i>	A vajdasági egyetemisták forradalmi mozgalma a JKP VI. tartományi értekezlete idején	614
	<i>A népfelkelés és szocialista forradalmunk 40. évfordulója</i>	
<i>Szalma József— Belovai József Mészáros Sándor Csehák Kálmán</i>	A jugoszláv szocialista jogrendszer kialakulása a népfelszabadító háború folyamán és annak alapvető jellegzetességei	621
	Vajdaság megszállása 1941-ben	637
	A népfelszabadító harc és szocialista forradalom előkészítése és kezdetei 1941-ben Vajdaságban	650
<i>Gaál György</i>	Vajdaság nemzetjeinek és nemzetiségeinek felszabadító harca és forradalma 1941-ben	663
	<i>Nemzetközi szemle</i>	
<i>Bálint István</i>	Harc vagy szövetkezés — Az eurokommunizmus jelenlegi dilemmái	679
<i>Engler Lajos</i>	A delhi értekezlet margójára — Egységesen a békés és igazságosabb világért	689
	<i>Könyv- és folyóiratszemle</i>	
<i>Mészáros Sándor</i>	Josip Broz Tito Összegyűjtött művei, 6. kötet	697
<i>Csehák Kálmán</i>	Josip Broz Tito Összegyűjtött művei, 7. kötet	701
<i>Ózer Ágnes</i>	Josip Broz Tito Összegyűjtött művei, 8. és 9. kötet	705
<i>Mészáros Sándor</i>	Josip Broz Tito: Az általános honvédelem és nemzeti önvédelem	709
<i>Rehák László</i>	Hozzájárulás Svetozar Marković életművének teljesebb értékeléséhez	712
<i>Nadežda Tomić</i>	Aktuelna pitanja socijalizma, 1981/1—3. szám	724
<i>Cservenák Róbert</i>	Könyvek Bartókról	729
	A Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója	736

Major Nándor

OKTATÁSI RENDSZERÜNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI*

Feltehetően mindannyian egyetértenek azzal az értékeléssel, hogy az eddigiek folyamán országszerte sokat tettünk a nevelés és oktatás szocialista öngazgatású átlényegesítéséért, erre büszkék is lehetünk, habár a munka nehezebb része úgylehet még előttünk áll. A reform más-más dinamikával megy végbe az egyes köztársaságokban és tartományokban, de — függetlenül attól, hogy ki meddig jutott — céljaink azonosak és azonos irányban haladunk.

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy a JKSZ X. kongresszusa után, a szervezett szocialista erők részéről az oktatás reformjáért indított akciók lényegében négy irányban folytak — és folynak ma is.

A nevelés és az oktatás integrálódását a társult munka egészével — tekinthetjük akcióink egyik irányának. Ez az öngazgatási érdekszerveződéssel és a szabad munkacsere első lépéseivel vette kezdetét. Ma, a kezdeti tétovázás, alkalmazkodás és átszervezés után meglehetősen világosan rajzolódnak ki előttünk azok a teendőik, amelyek a küldöttségi viszonyokat lényegükben különböztetik meg a képviseleti viszonyoktól: melyek azok a változások, amelyek lehetővé teszik, hogy a szabad munkacsere ténylegesen kikeveredhessen a parafiskális költségvetési viszonyok bűvös köréből; mely csatornákon keresztül szűrődik be az állami végrehajtó szervek hatása az öngazgatási érdekközösségekbe — etatista viszonyokat teremtve ott is —, és felismerve ezeknek a folyamatoknak a távlatait, megszilárdítottuk az új viszonyok elért eredményeit, melyekről lépésről-lépésre tovább haladhatunk.

Akcióink másik iránya a társultmunka-alapszervezetek alkalmassá tételét célozza a társult munka oktatási funkciójának átvételére. Ez azt jelenti, hogy a munkaszervezetek oktatási szükségleteiket a már alkalmazásban lévők, valamint azok figyelembe vételével tervezik, akiket alkalmazni számítanak, hogy közvetlen viszonyra lépnek velük a szakirányú oktatás kezdetén és felelőssé teszik őket önmaguk képzéséért; hogy üze-

* Elhangzott a Pedagógusok Téli Találkozásán, Újvidéken

meikben megteremtik a tanulók gyakorlati oktatásának feltételeit, hogy részt vesznek a tantervek kidolgozásában, hogy saját társultmunka-szervezetük fejlesztésekor figyelembe veszik az emberi tényező által nyújtott lehetőségeket, vagyis az önmaguk által megteremtett kádertársaik feltételeit is, nem pedig a pusztán anyagi lehetőségek, vagy a közgazdasági logika alapján döntenek — az eddigi gyakorlat helyett, melynek jellemzője, hogy a szükséges káderekért mintegy megrendelőlappal fordultak az absztrakt értelemben felfogott társadalomhoz, vagy a munkaerőpiac sajátos, átalakult formáihoz — akár munkáselhelyező intézetnek, akár foglalkoztatási öngazgatási érdekközösségnek nevezzük ezeket.

Az e téren elért eredmények az érdekközösségekben belül a valóságos öngazgatási viszonyok kialakulásának feltételei (és meghatározó tényezői is). Ez abból is kitűnik, hogy mindaddig, amíg a társultmunka-szervezetek többségének nemhogy reális, de egyáltalán semmilyen, az oktatási szükségletekkel kapcsolatos terve sincs, ezeket a terveket — adminisztratív számítási műveletek alapján — az érdekközösségi szakszolgálatok terjesztik elő, illetve hogy amíg a társultmunka-alapszervezetek többsége nem teremt közvetlen viszonyt a szakirányú középiskolák tanulóival, addig ezek kénytelen-kelletlen a munkaerőpiac átalakult formáira lesznek továbbra is utalva. Az a benyomásom, hogy eredményeink éppen ez irányban a legszerényebbek.

Akcióink harmadik irányvonala az oktatási intézmények öngazgatású átlényegítését célozza. Jóllehet létrehoztuk az új formákat, de még hosszú időnek kell elmúlnia, amíg az oktatási intézmény — az intézményen belül uralkodóvá váló új termelési viszonyok eredményeként — valójában társultmunka-szervezetté válik. A viszonyok megváltozása pedig csak akkor következik be, ha az eszközöket nem „kapják” az érdekközösségtől, gyakran az elvégzett munkától függetlenül — tekintet nélkül arra, hogy több vagy kevesebb eszközről van-e szó —, hanem ha itt is jövedelmet valósítanak meg, mint a társultmunka más szervezeteiben; itt oktatási szolgáltatások útján.

Egyelőre eléggé kiegyensúlyozatlanok a társultmunka-alapszervezetek megalakításának kritériumai. Felül kellene vizsgálnunk, helyesen cselekedtünk-e, amikor felszámoltuk a termelő szervezetekben működő iskolákat, nem volna-e célravezetőbb, ha a nagyobb újratermelési egységekben közvetlenül történne a káderek újratermelése is.

Nem lehetünk elégedettek a tanulók öngazgatási helyzetével az iskolában, és ennek következményeként az öngazgatási érdekközösségekben sem. Nem arról van természetesen szó, hogy a fiatalokat az úgynevezett iskolai öngazgatás keretei közé zárjuk; a fiatalok közvetlen kapcsolata a szakirányú iskolába indulástól kezdve, azokkal a társultmunka-szervezetekkel, melyeknek szakmai felkészültségükre van szüksége, lehetővé teszi azt is, hogy ezek öngazgatási viszonyaiba is bekapcsolódjanak. Ezáltal öngazgatási létük tudatosulása előtt új távlatok nyílnak.

A negyedik akcióirány az oktatási rendszer reformja, a munka és az oktatás összekapcsolása, a permanens nevelés elveivel összhangban. Gyűj-

tópontjában a középfokú szakirányú oktatás áll; a felsőoktatás mint a szakirányú oktatás szerves részének reformja alaposan lemaradt emez mögött. Ez a tevékenység nagyfokú kreativitást, határozottságot és felelősségtudatot igényelt. Rendkívül széles és átfogó munkát igényelt a nagyszámú tanterv kidolgozása, az egész középiskolai hálózat átszervezése, az előadókáder felkészítése, a tankönyvek kidolgozása. Külön jelentőséget tulajdonítunk a marxizmus oktatása visszaállításának és az egész nevelési folyamat marxista megalapozottságának.

A továbbiakban is teljes szélességben, minden irányvonalon tevékenykedünk. A polgári-konzervatív és technokrata csoportocskák és egyének ellenállása —, akik a reform által a hagyományos, dualizmuson alapuló oktatási rendszerben élvezett előnyeiket és privilégiumaikat látták veszélyeztetve — az utóbbi időben enyhül ugyan, de még hosszú időn keresztül számolnunk kell velük.

Nem vitás, hogy nekünk is voltak hibáink és mulasztásaink. A reformot például anélkül kezdtük meg, hogy a köztársaságok és a tartományok összeegyeztették volna a teendőket. Mindegyikünk kialakította a maga gyakorlatát, hasonló vagy különböző megoldásokat fogadtunk el és csak ez után kezdtük meg a megbeszéléseket egyes kapitális kérdésekről, mint amilyen például a nevelési rendszer közös alapja. Hiba az is, hogy túl sokat tárgyalunk; egyes esetekben a megbeszélések 7—8 évig is elhúzódnak, mint például a foglalkozások és a szakképzettségi szintek klasszifikációja esetében. Kedvezőtlen hatást váltott ki az a körülmény is, hogy a reform túl sokáig maradt az állami és oktatásügyi szervek hatáskörében, kiváltképp a megvalósítás első szakaszában. Az oktatásügyi dolgozók minden elismerést megérdemelnek, mivel elsősorban ők viselték a reform legsúlyosabb terhét. Jóllehet a Kommunista Szövetsége és a Szocialista Szövetség minden köztársaságban és tartományban időben felismerte, hogy a reform sikeres véghezviteléhez a tanügyi munkások mellett minden dolgozó angazsálása szükséges — elsősorban a társult munka dolgozóié, mégsem sikerült az akció súlypontját átvinni a társult munka egészére.

Ebből következik, hogy a köztársaságok nevelési rendszerében bekövetkezett nyilvánvaló különbségek nemcsak az egyes köztársaságok és tartományok társadalmi-gazdasági, kulturális és demográfiai fejlettsége által meghatározott sajátos szükségletekhez való szükségszerű alkalmazkodásából erednek; ilyen természetű alkalmazkodás nélkül az oktatás meg sem valósíthatná társadalmi funkcióját, hanem az említett mulasztásokból is. Általános a vélemény, hogy ezek a különbségek nem veszélyeztetik a jugoszláv nevelési rendszer egységét, bizonyos jelek mégis arra mutatnak, hogy feltétlenül szükséges biztosítani minden fiatal (oktatási értelemben vett) mozgékonyágát, tekintet nélkül arra, hol kezdte és hol fejezi be tanulmányait.

Az oktatási reformmal foglalkozó köztársaságközi bizottság éppen ezekkel a kérdésekkel foglalkozott utolsó ülései egyikén. Ezek az általános iskola konceptusának kidolgozása szempontjából is jelentősek (te-

kintettel, hogy összefüggnek az iskoláskor előtti nevelés és a szakirányú oktatás kérdéseivel is), nem mellőzhetők a szakirányú oktatás közös alapjai szintjén sem, de legkifejezettebbek a közös alapokra épülő szakirányú oktatásban.

A hivatásirányú oktatás minden köztársaságunkban közismereti, általános szakmai, szűk szakmai és fakultatív tantervi anyagrészekből tevődik össze. A különbségek viszont már abban is megnyilvánulnak, hogy az általános szakmai tantárgyak száma annyira eltérő, hogy ez semmiféle kritériumokkal nem igazolható. Vagy egy másik példa: az általános szakmai és a szűk szakmai tantárgyak tantervét egyik köztársaságban az érdekközösségek határozzák meg, a másokban azok a társultmunkaszervezetek, amelyek számára az illető kádereket képezik, a harmadikban a termelő és a társadalmi tevékenységekkel foglalkozó munkaszervezetek, az oktatásügyi tanács jóváhagyásával, a negyedikben ugyanezek a munkaszervezetek, de az érdekközösségek jóváhagyásával. Elvárható-e ennyire különböző szubjektumoktól a köztársaságközi megegyezés?! Kiegészíthetjük mindezt az adatokkal, melyek az egyes szakmák keretében a profilok száma közötti különbségre vonatkoznak, köztársaságonként és tartományonként. A famegmunkáló szakon a szakmai profilok száma 4—23, a kereskedelmi 1—9, a vendéglátóin 6—15, a nyomdaiparin 6—18, a textiliparin 10—25. Jelentős különbségek mutatkoznak az egyes szakképzettségi szintek időtartamát illetően is: egyes köztársaságokban a III. szakképzettségi szintet egy, a IV-et kétéves képzés után éri el az egységes alapképzés után a tanuló, másutt a szakmától és a profiltól függően 4—6 hónapig tart a III., 1—2 évig a IV. szakképzettségi szint oktatása — úgyszintén az egységes alapképzés után. Még aggasztóbb, hogy ugyanazt a foglalkozást esetenként más összetettségi fokhoz sorolják, ezzel más szakképzettségi szintre is kerül. A nyomdaipari szakmákat például egyik köztársaságban kivétel nélkül a IV. szakképzettségi szintre helyezik, a másokban egy kivétellel mind a III. szintre kerül. Hasonló a helyzet a mezőgazdasági szakmákkal is: egyes köztársaságokban a IV. szinten tartják számon mindegyiket, más köztársaságok a mezőgazdasági szakmák nagyobb részét a III. szakképzettségi szintre sorolják. Nem egységes az álláspont a záróvizsgák tekintetében sem: néhol van záróvizsga a középiskola után, másutt nincs.

Mindamellet, hogy elismerem e kérdések jelentőségét, mégis azon a véleményen vagyok, hogy ha túlzott figyelmet szentelünk ezeknek, az eltereli figyelmünket a nevelési rendszer fejlődésének sokkal jelentősebb kérdéseiről. Így az a benyomásunk támad, mintha a fő probléma az volna, egységes-e a rendszer vagy sem, és az egységes rendszer minden problémát egy csapásra megoldana, ahelyett, hogy azt kutatnánk, mennyire célravezető az egyes megoldások, jelen pillanatban melyik volna a legmegfelelőbb. Ezeknek a kérdéseknek a felvetésére annál inkább szükség van, mert a jelenlegi megoldásokat a feltételezett elvárások alapján dolgoztuk ki, tekintetbe véve az előző, meghaladott nevelési rendszer negatív tapasztalatait. Ma már a saját nevelési rendszerünk-

kel kapcsolatosan is vannak tapasztalataink, és minden okunk megvan arra, hogy változtassunk mindazokon a megoldásokon, amelyek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, közelebb jutva ezáltal a reform céljai és elvei egészének megvalósításához.

Ilyen értelemben kísérlem meg néhány olyan probléma kiemelését, melyek véleményem szerint figyelmet és gondos elemzést igényelnek, és amelyeket semmiképpen sem lehet az egyének feladatának tekinteni: minden alkotó erőt mozgósítani kell megoldásukra. Éppen ezért megelégszem ezeknek a problémáknak a megvilágításával, anélkül, hogy megkísérelnék megoldásukra javaslatot tenni.

Elsőként az *elemi és az általános oktatás funkciójának és egymás közötti viszonyának kérdését vetném fel*. Oktatási reformunk koncepciója nem látja elő az általános oktatás külön formáit, csak az elemi és a szakirányú oktatást különbözteti meg. Ez utóbbinak az a feladata, hogy mind a továbbtanulásra, mind a munkábalépésre felkészítsen. Ezt sem általános oktatási, sem középiskolának nem tekinthetjük, mivel öt különböző szakképzettségi szintre képesíti a dolgozókat, nem pedig egyre (középfokúra), mint valamikor.*

Vagy azt gondoltuk, hogy a szakirányú középfokú oktatás úgynevezett „közös alapjai” (Vajdaságban: egységes középiskola — a ford. megj.) általános oktatást nyújtanak? Amennyiben úgy véljük, hogy a szakirányú középfokú oktatás szerkezetében csak az úgynevezett „közös alapok” készítene fel továbbtanulásra és csak a hivatásirányúak a munkára — még azt is gondolhatná valaki, hogy a mi feltételeink között a közös alapok gyakorlatilag általános oktatási iskolatípus. De ebben az esetben a szakirányú középiskola a gimnázium rövidített változatának és az egykori szakmunkásképző, valamint a műszaki iskola keverékének mechanikus egybekapcsolása volna.

Ebben az esetben — rejtett formában — továbbra is fenntartanánk az oktatás kettősségét: azok számára, akik „magasabb pozíciókra” mennek, és azokéra, akik azonnal bekapcsolódnak a munkába. Ezzel összhangban lehetővé kellene tennünk a fiataloknak, hogy a „közös alapok” elvégzése után közvetlenül, bármilyen különvizsga nélkül beiratkozhasanak a főiskolára, egyetemre. Mivel pedig ez az eset nem áll fenn, a reform abból állna, hogy mindenkit arra kényszerítünk, hogy miután felkészítettük a tanulásra, előbb szakképzettséget (esetleg foglalkozást is) szerezzen az úgynevezett középfokon, és csak az után folytassa esetleg tanulmányait.

Egyes megoldások, a köztársaságok és tartományok nagyobb részében, mintha ezt a logikát követnék. Mégis, az elsődleges koncepció szerint a közös alapok és a hivatásirányítás szerves egységben (nem pedig mechanikus összefüggéseiben) készíti fel a tanulót mind a hivatásra, mind pedig a továbbtanulásra. Igaz, ebben az iskolában olyan ismeretek elsajátí-

* A közhasználatú általános iskola, általános oktatás helyett az osnovno (obrazovnje) szóra az elemi (oktatás) kifejezést használjuk, hogy a szerbhorvát nyelvben jól elkülöníthető „osnovno” és „opšte” terminusok értelemzavaró keveredését elkerülhessük.

tása is folyik, melyek az általános kultúra keretébe sorolhatók — tehát általános ismeretek —, de mivel az iskola egészében véve különböző szakismereteket is nyújt, továbbá gyakorlati jártasságokat ezeken a szakterületeken, mégsem tekinthető általános oktatási típusúnak.

Nálunk tehát nincs előlátva általános oktatási jellegű iskola létrehozása, hacsak az elemi iskola át nem veszi az általános oktatás funkcióját is. Ebben az esetben a „közös alapok” ismeretanyagát nem az a tananyag képezné, amit ma az általános oktatás részének tekintünk, hanem csak az, ami a szakirányú oktatás anyagával együtt valóban nélkülözhetetlen a továbbtanulás és a munkábalépés szempontjából. Ebben az esetben az a kérdés vetődik fel, milyen terjedelmet és időtartamot adni a közös alapoknak — ezt az ismeretanyagot *teljes egészében* a szakirányú oktatás kezdetére kell-e helyezni, vagy célravezetőbb-e egyes anyagrészeket a szakirányú oktatás folyamán, vagy éppen ennek az oktatási folyamatnak a befejező részében adni.

Ezek a kérdések természetesen igen összetettek, én kissé leegyszerűsítettem őket, hogy hozzáférhetőbbé váljanak azok a problémák, melyek a koncepció és a konkrét megoldások relációján jelentkeznek.

Ismeretes, hogy ezeket a kérdéseket egyes köztársaságokban és tartományokban nem a legvilágosabban oldották meg, némelyikben még ahhoz a felismeréshez sem jutottak el, hogy a megoldásokban mutatkozó következtelenség problémákat okozhat, másutt megoszlanak a vélemények a reform elsődleges konceptusát illetően.

Arra gondolok például, hogy az elemi oktatás és a szakirányú oktatás közös alapjainak sajátos egybekapcsolása eltávolít bennünket reformunk koncepciójától. A JKSZ X. kongresszusának rezolúciója határozottan kimondja, hogy az elemi oktatásnak nyolc évig kell tartania. A rezolúció felhívja a figyelmet az iskoláskor előtti nevelés, az elemi oktatás és a szakirányú oktatás tanterveinek egybehangolására, azt értve ez alatt, hogy ezen oktatási formák mindegyikének megvannak a céljai és a sajátosságai (a közös alapoknak a szakirányú oktatás részeként), ezzel szemben nálunk már hosszabb ideje valami máson dolgoznak: az iskoláskor előtti nevelés valamint az elemi és szakirányú oktatás *közös* tantervi magvának kidolgozásán, ami ezt a három oktatási formát gyakorlatilag *egy összefüggő* formává teszi.

Egyes köztársaságokban és tartományokban ez már a gyakorlatban is megvalósul: 10 és 11 éves iskolákat hoznak létre, jóllehet nem így nevezik őket. Erre az elképzelésre még szakmai igazolást találnak: az ismeretsajátításnak az életkorral párhuzamos lezárását, a $4 + 4 + 3$, vagy a $4 + 3 + 4$ formula szerint, ami 11 osztálynak felel meg. Ezzel az elemi helyett új általános oktatási típusú iskolát teremtenénk, aminek természetesen az elveszített gimnáziumot is pótolnia kellene.

Hasonlóképpen, amennyiben a közös alapokat nemcsak a szakirányra is képesítő iskolák adják, hanem szervezésileg olyan iskolákat is létrehozunk, amelyek *önállóan csak* a közös alapokat biztosítják, ami után lehetőség van bármelyik szakirányú iskolába való beiratkozásra, ebben

az esetben az ilyen önállósult iskolák a „közös alapokat” elkerülhetetlenül a rövidített gimnáziumhoz hasonló általános oktatásként nyújtják. Ezek tehát semmilyen munkára nem teszik a tanulókat alkalmassá, ami az ilyen megoldást eltávolítja a reform koncepciójától. A közös alapokat Szlovéniában nem úgy kezelik, mint külön iskolai tantervet, melyet be lehet írni és be is lehet fejezni, hanem mint az egységes hivatásirányú iskola tantervének részét, melynek keretében párhuzamosan történik mind a szakismeretek, mind a közös alapok elsajátítása.

Az első esetben lényegében az elemi iskolát veszítjük el, a másodikban megőrizzük az átalakult gimnáziumot, de mind az első, mind a második esetben a szakmában való gyakorlati munkára történő felkészítés leszűkített lehetőségei következtében, a kiutat abban fogják keresni, hogy a gyakornoki évet az oktatási rendszer kötelező elemévé tegyék, ami ténylegesen az oktatás időtartamának növelését jelenti, a tanulmányi idő csökkentése helyett, amire a reformtörekvések irányulnak.

A problémával kapcsolatban nem ajánlok megoldási javaslatot; a probléma szakmai és tudományos tanulmányozást igényel, a konkrét megoldások kidolgozása csak ezután következhet. Mégis, a probléma megközelítése impliciten tartalmazza azt az eszmei irányvonalat, melyen a megfelelő megoldás feltételezhető és várható. Véleményem szerint a megoldás abban kereshető, hogy leépítsük az egységes alapok intézményesített jellegét, hogy ne konstituálódhasson a hivatásirányú képzéstől függetlenített, különállóan elvégezhető programként.

Második kérdésként azt vetném fel, hogy a *középfokú szakirányú iskolában az egész generáció azonos felkészítésben részesül mind a továbbtanulásra, mind a munkára*, — az első foglalkozás elsajátításáig — azzal az igénnyel összhangban, hogy fel kell számolni az oktatási rendszer dualizmusát, vagyis azt, hogy a fiatalokat külön képezzük a munkás, külön a tisztviselői foglalkozásokra, illetve a vezető funkciókra. Ezzel egyidejűleg az az osztályérdek is megvalósulna, hogy társadalmi szempontból minden fiatalnak azonos feltételeket nyújtunk a továbbtanulásra.

Ha figyelmesen olvassuk a JKSZ X. kongresszusának az oktatási reformra vonatkozó rezolúcióját, arra a következtetésre jutunk, hogy az a fiatal nemzedékek eddigi oktatási színvonala — az elemi oktatás szintje — helyett kötelező szintként az első hivatásra való képzés és a továbbtanulásra való felkészítést javasolja. Úgy vélem, hogy éppen ezt lesz a legnehezebb elérni. Csak a fokozatosság vezethet eredményre — márhóholnapra semmi sem érhető el.

Az utóbbi években gyakran hallottuk emlegetni, hogy a jelenlegi reformmegoldásokkal megszüntettük az oktatás dualizmusát, ezzel szemben a valóság az, hogy a dualizmus — megváltozott formában — ismét jelen van. A szakirányú oktatásban, a harmadik és a negyedik szakképzettségi fokozat szintjén jelentős mértékben sikerült kiegyenlítünk az oktatást, a munkás- és a tisztviselő-foglalkozásokra egyaránt, ezzel szemben az első és a második szakképzettségi fokozat megszerzése gyakorla-

tilag kívülmaradt a jelenlegi rendszeren, vagy kívülről, szervesen (választhatóan) kapcsolódik hozzá. Ezek az egykori szakképzetlen és félszakképzett munkások, tehát kifejezetten munkásfoglalkozások, melyeknél a fizikai munka jelenléte a lényeges sajátosság. Ez pedig azt jelenti, hogy ebben a tekintetben úgyszólván a fél generáció kívülrekedt a megreformált iskolán: azok, akik már az elemi iskolából kimaradnak, akik nem iratkoznak be a közös alapokra, vagy onnan maradnak ki, akik nem iratkoznak be a szakirányú iskolába, vagy nem végzik azt el.

Valójában tehát a munkás- és a tisztviselőképzés dualizmusát csak az előző, úgynevezett szakképzett szinttől felfelé küszöböltük ki. Amikor erre rámutatok, semmiképpen sem szándékozom ezzel lebecsülni azt, amit elértünk, ellenkezőleg: állítom, hogy ez jelentős eredmény. Arra szeretnék csak utalni, hogy amíg a társadalmon belül fennáll — még ha megváltozott formában is — a szellemi és a fizikai munka megosztottsága, nagyon nehéz ezt a jelenséget *teljes egészében* törölni az oktatási rendszerből, márpedig ilyen természetű illúzióink — úgy tűnik — voltak. Mégis azon a véleményen vagyok, többet el lehet érni, mint amennyit eddig elértünk, különösen az első és a második szakképzettségi fokozat elnyerésének a rendes oktatási rendszer szerves részévé tételével. Ezen a téren a legszerényebb eredményeket is becsülni kell.

Úgy tűnik, hogy a fő buktató a jelenlegi közös alapok tananyagának terjedelme és szintje — más szóval: nehézségi foka —, valamint az, hogy mindezt, teljes egészében, a szakirányú középiskola kezdetére helyeztük. Azok számára, akik saját reális lehetőségeik alapján, továbbá a gazdaság valós, sőt hosszú távú szükségleteinek megfelelően egyszerűbb, első vagy második szakképzettségi szintű foglalkozást választanak, a közös alapok túl nehéznek és a munkahelyi igényekhez mérten aránytalannak tűnnek, a továbbtanulás tekintetében viszont értelmetlennek, hiszen a továbbtanulás lehetősége számukra csak mint távoli, elég bizonytalan lehetőség jelentkezik (egyébként azonnal folytatnák tanulmányaikat, addig pedig, az évek folyamán, az elsajátított tudás feledésbe merül. Éppen ezért ezek a fiatalok gyakorta a foglalkoztatási érdekközösségek által szervezett tanfolyamokon jutnak el az első és a második szakképzettségi fokozat megszerzéséig, a gazdaság tényleges szükségleteihez és igényeihez igazodva.

Azok viszont, akik beiratkoznak a közös alapokra és sikerrel el is végzik, úgy tekintenek erre, mint aki túljutott a felsőoktatásra való eljutás útjába tornyosuló legnagyobb akadályon. Éppen ezért, közülük gyakorlatilag senki sem törekszik arra, hogy „választhatóan” megszerze az első és a második szakképzettségi fokozatot, hogy munkába lépjen, ugyanígy aránylag kevesen állnak meg a harmadik fokozaton is, ami nagyjából az egykori szakképzett munkás képesítési szintjének felel meg, hanem arra törekednek, hogy egy füst alatt túljussanak a negyedik fokozaton is, amelyen a feladatok ha nem is túlnyomó, de nagy részét a korábbi technikus munkafeladatok képezik, abban a reményben, hogy rögtön — amíg ismereteik még frissek — folytathatják tanulmányaikat a felsőoktatás szintjén.

A dilemma a következő formában vetődik fel: ha arra törekszünk, hogy a közös alapokat az egész generáció elvégezze, ez a színvonal leszállítását követeli meg, ez viszont azzal a veszéllyel jár, hogy nem nyújt elegendő tudást a felsőoktatásra való beiratkozáshoz. Ez a megjegyzés a közös alapokra vonatkozóan, helyel-közzel már ma is elhangzik. Ha viszont emeljük a közös alapok színvonalát, ezzel automatikusan kirekesztjük onnan az ifjúságnak azt a részét, amelynek sem reális feltételei, sem szüksége nincs arra, hogy ezt elvégezze.

A közös alapoknak minden esetre tartalmazniuk kell mindazokat az ismereteket, amelyek minden öngazgató számára szükségesek, azokat, amelyek az első és a második szakképzettségi fokozat elsajátításához szükségesek, továbbá amelyek alapot adnak a harmadik és a negyedik fokozathoz, végül amelyek nélkül nem juthat el a felsőoktatás szintjére. Jogos a kérdés: nem volna-e célravezetőbb a közös alapok tantervi anyagát ilyen módon felosztani és akkorra időzíteni, amikor a fiataloknak erre szükségük van, azaz, a magasabb szakmai ismeretsajátításra való iratkozásuk előtt. Ha ezt a sokféle ismeretanyagot egyszerre és előre adjuk, elkerülhetetlenül fakulni fog, mivel a tanulás nem folytatódik azonnal tovább, hiszen az első foglalkozás elsajátítása után — legalábbis elvben — néhány évi munka következik, valamint a katonai szolgálat is.

Nem leegyszerűsítése-e a kérdésnek, nem a feladat vulgáris megközelítése-e, hogy ezt a tudásanyagot egyszerre akarjuk átadni, tekintet nélkül az időrendi, tényleges szükségletre? Elvégre a továbbtanulási esélyegyenlőséget azzal biztosítjuk csak, ha a szükséges tudást akkor adjuk át, amikor az múlhatatlan. Ha viszont arra kényszerítjük a tanulókat, hogy a tudást akkor sajátítsák el, amikor időbelileg nem tudják hasznosítani, ezzel a továbbtanulásnak csak absztrakt, nem pedig reális lehetőségét teremtettük meg. Ebben az esetben nem biztosítottuk a legmegfelelőbb módon az osztályérdekek megvalósítását sem.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a jelenlegi megoldások sem a továbbtanulási esélyegyenlőséget, sem a munkára való alkalmassá tételt nem biztosítják. Különösen hátrányos mind a munkára való alkalmassá tétel, mind a továbbtanulás szempontjából azoknak a helyzetek, akik az első és a második szakképzettségi fokozat elsajátítását túzték ki célul, ezzel szemben rendkívül kedvező helyzetben vannak azok, akik az első foglalkozás elsajátítása után nem lépnek munkába, hanem megszakítás nélkül folytatják tanulmányaikat a legmagasabb szakképzettségi szintig.

Azokat a törekvéseket, melyek arra irányultak, hogy a közös alapok ismeretanyagát célszerűen rendezzék el, az ismeretsajátítás tényleges szükségletétől függően, eddig gyakran technokratikusnak bélyegezték, azoknak tulajdonítva, akik aranykezű, de üresfejű munkásokat szeretnének. Minden bizonnyal vannak olyan technokraták, akik bíznak abban, hogy ezzel a megoldással elérik a nekik tulajdonított célt. Megtörténhet ezzel szemben, hogy reményeikben csalatkoznak, mert a munkás — úgy lehet — könnyebben határozza el magát a továbbtanulásra, ha a társadalomtól pontosan időzítve kapja meg a továbbtanuláshoz szükséges előismereteket.

Ha a jelenlegi, meglehetősen magas szintű közös alapok „egy tömbben” való elsajátításának rákényszerítésével az a célunk, hogy öngazgatóink, kivétel nélkül mind, magas általános műveltségi szintet érjenek el, miközben szem előtt tévesztjük azt aényt, hogy emiatt a továbbtanulás reális lehetőségei a fiatalok nagy hányada számára csak absztrakt lehetőséggé válnak — ez melléfogás mind a cél, mind az eszközök tekintetében. Nehéz szabadulni a népművelő — ezen belül is a túlzottan iskolaközpontú — szándékkal igazolt voluntarizmus gondolatától. Mert a magasabb általános műveltségi szint nemcsak iskolarendszerű formák útján sajátítható el, hanem a művelődési öntevékenységek eredményesebbé tétele, az önművelés különböző formáinak fejlesztését célzó tömeges inventív tevékenységek útján, stb.

Azon is el kellene gondolkodni, hogy annak a koncepciónak a realizálása esetén, mely szerint az egész nemzedék középiskolai szinten jut el az első foglalkozásig, a fiatalok mely életkorban juthatnak el a tudományos fokozat megszerzéséig. Mert ez a koncepció, az első foglalkozás középfokon való elsajátításának koncepciója — az egész generációra alkalmazva —, csak abban az esetben tartható fenn, ha a tényleges társadalmi szükségletek a *munkában* nyilvánulnak meg, nem pedig az absztrakt társadalmi egyenlőségben, ami sok tekintetben távolról sem jelent még tényleges egyenlőséget.

Harmadik kérdésként a *munkára nevelést és a munkaoktatást* említeném, vagyis hogy milyen módon biztosítható a munka nevelési funkciója az oktatási folyamat és az oktatási rendszer egészében, továbbá hogy milyen mértékben tesszük lehetővé a fiatalok számára a meghatározott szakmák konkrét munkáihoz szükséges ismeretek és jártasságok elsajátítását.

Megkockáztatom kimondani, hogy országszerte nem végeztük még el mindazokat a szükséges előkészületeket, melyek egyrészt a munkaszervezeteket tennék alkalmassá arra, hogy megteremtsék a tanulók számára mindazokat a munkafeltételeket, melyeket a közös alapok oktatása, valamint a szakirányítás igényel, másrészt viszont azokat a dolgozókat sem készítettük fel pedagógiailag és didaktikailag, akik a munkaszervezetekben a tanulók munkáját vezetik. Ismeretes, hogy nem minden munkának van meg a kívánt pedagógiai funkciója. Mint ahogy a marxizmus oktatása, ha autoritárius módon adják elő — a hittanhoz hasonlóan —, a várttal éppen ellentétes hatást válthat ki, ugyanígy a megfelelő pedagógiai megközelítés hiányában a munka is lehet negatív hatású. A legközönségesebb munkafeladatok végeztetése — a gyárudvarok és elhanyagolt utcák takarítása —, amiből túl sok jut a közös alapok tanulmányi idejére, vagy a normát hajszóló munkás „megfigyelése”, a gyakorlati munka legrosszabb formái, ez utóbbi pedig, passzivitásra készítő jellege következtében, a tanulás legrosszabb formája is.

Ismeretes, hogy a képzés alatt a gyakorlás folyamata is értendő, a fokozatosság és rendszeresség elvének tiszteletben tartásával, de mindez nem juthat kifejezésre, ha a munka „megfigyelésre” szűkül. Az említett

és hasonló elveket nemcsak egy konkrét munkára való betanításkor kell tiszteletben tartani, hanem a gyakorlati munka minden formájánál, így a közös alapok tartama alatt is. Megfigyelés útján meg lehet ugyan ismerni a termelési folyamatot, de a munkavégzést elsajátítani, vagy a társult munka termelési viszonyaival megismerkedni nem, még kevésbé lehet részt venni benne.

A konkrét gyakorlati munkának természetesen újra és újra ki kell fejeznie a korszerű közgazdasági, szociális és etikai ismereteket és értékeket is, mint a munka értelmezésének összetevő elemeit, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy a fiatalok reális viszonyt alakítsanak ki a munkát, annak különböző formáit és feltételeit illetően, kizárva a kritikátlan vagy kritizáló, nihilista vagy apologetikus viszonyt.

Feltétlenül ki kell tehát dolgozni: a munka milyen formáit kell biztosítanunk minden környezetben, a nevelési folyamat céljai elérésének biztosításához. Ahol ezek a feltételek nincsenek meg, inkább nem kell munkaoktatást végezni, vagy csak olyan mértékben, amit a reális feltételek lehetővé tesznek. Lehetséges, hogy a megválogatott munkaszervezeteken belül le kell választani egyes üzemszlegeket, ott a tanulók számára „munkahelyeket” nyitni, pedagógiaileg felkészíteni a munkaoktatást vezető mentorokat és a leválasztott üzemszlegen belül öngazgatási termelő viszonyokat teremteni.

Ez mindenesetre drága oktatási forma, kiváltképp ha az egész generációra kiterjed: drága gépek, sok selejt, alacsony termelékenység. Éppen ezért meg kell találni a módját, hogy annak a munkaszervezetnek, amelyik munkaoktatást végez, a többi munkaszervezetek megtérítsék ezeket a költségeket, mint ahogy az iskoláknak is fizetnek az oktatásért. Ha továbbra is frázisként emlegetjük, hogy ez a társult munka kötelessége, ha elvárjuk, hogy egyes munkaszervezetek díjtalanul tegyék lehetővé a fiatalok munkaoktatását, a haladás csak korlátozott lehet.

A munkaoktatás és az első foglalkozással kapcsolatos munkakészségek elsajátításában mutatkozó gyenge eredményeknek az említettekén kívül még legalább két oka van. Az egyik a jó tankönyvek hiánya, a másik a gyakorlati munkára szánt idő rövideje, mind a közös alapok, mind a szakirányítás idején. Szerbiában például a közös alapok időtartama alatt a tanulók gyakorlati munkája mintegy 15 nap évente. A szakirányítás keretében Vajdaságban például az építőipari szakmákon csak a harmadik fokozaton van évente 210 óra és a 15 nap folyamatos gyakorlati munka, a kőműves, ács, kőfaragó, keramikus, vízvezetékyszerelő, stb. szakmákon. Valamikor ilyen óraszámokkal a szakosító tanfolyamokat tartották, nem a szakképzettség megszerzését! Sokszor arra hivatkoznak, hogy az iskola még senkit sem tanított meg dolgozni; ezt nem is igényli senki, az viszont jogos elvárás, hogy a munkaszervezetben folyó gyakorlati munkára jusson elég idő, az iskolában végzett elméleti munkával párhuzamosan, egyébként a foglalkozások tanítása elméleti síkon, iskolai módon megy végbe, ez pedig ellentmond a reform törekvéseinek.

Minden köztársaságban és tartományban nagy gond a tankönyvek hi-

ánya. A helyzet esetenként különböző, a legsúlyosabb Kosovón: a szakoktatásra 500 tankönyvet kellett volna előkészíteni, de csak 28 készült el. Ilyen körülmények között még a szaktárgyakat is szakmailag vagy pedagógiailag sok esetben nem kellően felkészült oktatók előadásain írt jegyzetekből tanulják a tanulók.

Szembe kell néznünk ezekkel a problémákkal, és ahelyett, hogy konokul erőltetünk olyan megoldásokat, melyekhez nincsenek meg a feltételek, azok felé kell fordulni, amelyek reálisaknak tűnnek.

A negyedik kérdés *a munkavégzés melletti* vagyis a permanens képzés, amivel sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem sokat foglalkoztunk.

Tekintettel arra, hogy elvileg az első foglalkozás elsajátítása utáni képzésnek teljes egészében munkavégzés melletti képzés formájában, permanens képzésként kell végbemennie; az ugyanazon szakképzettségi fokozaton belüli tudásfelfrissítésnek és -kiegészítésnek ugyanúgy, mint a magasabb szakképzettségi fokozat megszerzésének. Ez mindenekelőtt attól függ, amennyire sikerült célszerűvé tenni az első foglalkozás megszerzését. Ha a fiatalokat felaprózott szakmai profilokra képezzük ki, elke ülhetetlen a gyakoribb átképzés szükségessége, ami az utólagos oktatást terjedelmesebbé teszi. Ez egyike azoknak az érveknek, melyek az első foglalkozás esetében a szakmai profilok felaprózása ellen szólnak. Ez teheti csak lehetővé azt is, hogy a nemzetiségek nyelvén is biztosítani tudjuk ennek az oktatásnak a folyamatosságát, ami nemcsak Vajdaságban érdemel megkülönböztetett figyelmet, hanem országos érvényű elv.

Másrészt viszont éppen a permanens képzés elveinek feldolgozása során figyelhetünk fel egyes veszélyes elhajlásokra, mint amilyen a kommercializálódás, a túlfokozott képzettségi igények kimutatása, az oktatásnak az ember fölé emelkedő hatalommá válása. Különösen fontos újra és újra megvizsgálni, vajon az egyes képzési szükségletek reálisak-e, hatásuk hozzájárul-e a termelés növekedéséhez, az öngazgatási viszonyok fejlődéséhez, az emberi személyiség gazdagodásához, vagy terméketlen ismeretanyag, ami csak igazolatlan társadalmi költséggel jár. Ismeretes, hogy nálunk éppen az oktatás egyike a társadalmi tevékenységek legextenzívebben fejlett területeinek, sőt a társadalmi tevékenységek területén megnyilvánuló strukturális zavarok egyik előidézője, amihez a tanügyi dolgozók egyes kategóriái személyi jövedelmének kifejezett lemaradása is járul.

A mondvacsinált oktatási szükségletek közül a kitalált foglalkozásokra való felkészítést említeném, mint amilyenek a kulturológusok, akik közül senki sem tud elhelyezkedni, ezért vagy át kell képezniük magukat, vagy tovább kell tanulniuk, vagy olyan munkát kell vállalniuk, amire nincs képzettségük. Mondvacsinált oktatási szükséglet az is, ha az alsó vagy középfokú összetettségű munkára felsőfokú összetettséget erőltetünk, például a gyermekgondozók, vagy az ápolónők esetében. Objektive az egész társadalom szintjén valótlannak bizonyul az oktatási szükségletek egy része — megállapítható, hogy a polgárok közül sokan képzettségi szintjüknél alacsonyabb összetettségi fokú munkát végeznek. A Jugoszláv

Gazdasági Kamara adatai alapján folyamatosan nő az ilyenek száma. Ez azt bizonyítja, hogy az értelmiség egy részének nincs kellő felelősségérzete, ahhoz az alkotómunkához, amelyre képesítésük van, de az oklevelek inflációját is, melyek magasabb személyi jövedelmet biztosítanak, függetlenül a munka eredményeitől, de még a munka összetettségétől is.

Tekintettel arra, hogy a permanens képzés kérdései még kidolgozásra szorulnak, még nem nyert polgárjogot az a felfogás, hogy a teljes felsőoktatást munkavégzés melletti képzés keretében kellene végezni, még kidolgozásra szorulnak a munkavégzés melletti oktatás kritériumai, még nem világosak az igények a tudás felrészítésével kapcsolatos kritériumok indokoltságát illetően. A kiegészítő és továbbképzéssel lényegében továbbra is a munkásegyetemek foglalkoznak — kommerciális alapon — és kérdés, hogy az oktatási rendszer mennyiben képes a munkavégzés melletti képzéssel foglalkozni.

Otödik kérdésként *az oktatás modernizálását*, sőt az egészében vett oktatás pedagógiai reformját említeném. Olyan benyomásom van, hogy ezt az elmúlt évek során indokolatlanul elhanyagoltuk, sőt lebecsültük. Igaz, kezdetben voltak olyan csoportok és egyének, akik az oktatás reformját — ahelyett, hogy a társadalmi viszonyokra is kiterjesztenék — kizárólag pedagógiai reformként próbálták kezelni. Ezért a legjelentősebb alkotóerőket a társadalmi viszonyok változásának biztosítására kellett mozgósítani. Most viszont olyan helyzetben vagyunk, hogy ezeknek a viszonyoknak a továbbfejlődése attól függ, a pedagógiai reform milyen ütemben teremti meg a változás feltételeit. Ebből következik, hogy a pedagógiai reformot legsürgősebb feladataink egyikének tartom.

Iskoláinkat úgy kell beállítani, hogy az új ismeretek „megtanulása” az iskolában történjen. Otthonra csak olyan feladatok maradhatnak, melyeket a tanulók valóban önállóan el tudnak végezni: az elsajátított ismeretek begyakorlása, megerősítése. Ebben az esetben a tanulók nem függenek többé a család szociális körülményeitől. Az így megszervezett iskola hatékonyabban és reálisabban biztosíthatná a továbbtanulási esélyegyenlőséget, mint számtalan más szervezési intézkedés.

Az iskolákat tehát országszerte kabinetekkel és korszerű taneszközökkel kell felszerelni, az oktatókat olyan helyzetbe hozni, hogy a felkészülést angazsáltabban végezzék, mint a kivitelezést; ez utóbbiban a tanulóknak kellene jóval aktívabbnak lenniük. Ez a fajta oktatás sajátos — tömör — tankönyveket is igényel. A fiatalokat az elemi iskola alsó osztályától kezdve képessé kell tenni a tudás forrásainak felhasználására, ezeket minden iskolának megfelelő példányszámban kell biztosítania, a tanulókat pedig felkészíteni az önművelésre. Természetes, hogy erre a munkára az oktatókat is fel kell készíteni; hozzá kell őket szoktatnunk a legkorszerűbb taneszközök használatához, a pedagógusképző iskolákat a legjobban felszerelni, a pedagógusnövendékeket pedig a legkorszerűbb permanens képzésnek alávetni.

Önök minden bizonnyal sokkal jobban tudják nálam, milyen a korszerű iskola és a korszerű oktatás, azért említem csak, hogy felhívjam a

figyelmet a hazai oktatás leggyakoribb formáinak hiányosságaira és elmaradottságára. Iskoláinkban ma még többnyire csak előadásokat tartanak és feleltetnek, a tanulás pedig otthon történik. A tanulás folyamatában tehát a pedagógus alig van jelen. Ez az oka, hogy eluralkodott a verbalizmus, hogy a részletekbe menő tudás a követelmény. Kevés a szaktanterem, rosszul felszereltek, de még ami van, azt sem használják eléggé, a pedagógiai munka általános helyzete miatt. A szerbiai adatok szerint — pedig Szerbia fejlett köztársaság —, a múlt évben a középiskolák és oktatási központok az iskolatér, felszerelés és taneszköz-normatívumok 46,05 százalékával rendelkeztek; tudnunk kell, hogy ezek a normatívumok sem túl magasak, sem túl korszerűek. Iskoláinkban már megjelentek azok a munkatárs-profilok, amelyek nem vesznek részt közvetlenül az oktatásban — didakto-technikusok, művelődési és sportszakosztályok vezetői, könyvtárosok, stb. — de munkafeltételeik az előbb felsorolt okokból kifolyólag meglehetősen korlátozottak.

Elmondhatjuk, hogy iskoláztatásunk, a munkaeszközökkel való felszereltség tekintetében sokkal alacsonyabb technológiai szinten van, mint sok gazdasági tevékenységi ág. El kell jutnunk végre ahhoz a felismeréshez, hogy korszerűtlen eszközökkel és módszerekkel nem képezhetünk haladó öngazgatókat és korszerű termelőket. Éppen ezért a tanügyi munkásaink által elért eredményeket kimagaslóaknak kell tekintenünk.

Vannak még természetesen olyan jelentős kérdések, amelyek megérdemelnék, hogy foglalkozunk velük, de a felsoroltakat találtam legaktuálisabbaknak. Amikor ezekre hívtam fel a figyelmet, szem előtt tartottam azt is, hogy Vajdaságban február végéig tart az oktatás és nevelés szocialista öngazgatású átlényegítése eredményeinek közvitéje, a javasolt intézkedések és a további tevékenység tervével a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának Elnöksége is foglalkozott; ez a legjobb alkalom arra, hogy a felsorolt kérdéseket sokoldalúan, demokratikus úton vitassák meg.

Meggyőződésem, hogy az eredmények nem maradnak el.

Rezime

Aktuelna pitanja našeg obrazovnog sistema

U pogledu socijalističkog samoupravnog preobražaja vaspitanja i obrazovanja kod nas, u poslednje vreme je mnogo učinjeno, ali je činjenica, da teži deo posla tek predstoji. Akcije, započete posle X kongresa SKJ na reformi obrazovanja, odvijaju se u četiri osnovna pravca: integrisanje vaspitanja i obrazovanja u celinu udruženog rada; osposobljavanje osnovnih organizacija udruženog rada za preuzimanje obrazovne funkcije; samoupravni preobražaj obrazovnih ustanova; reforma vaspitno-obrazovnog sistema, saglasno principima povezivanja rada i obrazovanja i permanentnosti obrazovanja.

Sve te akcije koje su vođene i koje se vode i danas, naišli su na otpor nekih građansko-konzervativnih i tehnokratskih grupica i pojedinaca, koji su u re-

formi videli opasnost za privilegije koje su uživali u tradicionalnom, na dualizmu zasnovanom obrazovnom sistemu. Njihov otpor je doduše oslabljen, ali se s njim još dugo mora računati.

Predstojeći zadaci determinisani su problemima, koji zahtevaju temeljnu analizu i preispitivanje, ali i angažovanost svih stvaralačkih snaga na njihovom rešavanju. Najznačajnija od tih pitanja su sledeća: pitanje funkcije osnovnog i opšteg obrazovanja i njihov međusobni odnos; osposobljavanje celih generacija i za rad i za nastavljanje školovanja; pitanje radnog vaspitanja i obrazovanja za rad; obrazovanje uz rad i iz rada; modernizacija nastave — pedagoška reforma obrazovanja. Sva ova pitanja zahtevaju svestrano i demokratsko razmatranje, uz učešće svih društvenih činioca.

Kurzfassung

Aktuelle Fragen unseres Bildungsystems

In Hinsicht der sozialistischen- der Selbstverwaltung entsprechenden — Umgestaltung der Bildung und der Erziehung, ist bei uns in der letzten Zeit viel getan worden, es steht jedoch fest, dass der schwerste Teil der Sache noch vor uns steht. Tätigkeiten die in der Reform der Bildung nach dem X. Kongress des Verbandes der Kommunisten Jugoslawiens vorgenommen sind, entwickelten sich in vier Hauptrichtungen: die Integration des Erziehungs- und Bildungswesens in die Gesamtheit der vereinigten Arbeit; die Erziehung der Grundorganisationen der vereinigten Arbeit, um die Funktion der Ausbildung übernehmen zu können; die selbstverwaltungsmässige Umgestaltung der Bildungsorganisationen; Reform des Erziehungs- und Bildungssystems auf Grund der Prinzipien der Verbindung der Arbeit und der Erziehung, sowie auf Grund der permanenten Bildung.

Alle diese Tätigkeiten die geführt worden sind, und noch geführt werden sind auf Widerstand von bürgerlich-konservativen und technokratischen Grüppchen und einzelner Menschen gestossen, die in der Reform eine Gefahr für die Vorzüge — die sie in dem auf dem Dualismus begründeten Erziehungssystem gehabt haben — sehen und befürchten. Ihr Widerstand ist zwar geschwächt, aber man muss damit noch lange Zeit rechnen.

Die vor uns stehenden Aufgaben sind durch Probleme determiniert, die eine gründliche Analyse und Durchforschung, sowie auch Engagement aller schaffenden Kräfte zu ihrer Lösung unbedingt verlangen. Die wichtigsten dieser Fragen sind die Folgenden: die Frage der Funktion der Grund — und Allgemeinbildung und ihr Verhältnis zueinander; die Befähigung ganzer Generationen sowie für die Arbeit, so auch für die Weiterführung der Schulbildung; die Frage der Arbeitererziehung und der Bildung für die Arbeit; die Bildung bei der Arbeit und aus der Arbeit; die Modernisierung des Unterrichts — die pedagogische Reform der Bildung. Alle diese Fragen verlangen vielseitige und demokratische Behandlung sowie die Teilnahme aller Faktoren der Gesellschaft.

Milan Mali

TITO MŰVE AZ ÁLTALÁNOS HONVÉDELEM ÉS TÁRSADALMI ÖNVÉDELEM TARTÓS ALAPJA ÉS IHLETŐJE

Tito elvtárs személyisége és forradalmi műve sok jelentőségű, a társadalmi harc és az emberi élethelyzetek minden aspektusára vonatkozatható. Mint nagy eszmék korifeusa és a forradalmi gyakorlat megteremtője, Tito Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei sorsának meghatározójává vált és kitörölhetetlenül beírta nevét a modern történelmi korszak haladó törekvéseibe és eredményeibe. Tito a világtörténelemben vágott utat. Tito forradalmi művei az antiimperialista világforradalom, a kis népek szabadságáért és önállóságáért, az elnemkötelezettség mozgalmának fejlődéséért, a modern munkás- és kommunista mozgalom létkérdéseiről, az elnyomás és a hegemonizmus ellen vívott harc mérőkövei. Csakis ilyen összetettségében, az alkotás és az akció egységében nyilvánulhatott meg a társadalmi élet és a forradalom aspektusának folyamatossága.

Tito alkotó eszméje és vezető ereje népfelszabadító felkelésünk és szocialista forradalmunk politikai és katonai stratégiájában, illetve a JKP mint forradalmunk ihletőjének, szervezőjének és élcsapatának politikai és katonai vonalában, valamint akcióiban fejeződhetett ki és valósulhatott meg a maga teljességében.¹ Az általános honvédelem és társadalmi önvédelem koncepciójába teljes egészében beépült Tito elvtárs forradalmi és katonai műve, megerősítést nyert Titónak az a történelmi megállapítása, hogy „Minden forradalom azzal bizonyítja értékét, hogy képes továbbfejleszteni és megvédeni saját vívmányait.”²

Miként társadalmi védelmünk koncepciója egészében véve a forradalmi haladáson alapul, azt sajátos módon tükrözi és erősíti, úgy Tito történelmi műve is katonai alkotómunkájának funkciója, ezen alkotómunkája igazolta és tette gazdagabbá. Hangsúlyozni szeretném, hogy a katonai elem titói értelmezése és megvalósítása nem szűkíthető le forradalmi műve külső jegyére vagy részére: annak természetéből következik. A katonai kérdésnek Tito munkásságában természetesen megvan a maga összessége, sajátos kifejező ereje és funkciója. Ilyen értelemben Tito

kiváló hadászati tudós, teoretikus és hadvezér volt. Tito katonai műve a legteljesebb mértékben fejezi ki forradalmi alkotómunkásságának eredményeit és eljárásait, történelmi személyisége zsenialitását és titáni erejét.

1. A forradalom katonai kérdése

Mint a történelmi folyamatok gyűjtőpontjában álló igaz marxista—leninista, Tito előrelátja a fejleményeket és áttekintése van a forradalom lehetőségei felett. „Mi volt döntő jelentőségű ebben a tekintetben? — teszi fel a kérdést a hadtudományok doktorává avatásakor — Először: hogy a folyamatos harcra és szilárd fegyveres erők létrehozására törekedtünk. Másodszor: hogy a legszélesebb néptömegekre támaszkodtunk, Jugoszlávia minden részén.”³ A népfelszabadító háború társadalmi-politikai tartalma és céljai kidolgozásakor (amelyek az akkori jugoszláv társadalom minden belső ellentmondására választ adnak és az adott történelmi helyzet forradalmi megközelítését jelentik) — a katonai tényezőnek Tito hangsúlyozottan fontos szerepet szán. Már az áprilisi háború idején a katonai bizottság élére áll, a pártnak a fegyveres harc — mint az ország felszabadítása és mint az osztrályharc egésze iránti állásfoglalása kifejezéséeként.

A fegyveres harc útjának vállalása Tito forradalmi koncepciójának magvát képezi, ez van a háború előtti burzsoá apparátussal és csoportokkal szembeni konfrontálódás középpontjában. Ez az apparátus, ezek a csoportok ugyanis osztrály- és politikai látókerük korlátai között azt próbálták bizonyítani, hogy a megszállók elleni fegyveres harcnak még nem jött el az ideje, hogy ez a harc kilátástalan volna és tragédiába sodorná a népet. A néptömegek szabadságvágya és a társadalmi-politikai változásokat sürgető igénye volt kezdettől fogva a fegyveres harc mozgatóereje, ezt ismerte fel zseniálisan Tito; e történelmi folyamat tartalmi anticipálása útján vezette le a szociális és a nemzeti felszabadítás céljainak egységét, rámutatva, hogy a népfelszabadító háború pusztá frázis, sőt félrevezetés lett volna e nélkül.

Ennek funkciójaként jött létre és fejlődött a katonai elem, melynek fejlődési útját Tito formálta. Tito éppen a fegyveres erőkben látta „a nemzeti felszabadulás feladatai, a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom egyéb céljai” megvalósításának útját,⁴ annak lehetőségét, hogy mind magasabb szinten biztosítsa a legszélesebb társadalmi harc és a forradalmi vívmányok megvédésének folyamatosságát, offenzív jelleget. A katonai szervezet és a fegyveres harc kezdettől fogva az egységes forradalomnak, mint az új állam létrehozása összetevő tényezőjének és politikai kifejeződésének legmélyebb értelemben felfogott céljait és érdekeit tükrözte. Az új társadalom és az új állam demokratikus és föderatív jellegére tett kezdeményezések állandóan új teret nyitottak a katonai szervezet fejlődése, forradalmi jellegének erősödése előtt. Ezzel egyidejűleg, a fegyveres harc és a fegyveres erők visszahatása érezhető

a forradalmi harc, a jövőbeni közösség céljaira és eredményeire, ilyen összefüggéseiben egyebek mellett a nemzeti kérdés megoldására, az ország föderatív berendezésére is. Éppen a fegyveres harcon keresztül tudatosodtak a néptömegekben érdekeik, jutottak el ahhoz a felismeréshez, hogy ezekben a sorsdöntő napokban kell érdekeiket, a forradalom intézményesítése útján, tartósan biztosítani. Mert „ez nemcsak a megszállóval szembeni népfelzabarádító ellenállás volt, hanem a régi jugoszláv társadalmi és politikai szerkezet megdöntése és széthullása is, vagyis az egész jugoszláv társadalom, ezen belül pedig minden nemzeti társadalom szociális és politikai struktúrája mélyreható forradalmi átalakulásának kezdete”.⁵ A katonai szervezés éppen ezért az új állam politikai intézményesítésének alapját és lényeges elemét képezte. Ez teljes mértékben megnyilvánult az autonóm Vajdaság konstituálásában is (az Operatív Parancsnokság létrehozásában, amit Tito elvtárs 1943-ban, a vajdasági küldöttekkel való találkozása után a Vajdasági Népfelzabarádító Hadsereg és Partizán Osztagok Főparancsnokságává nevezett ki, a vajdasági brigádok megalakításában és azok harci sikereiben stb.).

Tito a katonai kérdést mindig a társadalmi kérdések összességében vizsgálta, a forradalom és a forradalmi stratégia programja és érdekei szempontjából, a népfelzabarádító háborún és a szocialista forradalmon keresztül, a felfegyverzett nép marxista értelmezésének autentikus tartalmat adott.⁶ Rendkívül meggyőző az általános népi forradalmi harc titói doktrínájának és gyakorlatának széles társadalmi és politikai vetülete, ami a forradalmi folyamat népi-demokratikus osztályjellegéből ered, katonai-stratégiai jellegzetességei pedig a forradalmi harc feltételeit és érdekeit tükrözik. A forradalomnak mint társadalmi-osztály és katonai-harci cselekvésnek a véghezviteléről van itt szó, oly módon, hogy a katonai elem mindig a jugoszláv szocialista forradalom társadalmi létét fejezte ki. Tito „tudatában volt annak, hogy egy olyan történelmi mozgalomban, mint amilyen a mi népfelzabarádító felkelésünk volt, a politikai és katonai stratégia kölcsönös összefüggésben állnak. Mert csak megfelelő politikával lehetett a tömegekben tudatosítani a felkelés lehetőségének és szükségességének meggyőződését, illetve politikánktól, valamint a tömegek bizalmától politikánk iránt függött, hogy a felkelésnek lesz-e katonája, létrehozhatja-e a maga hadseregét. És fordítva: csak megfelelő katonai stratégiával lehetett megteremteni a fegyveres harc győzelmébe vetett hitet”.⁷

Edvard Kardelj idézett értékeléséből kiindulva elmondhatjuk, hogy Tito a forradalom stratégája és katonai szervező, ezzel egyidejűleg a forradalom szervezője és katonai stratégia is. Egészében szemlélve a forradalmi folyamatokat, Tito meg tudta választani a katonai szervezettség magasabb szintjére való áttérés pillanatát, ami erőt és lendületet adott a katonai szervezésnek.

Bebizonyosodott, hogy „a háborúk történetében kevesen kényszerültek arra, hogy viszonylag rövid idő alatt olyan gyakran változtassák a fegyveres erők szervezési formáit, az objektíve előállt változásokkal

összhangban, mint Tito a népfelszabadító háborúban. Ezeknek a változásoknak lényeges jellemzője, hogy *megfeleltek a helyzet változásainak*, hogy a változtatásokat célzó döntések *idejekorán* születtek, és ezek igazságértékéről a háború kegyetlen gyakorlatában kellett meggyőződni”.⁸ Felismerve a katonai szervezés erejét és távlatait, Tito már 1942-ben határozatot hoz a parancsnoki káder képzéséről, azaz a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztatok Katonai Iskolájának megalakításáról.

A népfelszabadító mozgalom és fegyveres erőinek egységét Tito a forradalom nemzeti és szociális érdekeinek és ezek stratégiai sajátosságainak — a nemzetek és nemzetiségek testvérisége, egysége és egyenlősége — egységéből, a népre és a saját erőnkre való támaszkodás politikájából, a néptömegek erejébe vetett hitéből következteti. A népben önmaga nemzeti felszabadításának hordozóját, történelme formálóját látta, s ebből vezette le katonai tényező szerepét. Tito azáltal hozhatott létre széles forradalmi-demokratikus szövetséget és antifasiszta frontot, azáltal tudta mozgósítani a tömegeket a népfelszabadító háborúra, megvalósítva ezzel a saját erőnkre támaszkodás elvét, hogy teljes mértékben összefűzte a forradalom katonai és társadalmi kérdéseit, vagyis a fegyveres harc népfelszabadító és forradalmi jellege által távlatot nyitott afelé, hogy fegyverrel a kézben teremthető meg az új Jugoszlávia, új társadalmi berendezéssel, mely minden nemzet és nemzetiség, minden dolgozó réteg számára nemcsak elfogadható, hanem vonzó jövőt ígér.⁹ Szem előtt kell ugyanis tartanunk, hogy „a parasztság és a demokratikus értelmiség tömörülését a munkásosztály és annak forradalmi élcsapata körül, és ennek a kifejeződését a népfelszabadító frontban (tehát) nemcsak a megszállók elleni harci készség határozta meg, hanem az ennél mélyebb társadalmi-történelmi folyamatok”.¹⁰ A történelmi helyzet ilyenén való értelmezése tette lehetővé Tito számára, hogy programszerűen is, ténylegesen is leszámoljon a Komintern pragmatista koncepciójával — miszerint nálunk a fasiszta elnyomók elleni harc folyik, nem pedig szocialista forradalom — és hogy a népfelszabadító háború, valamint a forradalom irányvonalának meghatározásában kifejezésre juttassa azon társadalmi valóság sajátos feltételeit, melyek között a harc folyt, felkutatva „ennek a valóságnak minden mozgató elemét, minden potenciális erejét”.¹¹

Az általános népi forradalmi háború doktrínájának és stratégiájának kidolgozása során Tito kiváló érzékkel ismerte fel a történelmi feltételeket, vette figyelembe az összes tapasztalatokat az egész autentikus jugoszláv hadművelleti területen. Ezt az a közismert utalása is kifejezi, miszerint „Európa-szerte úgy gondolják, hogy mozgalmunkat és hadseregünket hegyeink teremtették meg. Ezt a legmeggyőzőbben a Szerémség példája cáfolja. A nép nemzeti és politikai öntudata, harci készsége, a forradalmi párt, mely képes arra, hogy harcba szólítsa és vezesse a népet — ez a felkelés alapja, a földrajzi feltételek pedig csak többé vagy kevésbé kedvező feltételeket teremtenek ehhez és a felkelő hadsereg taktikájára vannak hatással”.¹² De mindebben Tito koncepciójának és vezetői

erejének van lényegi jelentősége. Már 1942-ben utasítást ad: „Alakítsátok meg a Fruška gora-i népfelszabadító partizánosztagot. Az osztag támaszpontja a Fruška gora legyen. Innen induljon akcióba... Az osztagot katonailag meg kell szilárdítani, ingadozó elemeket nem kell felvenni.”¹³

Az általános népi forradalmi háború titói stratégiája már azáltal, hogy a forradalom osztálylényegének megszilárdításával párhuzamosan szélesebb osztályszövetséget hozott létre, mint amit Marx és Engels előrelátott, annál is, amit Lenin biztosíthatott — olyant, mely a lakosság szélesebb tömegeit foglalta magába —, a világ társadalomtörténete számára a szociális és a nemzeti felszabadítás lehetőségei és gyakorlata optimális kifejezést nyújtja. Valóban „elmondható, hogy a fegyveres harc titói stratégiája a népfelszabadító háborúban egyrészt az objektív tényezők hatásának eredménye, vagyis a harci feladatok tényleges lehetőségeinek kifejeződése az adott feltételek összefüggéseiben, másrészt viszont a szubjektív erők, elsősorban Tito mint főparancsnok hősi cselekedete, a meglévő feltételekkel és e feltételek változásaival összhangban”.¹⁴ Ez az alapvető feltétele annak, hogy forradalmunk, tapasztalataival és tartalmával együtt mindig „modern” maradjon, az ismeretek kimeríthetetlen tárháza a jugoszláv társadalom későbbi fejlődési szakaszai, valamint a világ proletár- és felszabadító mozgalmi számára.

Ez az elemzés azonban nem volna teljes, ha nem hívná fel a figyelmet arra, hogy a katonai és társadalmi tényezők egységének elmélyítésében, a jugoszláv társadalom és forradalom autentikusságának és identitásának figyelembevételével, Tito éppen a katonai elmélet és gyakorlat nézőpontjából volt kénytelen új utakat keresni, amelyek a maguk részéről mély szociális és forradalmi jelentőségűek voltak, gyakran volt kénytelen — mint ő maga írja — „olyasmit tenni, ami klasszikus hadtudományi szempontból teljesen érthetetlen volt”.¹⁵ Így a forradalmi erők tevékenységének 1941-ben a városokból való áthelyezésével kapcsolatosan Tito kiemelte: „Szerencse, hogy mi kezdettől fogva arra törekedtünk, hogy az embereket kiküldjük, ellentétben azzal, ahogy más országokban tették, ahol azt tartották, hogy a harc súlypontjának a városban kell lennie... a mi vonalunk a parasztság, a vidék volt. Ez az az elem, mely viselni képes a hosszan tartó harc terhét.”¹⁶

A népfelszabadító háború és a forradalom titói koncepciója alapvetően befolyásolta a fegyveres erők létrehozását és fejlődését, mint a munkásosztály és a széles néptömegek forradalmi mozgósításának stratégiai kérdését, megszilárdításukat, mint a forradalom szubjektumait, valamint a forradalmi és felszabadító harc távlati biztosításának megfelelő instrumentumait. A katonai elem titói értelmezésének gyújtópontjában tehát az általános népi jelleg áll, vagyis az általános népi forradalmi háború győzelmének funkciójaként a fegyveres harc. Ezért a fegyveres komponens nemcsak a folyamat osztálytartalmát erősítő tényező volt, hanem anyagi erő is, olyan feltételek között, melyeket a katonai győzelmek és a politikai változások jeleztek.

A fegyveres harc a népfelszabadító háború szervezésének és fejlődésének általánosan elfogadott kifejezése és kerete. (Ismeretesek Tito szavai 1941. augusztusából: „Kitől várhatjuk a szabadságunkat, ha mi magunk nem harcolunk érte?”) A fegyveres harcról szóló határozat, folyamatosságában megerősítve, kifejezve létrejöttében és fejlődésében is azt, hogy a nép fegyveres ereje, a forradalmi harc jellegének és céljainak legmélyebb történelmi anticipációját hordozza magában. Irányultságunk az volt, hogy a hosszan tartó és súlyos harcot ki kell terjeszteni az egész területre. A forradalom társadalmi-politikai institucionalizálódása az általános népi forradalmi háború erején és eredményein alapul. „Tűzön és harcon, véren és szenvedésen át, Tito létrehozta a forradalom fegyveres erejét, ami a testvériség, az egység, az egyenjogúság műhelyévé, az új néphatalom támaszává és védőpajzsává vált.”¹⁷

A katonai komponens fellendülésére a JKP felszabadítási platformjának volt sorsdöntő jelentősége, mivel megeremtetette az összes antifasiszta elemek összefogásának távlatait. Kiegészítve ezt a platformot a partizán harcmóddal, lehetővé vált az ország legszélesebb emberi és anyagi erőinek mozgósítása a harcra, olyan fegyveres erő megeremtetése, mely győzedelmeskedni képes a jelentős túlerőben lévő ellenség felett is. „A megszállók elleni harcban elért sikerek — melyek elsősorban a népfelszabadító mozgalom helyes politikájának és a néptömegekkel való szilárd kapcsolatának, valamint a katonai és politikai vezetés azon képességének köszönhetőek, hogy a forradalmi háborúzás, illetve a mi harcunk sajátos stratégiáját és taktikáját dolgozta ki és alkalmazta — folyamatosan erősítették és szélesítették a felkelés tömegbázisát, a felszabadító és forradalmi háború katonai méreteit.”¹⁸ Lényegében már akkor sor került a társadalmi védelem legszélesebb rendszerének megalapozására, a forradalom jellegének és győzelmi távlatainak figyelembevételével. A katonai elem az általános népi harc minőségének és erejének fokozódását tükrözte, sajátos funkciót töltött be benne és ennek arányában erősödött. „A Főparancsnokság maga nem folytathat harcot, ha a nép nem vesz részt maximálisan a végső győzelem kivívására, a jobb jövő megeremtetésére irányuló erőfeszítésekben. Ebben nagy felelősség hárul a háterszóra, népfelszabadító bizottságainkra, munkásainkra, parasztjainkra, nővéreinkre és anyáinkra.”¹⁹ És valóban, „Tito stratégiája a társadalom minden mozgatóerejét, az egész népet a háború és a forradalom közvetlen (és közvetítők nélküli) részvevőivé, szubjektumaivá tette. A legmélyebb lényegét tekintve ez a stratégia nem törekedett (nem is törekedhetett) arra, hogy a néptömegekkel vagy az osztályokkal mint a fölénk rendelt stratégia objektumaival manipuláljon, hanem ellenkezőleg: a háborúval és a forradalommal kapcsolatos döntéshozatalt az öngazgatási folyamatok útján a forradalom és a harc közvetlen részvevői és hordozói hatáskörébe helyezte. Ilyen vonatkozásban harcunk és forradalmunk általános jellege — mai értelmezésben — öngazgatásúként is felfogható”.²⁰

A fegyveres harc ilyen konceptusa lényeges hatással volt forradalmunk jellegére és távlataira is. A megalapozott katonai vonal tette lehetővé Tito számára, hogy megvédje a forradalmat és távlatokat nyisson előtte. Ezért történt, hogy éppen a katonai kérdésben került sor az első nézeteltérésre Sztálinnal, aki a koalícióban megszerzett pozícióira gondolva, a jugoszláv forradalmi mozgalmat az opportunizmus zsákutcájába próbálta irányítani. Szembefordulva Sztálinnal, Tito bebizonyította, mennyire egybefonódott a katonai kérdés forradalmunk jellegével, eszmei, történelmi és osztályirányultságával, autentikusságával és sajátosságával, ami programbelileg a proletár és rohambrigádok megalakításában nyilvánult meg a legkifejezettebben.

Tito döntései katonaiak és politikaiak is egyidejűleg, kezdve a háború előtti és a népfelszabadító háború kezdetéről való cikkektől. Ennek alátámasztására elég csak néhányat idézni: a népfelszabadító háborúra való orientálódás, Jugoszlávia katonai vereségének tagadása, határozat a felkelésről, általános népi háború szervezése, a fegyveres erők és a reguláris katonaság megteremtése, számos határozat a fegyveres erők irányításával és vezénylésével kapcsolatban, szabad területek létrehozása, a proletár és rohambrigádok áttérései, Neretva és Sutjeska legendás híró ütközetei, az adriai tengerpartért vívott harc, betörés Szerbiába (1944.), hazánk felszabadítása saját erőinkre támaszkodva, stb. Mindezek a döntések a katonai fölényt, a politikai erőt és a történelmi sorsmeghatározottságot tükrözik. „Forradalmunkra nézve döntő jelentőségű stratégiai határozataiban mindig benne rejtett az a képessége, hogy reálisan és előrelátóan felmérje a jelenségeket, mérlegelje őket, majd tapasztalata és azon képessége alapján döntsön, hogy szerves egységbe fűzze az egymástól igen távol eső, de azonos jellegű irányzatokat és folyamatokat. Ez érzékelteti egyéniségének nálunk még nem tapasztalt hatalmas erejét.”²¹

A csaták kimenetele óriási hatással volt a népfelszabadító mozgalomra, mind belső, mind külpolitikai téren. Tito állandó mozgásban tartotta a Legfelső Parancsnokságot, átcsoportosította az alakulatokat, változtatta a hadszínterekre, továbbvonultatta a népi hadsereget a célból, hogy serkentsen és biztosítsa a forradalom szociális bázisának erősödését. A katonai döntéseknek széles jelentőséget adott, tisztázta a félreértéseket, megtörte a párt politikai irányvonalától eltérő szektás és dogmatikus elferdüléseket, gondoskodott az ellenforradalom feletti győzelemről, a Komintern nyomásával is sikerrel szembeszállt. Tito katonai döntései a forradalmi fejlődés fordulópontjaivá váltak, katonai győzelmekkel biztosította a forradalom szociális folyamatát, törte meg a kollaboráns erőket, teremtette meg a népfelszabadító háború támaszpontjait.

Ezzel egyidejűleg a népfelszabadító mozgalom Tito számára olyan támaszpontot jelentett, mely lehetővé tette, hogy szembeszálljon a nyugati szövetségesek törekvéseivel, akik az új körülmények között is szívesen folytatták volna régi játékaikat. Éppen a harci sikerek, amelyek az egész nemzetközi hadszíntér szempontjából is jelentősek voltak, valamint a belső osztályviszonyok átalakulása a népfelszabadító mozgalom javára,

tették lehetővé Tito számára, hogy a jugoszláv forradalom előtt megnyissa a függetlenség útját, hogy megszilárdíthassa politikai intézményesülését, hogy a népfelszabadító háborúval kapcsolatos állítások igazát alátámaszthassa, és hogy egyenrangú, lényegében előnyös helyzetből tárgyalhasson a szövetségesekkel.

Tito a helyzetnek az a tényezője, mely jelentős hatással van a történelem folyamatára. Megköveteli, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoksága, délkelet-európai hadműveletei során kérjen engedélyt a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságtól hazánk északkeleti területén való áthaladásra — szem előtt tartva az új Jugoszlávia szuverenitását és figyelmeztetésül a szövetségeseknek. Amikor tudomást szerzett arról, hogy a nyugati szövetségesek rosszallásukat fejezték ki moszkvai látogatása miatt, Tito közli a brit és az amerikai misszió vezetőivel: „... ez egy független állam, és én, mint a Nemzeti Bizottság elnöke és főparancsnoka, hazámon kívül senkinek sem tartozom felelősséggel tetteimért és munkámért, amivel népem érdekeit szolgálom.” Később, a forradalom folyamatossága és Jugoszlávia függetlensége védelmének feltételei közepette, Tito felismerte azon tény stratégiai előnyét, hogy magunk vívtuk ki a szabadságunkat.

Jól tudta, hogy a szövetségesekkel való kapcsolatokban mikor mit kell mellőzni, mikor jött el a kezdeményezések ideje, egyetlen alkalmat sem hagyott ki, az érvekhez tartotta magát, a követelésekben soha nem hátrált meg és nem tűrte a zsarolást. Fokozta a katonai és politikai offenzívát, mintha tudomásul sem venné a ránk nehezedő nyomást, jóllehet sohasem tévesztette azt szem elől. Bízott a győzelemben, amelyhez közeledett, és ezzel egyidejűleg kitért a csapdák, a nyomás, a „nagy szövetségesek manipulációinak veszélye elől, és arra számítván, hogy hamarosan kedvezőbb helyzetben lesz, arra hivatkozott, hogy a dolgok elintézését a háború utánra kell halasztani. Ebben nyilvánult meg helyzetfelismerése — nemcsak a pillanatnyi állapotokat illetően, hanem a későbbiek során is, figyelembe véve a társadalmi folyamatok szinte fizikai pontossággal felmért tendenciáit. Ezzel — mint rajta kívül kevesen a történelemben — bizonyosságát adta a forradalom érdekeiért folytatott harc teljességének és minden összetettségének. Forradalmunk pedig éppen ennek köszönheti, hogy nemcsak autentikussága valósulhatott meg, hanem történelmi győzelmet is aratott. Amikor a katonai érdekeket hangsúlyozta, mindenekelőtt a politikai győzelmekre gondolt. Erélyesen küzdött a *status quo ante bellum* (a háború előtti állapot fenntartása — a ford. megj.) elve ellen, a harci cselekményekből politikai csatákba ment, melyekben semmivel sem volt könnyebb a helyzete.²² Tito dolgozta ki és valósította is meg az általános népi forradalmi háború koncepcióját, melyben a front és a háttország egyet képez, és amelyben a harc és az ellenállás minden formájának katonai szervezési funkciója is van és a győzelemre irányul. Edvard Kardelj hangsúlyozza: „az általános népi forradalmi háború közvetlenül a forradalom egységes koncepciójából következik, mind katonai, mind pedig társadalmi téren széles, jól szerve-

zett népfelszabadító frontot fejez ki, illetve olyan mozgalmat, amely képes a forradalmi harc legmagasabb határozathozó szervévé válni.”²³ A marxizmus—leninizmus elvei által vezérelve, felismerve ezek történelmi lényegét, Tito egy olyan háborút koncipiált és folytatott, amely méreteit, katonai erejét, szociális és osztályjellegét tekintve egyedülálló volt a leigázott Európában, súlyos csapásokat mért Hitler „új európai berendezésére” és rendkívüli ösztönzést adott a többi leigázott népnek.

Ez a stratégiai koncepció, amely olyan katonai szervezet létrehozását is magában foglalta, mely képes tartalmában felszabadító és forradalmi, formájában pedig általános népi háborút folytatni, a fegyveres harc formáinak olyan megválasztását és kombinációit, ami a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregnek a hadműveletek minden területén stratégiai kezdeményezést és fölényt biztosított. Titónak 1941. végétől 1944. közepéig sikerült megteremtenie egy félmillió hadsereget és eredeti harcmodort kialakítania. Ez a hadsereg, szervezettségének, erkölcsi-politikai egységének, szervezési és vezénylési sokoldalúságának, harci tapasztalatainak és jó stratégiai elrendezésének köszönhetőleg, hazánk felszabadításának befejező hadműveletei során képes volt a frontális hadviselési formákra. Ez tette lehetővé olyan stratégiai jelentőségű hadműveletek kivitelezését, melyeknek politikai-forradalmi és katonai-stratégiai céljai azonosak voltak: kiűzni vagy megsemmisíteni a megszállókat, vereséget mérni a quisling és az ellenforradalmi erőkre.²⁴

Ezzel Tito egyedülálló példát mutatott és hozzájárulást adott a világ háborúinak és szocialista forradalmainak történetéhez. „Tito forradalmi katonai tettének végrehajtását a tette lehetővé, hogy személyében a tehetséges hadvezér, a munkásmozgalmi forradalmár és az államférfi tulajdonságai egyesültek, hogy idejekorán felismerte és irányt adott a haladó társadalmi folyamatoknak és a forradalmi felszabadító harcnak, hogy megoldást talált a bonyolult politikai és katonai helyzetekre, melyek abból eredtek, hogy nem létezett állam és hadsereg. A fegyveres és politikai harc taktikája segítségével mind magasabb szintre emelte a népfelszabadító háború stratégiáját, élve minden előnyünkkel, kihasználva az ellenség minden gyengeségét.”²⁵

A történelem megerősítette a katonai elem titói koncepcióját és egyetemes érvényűvé tette. „Fenntartás nélkül állítható, hogy a háborúk és a forradalmak története, egészen a mi forradalmunkig, de egyáltalán a történelem sem tud példát felmutatni arra, hogy valaki olyan komoly katonai és olyan radikális politikai harci célt tűzött volna maga elé, mint a JKP, jóllehet e cél kitűzésekor még jóformán semmiféle haderővel nem rendelkezett, amelyre a célok elérésében számíthatott volna. Már ez magában véve, de még inkább az a tény, hogy mindezeket a célokat olyan formában sikerült elérni, ahogy kezdetben elképzelték, azt tanúsítja, hogy Tito új anyagi erőre és olyan harcmodorra számított, amely a stratégiai elemek új értékrendszerével és új stratégiai megítéléssel fel-frissítve eredményre vezet. Ebben van Tito és Jugoszlávia óriási értékű

hozzájárulása a marxista megalapozottságú hadtudományi ismeretekhez.²⁶

Tito a fejlődés minden szakaszára „nemcsak adekvát katonai szervezetet teremtett, hanem ennek elméletét is megalkotta”.²⁷ Emellett „Tito elméletében és gyakorlatában a haderő alatt nemcsak a fegyveres erők értendők, hanem az egész társadalom, teljes emberi és anyagi lehetőségeivel. A haderő tehát kiegyenlítődik az össz társadalmi erőkkel. Ebben rejlik Tito forradalmi felismerése a hadtudományok terén. *Tito a védelem új anyagi erőit fedezte fel. Másik óriási felfedezése ezen erők újszerű alkalmazása*”.²⁸ Tehát számos hadtudományi és elméleti felfedezés kapcsolódik Tito történelmi művéhez.

2. A történelmi hadvezér

Tito elvtársat hadvezérként ismerte meg a világ, s így jegyezte fel nevét a történelem. Tulajdonképpen „Tito hadtudományi művének helyes értelmezéséhez ismerni kell az ő egyéni hatását, ami olyan jelentős szerepet játszott Jugoszlávia harca és fejlődése irányvonalának meghatározásában”.²⁹

Tito a forradalom első katonája, rettenthetetlen partizánparancsnok, legendás híró hadvezér. A történelem nehéz feladatok elé állította: mindig katonai túlerővel kellett küzdenie, de mint kiváló katona és stratégia, felül tudott kerekedni rajta. A harcban mindig feljutott arra a csúcsra, ahonnan csatát lehetett nyerni. Ismerte Jugoszlávia minden részét, a harcok során mindenütt járt, és mindig a végső győzelembe vett hitet erősítette.

Marxnak a felfegyverzett néppel kapcsolatos elképzelését Tito elvtárs nemcsak elemeiben és szintézisében fejlesztette tovább, hanem mint hadvezér, stratégia és katonai vezető, történelmileg is alátámasztotta. A fasiszta hadigépezet csapásai alatt vérző, már-már reményét veszített, leigázott Európában a Hitler-ellenes koalíció új frontját nyitotta meg (sokáig ennek a koalíciónak bárminemű támogatása nélkül), irányítása alatt a főparancsnokság a szövetségesek szemében csakhamar óriási katonai tekintélyt szerzett, a Wehrmacht számára viszont megoldhatatlan rejtélyt jelentett.

Tito az a hadvezér, akinek először hadsereget kellett teremtenie, hogy csatáit rendre megnyerje. Kiváló hadműveleti érzéke volt, nem ismeretlen számára az ellenség gyűrűjében folyó harc, a bekerítésből való kitörés. Állandó gondja a katonai szervezet és az irányítás tökéletesítése. Remek példáit láthatjuk nála a rugalmas, aktív védekezésnek, a cselvetéseknek, az oldal- és hátbatámadásoknak, amivel mindig sikerült megbénítania a számbeli és technikai túlerőben lévő ellenség fölényét. Olyan helyzetekben, amelyek más hadvezér számára kilátástalannak tűntek volna, felismerte a győzelem lehetőségét. Döntései nyomán erősödött a harcosok fegyelme, harci szelleme, dacolt az éhezéssel és a zord körül-

ményekkel, úgyszólván erőt öntött a kimerült, kiéhezett harcosokba. A nép dalba fonta nevét, katonai zsenialitását, magáénak vallotta őt, ami a közismert harci jelszavakban is megnyilvánult.

Mint harcos, hadvezér és államférfi vállalta a kihívásokat és a felelősséget a forradalom és az emberek sorsáért. Katonai döntésein keresztül a legemberibb üzeneteket közölte — harc a sebesültek megmentéséért. Neretva példája egyike a legmagasztosabbaknak a háborúk történetében, tele drámai fordulatokkal, melyekben ismét megmutatkozott Tito zsenialitása.

Minden győzelme külön tanulmány. Valójában Tito hadászati megoldásai tették megsemmisíthetetlenné a népfelszabadító erőket. Az európai hadszíntereken nemigen fordult elő, hogy bárki is megmeneküljön a német csapatok „karmaiból”. Nagy áldozatok árán ugyan, de a népfelszabadító csapatoknak ez sikerült a sutjeskai csatában. A Wehrmacht elpusztíthatatlan, élő legendával találta magát szemközt. Az agonizáló német hadvezetés Drvar elleni támadása nemcsak a partizánokkal vívott harcban hoz fordulatot, hanem az egész reménytelen helyzetet jobbra fordíthatja. A támadók már-már elérik Titót, és ismét az történik, ami már előzőleg is annyiszor érte őket: vereség.

Tito marsall bámulatba ejtette a világot, úgy is, mint stratégá, úgy is, mint győztes hadműveleti parancsnok. Békevíziója, humanizmusa és előrelátása pedig bátorságot és reményt keltett. Bebizonyította azt a történelmi igazságot, hogy a szabadságért küzdő népnek meg kell nyernie a csatát.

3. A védelmi koncepció stratégiája, az általános honvédelem és társadalmi önvédelem rendszerének megalkotója

A forradalom vezetője, a JSZSZK fegyveres erőinek főparancsnoka hű maradt a forradalomért, annak folyamatosságáért vívott harc katonai értelmezéséhez a békében is. Ez az el nem kötelezett és önálló Jugoszlávia függetlenségének kiépítésében és védelmében nyert teljes értelmet. Ezzel kapcsolatban tett kezdeményezéseinek többsége katonai kiválóságából ered, illetve a *forradalom* mint a fegyveres győzelem és a szociális, valamint politikai fordulat komplex értelmezéséből, ami szerint a forradalom tovább tart és képes megválaszolni folyamatosságának minden kérdését.

Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem rendszerének korszerű kiépítését azoknak az eszmei-politikai, alkotmányos alapoknak és történelmi adottságoknak a megvalósítása és gazdagodása jellemzi, amelyek a jugoszláv szocialista forradalom titói koncepciójából erednek. Ez a koncepció lényegében nem más, mint Tito forradalmi irányvonalának, a katonai és a politikai tényező teljes mértékű egybekapcsolódásának alkalmazása. Természetesen ennek előfeltétele a szocialista öngazga-

tás fejlődése, valamint az el nem kötelezett Jugoszlávia nemzetközi helyzetének erősödése, függetlensége és önállósága védelmének megszilárdítása, valamint a saját erőnkre való támaszkodás is. „Tito katonai művének dialektikája legkifejezettebben katonai eszméink és védelmi gyakorlatunk következetességében és folyamatosságában nyilvánul meg.” Mert „a jugoszláv társadalmi fejlődés dialektikája, melynek lényegét a szocialista öngazgatás és korunk megváltozott nemzetközi viszonyai képezik, oda vezettek, hogy Titónak a népfelszabadító háborúból származó stratégiai doktrínája az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem aktuális koncepciójává transzformálódott, ami meggyőzően bizonyítja mindkettő vitalitását és történelmi értékét. A jelennek a forradalom által való meghatározottsága az új igényeknek és fejlődésnek megfelelő átalakítása ékesen igazolja forradalmunk továbbélését, katonai-stratégiai eszménk folyamatosságát, védelmi erőink gigantikus erősödését és fejlődését”.³⁰ Ezáltal Tito a felfegyverzett nép marxi koncepciójának mélyebb és tartósabb történelmi értelmét fedezte fel, beépítve azt a szocialista átalakulás feltételeibe és céljaiba, korszerű funkciót biztosítva számára, a világban végbemenő katonai és politikai változásokkal összhangban, melyek hatással vannak a harcászati módszerekre és gyakorlatra, ellentétben más szocialista forradalmakkal, melyek a katonai (védelmi) szervezés többé-kevésbé klasszikus formáit választották, amiben politikai rendszerünk jellegzetességei tükröződnek. A szocialista öngazgatású átalakulás társadalmi tartalmaiban és céljaiban Tito a katonai tényező új kifejezési formáját ismerte fel.

A marxista elméleti alapokból és az általános népi forradalmi háború történelmi tartalmából kiindulva, a JSZSZK fejlődésével, függetlenségének megszilárdulásával párhuzamosan, Tito kidolgozta az általános honvédelem koncepcióját, rámutatva, hogy „általános honvédelmünk mai koncepciója nem más, mint a népfelszabadító háború tapasztalatainak következetes alkalmazása a jelenlegi viszonyokra.” Életre keltésével és teljes affirmálódásával kapcsolatban Tito kiemeli: „a honvédelem olyan rendszerét kell kialakítanunk, mely egyesíti magában az egész nép erőfeszítéseit egy esetleges agresszor elleni harcban”.³¹ Ezen alapul, ez a funkciója és ez a katonai lényege általános honvédelmünknek.

A szocialista öngazgatás felé való orientálódás a társadalom katonai szervezetében, illetve a katonai elem társadalmi szervezetében megfelelő változásokat feltételezett és készített elő. A munkásosztály önmaga által való felszabadítása marxista elvének következetes érvényesítése azonos elvi hozzáállást sugall a katonai kérdést illetően is. Ez új teret nyitott a népfelszabadító háború tapasztalatainak általánosítása előtt. Ezzel kapcsolatban Tito megállapítja, hogy a honvédelem társadalmasítása „forradalmi folyamat, Jugoszlávia munkásosztálynak, nemzeteknek és nemzetiségeknek tartós érdeke”, továbbá, hogy „öngazgatású társadalmunk erősödésével erősödik a munkásosztály, vagyis azon erők hatása, amelyek az anyagi javakat hozzák létre, és ezzel fokozódik felelősségük is a honvédelem és önvédelem iránt”.³² Ezzel világosan és tartósan megha-

tározta védelmi rendszerünk céljait, tartalmát és osztályalapját, az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem koncepcióját.

Tito megjelölte az általános honvédelmi koncepció súlypontjait is: az általános honvédelemnek a mindennapi életben is hatnia kell; az öngazgatású szocialista társadalom integrális funkciójává kell válnia; amilyen gyorsan és sokoldalúan fejlődik, olyan ütemben valósulhat meg a felfegyverzett nép eszméje; az egész területet meg kell szervezni a védelemre (fejlesztve a területvédelmi funkciót is, és a fegyveres harcot, mint a harc és az ellenállás alapvető formáját); a Kommunista Szövetségnek külön feladata, hogy eszmeileg irányítsa és egyesítse a védelem összes tényezőit, a hadseregben pedig a kommunisták és a pártszervezetek figyelmének középpontjában a harckészség fokozásának és az általános honvédelmi rendszer erősítésének kell állnia, stb.

Az általános honvédelem koncepciója lépésről lépésre követte társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésünket, azokkal a problémákkal és feladatokkal összhangban, melyek felett a forradalomnak úrrá kellett lennie. Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem rendszerének kiépítése az új Jugoszlávia fejlődésének stratégiai fontosságú kérdései közé tartozik. „Abból a felismerésből kiindulva, hogy a proletariátusnak az a képessége, hogy megvédje a forradalom vívmányait, fennmaradásának és további forradalmi átalakulásának feltétele, a védelmi rendszer koncipiálásakor a következő alapvető igényeknek kellett eleget tenni: először — hogy a társadalom viszonya a védelemhez, mint társadalmi tevékenységhez összhangban álljon e viszony társadalmi-politikai koncepciójával, másodsor — hogy a védelem, akár mint szervezet, akár mint tevékenység, optimális helyet kapjon. Az általános honvédelem koncepciójának két legjelentősebb oldaláról van itt szó: a társadalmi és a katonai oldalról.”

A JKSZ X. kongresszusán Tito elvtárs világosan kifejti, hogy a háborúk és az erőszak alkalmazása a modern kor olyan realitása, amellyel számolnunk kell, de Jugoszlávia minden agresszor számára bevehetetlen erőd. Ezzel kapcsolatban aláhúzza: „az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem rendszerének kiépítése társadalmi fejlődésünk legnagyobb eredményeinek egyike”, referátumában pedig kifejti: „védelmi rendszerünk alapjaiban Marxnak a felfegyverzett népről vallott nézetei találkoznak azokkal a konkrét társadalmi-történelmi feltételekkel, amelyek között szocialista öngazgatású társadalmunk fejlődik.” Ebből következik a hadtudományok doktorává való avatásakor adott következő szintézise: „A marxista tudomány, a népfelszabadító háború tapasztalatai és a szocialista öngazgatás gyakorlata alapján mi eszmeileg, elméletileg és alkotmányjogilag megteremtettük a honvédelem társadalmasításának legszélesebb feltételeit, jelentős eredményeket értünk el a honvédelem — történelmi távlatokban nézve új — rendszerének konstituálásában és gyakorlati kiépítésében.”

Valóban leszögezhetjük, hogy Tito elvtárs — felhasználva és a jugoszláv viszonyokra alkalmazva a marxista—leninista tudományt — új la-

pot nyitott annak további kidolgozásában és alkalmazásában. Korszakalkotó jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy a modern világfolyamatokat és a békéért folytatott harcot a JSZSZK függetlenségének és szocialista öngazgatású fejlődésének függvényeként elemezte, és fordítva. Ezáltal sziklaszilárd művét — az általános népvédelmi háborút, ami a nép össz erejére és a saját erőnkbe vetett hitre támaszkodik — tartós érvényűvé tette, összefüggésbe hozta a jelennel és a jövővel, valamint a jugoszláv szocialista forradalom folytonosságával. Nikola Ljubičić szavai szerint: „Tudományos előrelátásának köszönhetőleg Tito elvtárs mindenkinél világosabban felismerte nemcsak azt, hogy mit lehet, hanem azt is, hogy mit kell tennie az adott történelmi pillanatban a szabadságért, a szocializmusért, a nemzetközi fejlődésért.”³⁴ Tartósan meghatározta a független, önálló, el nem kötelezett Jugoszláviáért való harc irányvonalát. „Tudományos és gyakorlati felismeréseinek jelentősége nem korlátozódik arra a háborúra, amelyet vezetése alatt vívtunk, teljes érvényűek az elkövetkező súlyos napokra is, ha ilyenekre sor kerülne. Ezért ha ismét olyan helyzetbe kerülnénk, hogy harcot kellene folytatnunk az agresszorral, hazánk szabadságáért, ezt éppen olyan kitartással és hozzáértéssel tennénk, mint amikor Tito állt a csapat élén, mivel eszméi és elvei tovább élnek általános honvédelmi és önvédelmi rendszerünkben.”³⁵

Fordította: Szöllősy Vágó László

Jegyzetek

- ¹ Lásd: Edvard Kardelj, Politika i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju, a Titovo vojno delo című könyvben, Narodna armija, Belgrád, 1977., 75.
- ² A JSZSZK fegyveres erői főparancsnokának, Jugoszlávia marsalljának, Josip Broz Titónak a hadtudományok doktorává való avatásakor mondott beszédéből, Titovo vojno delo, 67.
- ³ Ugyanott, 37.
- ⁴ Josip Broz Tito, Govori i članci, Naprijed, Zágráb, 1959. I. kötet, XXIX.
- ⁵ Edvard Kardelj, idézett mű, 106.
- ⁶ Ezzel kapcsolatban részletesebben: Nikola Ljubičić, Opštenarodna odbrana — strategija mira, VIZ, Belgrád, 1976.
- ⁷ Edvard Kardelj, idézett mű, 79.
- ⁸ Veljko Kadijević, Tito, tvorac naše savremene koncepcije opštenarodne odbrane, Vojno delo, 1980. május (rendkívüli szám), 303.
- ⁹ Lásd: Fabijan Trgo, Oslonac na vlastite snage — bitno obeležje Titove strategije, Titovo vojno delo, 229.
- ¹⁰ Edvard Kardelj, idézett mű, 106.
- ¹¹ Josip Broz Tito, Govori i članci, I. kötet, XXVIII.
- ¹² Tito beszélgetéséből a Vajdasági Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Osztagok Operatív (Fő)Parancsnokságának tagjaival, Plahovići faluban.

- Lejegyezte Rodoljub Čolaković, idézve: Josip Broz Tito, O svenarodnom revolucionarnom ratu, Újvidék, 1977., 569.
- ¹³ Josip Broz Tito, Sabrana djela, Belgrád, 1979., 106.
- ¹⁴ Nikola Pejnović, Bitne odrednice Titove strategije u narodnooslobodilačkom ratu, Vojno delo, 211.
- ¹⁵ Josip Broz Tito, Vojna djela, VIZ, Belgrád, IV. kötet, 198.
- ¹⁶ Ugyanott, III. kötet, 37.
- ¹⁷ Nikola Ljubičić, Tito spada u red najznamenitijih vojskovođa u istoriji rata, Vojno delo, 43.
- ¹⁸ A JKSZ programja — A JKSZ VII. kongresszusának gyorsírói jegyzetei, Belgrád, 1958., 994—995.
- ¹⁹ Josip Broz Tito, A második proletárbrigád zászlójának átadásakor mondott beszéde, idézve: Josip Broz Tito o svenarodnom revolucionarnom ratu, 91.
- ²⁰ Dušan Dozet, Tito i revolucionarna strategija opštenarodnog rata, Vojno delo, 309.
- ²¹ Stevan Doronjski, Búcsúbeszéd, idézve: Magyar Szó, 1980. május 9.
- ²² Részletesebben lásd: Vojmir Kljaković, Tito državnik i strateg 1944—1945. Titove istorijske odluke, Narodna Armija, Belgrád, 1978., 197—238.
- ²³ Edvard Kardelj, idézett mű, 83.
- ²⁴ Nikola Ljubičić, Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana, Socijalizam, Belgrád, 1977/5., 825.
- ²⁵ Gojko Miljanić, Strategija rukovođenja i komandovanja u NOR-u 1941—1945. Strategija oružane borbe u Narodnooslobodilačkom ratu, VIZ, Belgrád, 1980., 280.
- ²⁶ Nikola Ljubičić, Titova strategija narodnooslobodilačkog rata i revolucije, Vojno delo, 245.
- ²⁷ Nikola Ljubičić, Uvodna reč prilikom promocije druga Tita za doktora vojnih nauka, Titovo vojno delo, 11.
- ²⁸ Nikola Ljubičić, Titova strategija narodnooslobodilačkog rata i revolucije, Vojno delo, 253.
- ²⁹ Djura Lončarević, Podsticaj i potreba za celovitom naučnom obradom Titovog stvaralaštva, Vojno delo, 293.
- ³⁰ Nikola Pejnović, idézett mű, 217.
- ³¹ Josip Broz Tito, Vojna djela, III. kötet, 305.
- ³² Josip Broz Tito, Nauka u službi odbrane zemlje, Vojno delo, 223—227.
- ³³ Nikola Ljubičić, Opštenarodna odbrana — strategija mira, 96—97.
- ³⁴ Nikola Ljubičić, Uvodna reč prilikom promocije druga Tita za doktora vojnih nauka, Titovo vojno delo, 15.
- ³⁵ Nikola Ljubičić, Tito spada u red najznamenitijih vojskovođa u istoriji rata, Vojno delo, 45.

Rezime

Titovo delo — trajna osnova i inspiracija opštenarodne odbrane
i društvene samozaštite

Titovo revolucionarno delo i ličnost omogućuju pristup i razmatranje tog dela iz aspekta najrazličitijih naučnih disciplina.

Autor članka izlaže vojno-strateške osobnosti druga Tita, njegovu stvaralačku misao i snagu rukovođenja, što je dobilo pun izraz u političkoj i vojnoj strategiji našeg narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije, odnosno u političkoj i vojnoj liniji i akciji KPJ kao inspiratora, organizatora i avangarde revolucije. Vojno pitanje ima u Titovom delu svoj entitet, svoju specifičnu izražajnu snagu i funkciju — naglašava autor, i sve to prikazuje kroz tri osnovna područja Titovog vojnog delovanja:

U delu Vojno pitanje revolucije citiraju se Titove reči o značajnim komponentama našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalne revolucije: dosledna orijentacija na permanentnu oružanu borbu i stvaranje jake oružane sile, te oslanjanje na najšire narodne mase u svim krajevima Jugoslavije. Ovo je ne samo vojničko-strateški, već i društveno-politički program, pri čemu se uvažavaju težnje narodnih masa za oslobođenjem i za društvenim promenama, a revolucija je objedinila političke i vojne ciljeve.

Vojskovođa za istoriju je naslov drugog poglavlja, koje je posvećeno ličnosti druga Tita, prvog vojnika revolucije, legendarnog vojskovođe i vrhovnog komandanta.

Stvaranje koncepcije sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, te ostvarenje te koncepcije u praksi, sa jasnim upućivanjem na Marksovu misao o oružanom narodu, predmet je drugog dela, u kojem se zaokružuje Titovo vojno delo, koje u podruštvljavanju odbrambenih poslova stiče nov kvalitet.

Kurzfassung

Titos Werk — bleibender Grund und Inspiration der Volksallgemeinen Landesverteidigung und der gesellschaftlichen Selbstschutz

Das revolutionäre Werk Titos und seine Persönlichkeit ermöglichen einen Beitritt und Untersuchung des Werkes von Aspekte ganz verschiedener wissenschaftlichen Gebiete.

Der Verfasser des Artikels legt uns die militär-strategische Gedanken des Genossen Tito vor, die volle Ausbreitung in der politischen und militärischen Strategie unseres Volksbefreiungsaufstandes und der sozialistischen Revolution, in der politisch, militärischer Linie und Tätigkeit der kommunistischen Partei, als des Inspirators und Organisators, sowie der Avangarde der Revolution gefunden haben. Die militärische Frage hat in den Werken Titos ihre Eigentümlichkeit, ihre spezifische überwältigende Kraft und Funktion — unterstreicht der Verfasser — und das alles wird auf Grund drei grundlegenden Gebiete Titos militärischer Tätigkeit serviert:

Im Teile der sich mit der militärischen Frage der Revolution beschäftigt, werden Titos Worte über die wichtigsten Komponenten unseres Volksbefreiungskampfes und der sozialistischen Revolution zitiert: Konsequente Orientation auf den permanenten bewaffneten Kampf und das Schaffen einer starken militärischen Macht, sowie das Anlehnen auf die breiten Massen des Volkes in allen Gebieten Jugoslawiens. Das ist nicht nur ein militärisch-strategisches, sondern auch ein gesellschaftlich-politisches Program in dem das Streben der Volksmassen um die Befreiung und die gesellschaftlichen Änderungen, aner-

kannt werden. Die Revolution vereinigt nämlich die politischen und militärischen Ziele.

Der Titel des zweiten Kapitels, die der Persönlichkeit des Genossen Tito gewidmet ist, heisst es: der Feldherr für die Geschichte, der erste Soldat der Revolution, der legendemässiger Feldherr und oberster Kommandant.

Das dritte Kapitel beschäftigt sich mit der Formierung der Konzeption und der Durchführung der Volksallgemeinen Landesverteidigung und der gesellschaftlichen Selbstschutz, mit fester Beziehung zum marxistischen Gedanke über das mit Gewähr ausgerüstete Volk. In dieser Konzeption ist Titos Gedanke immanent, in dem er durch die Vergesellschaftlichung des Verteidigungswesens, neue Qualität erhalten hat.

A SZOCIALISTA AUTONÓM TARTOMÁNYOK
A MUNKÁSOSZTÁLY ÉRDEKEI
MEGVALÓSÍTÁSÁNAK SZEREPÉBEN

BEVEZETÉS

Vajdaság SZAT szocialista átalakulása és fejlődése, úgyszintén a jugoszláv öngazgatási föderalizmusban kialakult alkotmányjogi helyzete az osztályharc kibontakozásának és a munkásosztály megerősödésének, valamennyi dolgozó, valamint a területén élő nemzetek és nemzetiségek együttes erőfeszítéseinek az eredménye. Vajdaság szocialista autonómiájának történelmi kifejlődésében legjelentősebb szerepe a munkásosztálynak volt.

A társadalmi osztályok és az osztályharc marxi elmélete, mint a társadalmi fejlődés törvényszerűsége megértésének és mozgatóerői felismerésének módszertani eszköze, Jugoszlávia autonóm egységei szocialista fejlődésének példáján is feltárja teljes értékét. Marx elmélete nemcsak felfedi azokat a mozgatóerőket, amelyek megváltoztatják az elidegenült polgári társadalmat, hanem lehetővé teszi helyük és szerepük megértését a szocialista fejlődés egyes szakaszaiban. A jugoszláv szocialista föderalizmus kialakulásának és további fejlődésének tudományos vizsgálatában, mindannak első szakaszában — amelyet forradalmi etatizmusnak nevezünk —, mind az öngazgatási föderalizmus fázisában, a társadalmi osztályok és az osztályharc marxi elméletének alkalmazása teljes sikerrel járt. Ugyanis éppen ezen a területen hiányzott a módszertani megközelítés, ami korlátozta az autonóm egységek — mint a jugoszláv öngazgatási föderalizmus alkotóelemei — helyének és szerepének átfogó meghatározását.

Az autonóm egységek fejlődésének és a társadalom szövetségi struktúrájában elfoglalt helyének tanulmányozásában a társadalmi osztályok és az osztályharc elmélete azok legszélesebben vett értelmezéséből indul ki. Ugyanis az osztályharc elmélete nemcsak a globális társadalomban végbemenő erőviszonyok változásai magyarázatának eszköze, hanem egyúttal elméleti alapul szolgál a munkásosztálynak önmaga felszabadítá-

sára folytatott harca tartalmának és módszerének megértéséhez, bármely konkrét társadalmi-politikai közösségben.

A szocializmus és a munkásosztály között kölcsönös viszony áll fenn. A szocializmus, különösen az öngazgatású szocializmus, a munkásosztály és domináns szerepének terméke. A munkásosztály domináns szerepe nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is közvetlenül kifejezésre jut. Az öngazgatású szocialista demokrácia feltételei között a munkásosztály megszabadítja a társadalmat mindenféle politikai és gazdasági kizsákmányolástól.

Ez irányú stratégiai céljainak mielőbbi eléréseért a munkásosztály mindinkább a szocializmus alkotó erejévé válik. A szocialista kiépítés kezdetén a lakosság összetételének aránylag kis részéből a munkásosztály a legszámosabb társadalmi osztály lett.

Jugoszláviában a szocialista autonómia új tartalmi kiépítésének folyamatában Vajdaság munkásosztályának jelentős szerepe volt.

I. A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS FEJLŐDÉSÉNEK JELLEGZETESSÉGEI VAJDASÁGBAN

1. A forradalmi etatizmus szociális struktúrája és gazdasági jellegzetességei

A népfelszabadító háború és a szocialista forradalom első — fegyveres (politikai) — szakaszának befejezése után a munkásosztály megszabadult a burzsoá osztály politikai fölényétől és gazdasági kizsákmányolásától. Egyidejűleg „megkezdődött a termelőeszközök birtokbavétele a munkásosztály részéről, de ugyanakkor új bérviszonyi elemek is jelentkeznek”.¹

Vajdaságban ebben az időszakban viszonylag gyorsan befejeződött a háborúban lerombolt gazdasági kapacitások újjáépítése. Ennek nagy jelentősége volt az egész jugoszláv szocialista gazdaság felújítására és felendítésére, de a munkásosztályra nézve is. Ezzel párhuzamosan a forradalmi etatizmus első éveiben — megfelelő gazdasági és adminisztratív intézkedésekkel — a gazdaság legfontosabb területein majdnem teljesen megszűnt a magántulajdon. A kolonizálás, a földreform, az állami birtokok alakítása, a határrendezés és a földművelésszövetkezetek megalakulása és átszervezése nagy változásokat idézett elő a tulajdonjogi viszonyokban. Ezeknek az intézkedéseknek nagy hatása volt nemcsak a parasztság helyzetére a háború utáni években, hanem Vajdaság gazdaságának alakulására is.

A 894 vállalat államosításával létrejött az új társadalmi-gazdasági rendszer anyagi alapja. Ilyen anyagi és politikai körülmények között Vajdaságban a munkásosztály volt az a társadalmi erő, amely megkezdte azoknak a nélkülözhetetlen eszközöknek a megteremtését, amelyek a társadalom egy minőségileg magasabb öngazgatási-gazdasági struktúrá-

jának kialakításához vezettek. Ezzel párhuzamosan a szocialista önkormányzat lefektetett alapjai osztályjellegűt kaptak.

A szocialista építés első éveiben azonban hazánk öngazgatási fejlődésének az irányvonala nem volt kedvező hatással Vajdaság gazdasági fellendítésére. „A társadalmi termékeknek és a nemzeti jövedelemnek az országos átlag alatti alakulása beszédes bizonyítéka Vajdaság gazdasági lemaradásának már az indulásnál.”²

A forradalmi etatizmus időszakában hozott állami intézkedések tehát egyáltalán nem segítették elő Vajdaság gazdaságának gyorsabb fejlődését. Ez a helyzet elkerülhetetlenül kihatott Vajdaságban a munkásosztály helyzetére is.

A forradalmi etatizmus időszakában Vajdaság kívül maradt a gyorsuló gazdasági fejlődésen. „Ugyanis a mezőgazdaságból származó felhalmozódás kivonása és átirányítása a nehézipar fejlesztésébe, amihez Vajdaságnak nem volt megfelelő nyersanyagbázisa, ezt a területet megfosztotta a gyorsabb fejlődés alapvető feltételeiről.”³ Az összegazdaság fejlődésbeli lemaradása elkerülhetetlenül negatívan hatott a munkásosztály számbeli növekedésére is Vajdaságban.

Vajdaság — mint kifejezetten mezőgazdasági terület — lakosságának alapjellegét a parasztság adta meg. A forradalmi etatizmus időszakában a parasztság mély strukturális változásokon ment keresztül és ezzel párhuzamosan fokozatosan változott társadalmi helyzete is. A parasztságnak — mint a fegyveres forradalom elsődleges hordozójának — a népfelszabadító háború alatt kirobbanó forradalmisága áthelyeződött a városokra és az ipari központokra. Ennek következtében a parasztság általános társadalmi helyzete szociális erejének nagysága, jövedelme, művelődése, tájékoztatása stb. másodlagossá válik.

Vajdaságban a mezőgazdaság fejlődése nem volt egyenletes. 1945—55-ig a mezőgazdaság fejlesztése az ország ipari fejlődésének volt alárendelve. A mezőgazdaságból származó felhalmozódást átömlesztették az új szocialista társadalom nélkülözhetetlen ipari alapjának kiépítésébe. A mezőgazdaság emiatt az alacsony anyagi bázis, az elavult technológia és a külterjes gazdálkodás következtében nem fejlődhetett kellőképpen. A mezőgazdasági termelés dinamikusabb fejlődése csak 1956 óta indult meg.

A gazdaság mezőgazdasági jellege és az ipari kapacitások szétdarabolttsága és felaprózottsága nem nyújtottak kellő alapot a tudományos technológiai forradalom vívmányainak alkalmazására. Ez a helyzet Vajdaság gazdasági fejlődésének jellegzetessége marad még hosszú időn át.

2. Az öngazgatás kialakulása és fejlődése

Az öngazgatás a társadalmi átalakulás forradalmi folyamata, amely a szocialista forradalom feltételei között alakul ki. Következésképpen „az öngazgatásra törekvés a szocialista folyamatok tartozéka és öngazga-

tás nélkül nincs szocializmus”.⁴ Az öngazgatás nem valami jugoszláv különlegesség, hanem a társadalmi fejlődés általános törvényszerűsége a kommunizmusba vezető úton.

Az öngazgatás csírái Jugoszláviában és így Vajdaságban is már a népfelszabadító háború és szocialista forradalom folyamán fejlődtek ki. Az öngazgatás első formái területi, valamint érdek- és munkaalapon keletkeztek, a forradalom szocialista jellegének és széles társadalmi bázisának feltételei között. A felszabadított területen a politikai és a társadalmi hatalmat a népfelszabadító bizottságok mint a proletárhatalom új, forradalmi szervei gyakorolták. Ugyanakkor a felszabadult gyárakban és bányákban — szervezeten vagy spontánul — a munkások vették kezükbe a munkafolyamat igazgatását. Ezek voltak a partizán szocialista öngazgatású demokrácia első megjelenési formái.

Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi a proletárdiktatúra új államformáját alakították ki, amelynek befejező államjogi aktusait a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1946. évi alkotmánya, valamint a népköztársaságok 1946., illetve 1947. évi alkotmányai és az autonóm egységek 1948. évi statútumai képezik. Ezekkel az aktusokkal alkotmányjogi megerősítést nyert a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom folyamán kialakított politikai rendszer. Reájuk jelentős hatással volt a Szovjetunió 1936. évi alkotmánya is.

Az új politikai feltételek között a békés szocialista építés kereteiben várható volt a szocialista öngazgatás további eszmei és gyakorlati fejlesztése. Azonban, „a háborút követő években a népfelszabadító háborúban szerzett öngazgatási tapasztalat bizonyos mértékben háttérbe szorult és a társadalmi élet különböző területein az igazgatás centralista formái váltották fel”.⁵

A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista történelmi szükségszerűség biztosítja forradalmunk fejlődésének folyamatosságát és fokozza annak forradalmi szocialista társadalomátalakító erejét, a marxista—leninista tudományos alapelvek és a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatai alapján. Az öngazgatás Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi munkáosztályának a műve, melyet a forradalmi kommunista élcsoporthoz vezetése hozott létre.

A szocialista öngazgatás bevezetésével társadalmunkban hatalmas és mélyreható változások mentek végbe. E változások jellege, tartalma és jelentősége a következőkben jut kifejezésre.

Globális vonatkozásban:

- a termelőeszközök társadalmi jellegének megszilárdulása;
- az áru- és pénzgazdálkodási viszonyok és a piaci törvényszerűség hatása (munkások ellenőrzésével);
- az állami funkciók elhalása, illetve azok átruházása a munkásokra és az öngazgatási alapszervezetekre;
- a szövetség egységeinek nagyobb önállósága;
- az öngazgatási és autonóm egységek különböző formáinak, s így az autonóm egységek megszilárdulása is.

Mikroszociális vonatkozásban:

- az emberek közötti viszonyok humanizálódása;
- a szocialista átalakulásokban való részvétel növekvő motiváltsága;
- az elidegenített munka átváltozása szabad társult munkává;
- a munka szerinti díjazás.

Az 1949. év végén jelent meg Az állami gazdasági vállalatok munkástanácsainak megalakításáról és munkájáról szóló utasítás. Ennek alapján 215 vállalatban megalakultak a munkástanácsok mint új öngazgatási szervek. Bizonyos számú vállalat ezek közül Vajdaság területén volt. A további kutatások során külön érdeklődésre tarthat számot a vállalatok azonosítása, számuk, nagyságuk és válfajuk megállapítása. Mindössze néhány hónappal később már kb. 800 vállalatban alakultak meg a munkástanácsok. A munkástanácsok számának gyors gyarapodása sajtóságos mutatója a vajdasági munkások osztályöntudatának.

3. Az öngazgatás és az autonómia

A szocialista öngazgatás alkotmányos rendszerében az autonómia nemcsak politikai-jogi kategória, hanem jóval szélesebb jelentése és értelme is van. Az autonómia az öngazgatású szocialista demokrácia szerves részévé vált. Minden nemzet és nemzetiség munkásosztálya és valamenyny dolgozója e területen az autonómia keretében új tartalommal gazdagítja a szocialista öngazgatású közösség tartalmát.

Alkotmányjogi szempontból nézve az autonómia az öngazgatás sajtóságos formája. Keretei között valamennyi nemzet és nemzetiség munkásosztálya nemcsak saját jellegzetességeit nyilvánítja ki, hanem szuverén öngazgatási jogait is gyakorolja. Ebből indult ki az 1953-ban hozott alkotmánytörvény, amikor az autonóm egységeket illetően felhagyott a központi-etatisztikus felfogással és új tartalommal gazdagította a jugoszláv öngazgatási alkotmányrendszert.

Mindamellet, hogy Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma alakilag alkotmányjogi jelleggel bírt, tartalmilag elsősorban szervezési-jogi jellemzői voltak. A statútum tulajdonképpen a tartományi képviselői testület és szervei szervezeti és illetékességi előírásait tartalmazó aktus volt. Az öngazgatás bevezetésével és a munkásosztály megerősödésével összefüggésben a statútumban eszközölt változtatások a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyokban végbemenő változások logikus következményei voltak. Egyúttal arra voltak hivatva, hogy alkotmányjogilag biztosítsák és megfelelően irányítsák a megkezdett társadalmi folyamatokat.

A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság alkotmánytörvénye, a Szerb Népköztársaság alkotmánytörvénye és Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma nem hoztak semmi változást az autonóm egységek lényegében és helyzetében.

Az alkotmánymódosítások következtében azonban megváltoztak a ha-

talom szervezeti formái. Az említett dokumentumok az autonóm egység hatalmi szervezeti formáit alapjában véve kiegyenlítették a föderáció hatalmi szervezeti formáival. A törvényhozás és az általános politikai hatalom feladatkörét a tartományi képviselőház látja el. A végrehajtó funkcióit a tartományi végrehajtó tanács (a politikai végrehajtási ügyekre vonatkozó részben) és a tartományi közigazgatási szervek (a közigazgatási ügyekre vonatkozó részben) végzik. A bírósági funkció a fennálló igazságügyi szervek hatáskörében maradt. Ugyanis már fennállt az önálló legfelsőbb bíróság, amely a köztársasági legfelsőbb bíróság funkcióját végezte a tartomány területén.

II. AZ ÖNIGAZGATÁS HATÁSA AZ AUTONÓM EGYSÉGEK ALKOTMÁNYJOGI KONCEPCIÓJÁRA

1. Az autonóm egységek helyzete az 1953. évi alkotmánytörvényben

A társadalmi-politikai berendezés alapjairól és a hatalom szövetségi szerveiről szóló alkotmánytörvény meghozásával 1953. január 13-án megkezdődött a jugoszláv szocialista föderalizmus fejlődésének második szakasza. Ebben a szakaszban a nemzeti mozzanat mellett mindinkább kifejezésre jut egy osztálytényező, azaz a dolgozók érdeke. „A mi föderációnk többé már nemcsak a népek közössége és állama, hanem minde nélkülött Jugoszlávia dolgozóinak egységes szocialista közössége meghatározott társadalmi funkcióinak hordozója lett.” (E. Kardelj) A föderalizmus, állami jellege mellett, egyre inkább önigazgatási jelleget is kap. Jugoszlávia mind kifejezettebben a társadalmi önigazgatás területi formáját ölti magára.

Az alkotmánytörvény pontosan meghatározza mind a két autonóm egység helyzetét. Jogaik és köteleességeik terjedelme, valamint szerveik szervezete és illetékessége tekintetében azonban továbbra is a Szerb Népköztársaság keretében maradtak. Figyelemreméltó előrehaladást „jelent, hogy az autonóm egységek statutáris jogaira többé nem kötelező a köztársaság megerősítése; az egyedüli kötelezettség, hogy általános összhangban legyenek a Népköztársaság alkotmányával”.⁶

A munkásosztály — a szocialista forradalom gazdasági és politikai hajtóereje — további megerősödése szempontjából jelentős, hogy az alkotmánytörvény felhagyott az 1946. évi alkotmány központosító normatív módszerével. „De Jugoszlávia alkotmánya jogi szempontból továbbra is az autonóm egységek megalakításának és autonóm jogaik biztosításának az aktusa. Az alkotmánytörvény közvetlenül meghatározta, illetve megerősítette ezeket az autonóm egységeket a Szerb Népköztársaság struktúrájában és kifejezett rendelkezést tartalmazott arra vonatkozóan, hogy az alkotmány és ezáltal a föderáció is biztosítja autonóm hatáskörüket.”⁷

A Szerb Népköztársaság 1954. évi alkotmánytörvénye értelmében az autonóm egységek a következő funkciókat végzik:

— a gazdaság, a művelődés, a kultúra, az egészségügy és a szociális gondoskodás terén az autonóm egységet mint egészet érintő ügyek intézése;

— gondoskodás a törvények és más előírások végrehajtásáról és a közrend fenntartásáról;

— a szövetségi és a köztársasági előírások végrehajtása, kivéve azokat az eseteket, amelyekben ez a köztársasági szervek kizárólagos hatáskörében maradt;

— a népbizottságok munkájának törvényessége feletti ellenőrzés (kivéve, ha ez a köztársasági szervek hatáskörébe tartozik);

— törvénnyel vagy rendelettel átruházott más ügyek intézése.

E jogok és kötelezettségek mellett a Szerb Népköztársaság alkotmánytörvényének 15. szakaszában külön hangsúlyt kapott az autonóm egységek joga és kötelessége, hogy gondoskodjanak a területükön élő nemzetiségek testvériségének és egységének érvényre juttatásáról és megszilárdításáról, valamint a nemzeti kisebbségek alkotmányban biztosított jogainak megvalósításáról.

Csakhogy e széles körű önkormányzati felhatalmazások mellett a köztársasági szervek továbbra is fenntartottak bizonyos jogokat az autonóm egységekkel szemben. Így például a köztársasági képviselőház hatáskörébe tartozott, hogy jóváhagyja az autonóm egységek képviseleti testülete megbízásának meghosszabbítását, illetve feloszlását; határozott az önkormányzati jogok védelmének érdekében emelt kifogásokról, valamint azokról a kifogásokról, amelyeket a népbizottságok emeltek az autonóm egységek végrehajtó tanácsainak aktusai ellen; a köztársasági végrehajtó tanács hatáskörében maradt az autonóm egységek végrehajtó szervei törvényellenes aktusainak megsemmisítése, illetve feloldása; a köztársasági végrehajtó tanács joga volt, hogy határozzon az öngazgatási jogok megsértése miatt emelt kifogásokról, továbbá a köztársasági szervek egyéb jogairól, az autonóm egységek szerveivel szemben.

E jogok tartalmi megfogalmazásában és alkalmazásukban elég sok nyoma maradt a forradalmi etatizmus időszakának. Az autonóm egységek megtartották, sőt továbbfejlesztették önkormányzati formájukat. A Szerb Népköztársaság alkotmánytörvénye pontosan meghatározta az autonóm egységek önálló funkcióit, kötelezettségeit és felelősségét, továbbá a köztársasági és tartományi normatív tevékenység hatáskörét, valamint a köztársasági állami szervek és az autonóm egységek szervei közötti viszonyt.

Az alkotmányban 1953-ban és 1954-ben véghezvitt változtatások „egy lépés előrehaladást jelentettek az előbbi helyzethez viszonyítva, de úgy is mondhatnám, hogy inkább a társadalom fejlődésének tényleges irányában, mint intézményes mechanizmusának tökéletesítését illetően, habár ez utóbbit sem szabad teljesen lebecsülni”.⁸ Ugyanis mindamellett, hogy az autonóm egységek valóban az öngazgatás formái, az öngazga-

tási tapasztalat az idő rövidege miatt nem gyakorolhatott nagyobb hatást alkotmányjogi helyzetük jelentősebb megváltoztatására. A munkásosztály öngazgatási helyzete a társadalom alapjaiban még nem veszélyeztette a szocialista önkormányzat etatisztikus koncepcióját. „Jugoszlávia 1953-ban hozott alkotmánytörvénye, sem a köztársasági alkotmánytörvény, sem pedig az autonóm tartományok statútumai lényegében semmi változást nem hoztak Jugoszlávia autonóm egységeinek státusában.”⁹

Az autonóm egységek fogalmi meghatározása, elsősorban elméleti értelmezése a szocialista föderalizmusban, az államról, a jogról és a szuverenitásról, illetve ennek hordozóiról alkotott klasszikus burzsoá szemlélet nézetéből indul ki, megfelelkezve a proletárállam jellegéről és szervezeti formáinak új módozatairól. A munkásosztály történelmi érdekeinek és szükségleteinek, valamint megfelelőbb szervezeti formái lehetőségének elhanyagolása kedvező alapot képezett az autonóm egységek eredeti jogait tagadó elmélet kialakulására.

Az előbbi fejtegetések rámutattak annak szükségességére, hogy az önkormányzat sokkal határozottabb és jóval szélesebb körű, tudományközi tanulmányozást kíván, különböző módszertani megközelítéssel, és pedig nemcsak keletkezését illetően, hanem az autonóm egységek osztálylényegének és a szocialista öngazgatási közösségben elfoglalt helyük és szerepük alaposabb megvilágításának kísérletére vonatkozóan is. Ebben az értelemben tovább kell fejleszteni az öngazgatású szocialista elméletet az autonóm egységek helyéről és szerepéről a társadalmi-gazdasági és politikai élet korszerű, összetett feltételei között.

A Jugoszláv Népköztársaság 1946. évi alkotmányának koncepciója az autonóm egységek esetében nélkülözte az öngazgatásra vonatkozó rendelkezéseket. Ez a dokumentum alapul szolgált egy statikus társadalmi rendszer, az állami szocializmus kiépítéséhez.

A forradalmi etatizmus mellett, amely mindössze öt évig tartott, de következményeiben jóval hosszabb ideig hatott, az állami szocializmus létrejöttében különböző történelmi körülmények is közrejátszottak. Kialakulására számos nemzetközi és belső tényező, valamint a szocialista kiépítés elméleti és gyakorlati problémái hatottak. Ez az időszak nemcsak objektív történelmi szükségszerűség volt, hanem logikus folytatása azoknak a gyökeres változásoknak, amelyek a szocialista forradalom első — fegyveres — szakaszában mentek végbe. A társadalmi viszonyok központi szabályozása — különösen a békés építés első éveiben — nem akadályozta meg teljesen a legszélesebb néprétegeknek és a hatalom helyi szerveinek forradalmi kezdeményezését. Ellenkezőleg, a szervezett szubjektív erők, élükön Jugoszlávia Kommunista Pártjával, döntő hatással voltak a dolgozók magas fokú forradalmi öntudatára és a szocializmus gazdasági alapjainak megteremtésében vállalt szerepükre.

A forradalmi etatizmus időszakában, a munkás mint a forradalmi politikai hatalom hordozója és a munkás mint a termelés folyamatának hordozója közé beékelődött az állami szervek elidegenített és hierarchi-

kusan felépített rendszere. Ezek a szervek átvették a munkásosztály gazdasági és politikai hatalmát, s így közvetlenül rendelkeztek a termelési folyamatokkal és az elosztással. A munkásosztály a forradalom hordozójának szerepéből egy ténylegesen alárendelt társadalmi helyzetbe jutott. Az állami szervek, noha valójában a munkásosztály alapvető forradalmi feladatainak megvalósításán dolgoztak, funkciójuk természeténél fogva fokozatosan átvették a munkásosztály gazdasági és politikai hatalmát. A szocialista építés ilyen irányú menete a bérmunka és a bérviszonyok felújítását eredményezte.

Az anyagi termelésben az állami tulajdonjogi viszonyok, a társadalmi igazgatás központi-etatisztikus rendszere és Jugoszlávia Kommunista Pártjának adminisztratív vezető szerepe rövidesen új társadalmi ellentmondásokhoz vezettek. Ezeknek az ellentmondásoknak egész sor következménye volt: a vezetőség eltávolodása a dolgozó néptől, a munkások és a parasztok közötti osztályszövetség gyengülése, az állami és a pártapparátus elbürokratizálódása, a termelők munka iránti érdektelensége és a forradalmi lendület megtorpanása. „A modern bürokrata állami apparátus rombolni kezdte a partizán demokráciát.”¹⁰

Jugoszlávia munkásosztálya a forradalmi etatizmus időszakában kiszámú és fiatal volt, még nem fejlődött ki eléggé és nem rendelkezett kellő gyáripari tapasztalattal. A társadalomtudományok, különösen a politikai és a gazdasági tanok feladata kivizsgálni az említett időszak szociális összetevőit. A kapott eredményekre nem igazolás céljából van szükség, hanem a szocialista építés egy sajátos időszakának és koncepciójának mélyrehatóbb megismeréséért.

Az autonóm egységek fejlődésének irányát és tartalmát illetően — nem bocsátkozva részletesebb történelmi fejtegetésbe — még egy fontos tényre kell rámutatni: az autonóm egységek kialakulásának és fejlődésének folyamata mindig lényeges összetevője volt a szocialista Jugoszlávia társadalmi-politikai rendszerének és föderatív struktúrájának, nemcsak a megfelelő alkotmányos dokumentumok szellemében, hanem Jugoszlávia Kommunista Pártja, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség politikájának köszönhetően is.

Ügyszintén hangsúlyozni kell, hogy a társadalmi öngazgatás fejlődésével összhangban az autonóm egységek fokozatosan elveszítik az állam által létrehozott egységjellegüket és mindinkább a nemzetek és a nemzetiségek munkásosztályának öngazgatású társadalmi-gazdasági közösségévé válnak, amelyben öngazgatási alapon valósítják meg személyi, közös és általános társadalmi szükségleteiket és érdekeiket.

2. A munkásöngazgatás szerepe a proletárforradalom elmélyítésében

A végbement változások következtében megkezdődött az állami funkciók fokozatos elhalása a gazdaságban és a társadalom egészében is. A termelők és a termelőeszközök, valamint a munkafeltételek közvetlen

kapcsolatának összetett folyamatában, a proletariátus nevében gyakorolt diktatúra valóságos proletárdiktatúrává változott át. Olyan diktatúrává, amely a szó szoros értelmében vett demokrácia, egyidejűleg gazdasági és politikai demokrácia is.

A munkástanácsok megalakítása a szocialista forradalom elmélyítését jelentette a termelési viszonyok területén. „A munkástanácsok nem a termelési viszonyokból fejlődtek ki, hanem mint a munkásosztály politikai szervei e viszonyok megváltoztatására jöttek létre.”¹¹ Ennek értelmében a munkástanácsok mint a munkásosztály szervei a szocialista építés gyakorlatában olyan szervezeti formát öltöttek, amely lehetővé tette a bérvizonyok túlhaladását.

A munkásönigazgatás bevezetése a társadalmi tulajdon új tulajdonjogi formáját hozta létre. Tulajdonképpen ezzel kezdődött meg a termelőeszközök társadalmi jellegének a megszilárdulása. Ezen a széles anyagi alapon a szabad termelők a szocialista demokrácia egy új, magasabb formájának hordozói lettek.

A szuverenitás politikai elméletében is jelentős újítást hozott a munkásönigazgatás. „A munkásönigazgatás a szuverenitás elvének olyan formája, amely ezt az elvet első ízben terjesztette ki a tulajdon és a gazdasági igazgatás területére is. Egyúttal a dolgozó nép politikai és gazdasági szuverenitása egybefonódásának a kezdetét is jelenti.”¹²

A munkásönigazgatás lehetővé tette az emberek közötti viszonyok és a termelőviszonyok gyorsabb demokratizálódását a munkaszervezetekben. A munka és a döntéshozatal egyesítése a termelő személyében szélesebb teret biztosít szabadságának és egyenjogúságának. Ugyanakkor elnyomja (bár nem teljesen) az igazgatás módszereinek bürokratikus és etatisztikus elemeit.

A közvetlen termelők igazgatási funkciója megerősítette a munkásosztály meggyőződését saját jogainak értékéről és eddig kihasználatlan társadalmi lehetőségeiről. Ez újabb ösztönzést adott minden dolgozó forradalmi elszántságának az osztálytársadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatásában való részvételre. A termelők érdekeltsége munkájuk feltételeiben és eredményeiben, valamint az egész munkaközösség eredményeiben a jugoszláv globális társadalom, a föderatív egységek, az autonóm egységek és az újonnan alakult kommunális közösségek gyorsabb szocialista önigazgatási átalakulásának hajtóerejévé vált.

A munkásönigazgatás döntően hatott a munkásosztály erkölcsi-politikai egységének megszilárdítására. A munkástanácsok növelték az összetartó erőt a munkaszervezetekben, a termelők tanácsa pedig megerősítette a munkásosztály és a többi dolgozó egységét. Ez tette lehetővé egy új közösségi viszony kialakulását országunk szocialista struktúrájában, egyidejűleg megvetette a szocialista önigazgatási szolidaritás alapjait.

1950-től kezdve egészen a mai napig fokozatosan változtak és tökéletesedtek a munkásönigazgatás szervezeti formái és társadalmi tartalma. Az önigazgatás első formái, amelyek kizárólag csak a politikai szfé-

rában jelentek meg, a küldöttrendszer bevezetésével öngazgatásunkba, a társadalmi-gazdasági viszonyok globális rendszerévé fejlődtek ki.

Az első években a munkásöngazgatásnak kifejezetten képviseleti jellege volt. Ugyanakkor az államnak erős hatása volt a gazdaság alakulására. Az állami tulajdon rendszerének viszonylag lassú túlhaladása, az öngazgatási tényezők és az érvényes állami tervezés közötti ellentmondások, a beruházások központosítása és a forradalmi etatizmus más maradványai korlátozták a munkásosztály és a többi dolgozó öngazgatási jogait.

Tito elvtárs ösztönzésére a szervezett szocialista erők, élükön a proletariátus élcsapatával, eredményes harcot indítottak az öngazgatású szocializmus következetes megvalósítása érdekében. Minden nehézség, objektív gyengeség ellenére öngazgatású szocialista fejlődésünk eddig megtett útját számos jelentős eredmény jelzi. Ezeket az eredményeket Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek munkásosztálya és valamennyi dolgozója önerejéből érte el.

Megvalósult a munkásmozgalom akciójelszava: A gyár a munkásoké. Az öngazgatás anyagi alapja a társadalmi tulajdon lett. A munkásosztály és valamennyi dolgozó a szuverén hatalom egyedüli hordozójává vált. A munkásosztály lett a munka felszabadításának valódi szubjektuma.

A társadalmi öngazgatás nemcsak társadalmunk anyagi bázisát erősítette meg, hanem megszilárdította és továbbfejlesztette Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek testvériségét és egységét. Ily módon a jugoszláv szocialista öngazgatási föderalizmus biztosította az alapvető feltételeket a proletárdiktatúra még gyorsabb átalakulására a társult munka szabad asszociációjává.

3. A proletárdiktatúra, az állam elhalála és az öngazgatás összefüggése

Az öngazgatás azt a folyamatot jelképezi, amelyben a munkásosztály felszabadul a politikai dominancia és az osztálykizsákmányolás alól és egyben a társadalmi-gazdasági viszonyok olyan rendszerét is, amely az állam elhalását eredményezi. Az államelhalás és az öngazgatás fejlődése tehát ugyanannak a jelenségnek két arculata. A szocialista öngazgatás feltételei között a proletárdiktatúra a munkásosztály — mint vezető társadalmi erő — megszilárdításának az eszköze. Ennek megfelelően a proletárdiktatúra biztosítja az öngazgatás zavartalan fejlődéséhez szükséges feltételeket.

A proletárdiktatúra nem csupán az állam kényszerítő eszközein keresztül jut kifejezésre, hanem mindinkább a munkásosztálynak az öngazgatásban betöltött szerepe által. „A proletárdiktatúra akkor lesz a »legteljesebb«, ha a dolgozók elérik azt, hogy az öngazgatás kiépített mechanizmusa útján az állam funkcióit teljes egészében a társadalmi ön-

igazgatás funkcióivá váltják át.”¹³ Amilyen mértékben a szocialista autonóm tartományok alkotmányban meghatározott helyzete biztosítja a szocialista öngazgatású viszonyok fejlődését, olyan mértékben valósulnak meg a proletárdiktatúra új formái és tartalma. A proletárdiktatúra nem a szövetségi vagy a köztársasági állam funkcióit erősíti, hanem a munkásosztály szerepét növeli a társult munkában és a társadalom egészében.

„Annak érdekében, hogy az öngazgatás valóban vezető tényezővé váljon, nem elegendő, hogy csak a társadalmi munka igazgatásának demokratikus formája legyen, hanem feltétlenül szükséges, hogy olyan szervezési mechanizmussá váljon, amely a társadalmi munka területén szavatolja a gazdasági és a technológiai igazgatás magas fokú eredményességét és a legkedvezőbb feltételeket biztosítja a termelőerők és a munka eredményességének fejlesztésére, ideértve termelésünk eredményes bekapcsolódását is a mai világra jellemző tudományos-technikai előrehaladás menetébe.”¹⁴

Az öngazgatás megvalósítása és állandó továbbfejlesztése a munkásosztály legfontosabb feladata. A fejlett öngazgatás biztosítja a szövetségi és a köztársasági állami funkciók elhalását, illetve azok eredményes átruházását az öngazgatású társult munkára. Az összetett föderatív és az egyszerű köztársasági közösségek állami funkciói, valamint az autonóm tartományok — mint a föderalizmus alkotóelemei — funkciói társadalmilag csak abban az esetben igazoltak, ha a társult munka, illetve a munkásosztály államának érdekeit szolgálják.

III. AZ ÖNIGAZGATÁSÚ SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA ÉS A FÖDERATÍV EGYSÉGEK

1. Az öngazgatású szocialista demokrácia mint a szocialista demokrácia fejlődésének magasabb szakasza

Az öngazgatás megvalósításának folyamán igen jelentős változások mentek végbe Vajdaság társadalmi-politikai életében. A munkásosztály harca, amelyet Vajdaság alkotmányjogi helyzetének megvalósítása érdekében vívott, mindig része volt a szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlesztéséért vívott harcnak. Az öngazgatás osztályszempontból nem semleges folyamat. A munkásosztály és az öngazgatás között dialektikus összefüggés van. Aminthogy a munkásosztály hatást gyakorol az öngazgatásra, úgy hat az öngazgatás is a munkásosztályra.

Az 1963. évi alkotmánnyal a szocialista demokrácia fejlődésének magasabb szakaszába jutott — kialakult az öngazgatású szocialista demokrácia. Ezzel létrejöttek a feltételek az öngazgatású szocialista autonómia alkotmányjogi koncepciójának továbbfejlesztésére.

2. Az autonóm tartományok helyzete az 1963. évi alkotmány szerint

Az 1963. évi alkotmány rendelkezéseiben az autonóm tartományok koncepciója nagymértékben azonos volt az előző alkotmányos megoldásokkal, azonban mégis kifejezésre juttatta, hogy a jugoszláv közösség új fejlődési szakaszba lépett. A tartományok alkotmányjogi meghatározása inkább elvi megoldásokat tartalmazott, mint közvetlen alkotmányos rendelkezéseket. Az autonóm egységek meghatározása: társadalmi-politikai közösségek, amelyek egy köztársaság területén egységes formában alakulnak meg, elnevezésük — autonóm tartomány.

Az autonóm tartományok alkotmányos alapelvei a következőképpen fejezhetők ki:

1. a köztársaság joga, hogy a sajátos nemzetiségi összetételű vagy más különlegességekkel rendelkező területen autonóm tartományt létesítsen;
2. az említett terület lakosságának beleegyezése, hogy autonóm tartomány létesüljön;
3. az autonóm tartomány — mint társadalmi-politikai közösség — mindig csak egy meghatározott köztársaság területén alakulhat meg; és
4. az autonóm tartomány szervezeti alapelveit a köztársaság alkotmánya határozza meg.

Ezek szerint az 1963. évi alkotmányos rendszerben az autonóm tartományok a köztársasági alkotmányosság valódi alkotásai voltak, de megalkulásuk és sajátosságaik összeegyeztetése tekintetében meghatározott viszonylatban maradtak a föderációval. Ugyanis a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya határozottan kimondja, hogy az autonóm tartományok megalakításáról vagy megszüntetéséről szóló aktus csak akkor lép hatályba, ha az Jugoszlávia alkotmányában megerősítést nyer. Ez azt jelenti, hogy a szövetségi alkotmány az autonóm tartományokra vonatkozó elvi rendelkezések mellett még szankciót is tartalmazott megalakításuk, illetve megszüntetésük tekintetében.

Az autonóm tartományok ily módon meghatározott alkotmányos helyzete elég széles körű jogokat biztosított számukra és kötelezettségeket állított eléjük: kezdve az önszervezés jogától, amely a statútum önálló meghozatalában jutott kifejezésre, a társadalmi terv és a költségvetés meghozatalán, valamint a tartományi eszközökről való döntés jogán keresztül, egészen a munka- és más szervezetek alapításának jogáig, a községeknek és a járásoknak nyújtandó segítségben és más kérdésekben.

A köztársaság és az autonóm tartományok közötti viszonyok az alkotmányban és a törvényekben lefektetett kölcsönös jogokon és kötelezettségeken alapulnak. A hatalom szervezetét és az igazgatás alapjait ugyanazok az elvek képezik, mint a köztársaságban és a föderációban.

A JSZSZK alkotmányának, a Szerb SZK alkotmányának és Vajdaság AT statútumának 1963-ban történt meghozatalát követően a társadalmi-gazdasági viszonyok és a gazdasági rendszer teljes egészében véve egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A fennálló etatisztikus gazdasági struktúra radikális megváltoztatására irányuló követelmény parancsoló szük-

ségszerűség lett és a társadalmi fejlődés felgyorsulásának feltételévé vált. A gazdaság etatisztikus szervezeti formája és a politikai rendszer öngazgatási elemei közötti összeütközés azzal fenyegetett, hogy veszélybe sodorja az öngazgatási szocialista fejlődés eddigi eredményeit.

Az elért eredmények ellenére is, a jugoszláv gazdaság egészében véve, tehát Vajdaság gazdasága is — mint az előbbi alkotóeleme —, az aránytalanság állapotába jutott. Érdemes lenne kivizsgálni, hogy ez az állapot milyen módon hatott a tartomány gazdaságára és ezáltal a munkásosztály anyagi és politikai helyzetére is.

Az 1963. évi alkotmánymódosításoknak jelentős hatása volt a munkásosztály helyzetére. A változások, egyrészt egy lépés előrehaladást jelentettek a munkásosztály domináns helyzetének megerősítésére a proletárdiktatúra államának összetett feltételei között, másrészt gazdasági téren nagymértékben hozzájárultak a fennálló helyzet fennmaradásához. Az alkotmánymódosítások nagyjából szentesítették a társadalom adott gazdasági struktúráját. Azonban már 1964-ben meghozták a társadalmi-politikai közösségek pénzeléséről szóló alaptörvényt, amely új alapokra helyezte a társadalmi-politikai közösségek közötti gazdasági viszonyokat. Mindegyik társadalmi-politikai közösség a saját területén köteles biztosítani az anyagi eszközöket a társadalmi szolgálatok és a gazdasági beavatkozások céljaira.

3. Néhány probléma, eredmény és jelenség a szocialista autonóm tartományok alkotmányjogi helyzetének megvalósítása köréből az 1963-tól 1974-ig terjedő időszakban

Az autonóm egységek a korábbi alkotmányos rendszerben nem jutottak teljesen és kellőképpen kifejezésre. A tartományok helyzetének és jogainak szabályozási módja nem fejezte ki hűen tényleges társadalmi szerepüket és hozzájárulásukat az öngazgatású társadalom gyorsabb fejlődéséhez, sem pedig azokat az objektív történelmi és általános politikai előfeltételeket, amelyek között nálunk az autonóm egységek létrejöttek. Ezért a tartományok alkotmányjogi helyzetének politikai értékelésében figyelembe kell venni, hogy a tartományok éppen ilyen helyzete milyen mértékben biztosította azoknak a haladó társadalmi változásoknak gyorsabb keresztülvitelét, amelyekre öngazgatási közösségünk törekvései irányultak.

Az 1969. évi új alkotmányos megoldások elfogadása világosan rámutatott arra, hogy a tartományok alkotmányjogi helyzetében bekövetkezett változások nem az adott történelmi pillanat politikai és erőviszonyaiból következtek, hanem a politikai hatalom leépítésének folyamatából, az öngazgatás fejlődése, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága elvének következetes valóra váltásából eredtek.

A tartományok ezen helyzete elősegítette a társadalom gyorsabb öngazgatási egységesítését, fokozta a Szerb SZK társadalmi-gazdasági és

politikai rendszerének összetartó erejét és megszilárdította Jugoszláviának — mint az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek öngazgatású szocialista közösségének — egységét. Tehát a tartományok ilyen alkotmányjogi helyzete nem gyengítette, hanem erősítette a köztársaság egységét, de új — öngazgatási alapon.

A tartományok alkotmányjogi helyzete megvalósítási folyamatában bizonyos fogyatékoságok és összhanghiány mutatkozott, amelyek pontosabb megfogalmazást igényeltek. Vonatkozik ez különösen a tartományok és a köztársaság viszonyára a törvényhozás és az anyagi kérdések területén, valamint a tartományok területéről megválasztott köztársasági képviselők helyzetére és tevékenységére, amikor a köztársasági képviselőház csak a köztársaság szűkebb területét érintő törvényeket és más előírásokat hozott, de egyéb kérdésekre is.

4. A JSZSZK új alkotmánya és az autonóm tartományok helyzete

Az öngazgatás fejlődésének további folyamatában nemcsak az állam helyzetét és szerepét illetően álltak be változások, de megváltoztak a viszonyok a föderáción belül is. A társadalmi viszonyok demokratizálódása és az öngazgatás megszilárdulása folytán az önkormányzat tartalmában is minőségi változások mentek végbe. Az öngazgatás fejlődése egyre inkább lehetővé tette és biztosította, hogy az autonóm tartományok önállóan határozzák meg fejlődésük menetét és irányát. Az 1967/68. évi alkotmányfüggelékek jóval világosabban határozták meg a tartományokat, éspedig úgy, mint a föderáció alkotóelemeit és saját jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező társadalmi-politikai közösségeket. Az említett változásoknak köszönhetően, 1969-ben hozták meg — első ízben — a tartományok alkotmánytörvényét, amely az addigi tartományi statútummal szemben új minőséget jelent.

A föderáció, a Szerb SZK és mindkét tartomány alkotmánya értelmében az autonóm tartomány a munkásosztály és valamennyi dolgozó hatalmán és öngazgatásán alapuló önkormányzati, szocialista öngazgatási demokratikus társadalmi-politikai közösség, amelyben a nemzetek és nemzetiségek dolgozói és polgárai szuverén jogaikat gyakorolják, ugyanúgy a köztársaságban is, ha ez a Szerb SZK alkotmányának meghatározása szerint a köztársaság — mint egész — dolgozóinak és polgárainak, nemzeteinek és nemzetiségeinek közös érdekeit szolgálja.

Az új alkotmányok az önkormányzatnak új értelmezést adtak. Föderatív alkotóelem szintjére emelve, de meghagyva a köztársaság keretében, a JSZSZK alkotmánya az autonóm tartomány egy új, eredeti politikai formáját képezte ki, amelyben föderatív és autonóm elemek keverednek. Az autonóm tartományok helyzete, amelyet alapjában véve az 1971. évi alkotmányfüggelékek határoztak meg, az új alkotmányos megoldásokkal még nyomatékosabb lett. Ugyanis a tartományok a föderáció alkotó elemeivé váltak. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a legtöbb esetben

funkcióikat és a föderációhoz való viszonyukat tekintve, a tartomány és a köztársaság kiegyenlítődték.

Az autonóm tartományok alkotmányjogi helyzetét ma a JSZSZK alkotmányában (4. és 5. szakaszában) és a Szerb SZK alkotmányában (91. és 292. szakaszában) lefektetett elvek határozzák meg. Ezek:

1. a szocialista autonóm tartományok a munkásosztály és valamennyi dolgozó hatalmán és öngazgatásán alapuló sajátos nemzetiségi összetételű vagy más különlegességgel rendelkező társadalmi-politikai közösségek;

2. a tartományok a Szerb SZK államiságának összetevői és ezáltal különleges, önkormányzati összetevői a köztársaság és Jugoszlávia alkotmányrendszerének is;

3. a tartományok a föderalizmus alkotóelemei, tehát a JSZSZK-nak mint szövetségi államnak és globális közösségnek közvetlen alanyai;

4. a tartományoknak — alapjában véve — ugyanolyan funkciói vannak, mint a köztársaságnak, kivéve azokat a köztársaság — mint egész — érdekében álló jogokat és kötelezettségeket, amelyeket a köztársasági alkotmány a köztársaság funkciójaként jelölt meg;

5. a tartományoknak saját területük van, amely képviselőházuk hozzájárulása nélkül nem változtatható meg;

6. a tartományoknak saját alkotmányuk van, amely nem lehet ellentétben a köztársaság alkotmányával és összhangban kell lennie a JSZSZK alkotmányos elveivel;

7. a föderáció védi az autonóm tartományok alkotmányba foglalt jogait és kötelességeit.

A tartományok új alkotmányjogi helyzete valójában fejlődésük forradalmi folytonosságát jelzi. Egyúttal további lehetőséget nyújt politikai és gazdasági fejlődésük teljesebb kibontakozására, az öngazgatási viszonyok továbbfejlesztésére és gazdagabb tartalmat ad a nemzetek és nemzetiségek jogainak.

A tartományok új alkotmányjogi helyzetének megvalósítása elsőrendű, rendkívül összetett feladat, amely összehangolt eszmei-politikai tevékenységet kíván a szervezett társadalmi erőktől — élükön a kommunista szövetséggel —, valamint a szocialista szövetségtől, a szakszervezeti szövetségtől és más szervezetektől is. A kívánt eredmény eléréséhez feltétlenül szükséges a megfelelő társadalmi és öngazgatási szervek nagyfokú aktivitása is, mivel ezeknek e téren pontosan meghatározott jogaik és kötelességeik vannak.

Ezeken a lényeges tényeken kívül — amelyek a tartomány és a köztársaság között fennálló különbségekre mutatnak rá — vannak pontosan meghatározott kérdések, amelyekről a köztársaságban — mint egészben — döntenek. E kérdéseken kívül, mindazok a jogok és kötelességek, amelyeket a föderáció és a köztársaság alkotmánya a köztársaság részére biztosít, megilleti a tartományokat is.

Vajdaság SZAT — mint a jugoszláv föderáció alkotóeleme — fejlődése a munkásosztály vezető szerepe nélkül nem érhetett volna el ilyen

jelentős eredményeket. Az önkormányzat alkotmányjogi helyzetének teljes jogú elismeréséért folytatott harca során a munkásosztály tovább fejlesztette a nemzetek és nemzetiségek testvériségét és egységét, forradalmunk egyik legjelentősebb vívmányát. Az önkormányzat szocialista öngazgatási alkotmányos helyzetének a kiépítése és megvalósítása folyamán a munkásosztály elsajátította az államhatalom gyakorlását a heterogén etnikai struktúrákban. Ebben van az öngazgatású szocialista autonómiának — mint a szocialista öngazgatású föderalizmus alkotóelemének — az értelme.

Vajdaságban az első munkástanácsok bevezetésétől a mai napig a munkásosztály hatalmas erőt fejtett ki. Nem egészen három évtized alatt Vajdaság gyökeres változásokon ment át. A valamikori elmaradt mezőgazdasági területen a munkásosztály az iparban és a mezőgazdaságban is modern agráripari struktúrát épített ki. A küldöttrendszer bevezetésével a munkásosztály hatalma kiterjedt a termelőeszközökre és saját munkája eredményeire. Új lehetőségek és távlatok nyíltak az öngazgatású szocialista autonóm tartományi de mindenekelőtt a jugoszláv közösség kiépítésére.

A munkásosztály vezető szerepének érvényre jutása Vajdaság összetett etnikai struktúrájában mindig szoros összefüggésben állt saját belső egységével. Ezt a tézist a történelem gyakran megerősítette. Ugyanis a munkásosztály mindig csak saját egységéhez mérten tudta megvalósítani osztályérdekeit. A munkásosztály egysége sohasem volt és a jövőben sem lesz állandó határfokon. A munkásosztály osztályegysége mindig új feltételek között formálódik és új tartalommal gazdagodik. A társadalomtudományokra hárul az a feladat is, hogy kivizsgálják: milyen feltételek között érvényesíti érdekeit a munkásosztály a többnemzetiségű, összetett gazdasági struktúrájú közösségben.

Fordította: *Matkovičs József*

Jegyzetek

- ¹ Veljko Cvjetičanin: Klase i klasna struktura suvremenog društva. Savremena misao, Zagreb, 1974., 163. o.
- ² Dr. Jovan Miljuš: Osnovni faktori razvoja zaposlenosti u Vojvodini. Novi Sad, 1975., 58—59. o.
- ³ Uo. 19. o.
- ⁴ Edvard Kardelj: Sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976. Privredni pregled, Beograd, 1977., 9. o.
- ⁵ Uo. 15. o.
- ⁶ Dr. A. Fira: Ustavno-pravni razvitak autonomnih jedinica i njihova organizacija u SFRJ
- ⁷ Dr. J. Djordjević: Novi ustavni sistem. Savremena administracija, Beograd, 1964., 606. o.

- ⁸ Dr. A. Fira: Ustavno-pravni razvitak autonomnih jedinica i njihove organizacije u SFRJ, Autonomne jedinice u Jugoslaviji, Beograd, 1967. 51. o.
- ⁹ Dr. Melvinger: Ustavno-pravni i statutarni položaj autonomnih jedinica u Jugoslaviji. Autonomne pokrajine u Jugoslaviji. Beograd, 1967., 29. o.
- ¹⁰ Dr. D. Bilandžić—S. Tonković: Samoupravljanje 1950—1974. godine. Globus, Zagreb, 1974., 20. o.
- ¹¹ Zoran Vidaković: Položaj radničkog saveta u društveno-političkim i proizvodnim odnosima u preduzeću. Socijalizam 9/1965. szám, 1164. o.
- ¹² Dr. Jovan Djordjević: Višedimenzionalnost samoupravne prakse. Socijalizam, 1977/6., 1066. o.
- ¹³ E. Kardelj: Radnička klasa, samoupravljanje, naučno-tehnički progres. Beograd, 1969.
- ¹⁴ Uo. 68. o.

Rezime

Socijalističke autonomne pokrajine u funkciji ostvarivanja interesa radničke klase

Između socijalizma i radničke klase postoji čvrsta korelaciona veza. Kroz ovu vezu autor veoma studiozno ispituje i prati razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji, počev od prvih samoupravnih oblika, koji se javljaju još u toku NOR-a i socijalističke revolucije, pa sve do sadašnje samoupravne socijalističke autonomije, — sa posebnim akcentom ovog razvoja u Vojvodini. Pri tome daje kritičku ocenu društveno-političkih i društveno-ekonomskih odnosa koji su bitno uticali na razvoj samoupravljanja i na formiranje oblika i sadržine autonomnih jedinica u pojedinim fazama društvenog razvitka.

Samoupravljanje predstavlja revolucionarni proces društvenog preobražaja, a autonomija je — posmatrano sa ustavnog stanovišta — svojevrsni oblik samoupravljanja. Proces nastanka i razvitka autonomnih jedinica uvek je predstavljao komponentu društveno-političkog sistema socijalističke Jugoslavije i njene federativne strukture i to kako sa stanovišta odgovarajućih ustavnih dokumenata, tako i iz aspekta ukupne politike KPJ, odnosno SKJ.

Za svaku etapu društvenog razvoja ukazano je na društvene snage a i na društvene protivurečnosti, koje su doprinele rađanju novih društvenih odnosa. Istaknuta je i sve značajnija uloga radničke klase svih naroda i narodnosti u tim društvenim zbivanjima. Na ovaj način u jednoj logičnoj povezanosti možemo pratiti razvoj samoupravljanja i preobražaj autonomnih jedinica: kroz period revolucionarnog etatizma odnosno državnog socijalizma do 1949. godine, zatim u fazi radničkog samoupravljanja od 1950. godine, pa u ustavnom sistemu od 1963. godine, zatim po ustavnim amandmanima iz 1967/68. godine odnosno ustavnih zakona autonomnih pokrajina iz 1969. godine, do sadašnjeg stanja po ustavnom režimu od 1974. godine.

Prema ustavnim dokumentima Federacije, SR Srbije i autonomnih pokrajina, koji su sada na snazi, autonomna pokrajina je: autonomna, socijalistička samoupravna demokratska društveno-politička zajednica zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i radnih ljudi, u kojoj radni ljudi i građani ostvaruju svoja suverena prava. Ovakav ustavni položaj autonomnih pokrajina pruža dalje mogućnosti za njihov ukupni politički i ekonomski razvitak,

za dalje razvijanje samoupravnih odnosa i obezbeđuje sadržajno bogatije ostvarivanje prava naroda i narodnosti. A sve je to rezultat ogromne idejno-političke i stvaralačke snage naše radničke klase.

Résumée

Les régions socialistes autonomes dans la fonction de réalisation des intérêts de la classe ouvrière

Il existe liaison forte, corrélative entre le socialisme et la classe ouvrière. Par cette liaison l'auteur suit et examine très soigneusement le progrès de l'autogestion en Yougoslavie, partant des premières formes de l'autogestion qui se manifestaient déjà dans la Guerre de libération national et dans la révolution socialiste, jusqu' à l'autonomie autogestionnaire socialiste actuelle, avec un accent particulier sur le progrès en Voïvodine. Prés de cela, il donne le jugement critique des relations socio-politiques, socio-économiques qui avait une influence décisive sur la formation de l'aspect et de sujet des unités autonomes dans les phases particulières du progrès sociale.

L' autogestion représente le processus révolutionnaire de transformation sociale et l'autonomie est, de l'aspect constitutionnel une forme spécifique de l'autogestion. Le processus de la naissance et du progrès des unités autonomes représentait toujours la composante de système socio-politique de Yougoslavie socialiste et de sa structure fédérative, comme des aspects des documents constitutionnels ainsi que des aspects de la politique global de Partie communiste de Yougoslavie et de L'Association des communistes de Yougoslavie.

Pour chaque étapes de progrès sociale on a relevé des forces sociales et des contradictions sociales, qui étaient les causes de naissance des nouvelles relations sociales. On a met en relief le rôle de la classe ouvrière toujours plus important de tous les peuples et nationalités dans ces événements sociales. De cette façon dans une relation logique on peut suivre le progrès de l'autogestion et de transformation des unités autonomes: par la période de l'étatisme révolutionnaire, c'-à-d socialisme de l'Etat jusqu'à 1949, puis dans la phase de l'autogestion ouvrière jusqu'à 1950 dans le système constitutionnel de 1963, puis par les amendements de constitution de 1967/68, ou bien Les lois constitutionnels des régions autonomes de 1969, jusqu'à l'état actuel de régime constitutionnel de 1974.

Par les documents constitutionnels de la Fédération, de la République socialiste de Serbie et des régions autonomes qui sont en vigueur à présent, la région autonome est: une communauté socio-politique autonome, socialiste autogestionnaire démocratique, fondée sur le pouvoir et sur l'autogestion de la classe ouvrière et des hommes travailleurs où les ouvriers et les citoyens réalisent leurs droits souverains.

De telle situation constitutionnel, des régions autonomes offre les possibilités ultérieures pour le progrès politique-économique total, pour le développement suivant des relations autogestionnaires, et assure la réalisation substantielle plus riche de droits des peuples et nationalités. Tout cela et le résultat de vastes forces créatrices idéologique-politique de notre classe ouvrière.

A KOMMUNISTA SZÖVETSÉG ESZMEI-POLITIKAI, KÁDERÜGYI ÉS SZERVEZETI ERŐSÍTÉSÉT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A munkásosztály érdekeinek megvalósítása a szocialista társadalomban szükségessé teszi a Kommunista Szövetség politikai-szervezeti kiépítését és felkészítését arra, hogy a munkásosztály élgárdájaként befolyásolhassa és irányíthassa a fejlődést. A Kommunista Szövetség eszmei-politikai, káderképzési és szervezeti erősítésének determinánsait a következő három kérdéscsoportban fogjuk vizsgálni:

- a) A JKSZ szerepének meghatározása és megvalósítása
- b) Tagsággyarapítás — a JKSZ és káderalapjának szilárdítása
- c) A párttagság, a pártszervezetek és a pártvezetőség szervezési és tevékenységi formájának szerepe.

a) A JKSZ SZEREPÉNEK MEGHATÁROZÁSA ÉS MEGVALÓSÍTÁSA

Már az öngazgatás kezdeti formái és a társadalmi viszonyokban végbemenő változások megkövetelték a párt és tagságának átképzését az új viszonyoknak és új feladatoknak megfelelően.

A JKP VI. kongresszusa felülvizsgálta és meghatározta a kommuniszták feladatát az öngazgatás továbbfejlesztésében. A hatodik kongresszus különösen a Kommunista Szövetség és a hatalmi szervek viszonyában bekövetkezett változásokat hangsúlyozta.

Tito elvtárs akkor több fontos tényre is rámutatott:

„Amikor azt mondtam, hogy a jövőben a JKP legfontosabb szerepe eszmei-nevelő jellegű, ezzel kapcsolatban nem gondoltam arra, hogy minden más vezető funkciója megszűnik. Nem! Először is ezek a funkciók olyan mértékben megmaradnak, amennyire a kommuniszták képességeiknél fogva erre, vagy arra a funkcióra alkalmasak. Másodszor, a kommuniszták vezető szerepe nem lehet holmi társadalmi kiváltság, hanem legyen áthatva eszmei befolyással az irányításban és e befolyás célszerűségével a helyes szocialista fejlődésre nézve. Ezek szerint Jugoszlávia

Kommunistáinak Szövetsége nemcsak hogy nem csökkenti saját felelősségét és szerepét a szocializmus sikeres fejlesztése terén, hanem ez a szerep még fokozódik, de elvet bizonyos káros módszereket . . .”¹

Határozataiban a hatodik kongresszus felhívja a kommunisták figyelmét „. . . azokra a veszélyekre, amelyek elkerülhetetlenül felmerülnek a munkásosztály és a dolgozó nép előtt a demokratikus úton: először, a bürokratikus államkapitalista irányzatok veszélyére; másodsor a burzsoá, klerikális és hasonló elemektől jövő veszély, akik a burzsoá demokratizmussal álcázva magukat a fasizmus és a tőkés társadalmi viszonyok felújítására törekcsenek; és harmadszor annak veszélye, hogy nem ismerik fel kellőképpen az egész közösség egyetemes érdekeit, vagyis a lokalizmus veszélye”.²

A Kommunista Szövetség későbbi fejlődése megmutatta, hogy a fenti figyelmeztetések igazoltak voltak, mert később jöttek a megpróbáltatások, a találékonyság hiánya, a tévedések, stb. amelyek révén ilyen vagy olyan formában kifejezésre jutottak a fent megnevezett veszélyek az öngazgatásra és a Kommunista Szövetség ezzel kapcsolatos szerepére nézve.

Ebben a folyamatban, nem egyenlő intenzitással, de szinte folytonosan jelen van két polarizációs és a Kommunista Szövetséggel ellentétes törekvés. Az egyik dogmatista, statikus-bürokratikus tendencia, amely a demokratizálódási folyamat és az öngazgatás megszüntetését akarja, más szóval, hogy a Kommunista Szövetség hatásköre a megcsontosodott szervezet pártsejtjeit ne lépje túl, a tényleges és lényeges hatalom a bővített újratermelés terén pedig továbbra is az önállósult hatalmi központok kezében maradjon.

A másik oldalon azok állnak, akik az érdekek, eszmei áramlatok spontán kinyilvánítása mellett kardoskodtak. A divergens ideológiai irányvonalak tartalma, formája tevékenységi módszere, rendszerint a konkrét társadalmi viszonyokhoz, az adott általános helyzethez, különösen pedig a Kommunista Szövetségben tapasztalható konkrét viszonyokhoz alkalmazkodott.

A hatodik kongresszus munkájáról és határozatairól szóló értékelések gyakran megállapítják, hogy a hatodik kongresszus nem dolgozta ki kellőképpen a Kommunista Szövetség új szerepének koncepcióját, különösen ami a gyakorlati-politikai tevékenységet illeti, mert csak globálisan jelölte meg a munkamódszereket és feladatokat.³

A Kommunista Szövetség új szerepét illető lényeges változások nem mehettek végbe anélkül, hogy ne kísérté volna őket a találékonyság hiánya, az eltévelyedés és bizonytalanság. A hatodik kongresszust követően igen hamar sor került a Központi Bizottság plenáris ülésére, amely elemzte a kongresszusi határozatok valóra váltását, és ismételten figyelmeztetett és rámutatott az elfogadhatatlan nézetekre.

A plénum után a pártszervezetekhez intézett levélben olvashatjuk, hogy: „. . . két alapvető negatív tendencia jelentkezik: az első a különböző felfogásokban nyilvánul meg, miszerint a kommunisták a továbbiakban mentesülnek a szocializmus fejlődése iránti felelősség alól, szere-

pük pedig előadások megtartására korlátozódik. Ugyanez a felfogás szerint a demokratizmus fejlesztése azt jelenti, hogy többé nem kell harcolni a szocialistaellenes jelenségek és tendenciák ellen, hogy a kommunistákat többé nem kötelezi a Kommunista Szövetség vezetőségének és szervezeteinek álláspontja a politikai harc és a szocialista országépítés kérdéseiben, hogy a kommunisták munkamódszerében a parancsnoki metódus megszüntetése nem más mint a kommunisták lemondása tulajdon felfogásukért és céljaikért vívott harcról, hogy a kommunistáknak nincs külön álláspontjuk stb. A másik negatív jelenség azoknak a felfogásoknak hangoztatásában nyilvánul meg, miszerint a hatodik kongresszust követően sem változott semmi a Kommunista Szövetség munkamódszerében; a tevékenység a régi módon folyik tovább — a demokrácia pedig nem más, mint agitációs propagandataktika stb.”⁴

A Kommunista Szövetség szociáldemokrata típusú párttá, vitaklubbá történő átszervezésére irányuló próbálkozás anaroholiberalis és öngazgatasellenes jelenséggé lett nyilvánítva, Milovan Djilas eltávolításával azonban ezt a törekvést csak részben sikerült elfojtani és később, más körülmények között újjáéledt.

Habár témánkkal funkcionális összefüggésben az említett tendenciákról a későbbiek során is szólunk, úgy vélem, ebben a fejezetben is szükséges rávilágítani, miben is rejlik ezeknek lényege, a Kommunista Szövetség politikájával való hasonlatossága és különbözősége.

Gyakran szem elől tévesztjük, hogy ezek a magatartásformák és tendenciák nem újkeletűek (mint gyakran gondoljuk, különösen a liberalizmusról és a frakciókról). Ellenkezőleg, éppen abból az időből datálódnak, amikor a JKSZ az öngazgatási fejlődés eszmei-politikai koncepciójának irányvonalát — meglehetősen nehézségek közepette — tendenciózusan a párttagság, a pártszervezetek és pártforumok, valamint funkcionáriusok addigi politikai gyakorlatával szöges ellentétben álló politikai gyakorlat felé irányította. Az utóbbi időben (a JKSZ Elnökségének 21. ülése és a JKSZ Elnökségének és Végrehajtó Bizottságának levele után) ez a kérdés többet szerepelt napirenden, majd sor került a konkrét eszmei leszámolásra is e jelenségek hordozóival. Ez nem azt jelenti, hogy az említett jelenségek a Jugoszláv Kommunista Szövetségben új keletűek, inkább arra mutat, hogy olyan méreteket öltöttek és olyan következményeket sejtettek (vagy váltottak ki), amelyek iránt a JKSZ nem maradhatott közömbös.

A két tendencia között mély eszmei szakadék tátongott, de egymással kapcsolatba hozta őket a JKSZ iránti destruktív viszonyuk. Arra törekedtek, hogy a társadalmi fejlődés minden új szakaszában és a JKSZ szerepének kidolgozásában megtalálják helyüket, és ha nem is nyerik meg a harcot, legalább egy-egy csatát nyerjenek és ezzel együtt időt, hogy sorukat az új körülményeknek megfelelően átszervezzék.

A bürokratikus-dogmatikus irányvonal képviselői óvakodnak nyíltan és általánosan szembeszegülni az öngazgatási fejlődéssel és a JKSZ-nek az öngazgatási folyamatban vállalt szerepével. Ezzel magyarázható,

hogy ezek az erők akkor is jelen vannak, amikor a Kommunista Szövetség az öngazgatásnak mint domináns társadalmi rendszernek megvalósításáért folytat offenzívát. Kaméleon módjára elkerülik az eszmei identifikációt és a gyakorlati politikai életben való differenciálódást. A JKSZ munkamódszerével, szervezetségével és káderpolitikájával foglalkozó fejezetben megkíséréljük majd feltárni azokat a lehetőségeket, amelyeket ezek az erők teremtettek meg tevékenységük folytatásához.

A dogmatikus és liberális felfogás igyekszik figyelmen kívül hagyni, elhanyagolni, a JKSZ alapvető kötelezettségét, azt, hogy mint a munkásosztály élgárdája célra vezesse a munkásság osztályérdekeit. Az egyik esetben ezek az erők külön társadalmi réteg által vezetett bürokrata-etazista igazgatást kínálnak fel azok nevében, akik még „éretlenek” és „képtelenek” az állami ügyek intézésére. A másik változatban a liberálisok ugyancsak mellőzik az anyagi javak termelőit és a szabad kezdeményezést, s ezzel szemben a szabad piacot, a technomenageri viszonyokat, a „felvilágosultságot”, a spontaneitást stb. hirdetik.

Végezetül az elmondott általános jellegű megfigyelések keretében szögezzük le, hogy a munkásosztály hatalomra kerülése óta mindig is a kommunisták voltak felelősek az ország sorsáért, az öngazgatás fejlődéséért. Az öngazgatásellenes tendenciák pedig éppen a pártszervezet kereteiben jutottak kifejezésre, függetlenül attól, hogy képviselőik tulajdon társadalmi rétegeiken kívüli, tehát számukra osztályidegen erőkre támaszkodtak. Ebből következik, hogy a megreformált Kommunista Szövetségért folytatott harcot csakis a szervezetben belül lehet folytatni és megnyerni: a szervezetnek a munkásosztályhoz való viszonyával, különösen pedig a pártfórumokban és a tisztségviselők körében kifejtett tevékenységgel. A funkcionáriusok befolyása a Kommunista Szövetségben és a társadalomban gyakran kiemelt fontosságúnak van feltüntetve, míg az eszmei és személyes azonosításról ezt ritkábban lehet elmondani.

A JKSZ „beavatkozása” és „be nem avatkozása” körüli dilemmák és ezek eszmei háttere

A JKSZ új szerepe körüli homály, különösen pedig az új szerep megvalósítása ellen irányuló tudatos tevékenység a politikai életben bizonytalanságot keltett, hogy vajon a JKSZ-nek bele kell-e avatkoznia az öngazgatási szervek, a képviselői testületek és a társadalmi-politikai szervezetek munkájába és döntéshozatalába. Ez a bizonytalanság rányomta bélyegét a gyakorlatra, a viselkedésre és végezetül az eredményre is, s így a Kommunista Szövetség mint a munkásosztály része eszmeileg képtelen volt vállalni az avantgarde tevékenységet az öngazgatású társadalomban. A korábbi gyakorlat hívei úgy vélték, hogy semmi sem változik, ezért számukra a KSZ „beavatkozása” nem jelentett mást, mint továbbra is azon lenni, hogy a JKSZ hatalmi tényezőként legyen jelen a társadalomban, vagyis hogy a Kommunista Szövetség mindent átfogó

társadalmi intézkedéseinek gyakorlatába senki se szóljon bele. Ez a „beavatkozás” mellőz minden társadalmi szubjektumot és a bürokratikus-etatisztikus pozíciókból indul ki.

Másfelől a JKSZ tevékenységének kérdését az új körülmények közepette egyesek úgy teszik fel, mintha ezzel a párt gátolná a demokratikus folyamat kibontakozását, vagyis mintha a JKSZ az öngazgatású mechanizmusban idegen test lenne.

Mit jelentett az ilyen mesterséges dilemmák szítása, mire vezetett a JKSZ gyakorlati tevékenységében? A gyakorlat egyebek között a következőket mutatja:

— amennyiben a mindennapi munkából és eszmei tevékenységből sikerül kikapcsolni a Kommunista Szövetséget vagy legalább bizonytalanná, határozatlanná tenni fellépését, ez kiváló lehetőséget teremt az öngazgatásellenes tendenciák és a politikai pluralizmus híveinek tevékenységére;

— a JKSZ-nek a társadalom öngazgatású irányultságából való kizárásával élgárda nélkül marad a munkásosztály azoknak a lehetőségeknek keresésében, amelyek őt alkalmassá teszik a társadalmi irányításra, az önálló döntésre, közvetítők nélkül. Ez is egyik módja annak, hogy a munkásosztály az önállósult technobürokrata hatalmi központokkal szemben, amelyek a bővített újratermeléssel rendelkeznek, továbbra is bérviszonyban maradjon.⁵

Amikor a Kommunista Szövetség habozik vagy kimarad a mindennapi politikai ütközetből, esetleg akcióiban nem támaszkodik a munkásosztályra, maga is a szükséges szociális alap és támasz nélkül marad. A párt ilyen körülmények között elveszíti osztályreflexét és társadalmi fellépése is részérdekek jegyeit viseli magán, változik a pártszervezet lénye, tagságában a nem termelő struktúrák dominálnak.

— Amikor a be nem avatkozás dilemmájának szószólói rájönnek, hogy ez a taktika elfogadhatatlan lesz a KSZ ideológiai és stratégiai fellépésének meghatározásában, tevékenységüket gyorsan és ügyesen a módszerekre helyezik át a szervezési dilemmák sorozatát nyitva meg. Végtelenbe nyúló vitákba kezdenek a KSZ szerepéről, szervezési formáiról, tevékenységi módszeréről stb., és ily módon elködösítik a lényegét;

— A bürokrata-etatiszta és a liberális-kispolgári érdekek képviselői folytatták a soha véget nem érő, be nem fejezett vitákat, a JKSZ munkamódszerének tartalmáról, kimerítve a szervezet erejét, igyekeztek a kérdéseket mellékvágányra terelni és így a kulcspozíciókat a saját kezükben tartani.

A Kommunista Szövetség „beavatkozása”, illetve „be nem avatkozása” a társadalom öngazgatású fejlődésébe, a munka eredménye szerinti elosztásba és a politikai rendszer olyan irányú fejlesztésébe, amely minden fronton a munkásosztály érdekeit szorgalmazza, alapvető megnyilvánulási formáiban mindig is spanyolfalként szolgált a Kommunista Szövetségen kívüli erőknél, akiknek más érdekeik és más szervezési koncepcióik vannak. A Jugoszláv Kommunista Szövetség irányvonala az

Elnökség 21. ülése és a pártlevél után a korábbi gyakorlat elemzésében felfedte a dogmatikus és liberális magatartás gyökereit, amelyek egyebek között a KSZ osztályérdekű tevékenységének tudatos csökkentésében, a Kommunista Szövetségnek a politikai életből való kiszorításában, a már említett „be nem avatkozás” követelésében és az erkölcsi-politikai kritériumok, valamint a forradalmi vívmányok elhanyagolásában nyilvánultak meg.

A Kommunista Szövetség vezető ideológiai-irányító szerepének lényege

A Kommunista Szövetség már több évtizede irányítja az ország szocialista öngazgatású fejlődését és közben arra törekszik, hogy ezt ne a hatalom pozíciójáról tegye, hanem mint a munkásosztály élcsapataként „hallassa szavát”.⁶ A Kommunista Szövetség befolyásának lényege, hogy beépülve a munkásosztály soraiba, a társadalmi-politikai szervezetekbe és az öngazgatási mechanizmusba a szocialista társadalom célkitűzéseinek mozgatóereje legyen.

A JKSZ XI. Kongresszusán a Kommunista Szövetség szerepéről Tito elvtárs a következőket mondta:

„A Kommunista Szövetség vezető szerepe abban nyilvánul meg, hogy ösztönzi a dolgozók millióinak alkotóerejét, valamint az öngazgatás és a küldöttrendszer feltételei között kibontakozó szocialista tudatuk elmélyülését.

Ezt a szerepét a Kommunista Szövetség társadalmi-gazdasági és politikai rendszerünk belső erejeként, a munkásosztály és a társadalom összes öngazgatási erői által kifejtett tevékenység révén érvényesíti. A Kommunista Szövetség állandóan a tömegek politikai életének homlokterében van, s küzd azért, hogy a munkásosztály és az öngazgatásilag megszervezett összes többi dolgozó döntő tényezővé váljon valamennyi lényeges társadalmi probléma megoldásában.”⁷

A Kommunista Szövetségnek a globális politikát kell meghatároznia. „Különösen jelentős, hogy a Kommunista Szövetség idejében választ adjon további fejlődésünk minden lényeges kérdésére, hogy a társadalmi-gazdasági és politikai fejlődés problémáiról világos és egységes álláspontja legyen, s hogy következetesen harcoljon a gyakorlatban való sikeres megvalósításukért.”⁸ Szerepe azonban nem valósulhat meg, amennyiben a JKSZ igen konkrétan nem kapcsolódik be a szervek és szervezetek társadalmi gyakorlatában adódó mindennapi kérdések megoldásába, mégpedig a pártszervezetek küldötteinek közvetlen tevékenysége révén.

Mindinkább időszerűvé válik, a követelmény, hogy a Kommunista Szövetség fejlessze a politikai kultúrát: a türelmet, a másféle vélemények figyelembevételét; ápolja a tagság nyilvános dialógusának gyakorlatát és az érdekek sokféleségét tulajdon soraiban, s mindezt autentikus munkásosztály-érdekekké lényegítse át.⁹

A Kommunista Szövetségnek a belső és a munkásosztállyal való egy-

ség erősítésére kell törekednie, és pedig forradalmi változtatásokkal a munka szférájában, de nem csupán új szervezési megoldásokkal.

A szocialista forradalom vívmányainak megvédése érdekében a Kommunista Szövetség és a többi szervezett társadalmi erő a zavartalan szocialista fejlődés biztosításáért befolyást gyakorol a hatalmi szervekre.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség csak úgy töltheti be történelmi szerepét, „ha mielőbb a munkásosztály élcsapatává válik”, amely vezeti a tömegeket, de nem parancsol, amely megtestesíti a tömegeket, de nem helyettesíti, amely központosítja a tömegek kezdeményezését, de csak azért, hogy segítsen a tömegnek az egységes fellépésben és abban, hogy egységesen folytassa politikai harcát”.¹⁰

b) TAGSÁGGYARAPÍTÁS — A JKSZ ÉS KÁDERALAPJÁNAK ERŐSÍTÉSE

Minden politikai párt számára jelentős, hogy milyen befolyást gyakorol és mennyire készek az emberek elfogadni a párt programját. Ha tehát ebből a szemszögből vizsgáljuk a párt, illetve a Kommunista Szövetség taglétszámának alakulását és a tagság összetételét, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy a pártba való felvétel kérdésének mindig meglehetősen politikai súlya volt.

A tagság összetételét osztályérdekű kérdésnek is tekinthetjük, vagyis a Kommunista Szövetség jelenlétének a munkásosztály soraiban, amelynek élcsapata. Nem mellékes a kérdés, hogy a JKSZ mely rétegekre támaszkodik, időnként, vagy állandóan, hol találjuk meg a potenciális párttagokat és a szervezet ezt hogyan használja ki taglétszámának gyarapítására.

— A kérdés tüzetes elemzése végett munkánkban fontosnak tartjuk, hogy a felvételi mércék és eredmények milyen mértékben járulnak hozzá (vagy gátolják) a taglétszám növeléséhez és a káderbázis kedvező struktúrájához.

— Végezetül, habár a kvantitatív eredmény nem egyedüli tényezője a Kommunista Szövetség erejének, mégis fontos: Vajon a szervezet olyanmennyire zárkózott és szektaszellemmel terhelt-e, hogy ez kihat esetleg a tagság felfrissítésének lehetőségeire, vagy pedig a programja és politikai akciói iránt érzett bizalom jeleként a párt élvezi a dolgozók, az ifjúság és valamennyi nemzeti közösségünk támogatását.

Elemzésünkben a funkcionalizmust szem előtt tartva az előbbieken felvetett kérdéseket vizsgáljuk meg.

A JKSZ valamennyi kongresszusa és összejövele kiemelte a munkások pártba való felvételének fontosságát, mint a párt és szociális bázisa kapcsolatának előfeltételét. Ezek a feladatok és később a mind komolyabb figyelmeztetések azonban nem tudatosodtak mint kategorikus követelmény, hanem csak ismételtük őket a szokásos módon, a tényleges helyzet pedig azt mutatta, hogy a JKSZ soraiban és fórumaiban egyre

kevesebb a dolgozó. A munkások számának csökkenése a szervezet soraiban lehetőséget teremtett mások számára, hogy hatást gyakoroljanak a Kommunisták Szövetség határozatainak és álláspontjainak kialakítására.

Az 1946 és 1966 közötti időszakra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a tisztviselők soraiból százalékarányban és abszolút számokban kifejezve is több új tag került be a pártba, mint a munkások közül. Az arány 1530:499 a tisztviselők javára, vagyis a munkások száma 1946—1966-ig 71 177-ről 255 022-re növekedett, míg a tisztviselők száma a pártban a jelzett időben 26 690-ről 408 378-ra emelkedett. A Kommunista Szövetség a forradalmi etatizmus idejében az állami, adminisztratív apparátusra támaszkodott, s ez a kategória igencsak megerősítette pozícióját a pártban, vagy ahogy Pečujlić professzor írja „a hivatalnok hajó minden vihart átvészelt anélkül, hogy egyszer is „súlyt” kellett volna ledobnia fedélzetéről”.¹¹

A legválságosabb időszakban a munkások aránya a Kommunista Szövetségben 28,7 százalékot tett ki. Ez az arány azonban az utóbbi néhány évben lényegesen megváltozott a munkások tömegesebb felvételével.

A társadalomban és egyben a Kommunista Szövetségben is nőtt a műszaki és humán értelmiség száma. A felvételen megnyilvánuló szigorúság és a munkások eltávolodása a párttól jórészt olyan kritériumok kialakítására utal, amelyek többre értékelték a verbális képességeket és a formális fegyelmet, elhanyagolták viszont az osztályérdekek jelentőségét, s ebből adódóan a munkásosztály viszonyulását is élcsapata, a Kommunista Szövetség iránt.

Nem kerülheti el figyelmünket a magántermelőkkel kapcsolatos ellentmondásos helyzet sem a társadalomban és a Kommunista Szövetségben. Egyfelől a magántermelők a lakosság olyan szociális kategóriáját képezik, amely az ország gazdasági és politikai életében jelentős tényezőként szerepel, másfelől pedig számuk a Kommunista Szövetségben alaposan megcsappant. Az adatok szerint a magántermelők 1946-ban a párttag-ság 50,4 százalékát alkották, de számuk a JKSZ struktúrájában folytonosan csökkent olyannyira, hogy 1977-ben már a tagságnak mindössze 4,8 százalékát alkották.

Nehéz lenne felsorolni a fenti kedvezőtlen eredményhez vezető valamennyi szubjektív és objektív okot és körülményt. Említsünk meg közülük néhányat: a falu rétegződése, elvándorlás a városokba és a falusi lakosság elöregedése, a Kommunista Szövetségnek a falu szocialista átalakulási politikájában megnyilvánuló gyengesége, a kisszámú falusi pártalapszervezet és a magántermelők pártfelvétele iránt tanúsított szektás magatartás stb.

A fiatalok és a nők pártba való felvételéről szélesebb körű fejtegetés nélkül is elmondhatjuk, hogy szinte valamennyi pártdokumentum feladatként jelölte meg a fiatalok és a nők pártba való felvételét és kötelezte az alapszervezeteket, hogy ennek a követelménynek eleget tegyenek. Mégis elmondható, hogy a fiatalok és a nők felvétele leginkább kam-

pányszerűen történik. A káderpolitikával foglalkozó részben rámutatunk majd egyes kritériumokra, amelyek jelentősen befolyásolták a Kommunista Szövetség tisztségviselőinek megválasztását, azaz meg nem választását, a nők és az ifjúság soraiból. Ezen a téren az utóbbi években mégis jelentős előrehaladás történt, bizonyítja ezt az is, hogy ma a tagság átlagos életkora 35 év.

Végezetül vizsgáljuk meg kvantitatív szempontból is a Kommunista Szövetség erejét. Ma a Jugoszláv Kommunista Szövetsége több mint 1 700 000 tagot számlál és ez egyben a párt 60 éves fennállása óta a legnagyobb létszám. Ha most ezt a számot összevetjük a lakosság és a foglalkoztatottak számával, akkor megállapítható, hogy a Kommunista Szövetség taglétszámát tekintve tömeges szervezetté fejlődött. A taglétszám ingadozását érdemes összevetni azon időszakokkal, amikor a tagok száma az átlagosnál gyorsabban növekedett vagy csökkent.

1945—1952-ig a gyarapodás karakterisztikus, mert két nagy politikai eseménnyel van összefüggésben: a Tájékoztató Iroda rezolúciójával és a munkásönigazgatás bevezetésével. 1948-ban a sztálinista támadással szemben a nép és a párt ellenállást tanúsított. Az ellenállás támogatása jeléül abban az évben 215 987-en léptek be a pártba és ez lett a mai napig is a legnagyobb arányú tagfelvétel. A munkásönigazgatás bevezetésének idejében (1949—1952) a párttagok száma ugyancsak gyorsan növekedett, mégpedig 482 938-ról 772 920-ra. 1953—1955-ig, a hatodik kongresszus után a gazdasági nehézségek és a földművelésügyi intézkedések felszámolása idején először következik be a háború után létszámcsökkenés a JK SZ-ben. 772 420-ról 624 806-ra csökken a párttagok száma. Ezt követően ismét folyamatosan növekszik a Kommunista Szövetség tagjainak száma. 1960-ban a létszám meghaladja az egymilliót. A további kiegyensúlyozott méretű tagsággyarapításban kivételt képez az 1968-as esztendő (a csehszlovák események és az egyetemista tevékenység). A JK SZ Központi Bizottságának meghozott irányvonala után 175 296 új taggal gyarapodott a párttagok száma, ami az 1948-as események után a második legnagyobb méretű tagsággyarapítás. A nacionalizmus, a liberalizmus és a technokratizmus előretörése a párttagság számát ismét az 1960-as év szintjére csökkenti, hogy azután a Kommunista Szövetség új irányvonalának meghozatalával a taglétszám napjainkig érezhetően megnövekedjen.¹² Szemmel látható tehát, hogy a JK SZ mobilitása és a bonyolult társadalmi kérdések megoldására irányuló politikai akciói serkentően hatnak a pártba való belépésre.

A párttagság számbeli alakulása mellett a Kommunista Szövetség arra is hangsúlyt helyez, hogy minél szabatosabban meghatározza a szükséges emberi tulajdonságokat, azaz a tagfelvétel mércéit. Bár erről írásunkban még lesz szó, itt is kiemeljük, hogy a kongresszusi és alapszabályzati dokumentumok mindig is megkövetelték, hogy az egyén kifejezze az alapvető követelmények teljesítése iránti készségét (elfogadja a JK SZ programját, részt vegyen a KSZ-szervezet munkájában és fizesse a tagságdíjat), ezenkívül birtokában legyen azoknak az erkölcsi-politikai tulajdon-

ságoknak, amelyek lehetővé teszik számára, hogy hazánk elkötelezett aktív közösségi tagjává fejlődjön és környezetében folytonos politikai tevékenységet fejtessen ki.

c) A PÁRTTAGSÁG, A PÁRTSZERVEZETEK ÉS A PÁRTVEZETŐSÉG SZERVEZÉSI ÉS TEVÉKENYSÉGI FORMÁJÁNAK SZEREPE

A szervezés formái minden politikai pártban kötőszövetet képeznek a program és az akció között, az elmélet és a gyakorlat között, a célok és a gyakorlati-politikai tevékenység között. A szervezet sokoldalú és nagyobb politikai szerepével bővülnek a párt szervezési struktúrájának formái. Mivel a párt szerepe sem állandó, így a szervezési formája sem változatlan. A forradalmi tartalomból kifejlődhetnek a szervezet megfelelő viszonyai és jellege is. A párton belüli szerveződés és szervezkedés azonban nem önálló tényező, habár visszahat a párt tartalmára és céljaira.

A munkásosztály történelme, különösen pedig a kommunista pártok szervezésében szerzett tapasztalat azt bizonyítja, hogy a szervezési modell képezi az egyik alapvető problémát, ezért a szervezés nem szűkíthető le a séma és a konstrukció kérdésére. A szervezési modell lényegesen hat a politikai harc módszerére, a belső demokráciára, a tagság mozgósítására és ezzel kisebb-nagyobb mértékben hozzájárul a célok megvalósításához, a párt avantgarde tevékenységéhez.

A politikai tevékenység feltételeinek, a céloknak és körülményeknek változása, amelyek a pártnak a munkásosztály érdekeiért vívott harca során következnek be, a szervezettől rugalmasságot és nagy alkalmazkodó képességet igényelnek. A különböző feltételeknek megfelelően alakult ki a különböző típusú párt és a neki mindig megfelelő szervezési modell. Ez nem minden esetben egyidejű folyamat, ami viszont azt igazolja, hogy a szervezési formák kiépítése és alkalmazása lényegében eszmei-politikai kérdés.

A munka és a szervezési formák a munkásosztály pártjának lehetővé kell hogy tegyék a történelmi osztályérdekek megvalósítását, a párt politikai hatósugarának kiterjesztését, forradalmi befolyását, a munkásosztály autentikus érdekeihez és szociális feltételeihez való illeszkedését és végezetül, hogy a forradalmi akcióra alkalmassá tegyék a pártot. *Fontos, hogy a szervezési formák a cél szolgálatában álljanak, ne kövesedjenek meg és elválaszthatatlanok legyenek a szervezet társadalmi lényétől.*¹³

A Kommunista Szövetség eddigi tevékenységében két rendkívül fontos komponens szerepelt: *az aktuális tartalom és megfelelő tevékenységi formák.* Az első a szervezet céljaiból és programjából adódik, a második pedig a JKSZ metodológiai-szervezési koordinátáit alkotja.

Ismeretes, hogy a szervezés formáit funkcionálisan és ésszerűen kell megalkotni, hogy általuk a célok is könnyebben megvalósíthatók legyenek. Ezért a JKSZ szervezési formáinak nem felel meg a sablonosság, a

megkövesedett forma vagy az ösztönösség. Sajátos formalizmust mutatnak azok a pártfórumok és szervezetek, amelyek *munkamódszerüket úgy próbálják az időszeri követelményeknek megfelelően formálni, hogy az egészet a forma megváltoztatására szűkítik le vagy csupán az elnevezés megváltoztatására*, mert a szervezés fontosságával háttérbe szorítható a lényeg és a tevékenység eszmei oldala is.

A forma és a tartalom közötti teljes összhang úgy érhető el, ha a szervezési formát a feladatoknak és szükségleteknek megfelelően alakítjuk. A szervezési modellek sémájának, számának és beosztásának meghatározása — ha nem sztereotíp modellekről van szó — megmutatja azt is, hogy a politikai szervezet mennyire haladta túl a kizárólagos direktívák módszerét és szervezeteire mennyire jellemző a kezdeményezési módszer.¹⁴

A szervezet és fórumai politikai hatósugarának kiterjesztése hat a szervezési formák nyitottságára, rugalmasságára és célszerűségére. A formákat a szervezet nem azért hozza létre, hogy általuk az egyetlen vezetőség jusson kifejezésre, hanem mindenekelőtt hogy aktivizálja a tagságot.

Mivel szervezési vonatkozásban nem létezik „befejezettnek” mondható szervezet — mert a szervezet tökéletesítésében és fejlesztésében mindig találkozik és összefonódik az új és a régi —, megállapíthatjuk, hogy a szervezési formák sem véglegesek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szervezethez teljes függőségben van. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szervezési formák *jelentkezhetnek korán* a szervezet további irányvonalának meghatározása előtt, de gyakoribb eset, hogy a *formák létrehozása késik*. Hatvanéves fennállása során a Kommunista Szövetség különböző feltételekkel és különböző nehézségekkel találta magát szemben, amelyek mindig arra készítették, hogy olyan szervezeti formákat építsen ki, amelyek a konkrét feltételek közepette is lehetővé teszik a kitűzött célok elérését. A Kommunista Szövetség munkamódszerének formái legtöbbször a gyakorlatból és a konkrét körülményekből, a szükségletekből és a tapasztalati megismerésből adódtak. *Ennek ellenére is volt példa arra, hogy felülbírálás nélkül átvettük mások tapasztalatait.* Különösen vonatkozik ez arra az időszakra, amikor a párt illegalitásban volt és a háborút követő újjáépítésre. Pártunk talán túl soká alkalmazta az idegen szervezési formákat, amelyek lényegében nem feleltek meg az újonnan előállt helyzetnek és szerepnek. Emlékezzünk csak a pártsejti szervezkedésre, a párt bezárkózottságára, a párton belüli hierarchikus viszonyra, amelyeket túl lehetett és túl kellett haladni. Más példák viszont a KSZ eszmei álláspontjai és szervezethez való közelsége közötti összhang hiányára mutatnának rá. Szemléltető példája ennek a JKSZ második konferenciája után a munkásaktívák megalakítása körül előállt helyzet. A kommunista munkásaktívák megalakítása szinte nyílt ellenállásba ütközött, mert a párt egyes fórumaiban még erős volt a liberális nézet. Valamivel más volt a gyakorlat: a KSZ-alapszervezetek alig néhány év alatt hatalmassá terebélyesedtek, több száz tagjuk volt és mindezt azzal

a motivációval tették, hogy csak így foglalhatnak politikai álláspontot és végezhetnek eredményes tevékenységet környezetükben. A tömegesítést a pártalapszervezetek felaprózása követte — történt pedig mindez annak érdekében, hogy minden egyes tag jobban kifejezésre juttathassa nézeteit, és hogy minden társultmunka-alapszervezetnek legyen pártalapszervezete is, mert ez utóbbi hasznosnak mutatkozott. Bizonyos, hogy az említettekén kívül más tényezők is közrejátszottak. A különféle intézmények pártalapszervezeteiről könnyen megállapíthatjuk, hogy az utóbbi időben néhányszor megalakultak, majd megszűntek, a pillanatnyi helyzet megítélésétől függően.

A Kommunista Szövetség szervezési formáinak és munkamódszerének meghatározásában jelentős tényezőként szerepeltek *a gyakori területi-politikai változások és újraszervezések, amelyek rendszerint új munkát és új funkciókat hoztak magukkal, esetleg közrejátszottak a korábbiak átalakításában, a káderek áthelyezésében, az egyes szervek, fórumok és formák megszüntetésében vagy újabbak létrehozásában.* A Kommunista Szövetség VII. kongresszusa például leszögezi, hogy a járási és községi pártbizottságok munkájában fordulópontot jelentett az új kommunális rendszer, mert ennek bevezetése után „a községi pártbizottságok mint pártvezetőségi fórumok nagyobb szerephez jutnak a község politikai és társadalmi életének fejlesztésében”. Hasonló az eset a politikai bizottságok megalakításával az alsóbb pártvezetőségekben 1948-ban, amire a munka jobb megszervezése ürügyén került sor, majd a politikai bizottságokat 1952-ben beszüntették, „amelynek a célja az, hogy az egész pártvezetőség szilárdan a kollektív munkára vegyen irányt... Ez az intézkedés egyúttal konkrét harc is az irányítás bürokratikus módja és a pártfeladatok iránti bürokratikus magatartásra törekvő irányzatok ellen, de a belső pártdemokrácia további fejlesztéséért”.¹⁵

Ezek szerint a reorganizáció állandó és gyakran alkalmazott próbálkozás a munkamódszer és forma megváltoztatására, s ezenkívül a káderelemzők egyik állandó tényezője is. Több éves tapasztalat után szembeűnik, hogy egyes formáknak és módszereknek már néhány változatát kipróbáltuk, és hogy a kör bizonyos értelemben bezárul, mert olykor ismét életre kelnek a régi megoldások.

A formalizmus a Kommunista Szövetség munkamódszerében megnyilvánuló elferdült jelenség, amely meghatározott eszmei-politikai és szervezési feltételek között jön létre és azokra visszahat. Az eljárásokat, intézkedéseket és különféle hatóeszközöket, azaz ezek alkalmazását szorgalmazva a formalizmus hozzájárul a lényeg, a kitűzött célok és tartalom elhanyagolásához. A formalizmus az avantgarde párt szociális és osztálykötelezettségeinek elhanyagolt területén burjánzik. A hierarchikus viszony és a szervezeten belüli nem egyenlő tevékenység támogatásával nagy kárt okoz a párt vezetési szisztémájának és aktivitásának. A Szerb SZK társadalmi-politikai aktívája előtt mondott ismert beszédében Tito elvtárs megállapította:

„Az intenzív fórumjellegű munka és az alapszervezetek viszonylagos

passzivitása nem jellemzője a forradalmi pártnak, amely erejét a mindennapi életből és tagságának aktivitásából meríti.”¹⁶

A múlt tehát elegendő példával szolgál arra, amikor a Kommunista Szövetség szervezési és munkamódszere a bürokratikus dogmatikus begubózás jegyeit viselte magán; nem érvényesült a bázis befolyása, egyes pártfórumok és tisztségviselők elidegenültek a szervezettől és a társadalmi gyakorlattól, nem méltányolták a közvéleményt és kerülték tulajdon munkájuk bíráló elemzését. Ilyen körülmények között a szervezet passzív, a vezetőség önelégült, a tagság pedig a problémákkal magára hagyott. A munka tartalma elszegényedik, de azért az aktivitás formái „teljes gözzel működnek”. És ebben — csak az első pillanatban paradoxnak tűnő — helyzetben is, amikor a munka folyik, de semmit sem tesznek, semmi sem változik, sokan igyekeznek, sokan felszólalnak, vitakoznak, határozatot hoznak, csak hogy mindebből alig valósul meg valami. Ezért a JKSZ Elnökségének 21. ülése, különösen pedig a pártlevél és a kongresszusi határozatok után elfogadott forradalmi irányvonal energikusan megkövetelte, hogy a pártszervezetek és vezetőségek gyorsabban és sokoldalúan képezzék magukat és kapcsolódjanak be a gyakorlati akciókba, mind a saját soraikban uralkodó helyzet megváltoztatása, mind pedig a társadalmi fejlődés öngazgatási irányvételének hathatós elősegítése érdekében. Többször is elhangzott: *ha több lesz a munkaforma és tartalomgazdagítási akció és kezdeményezés, akkor kevesebb lesz a verbalizmus, a formális összejövetel, az elkésett véleménynyilvánítás, kevesebb válságos szituáció alakulhat ki.*

A Kommunista Szövetség nagy ütközetet vívott azért is, hogy saját szervezeteiben és a társadalomban elzárja a liberális ösztönösség és a szervezet egyes részeiben megnyilvánuló elitista magatartás forrásait. A szervezési szférában valójában a szervezetlenséget kellett leküzdeni. Az átszervezés koncepciója ugyanis modernnek tűnt, de lényegében eredménytelen volt. A megvalósítás formái, a tevékenységi módszer, a párton belüli viszonyok sokkal inkább politikai célokká alakultak, mintsem politikai eszközökké a forradalmi szervezet aktivitásában. Emiatt a szervezési átcsoportosítás abban az időben megmaradt a külsőségek szintjén; a mennyiségi változások a megváltozott elnevezések és formális normatív változások szintjén. A szervezet csupán látszólagos szervezési-politikai megerősítése akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a pártot szinte drasztikusan legyengítették a dezintegrációs tendenciák, a liberális lazítás és az egyre kifejezettebb osztályérzéktelenség. Tehát a látszólagos szervezési-politikai megerősítés és a tulajdonképpeni válságos helyzet világosan kifejezte, hogy hova vezethet az eszmei-politikai tartalom és a szervezési struktúra közötti összhang hiánya.

A Kommunista Szövetségnek a munkásosztály, az öngazgatás, a demokratikus centralizmus, a káderpolitika, stb. kérdéseivel kapcsolatos elméleti és gyakorlati megoldásainak alapos vizsgálata nagy hiányosságokat fedett fel a szervezési komponensek területén is. A továbbiakban csak az a forma és módszer maradhatott fenn, amelyik a Kommunista

Szövetség szocialista öngazgatási fejlődésünk területén vállalt szerepének megvalósításában eredményesnek bizonyult. Jobb szociális struktúrával, azaz a munkások pártba való felvételével erősíteni kellett a Kommunista Szövetség osztályérdekű befolyását. Ezt a célt szolgálta a kommunista munkásaktívák megalakítása és ténykedése, valamint a kommunisták bekapcsolódása a társadalmi és politikai szervezetek munkájába lakhelyükön és munkahelyükön. A viszonyok megváltozása a Kommunista Szövetség szervezeteit és fórumait, valamint ezek befolyását két irányban mozdította el. Az információáramlás leszűkítése, a tevékenység megfelelő nyilvánosságának hiánya, az alapszervezetek szinte jelentéktelen befolyása, a csoporttulajdonosi és frakciós magatartás, a hatalmi harc — és még sok minden más megbontotta a kommunista viszonyok légkörét, a bíráló és önbíró értékeléseket, a célok eléréseért vállalt egyéni és kollektív szerepet és felelősséget.

A pártszervezetek és fórumok kapcsolatára jellemző volt, hogy a kezdeményezés és az intézkedés gyakrabban jött „felülről”, míg a bázis szervezetei ritkábban fordultak a felsőbb fórumokhoz, hogy akciót kezdeményezzenek. Az információk (fentről) késve és már „kiértékelve” érkeztek az alapszervezetekbe, ami oda vezetett, hogy az alapszervezetek és a tagság széles rétege nem volt eléggé beavatva a problémákba, a Kommunista Szövetség és vezetőségének általános viszonyaiba. És minél inkább így volt, annál tértlenebb lett a tagság, a vezetőség pedig fölénybe került, sőt egy része el is idegenedett a bázistól.

A liberalizmus előretörésének korszaka számos példával szemlélteti a különbséget a sok és jól kicsiszolt szöveg és a tényleges viszonyok között, amelyeket az idejekorán történő intézkedés, a forradalmi akció hiánya jellemezett. A dokumentumok is ilyen szellemben készültek és így is vitatták meg őket, hogy a nyilvános és tömeges véleményezés követelményének is elegendő legyenek. A pártszervezetek mozgatóereje azonban nem volt a kellő szinten. A gyűlések, a résztvevők, a felszólalók stb. számának kimutatásával és előtérbe helyezésével a párt tulajdonképpen önmagát ámitotta, háttérbe szorítva a helyzetről, a tevékenység sikerességéről és a jó irányba történő változásokról adható reális értékeléseket. A papír és írás glorifikálása, a nyilvánosság számokkal való elkápráztatása és kifejezetten fórum jellegű munka kedvezőtlenül hatott az aktivisták akcióegységére, valamint a káderbázis kiszélesítésének szükségességére.

A politikai munkák rangsorolása, a hatalmi pozíciók megszerzése, a funkcionáriusok és a végrehajtó szervek, a hivatásos politikusok favorizálása pedig a formalizmusnak kedvezett. Ezek a viszonyok kifejezésre jutottak a munkamódszerekben is. Egyedül így magyarázható meg egyes fórumok magatartása, a formális véleménynyilvánításban megmutatkozó egység, és azoknak a problémáknak elkendőzése, amelyek más fényt vetnek a tényleges helyzetre.

A káderpolitika alkalmas területnek bizonyult a szűkebb frakciós-csoportérdekek megvalósítására. Különösen az osztály-, valamint az erkölcsi-politikai kritérium volt mellőzött. Helyettük a szakmai képzettség

és a formális demokratizmus került előtérbe. A következmények lesújtóak és ismereteseek.¹⁷

A bürokratikus és a liberális tendenciák hordozói a káderpolitika szférájában egyaránt befolyásra törekedtek. Kísérleteiknek ügyesen megadták a demokratikus véleményezés formáját, de a formális eljárás során szinte mindig olyan eredmények születtek, amelyek ezeknek az erőknél kedveztek.

Hogy van-e és lesz-e formalizmus a Kommunista Szövetség munkájában, az attól függ, hogy milyen mértékben valósulnak meg a kongresszusi határozatok és milyen intenzitással igyekszik a szervezet megszabadulni a múltból visszamaradt viszonyoktól és munkastílustól. Az utóbbi évek eredményei igazolni látszanak meggyőződésünket, hogy fokozatosan megszűnnek azok a körülmények, amelyek a formalizmus táptalaját képezték. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljesen elmúlt a formalizmus (akár enyhébb formái) veszélye. *A megerősödött szervezetek, a fejlettebb párton belüli viszonyok, a munka bíráló és önbíró elemzése, valamint a tagság eszmei-politikai képzettsége a Kommunista Szövetség számára erős politikai-szervezési és metodológiai eszközként szolgálnak az elferdülések megfékezésében.*¹⁸ A gyakorlat folytonos felülvizsgálása elősegíti az idejekorán történő reagálást és elhárítja a múlt hibájába való visszaesés veszélyét.

Az eszmei-politikai irányvonal világos meghatározása, a múlt súlyos hibái és a forradalomban, valamint az öngazgatásban gyakorlatot szerzett káderpotenciál, jelentősen hozzájárulhat a formalizmus következményeinek megszüntetéséhez a Kommunista Szövetség munkájának tartalmában és módszerében.

A Kommunista Szövetség új irányvonala és a kongresszusi határozatok előtérbe helyezik a pártszervezetek és szervek felkészítését a Kommunista Szövetség vezető és irányító szerepének betöltésére, ami attól is függ: „... hogy a Kommunista Szövetség szervezetei és vezetőségei milyen sikerrel küzdenek a Kommunista Szövetség politikájának és programcéljainak megvalósításáért; függ továbbá a KSZ eszmei-politikai és cselekvési egységétől, a Kommunista Szövetség tagságának marxista képzésétől és eszmei-politikai képzettségétől, a Kommunista Szövetség szervezeteinek, vezetőségeinek és fórumainak szervezettségétől és munkamódszerétől, a Kommunista Szövetség és a társadalom káderpolitikájától.”¹⁹

A szervezés formáit a kongresszusi határozatok tehát úgy jelölik meg mint a Kommunista Szövetség alapvető feladatai megvalósításának elmaradhatatlan tényezőit.

A X. kongresszus és a köztársasági kongresszusok, valamint a tartományi konferenciák a szervezetek számára lehetővé tették a szervezési formák, funkciójának önálló elvi meghatározását, azaz megállapítását is.²⁰ Ezen belül az egységet a demokratikus centralizmus elvének alkalmazása adja, amely a Jugoszláv Kommunista Szövetség és tagsága, továbbá szervezetei, fórumai és szervei belső életének, szervezésének és te-

vékenységének alapelve. *Affirmálódik a tagság, és az alapszervezet szerepe.* A vezetőség szerepéről pedig a következőt állapítja meg a X. kongresszus: „A Kommunista Szövetség vezetőségeinek kell akciót kezdeményezniük és indítaniuk az időszerű társadalmi-politikai kérdések megoldására, s nekik kell megalkotniuk a további öngazgatási fejlődés politikáját.”²¹

A Kommunista Szövetség statútuma a tagság összejövételének és angazsálásának különféle formáit irányozza elő. Ilyenek a kommunista munkások aktívája, a tanácskozások, a gyűlések, a tematikus konferenciák, a bizottságok és munkacsoportok, a véleménycsere és tájékoztató jellegű ülések, szemináriumok, községgközi és köztársaságközi megbeszélések stb.

Valamennyi formára nézve fontos az, hogy ne legyen manifesztációs jellegű, ne terheljék monológok és általános viták, ne váljon formális gyülekezetté és ne uralkodjon el a verbalizmus.

A szervezési formák hatékonyabbak lesznek és jobban funkcionálnak, ha elkerüljük a két végletet: a szervezési sematizmust és az ösztönösséget. Mivel a Kommunista Szövetség szervezeteiben egyelőre *a forma gazdagabb a tartalomnál* ez a formalizmussal és a tagság immobilitásával fenyeget, amikor az összetett feladatok megoldásáról van szó. Nagy erőfeszítésre lesz szükség ahhoz, hogy a körülményeknek megfelelő politikai szervezésről alkotott régi stílus és felfogás megváltozzon; hogy leszámoljunk a gyakorlattal, mely szerint a tevékenység a felkínált megoldások véleményezésében merül ki és eljussunk odáig, hogy *a sokoldalú kezdeményezésben és a gyakorlati akcióban a Kommunista Szövetség minden egyes tagja és szervezete részt vegyen.*

Az alapszervezetek számának növekedése rendkívül fontos a Kommunista Szövetség erejének növelése szempontjából. Fontos, hogy a kommunisták szervezkedjenek mindenütt, ahol élnek és dolgoznak. Pozitív jelenségeként tartjuk számon, hogy pártszervezetek létesülnek a társultmunka-alapszervezetekben, a helyi közösségekben, az egyetemeken stb. Az utóbbi években ezen a téren javult a helyzet.

Semmivel sem jelentéktelenebb az a tény, hogy az alapszervezetek tagsága a létszámot tekintve most közelebb van ahhoz a számhoz, amely lehetővé teszi a munkában való részvételt minden egyes tag számára. A legtöbb alapszervezet létszáma nem haladja meg az 50 tagot, ami megfelel a követelményeknek. Mégsem mondhatjuk azonban, hogy minden a pártirányvonal követelményei szerint történik. Az értékelések szerint ugyanis mintegy 8000 munkaszervezetben és a falvak kétharmadában még nem alakult meg a KSZ-alapszervezet.²²

Többször is elhangzott már, hogy a Kommunista Szövetség nem harcolhat eredményesen a közvetlen öngazgatásért, ha tulajdon soraiban nem szünteti meg a fejletlen demokratikus kapcsolatokat. Ezért is kell hogy a Kommunista Szövetség avantgarde jellege minden párttagra vonatkozzon, vagyis, hogy *minden egyes tag az eszmetársakkal töltött szövet-ségben mint szubjektum is kifejezésre jusson.* A jelenlegi helyzet, a tag-

ság nívója és a még ki nem épített szervezet jobban hozzájárultak a politikai létlenséghez, mint a döntéshozatal vertikális befolyásolásához.

Az alapszervezet iránt támasztott követelmény, hogy a politikai akció megbeszélésének, az álláspontok meghatározásának helye és a kezdeményezéseknek kiindulópontja legyen, mert mint Veljko Vlahović is mondomta a nyolcadik kongresszuson: „Könnyebb a tüzet lángra lobbantani, mint a tűzvészt oltani.” A szervezetnek meg kell gátolnia azt, hogy az „akció érdekében” bárki is háttérbe szoríthassa a demokratikus véleménynyilvánítást, de azt sem engedheti meg, hogy hosszúak legyenek az értekezletek amelyeken — a hosszúság ellenére sem születik határozat.

A kommunisták szervezése nem csupán az ő „belső ügyük”, mert mindaz, ami a Kommunista Szövetségen belül történik, jelentőséggel bír és hatással van a társadalom egészére nézve is. Amint azonban nem szabad elszigetelődni, passzív megfigyelővé válnia, ugyanúgy nem válhat általános társadalmi döntőbírává sem.

A Kommunista Szövetségnek vonzónak kell lennie az emberek számára, nemcsak a meghirdetett politikája miatt, hanem a tagsága között kialakult humánus kapcsolatok miatt is, amelyek az elvszerűséget és az emberi méltóságot tartják tiszteletben. Ezt akcióival érhetik el, minden tag mozgósításával, a bírálat és önbírálat fejlesztésével.

A Kommunista Szövetség újonnan meghatározott szerepéből adódott a választmányok és vezetőségek megfelelő szervezési formája. A folyamatnak megfelelően változott meg a küldöttek státusa, a tagok egymás közötti viszonya, vagyis az alapszervezetek és a Kommunista Szövetség fórumainak viszonya. A küldöttrendszer a Kommunista Szövetségben kötésszövetként szerepel a demokratikus viszonyok és a kitűzött célok megvalósítása között. A törekvés egy olyan gondolkodásmód és viselkedési kódex kialakítására irányult, amely révén a lehető legjobban kifejezésre juthatna a munkásság autentikus érdeke.

A politikai szerveződés területén különösen a Kommunista Szövetség községi szerveiben elvégzett munka érdemel figyelmet, nevezetesen az, hogy a községi szervezetek tulajdon dokumentumaikat és szervezési megoldásaikat összhangba hozták a JK SZ statútumának rendelkezéseivel. Ebben a politikai normatív tevékenységben meghatározták a szervezet és szerveinek viszonyait, kötelezettségeit és jogait, meghatározták a demokratikus eljárási módot és a kommunikáció módját.

A Kommunista Szövetség választmányaiba delegált küldöttek állandósága a küldött viszonyát és státusát lényegesen megváltoztatja mind a konferencia iránt, ahol a többi küldöttel együtt határozatokat hoz, mind tulajdon szervezete iránt, ahol bizonyos kötelezettségeket vállalt és eleget kell tennie az irányában támasztott elvárásoknak.

Több feltétel is determinálja a küldött személyes hozzájárulását a KSZ szerveinek munkájához, jobban mondva a bázis érdekeinek és véleményének autentikus tolmácsolását. A küldött valahol a középen van azoknak a törekvéseknek, hogy a KSZ-szervezetekben megszűnjön a fórummunka és bezárkózottság, hogy tökéletesebbé váljon a szervezetben

a horizontális és vertikális kapcsolat és együttműködés. A kiindulópont az, hogy a küldött a munkában nem lesz egyedül, viszont önálló lesz. Politikai tevékenységének területe rendkívül széles. A küldöttel szemben támasztott elvárás például, hogy hozzájáruljon a bázis befolyásának növeléséhez a magasabb fórumok politikájának kialakításában. Ily módon elejét vehetjük a vezetőség túlzott aktivitásának és a tagság túlzott tétlenségének. Jó alkalom ez arra is, hogy túlhaladjuk a Kommunista Szövetségen belüli vertikális kapcsolatok régi klasszikus formáit (a tisztségviselők, pártbizottságok, politikai aktívák túlzott szerepét a vertikális kapcsolatban), mert a delegálással ezek a kapcsolatok kibővülnek és lehetőséget teremtenek az autentikus értékelések, politikai akciók kezdeményezésére. Módszer ez egyben arra is, hogy a tagság ne csupán a döntések előkészítésére szorítkozzon, a végrehajtás pedig a tisztségviselőkre, a végrehajtó szervekre és a küldöttekre maradjon. Ez ugyanis a politikai akciók befejező szakaszában passzivitáshoz vezetne és felújítaná a régi viszonyt a Kommunista Szövetség „magva” (vezetősége és tagsága) között.

E kérdéssel kapcsolatban érdemes lenne megvizsgálni, hogy kezdeményez-e vajon a küldött; ellentmond-e mások kezdeményezésének; felbecsüli-e tulajdon és más küldöttek javaslatának esetleges következményeit; gyakorol-e befolyást a szervezet munkájára?

Az öngazgatású rendszerben és a Kommunista Szövetség szerepében bekövetkezett új változások kiterjesztik az alapszervezetek tevékenységi hatósugarát, de az alapszervezet ennek a követelménynek egyelőre nem tud megfelelni. Egyebek között ezért is állapítja meg erről a témáról a JKSZ-nek, valamint a Központi Bizottságnak a tizedik és tizenegyedik kongresszus között végzett tevékenységéről szóló jelentés, hogy:

„A Kommunista Szövetség alapszervezetei a helyi közösségekben viszont nem építették ki a legmegfelelőbb munkamódszert és nem találták meg a munka legmegfelelőbb formáját, amely révén ezekben a közösségekben aktivizálnának minden kommunistát az időszerű kérdések felismerésére és megoldására (különbféle tematikai összejövetelek és valamenyny kommunista érdekek szerinti tömörülésének egyéb formák szerinti megszervezése a helyi közösségben stb.), másrészt a Kommunista Szövetség alapszervezetei a társultmunka-alapszervezetekben és a dolgozói közösségekben nem eléggé irányították tagjaikat a helyi közösségek felé és nem kísérték figyelemmel ott kifejtett munkájukat. Még mindig elégtelen a kommunisták bekapcsolódása a Szocialista Szövetségnek a helyi közösségben kifejtett tevékenységébe, annak érdekében, hogy mozgósítsák a dolgozókat meg a többi polgárt öngazgatási jogaik és kötelességeik gyakorlására, a helyi közösségek küldöttségeinek a társult munka küldöttségeivel való összekapcsolására a kommunális rendszer működése érdekében és azért, hogy megoldják az öngazgatás anyagi alapjának kérdését a helyi közösségben, meghatározzák és egybehangolják anyagi és társadalmi fejlődésük programjait és terveit stb.

A Kommunista Szövetség az utóbbi időben — elsősorban a kommunis-

táknak a társult munka, a társadalmi-politikai szervezetek és öngazgatási és társadalmi-politikai közösségek küldöttségeiben kifejtett tevékenységével — érvényesítette szerepét a képviselő-testületi rendszerben. Egészében nézve azonban nem jutott eléggé kifejezésre a Kommunista Szövetség és a többi társadalmi-politikai szervezet aktivitása és tevékenysége mint a szervezett szocialista erők tevékenysége, amelyek teljes felelősséggel vesznek részt a mindennapi öngazgatási és politikai döntéshozatal minden szakaszában és minden szintjén, nem csak egyedek, azaz tagjaik révén, hanem mint a szocialista társadalmi tudat szervezett tényezői is.

Még nem vált általános gyakorlattá, hogy a Kommunista Szövetség szervezete foglalkozzon a képviselő-testület munkájának megfelelő kérdéseivel, külön pedig a Kommunista Szövetség küldöttségének ott kifejtett munkájával. Ezért gyakran elmarad a Kommunista Szövetség szervezeteinek kezdeményezése, hogy a küldöttek képviselő-testületeiben megtárgyalják a termelésnek, a társadalmi-gazdasági életnek és a politikai életnek azokat a lényeges kérdéseit, amelyeket környezetük felvet, amelyben tevékenykednek.” (JKSZ XI. kongresszusa, 246. oldal)

Nyilvánvaló, hogy a Kommunista Szövetség szervezési formáinak skálája bővül, hogy lehetőséget teremtsen az új munkatartalom megvalósításához. Teljes komolyságával áll tehát előttünk a feladat, hogy a Kommunista Szövetség által irányított társadalmi történések láncolatába új és jobb megoldásokat szőjünk bele.

Fordította: *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ A Jugoszláviai Kommunista Szövetségének (Jugoszlávia Kommunista Pártjának) Hatodik Kongresszusa. Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat, Újvidék, 1953., 115. oldal
- ² Lásd: idézett mű, 312., 313. oldal
- ³ A hatodik kongresszusról Tito elvtárs több ízben kifejtette bíráló észrevételeit: A IX. kongresszuson; a Horvát Kommunista Szövetség KB Végrehajtó Bizottságának ülésén; 1971. VII. 4-én, a Vjesniknek adott interjújában; hasonlóan nyilatkoztak ezenkívül dr. Vladimir Bakarić, Veljko Vlahović, Jure Bilić, dr. Stipe Šušar, dr. Franjo Kožul és mások.
- ⁴ A NIN 1973. VI. 24-én megjelent cikke alapján.
- ⁵ „... aki uralja a helyzetet a bővített újratermelésben, ura az emberi élet, érdekek és jogok alapfeltételeinek.” — A JKSZ X. kongresszusa álláspontjai és határozatai előkészítésének alapvető tézisei.
- ⁶ Dr. Jovan Djordjević: *Prilog teoriji avangarde*. (Adalék az avantgarde-ról szóló elmülethez) sokszorosított szöveg, 30. oldal
- ⁷ A JKSZ XI. kongresszusa, Josip Broz Titónak a Jugoszláv Kommunista Szövetség elnökének záróbeszéde, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978., 78. oldal

- ⁸ *A JK SZ X. kongresszusa*, Határozat a Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei, szervezési és kádererősítési feladatairól. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974., 248. oldal
- ⁹ Edvard Kardelj mondotta a JK SZ XI. kongresszusa eszmei-politikai és szervezettefejlesztési bizottságának ülésén: „De a Kommunista Szövetség nem válhat vezető párttá a társadalomban csupán azzal, hogy vezető szerepét folyton hangoztatja. Az alkotmány kimondja, hogy a pártnak vezető szerepe van a társadalomban, de ettől még nem lesz ténylegesen is vezető párt, sőt akkor sem, ha az államapparátus révén és a gazdaság technokratikus szervei révén uralja a társadalmat. A Kommunista Szövetség azzal sem válik vezető párttá, ha a politikát azonosítja a különféle demagógiai, liberalista, ultrabaloldali, frakciós és hasonló frázisokkal, vagyis ha csak szónoklattal és agitációval foglalkozik, nem pedig a társadalom humanista progresszív megváltoztatásán fáradozik. Főképpen pedig nem válhat a Kommunista Szövetség vezető párttá társadalmunkban, ha erőszakkal próbálna hatalmon maradni, vagyis nem lenne képes arra, hogy közvetlen és hosszú távú politikai céljai megvalósításában elnyerje e széles dolgozó rétegek támogatását.

A Kommunista Szövetség vezető társadalmi szerepe véleményem szerint igazán csak akkor nyilvánulhat meg, ha *a párt és politikája a munkásosztály közvetlen uralmának, mindennapi és távlati érdekeinek szerves alkotórészét képezi, vagyis ha a párt a munkásosztály belső mozgatóerejévé válik.*”

- ¹⁰ Dr. Jovan Djordjević: Prilog teoriji avangarde, 19. oldal
- ¹¹ Dr. M. Pečujlić, NIN, 1974. IV. 24.
- ¹² A felsorolt adatokat a JK SZ KB hatodik ülésén ismertették, 1978. március 20-án.
- ¹³ „Minden teóriai dogmatizmus és csontosodás a szervezésben... életveszélyesek a pártra nézve” — mondja Lukács György Leninről szóló tanulmányában.
- ¹⁴ A politikai intéciók és a politikai szervezés formái nem mérhetők csupán azzal, hogy mennyire felelnek meg bizonyos ideáloknak és a belőlük levezetett demokratikus mércéknek, hanem elsősorban annak alapján ítéltethők meg, milyen mértékben teszik lehetővé a fennálló ellentmondások sikeres megoldását a társadalom továbbfejlődése során... Eszerint a politikai szervezés demokratizmusa nem apriori és abszolút cél, hanem annak a funkciónak következménye, amelyet a politikai szervezet tölt be a szocialista társadalmi viszonyok afirmálásában és megerősítésében. — Dr. N. Pašić: Klase i politika. 333. oldal
- ¹⁵ *A JK SZ VI. kongresszusa*, Testvériség-Egység Könyvkiadó, Újvidék, 1953., 128. oldal
- ¹⁶ Nova Inicijativa SKJ — Komunist, 1972., 46. oldal
- ¹⁷ „A kilencedik kongresszus után gyengülni kezdett a Kommunista Szövetség vezető szerepe és a káderpolitikára gyakorolt befolyása. Már a kongresszus előtt olyan irányzatok jelentkeztek, amelyek célja az volt, hogy a Kommunista Szövetség szervezeteit és szerveit kiszorítsák erről a területről és által szabad terület jött létre az egyének és nem formális csoportok egyéni kisajátítására és monopóliumának megszilárdítására. Mindez az eszmei-politikai, az erkölcsi és a munkamércék elhanyagolásához, a családiasság, az opportunizmus, a vezérkedés és

a demagógiai tevékenységéhez vezetett a káderpolitika terén.” — *A JK SZ X. kongresszusa*, A káderpolitika megvalósítása a Kommunista Szövetségben és a társadalomban. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974., 510. oldal

¹⁸ „Ez a harc megköveteli, hogy az irányítás rendszerét és a tevékenységi módszert előbbre vigyük a problémák nyílt tárgyalása, a véleményharc fejlesztése, a nézetek szembesítése, az érvek nagyobb értékelése, az álláspontok jóváhagyásának demokratikus eljárása, a tagság, a szervezetek és a vezetőségek felelős tevékenysége, valamint azáltal, hogy módszeresen figyelemmel kísérjük és felülvizsgáljuk, hogyan valósulnak meg a jóváhagyott álláspontok.

A Kommunista Szövetség kötelessége, hogy nagyobb figyelmet fordítson önnön belső életének különféle kategóriáira, fejlessze a különféle demokratikus formákat, oportunitizmustól és megkülönböztetéstől mentesen fejlessze az emberek közötti és elvtársi viszonyokat. Ez nem lehet szentimentális kispolgári viszonyulás a fogyatékoságokhoz és gyengeségekhez, hanem nyílt bíráló, amely a tag javát szolgálja és tiszteletben tartja egyéniségének integritását.” — *JK SZ X. kongresszusa*, Grujo Novaković beszámolója, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974., 121. oldal

¹⁹ *A JK SZ X. kongresszusa*, Határozatok, 208. oldal

²⁰ „A KSZ-szervezetek nélkülözhetetlen önállósága nem teheti kérdéssé az egységes álláspontok és döntések következetes végrehajtását. A KSZ-szervezetek és vezetőségek önállóságának abban kell teljes mértékben kifejezésre jutnia, hogy a jóváhagyott álláspontok megvalósításához megkeresik a legmegfelelőbb formákat és módszereket.” *JK SZ X. kongresszusa*, Forum Könyvkiadó, 1974., 109. oldal

²¹ Idézett mű, 254. oldal

²² Gojko Stanić: *Kadrovski ili masovni Savez komunista — stvarna ili izmišljena dilema*. Socijalizam folyóirat, 1978. 3. szám, 119. oldal

Rezime

Determinante idejno-političkog, organizacionog i kadrovskog jačanja Saveza komunista

Ostvarivanje interesa radničke klase u socialističkom samoupravnom društvu podrazumeva političko-organizaciono izgrađivanje i osposobljavanje Saveza komunista da može razvoj društva usmeravati kao avangarda radničke klase.

Determinante idejno-političkog, organizacionog i kadrovskog jačanja SKJ autor razmatra u tri sledeća pitanja:

1. Definisavanje i ostvarivanje uloge SKJ
2. Prijem kao činilac jačanja SKJ i kadrovske baze u njemu
3. Uloga oblika organizovanja u aktivnosti članstva, organizacija i rukovodstva SK.

Autor vrši analizu navedenih problema i pitanja obuhvatajući celu posleratnu istoriju SKJ.

Summary

Determinants of Ideological-political, Organizational and Personnel Strengthening of the League of Communists

Realization of the interests of working class in the selfmanagement society means political and organizational formation of the League of Communists enabling it to become the leader of society as the avant-garde of working class.

Determinants of ideological, political, organizational and personnel strengthening of the LCY are as followed:

1. Defining and realizing the duties of the LC
2. Admission as a fact of strengthening the personnel base of the LC
3. Importance of the activity organizing, as well as the organization of the leadership of the LCY.

The author analyses these problems by giving a review of the post war history of the LCY.

A VAJDASÁGI FALUSI FIATALOK IDŐBEOSZTÁSA

Az időbeosztással, az időgazdálkodással foglalkozó vizsgálódások alkalmával a szociológiában konvencionálisan egy sajátos kutatási eljárást, az ún. időmérleg-vizsgálatot alkalmazzák.

A klasszikus időmérleg-vizsgálatok közé tartozik a húszas évek elején Sztрумilinnek a Szovjetunióban végzett, valamint P. A. Sorokin és G. Q. Bergernek a vizsgálata. Sorokinék 100 ember napi tevékenységét vizsgálták négy héten keresztül. Adataik elemzését 1939-ben adták közre „Time Budgets of Human Behavior” (Az emberi viselkedés időmérlegei) című könyvükben.

Az elektronikus adatfeldolgozás alkalmazása lehetővé tette az időmérleg-felvételek lebonyolítását nagyszámú mintán is. Ilyen nagyobb méretű időmérleg-felvételt a Japán Rádió és Televízió Kultúrakutató Intézete bonyolított le 1960—1961-ben, mintegy 170 ezer főnyi mintán.

Az eddigi időmérleg-vizsgálatok közül talán mégis az a legjelentősebb, amelyet az UNESCO keretében működő, Bécsben székelő Európai Társadalomtudományi Kutatáskoordináló és Dokumentációs Központ szervezésében végeztek. A kutatás vezetője Szalai Sándor akadémikus volt. A felmérésbe pedig a következő 12 ország kapcsolódott be: Bulgária, Csehszlovákia, Franciaország, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, a Német Szövetségi Köztársaság, Peru, a Szovjetunió és az USA. A részt vevő országok számát tekintve ez a felmérés világviszonylatban is egyike volt a legnagyobbaknak. Az adatgyűjtést 1965 végén és 1966 elején végezték. A minta nagysága 30 ezer fő körül mozgott. Ez alkalommal napi (azaz 24 órára kiterjedő időmérleg-felvételt alkalmaztak). Az eredmények értékelését tartalmazó könyv 1972-ben hagyta el a nyomdát.

A könyvet, amelynek eredeti angol címe „Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries” később több nyelvre lefordították. A magyar nyelvű kiadás, amely az eredeti kötet rövidített változata Idő a mérlegen címmel (12 ország városi és városkörnyéki népességének napi tevékenységei a Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg

Kutatómunkálat tükrében) jelent meg a Gondolat Könyvkiadó gondozásában 1978-ban.

A hazai szociológia számára ez a felmérés két szempontból is lényeges. Először is, mert hazánkból két intézet, a Belgrádi Szociológiai és a Ljubljanoi Filozófiai és Szociológiai Intézet is bekapcsolódott ebbe a nemzetközi felmérésbe. (A felmérés vezetői Vladimir Rašković, Predrag Aleksić és Katja Bah voltak.) Az adatgyűjtést Kragujevacon és Mari-borban bonyolították le. Másodszer pedig, mert ez a felmérés azon ritkák közé tartozik Jugoszláviában, amely a szabadidőn túlmenően kiterjed az egész napi időfelhasználásra.

Előrebocsátjuk azonban, hogy manapság a kelet-európai országokban (Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország) sokkal több időmérleg-felvételt végeznek, mint a Nyugaton, olyannyira, hogy ez már szinte tipikus kelet-európai kutatási területté válik.

A vajdasági fiatalok időmérlege

Kutatásunkra, melynek eredményeit most csak részben ismertetjük, a Tartományi Marxista Képzési Központban végzett Vajdaság művelődési politikája és gyakorlata című kutatási terv keretében került sor.

Kutatásunk két részből állt. Az első részben összeírtuk a 20—29 éves fiatalokat, a másodikban pedig időmérleg-felvételt végeztünk.

A fiatalok összeírását 1978 elején három vajdasági faluban, Deliblatón (Kovin község), Erdeviken (Šid község) és Nemesmiliticsen (Zombor község) hajtottuk végre. Az említett korosztályhoz tartozó fiatalok létszámának az összeírását az időmérleg-felvétel helyes megtervezése szempontjából irányoztuk elő. Az összeírás adataiból számunkra a legfontosabb a fiataloknak a munkamegosztásban elfoglalt hely alapján való csoportosítása, vagyis a társadalmi-szakmai csoportosításuk.

Előzetes tervünk szerint az időmérleg-vizsgálatot csak azokban a társadalmi-szakmai csoportokban végeztük, amelyek az összlakoságnak legalább a tíz százalékát teszik ki az említett falvakban.

A szakmai csoportosításra vonatkozó adatok ismertetése előtt közlünk még néhány általános adatot: 1971-ben Delibátón, Erdeviken és Nemesmiliticsen összesen 12 224-en éltek, a háztartások száma 4041-et tett ki. Felmérésünk alkalmával 1288 olyan fiatal adatait írtuk össze, akiknek életkora 20—29 év között volt. Ezek a fiatalok 921 háztartásban éltek. Az összeírtaknak csak 41%-a nő, 50,4%-uk hajadon, illetve nőtlen, 48,8%-uk férjezett, illetve házas és 1,8%-uk elvált. Nemzetiségi hovatartozásukat illetően az összeírtak 49,7%-a szerb, 18,9%-a magyar, 11,7%-a horvát, 10,9%-a szlovák, 7,2%-a román és 1,6%-a egyéb nemzetiségű. Ezeknek a fiataloknak 0,7%-a nem járt iskolába, 24,4%-uk nem fejezte be az általános iskolát, 30,5%-uk nyolc osztállyal rendelkezik, 21,4%-uk befejezte a szakmunkásképzőt, 23,4%-uknak középfokú, 1,8%-uknak pedig főiskolai, illetve egyetemi képzettsége van.

A fiatalok társadalmi-szakmai csoportjait illetően legszámosabbak a háztartásbeliek (19,1%), majd a földművesek (14,6%), ezután következnek a szakképzett munkások és a munkanélküliek, azonos részvétellel (13,4%), a félélszakképzett és a szakképzetlen munkások 9,2%-ot tesznek ki, őket az egyetemi hallgatók (8,8%), majd pedig a középfokú képzett-ségű fiatalok (8,0%) követik.

Az időmérleg-mintába 90 háziasszonyt és 80—80 földművest, illetve szakképzett munkást választottunk. A munkanélkülieknél nem vizsgáltuk az időfelhasználást (habár ők is több mint 10%-át képezik az összlakosságnak), mert jelenleg nem végeznek állandó jellegű termelőmunkát. A többi szakmai csoportnak a mintába való bevonására azért nem került sor, mert ők az összlakosságnak kevesebb mint 10%-át képezik.

A mintába került fiatal földműveseket és szakképzett munkásokat kizárólag a férfiak soraiból választottuk ki, mert kevés volt közöttük a nő. Így a 250 főt képező minta 66%-a férfi és 34%-a nő.

Ezután került sor a kutatás második részére, amely egy időmérleg- és egy kérdőíves felvételből állt. Ezt a munkát 1978 áprilisában és májusában végeztük el. A megkérdezettek a hét minden egyes napján egy előre megszerkesztett űrlapra jegyezték be a nap folyamán végzett tevékenységüket. A tevékenységek tartalmáról kívánatos volt részletesen is írni, így egyesek valóságos naplót írtak.

Az elemzés során képet kaptunk 250 fiatal heti időbeosztásáról, azaz arról, hogy hogyan töltik el, illetve mire fordítják heti 168 órájukat.

Az adatok összegezése lehetővé tette számunkra 42 ezer óra felhasználásának az áttekintését. Az elemzéskor külön-külön kiszámítottuk az egyes tevékenységekre fordított heti időmennyiséget, majd elvégeztük a tevékenységek csoportosítását. A továbbiakban pedig kiszámítottuk, hogy az egyes tevékenységekre fordított időmennyiség hány százalékát teszi ki az összidőnek.

A tevékenységek csoportosítását a következőképpen hajtottuk végre:

1. Munkaidő,
2. Közlekedés a munkára,
3. Házimunka,
4. Élettani és biológiai regenerálódásra fordított idő,
5. Szabadidő.

Időmérleg-felmérésünk elsődleges célja, minél teljesebb képet nyújtani az időfelhasználás különböző változatairól, a falusi fiatalok három leg-számosabb csoportjánál.

Az adatok elemzésekor megállapítottuk, hogy a fiatalok semelyik csoportja sem egységes a fő tevékenységre fordított idő mennyisége szempontjából. Ezért a csoportokon belül a főtevékenységekre fordított időmennyiség hasonlósága alapján minden csoportnál még három, szám szerint egyenlőtlen típust képeztünk.

A főtevékenységen kívül az időmérleg többi alkotórészét is típusonként elemeztük, s arra a feltételezésre (hipotézisre) jutottunk, hogy az

időfelhasználás szempontjából nincs lényeges különbség a falusi földműves és a szakképzett fiatalok, valamint a háziasszonyok között.

Időmérleg-vizsgálatunkkal tehát a falusi fiatalok három legszámosabb csoportjánál kimutattuk a bizonyos tevékenységcsoportra fordított időmennyiséget, illetve azt, hogy hogyan használják fel idejüket.

A MUNKAI DŐ ($\times = 23\%$, $\times_1 = 29\%$, $\times_2 = 30\%$, $\times_3 = 10\%$)¹

Minden termelőtevékenységre fordított időmennyiséget a munkaidőhöz soroltunk. A földművesek időmérlegűrlapján három ilyen tevékenység szerepelt: 1. mezőgazdasági munkák², állattenyésztési munkák és másoknak végzett szolgáltatás.³

A szakképzett munkásoknál a munkaidőhöz a munkaszervezetben eltöltött időt, az otthon végzett mezőgazdasági és állattenyésztési munkát és a másoknak végzett szolgáltatást soroltuk. E két utóbbi tevékenység szerepelt a háziasszonyok munkaidejeként.

A földműveseknél és a szakképzett munkásoknál főtevékenységként a munkaidőt vettük. Ennek az időblokknak az időmérlegben strukturális szerepe van, ezért nálunk a típusokat erre a tevékenységcsoportra fordított időmennyiség alapján képeztük.

1. Táblázat

A MUNKAI DŐ ARÁNYA AZ ÖSSZIDŐN BELÜL

Megkérdezettek	egyének száma	munkaidő (%)	aritmetikai középérték	állandó eltérés	szóródás (%)
<i>Földművesek</i>					
1. típus	23	55—35	41	5,51	13
2. típus	31	34—25	30	5,27	18
3. típus	26	24—3	17	7,41	28
Összesen	80	55—3	29	10,56	36
<i>Szakképzett munkások</i>					
1. típus	21	54—34	40	4,16	10
2. típus	34	33—29	31	2,09	12
3. típus	25	28—10	24	2,24	9
Összesen	80	54—10	30	6,82	23
<i>Háziasszonyok</i>					
1. típus	28	20—0	5	5,14	102
2. típus	30	33—0	10	7,54	75
3. típus	32	47—0	15	10,49	70
Összesen	80	47—0	10	8,30	83
ÖSSZESEN:	250	55—0	23	13,79	60

A munkaidő átlagosan az összidő 23%-át tölti ki, ez órákban kifejezve heti 38,6 óra. De míg a szakképzett munkásoknál ez heti 50,4, a

földműveseknél 48,7 óra, addig a termelőmunkára a háziasszonyok heti 16,8 órát fordítanak átlagosan. Az átlagos relatív szóródás 60%-ot tesz ki. Ez pedig igen magas szóródás. Mivel azonban a földművesek, főként pedig a szakképzett munkások jóval ezen átlag alatt vannak, így arra következtetünk, hogy náluk az egyes típushoz tartozók eléggé hasonlóak egymáshoz a munkaidő hosszát illetően. Ugyanez nem mondható el a háziasszonyokról, itt az átlagok az egészre vonatkozólag nagyon kevés magyarázatot tartalmaznak. Mivel a földművesek, a szakképzett munkások és a háziasszonyok termelőmunkára fordított ideje között lényegtelen az eltérés, ezért a munkaidőre vonatkozólag elfogadjuk a hipotézist, illetve az adatok arra utalnak, hogy a fiatalok három említett csoportja között a munkaidő hossza szempontjából nincs szignifikáns különbség.

A földművesek munkaidejét illetve először is azt kell kiemelni, hogy átlagukat nagyon lecsökkentették a harmadik típushoz tartozók. Ők a földművesfiatalok másik két típusához viszonyítva előnyösebb helyzetben vannak gazdasági szempontból, köztük több a személygépkocsi-tulajdonos és az első típusal együtt jobban gépesítették gazdaságukat. Valószínű, hogy az első típushoz tartozó egyének a közelmúltban vásárolták a mezőgazdasági gépeiket vagy valamilyen nagyobb anyagi befektetést terveznek, és ezért kénytelenek sokat dolgozni, míg a harmadik típus tagjai túl vannak már ezen.

A földművesfiataloknál azt tapasztaltuk, hogy minél többet dolgoznak, annál elégedetlenebbek a gépesítéssel, saját gazdasági helyzetükkel és egyáltalán a munkával, amit végeznek. Az elégedetlenség szintkülönbsége kifejezettebb az első és a második, mint a második és a harmadik típus között.

A munkaidő növekedésével párhuzamosan nő az az idő, amikor a földművesek szolgáltatást végeznek másnak. A szolgáltatásra átlagosan munkaidejük 24,8%-át fordítják, a fennmaradt idő alatt pedig mezőgazdasági vagy állattenyésztési munkát végeznek otthon. De amíg az otthon végzett munka a munkaidő 68,7%-át teszi ki az első típusnál, addig a másodiknál ez már 76,1%-ra, a harmadik típusnál pedig 79,9%-ra emelkedett. Az első típushoz tartozó egyének 43%-a, a második típusnak 48%-a, a harmadiknak pedig 65%-a összmunkaidejének 91—100%-át otthon dolgozza le.

A szakképzett munkásoknak nemigen van alkalmuk és módjuk a heti 42 órán felül dolgozniuk. Ezek tehát összmunkaidejük 89,2%-át a munkahelyen dolgozzák le. A munkaidő növelésével csökken ez az arány. Így az első típus tagjai átlagosan összmunkaidejük 83,9%-át a másodikiké 88,9%-át, a harmadiké 94%-át dolgozzák le a munkaszervezetben. A fennmaradt idő alatt átlagosan heti 4,3 órát vagy otthon dolgoznak, vagy szolgáltatást végeznek másoknak. Eltekintve néhány esettől, azt tapasztaljuk, hogy a fiatal szakképzett munkások nemigen dolgoznak a munkaszervezeten kívül. 29 százalékuknál a munkaszervezetben ledolgozott időn felül a heti időmérleg űrlapon semmi vagy legfeljebb fél óra

munkaidőt tudunk még összeszámolni. Az olyan szakképzett munkásfiatalok, akik kétjövedelmű háztartásokban élnek, sem veszik ki jobban a munkából a részüket. Ez megerősíti azt a közismert tényt, hogy Vajdaságban csak az idősebb generáció kénytelen kizárólag a földművelésből élni, a középnemzedék (alacsony jövedelme miatt) két megélhetési forrást (mezőgazdaság és ipar) választ, a fiatal korosztály pedig szakképesítése jóvoltából már magasabb havi jövedelmet kap (amihez gyakran társul a szülőktől kapott élelmiszer), s így meg tud élni belőle.

Többletmunkát inkább a kétgyerekes házias fiatalok vállalnak. Munkájukkal, a földművesekhez hasonlóan, azok vannak kevésbé megelégedve, akiknek leghosszabb a munkaideje. Legelégedettebbeknek viszont nem a legkevesebb, hanem a közepes munkaidővel rendelkezők mondhatók.

A típusokat a főtevékenységre fordított idő alapján képeztük. Az előbbi két csoportnál a termelőmunka, a háziasszonyoknál pedig a házimunka a főtevékenység. A háziasszonyoknál a termelőmunkára fordított idő hosszáról (a nagy szóródás ellenére is) azt állapíthatjuk meg, hogy fordított arányban van a házimunkára fordított idővel.

A munkára való utazás ($\times = 2\%$, $\times_1 = 2\%$, $\times_2 = 4\%$, $\times_3 = 0\%$)

A földművesek és a szakképzett munkások időmérleg űrlapján szerepelt az „utazás a munkára” is. A háziasszonyoknál nem szerepelt ez a tevékenység, de az átlagkiszámításnál az ő „eredményeiket” is beszámítottuk. Észrevételeink szerint a földművesek gyakran ezt az időt a munkaidőhöz csatolták. Esetenként ezt a munkásoknál is tapasztaltuk.

2. Táblázat

A MUNKÁRA VALÓ UTAZÁS ARÁNYA AZ ÖSSZIDŐN BELÜL

Kikérdezettek	egyének száma	utazás ideje %	aritmetikai középérték	állandó eltérés	szóródás %
<i>Földművesek</i>					
1. típus	23	0—6	2	2,80	114
2. típus	31	0—9	1	2,49	249
3. típus	26	0—8	2	1,85	93
Összesen	80	0—9	2	1,65	84
<i>Szakképzett munkások</i>					
1. típus	21	0—8	3	1,86	62
2. típus	34	0—9	3	1,17	106
3. típus	25	0—11	4	2,95	74
Összesen	80	0—11	4	1,98	50
ÖSSZESEN:	250	0—11	2	3,04	152

Azoknál a szakképzett munkásoknál, akik lakóhelyükön dolgoznak, a munkára való utazás heti 5 óra és 45 percet vesz igénybe, a községi központba ingázik heti 6 órát, az ettől távolabbra utazók pedig heti 7,5 órát utazgatnak el.

Az egyes típusok aritmetikai középértékei között 1%-nál nincs nagyobb eltérés, de a szóródás nagyon lényeges (egy esetben meghaladja a 200%/0-t is).

Végezetül leszögezhetjük, hogy a hipotézis az időmérlegnek erre az összetevőjére vonatkoztatva nem fogadható el, mert a fiatalok e három csoportja között a munkára való utazásra fordított idő szempontjából szignifikáns különbség van ($F = 24$).

A házimunka ($\times = 16\%$, $\times_1 = 10\%$, $\times_2 = 7\%$, $\times_3 = 31\%$)

Az emberek munkája nemcsak a közvetlen termelésben merül ki, mert ezenkívül kénytelenek még egy sor nem termelő munkát is végezni. Ezeket nevezzük szélesebb értelemben vett házimunkának. Az alábbi táblázatban közöljük a házimunkára vonatkozó adatokat.

3. Táblázat

A HÁZIMUNKA ARÁNYA AZ ÖSSZIDŐN BELÜL

Kikérdezettek	egyének száma	házimunka ideje %	aritmetikai középérték	állandó eltérés	szóródás %
<i>Földművesek</i>					
1. típus	23	0—18	8	5,70	71
2. típus	31	0—34	12	7,57	63
3. típus	26	4—26	12	5,18	43
Összesen	80	0—34	10	6,41	64
<i>Szakképzett munkások</i>					
1. típus	21	1—18	5	3,80	76
2. típus	34	0—17	7	4,44	63
3. típus	25	0—26	8	5,21	65
Összesen	80	0—26	7	5,18	74
<i>Háziasszonyok</i>					
1. típus	28	35—50	41	6,07	15
2. típus	30	27—34	30	6,34	21
3. típus	32	5—26	21	5,62	27
Összesen	90	5—50	31	7,15	25
ÖSSZESEN:	250	0—50	16	13,07	82

A házimunkára fordított idő típusonkénti aritmetikai középértéke arra utal, hogy a munkaidő növekedésével párhuzamosan csökken a házimunka. Ez azonban csak átlagosan érvényes, mert nagy a szóródás.

A földművesek, a szakképzett munkások és a háziasszonyok házimunkára fordított idejének aritmetikai középértékei között lényeges az eltérés ($F = 17,1$). Így a hipotézis az időmérlegnek erre az összetevőjére vonatkoztatva nem fogadható el.

A házimunkát külön-külön szemléltettük a férfiaknál és a nőknél. A férfiak háztartásában való elfoglaltságával kapcsolatban először azt kell kiemelni, hogy a házas férfiak átlagosan heti 4 órával többet dolgoznak a háztartásban, mint a nőtlenek. A házimunkát a férfiak nem a házas-sággal, hanem az első gyerek megszületésével vállalják. A következő gyerek azonban nem hogy növelné, hanem inkább csökkenti az apák otthoni elfoglaltságát. Ez különösen a munkásfiatalokra vonatkozik, akiknek ha egy gyerekük van, akkor a gyermektelenekhez viszonyítva átlagosan négyszer, a kétgyerekesekhez viszonyítva pedig kétszer többet segítenek az otthoni munkák elvégzésében.

A férfiak időmérleg-úrlapján négy olyan tevékenységet tüntettünk fel, amelyet az adatok feldolgozásakor a házimunkához soroltunk:

1. Ház körüli munka: Ide az udvarban és a kertben végzett munkák (tehát a lakóépületen kívül, de annak közvetlen közelében) tartoznak, továbbá ide soroltuk saját járműveik megjavítását, a kisebb építkezési munkákat stb.

2. Házimunka: A klasszikus értelemben vett és a főleg a lakásban végzett: takarítás, főzés és az élelem elkészítésével kapcsolatos munkálatok, bevásárlás.

3. Csecsemőgondozás, gyermeknevelés. A megkérdezett apák nagyon kevés vagy semmi időt sem szentelnek gyerekeiknek (vagy ha igen, akkor nem jelölték!).

Mivel a háziasszonyok fő tevékenysége a házimunka (a típusokat náluk erre a munkára fordított idő alapján képeztük), ezért esetükben részletesen tárgyaljuk ezt a munkát.

Erre a tevékenységcsoportra, a tágabb értelemben vett házimunkára a megkérdezett háziasszonyok átlagosan összidejük 31%-át fordítják, ami heti 52 vagy napi 7 és fél órát tesz ki. Időmérleg-úrlapjukon 6 ilyen tevékenységet tüntettünk fel, amelyet az adatok feldolgozásakor három csoportba soroltunk.

Az első csoportba a szűkebb vagy a klasszikus értelemben vett házimunkák tartoznak: a főzés és az ételkészítés, a takarítás, a mosás, a vasalás és a bevásárlás. Ezen az időblokkon belül erre megy el legtöbb idő. Átlagosan heti 31 óra, azaz napi 4,4 óra. Abszolút értelemben az erre fordított idő mennyisége legtöbb az első típusnál (napi 5,3 óra). A másodiknál ez 4,3, a harmadiknál pedig 3,4 órát tesz ki. Relatív értelemben pedig fordított az arány. Ezen az időblokkon belül e tevékenységcsoportra fordított időmennyiség aránya a következő: harmadik típusnál 67,4%, a másodiknál 59,5%, első típusnál 50,5%. Vagyis a harmadik típus tagjainak, akik a tágabb értelemben vett házimunkára kevesebb időt fordítanak, ezen az időn belül, a klasszikus értelemben vett házimunka nagyobb szerephez jutott. Ők a legelégedetlenebbek a háztar-

tás gépesítésével. Ami nem jelenti egyúttal azt is, hogy legkevésbé gépesítettek, hanem elsősorban azt, hogy fizikai kényszer alatt dolgoznak. Amit az a tény is alátámaszt, hogy 90%-uk szeretne elhelyezkedni (a többiek 80%-ánál tapasztaljuk ugyanezt).

A szélesebb értelemben vett házimunkák második csoportjába az ún. „férfimunkát” soroltuk. Két ilyen tevékenységet tüntettünk fel az időmérleg-úrlapon: A ház körüli munkát és az ügyintézését.

A harmadik csoportba a gyereknevelést soroltuk. Az első típus erre fordított ideje heti 20,5 óra, a másodiké 10,5, míg a harmadiké heti 4,6 óra. A csoportátlag 12 óra.

Az első típusba tartozóknál egy kifejezett család, de főként gyerek orientáció figyelhető meg. Közülük a gyereknevelés kockájába mindenki berajzolt bizonyos időt, még az a hat nő is, akinek nincs gyereke. Valószínű, a rokonok vagy a szomszédok gyerekeivel foglalkoztak.

A harmadik típus kevés időt szentel a gyerekeknek. Itt néhány olyan kétgyerekes anyát is találtunk, akik az időmérleg-úrlapon „gyerekneveléshez” csak heti másfél órát jegyeztek be. Ehhez a típushoz inkább olyan nők tartoznak, akiket konkrétan is foglalkoztat a munkába lépés gondolata. A „csak” házimunka végzése náluk elégedetlenséget vált ki.

Végezetül ki kell még emelni, hogy ezek a nők valóban sok időt fordítanak a házimunkára, de az ilyen kötelezettségeiket nem maga a férjhezmenés, hanem a gyerek születése növeli meg. Viszont itt nem is anynyira az első gyerek (mint az apák esetében), hanem inkább a második gyerek születése tetézi a munkát.

(A gyermektelen nők házimunkája heti 48 órát, az egygyerekeseké 48,5, a kétgyerekeseké pedig 54 órát tesz ki). A második gyerek megszületésével azért növekszik meg aránytalanul a nők kötelezettsége, mert az apák ekkor már nem vállalnak arányos részt a házimunka végzéséből. Viszont ez részben azért következik be, mert az egy keresetből élő négytagú családban a családfenntartó férjnek mellékkereset után kell néznie.

A biológiai regenerálódásra fordított idő.

$$(\times = 40\%, \times_1 = 39\%, \times_2 = 37\%, \times_3 = 42\%)$$

Ahhoz, hogy a szervezet normálisan működjön, sőt, ezenfelül még az ember dolgozhatson is és élvezni tudja a szabadidőt, állandó regenerálódásra is szüksége van. Az időmérleg-úrlapon két regenerálódást szolgáló „tevékenységet” említettünk, az alvást, valamint az étkezést és a tisztálkodást.

4. Táblázat

A BIOLÓGIAI REGENERÁLÓDÁSRA FORDÍTOTT IDŐ ARÁNYA AZ ÖSSZIDŐN BELÜL

Kikérdezettek	egyének száma	biológiai regene- rálódás ideje ‰	aritmetikai középérték	állandó eltérés	szóródás ‰
<i>Földművesek</i>					
1. típus	23	24—47	37	4,71	13
2. típus	31	24—47	38	5,91	16
3. típus	26	36—56	43	4,02	10
Összesen	80	27—56	39	5,22	14
<i>Szakképzett munkások</i>					
1. típus	21	29—42	36	4,01	11
2. típus	34	31—45	37	1,41	4
3. típus	25	31—53	38	8,25	22
Összesen	80	29—53	37	4,82	13
<i>Háziasszonyok</i>					
1. típus	28	32—52	41	1,87	5
2. típus	30	34—53	43	1,51	4
3. típus	32	30—55	43	4,03	16
Összesen	90	30—55	42	4,83	11
ÖSSZESEN:	250	27—56	40	5,41	14

Az adatok alapján először azt a következtetést kell levonni, hogy alanyaink meglehetősen sok időt (összidejük 40%-át) fordítják biológiai regenerálódásra. Órákban kifejezve ez heti 67,2 vagy napi 9,6 óra. Erre különösen a háziasszonyok használnak el sok időt. Meg kell jegyezni, hogy ez az idő főleg az alvás. A biológiai regenerálódásra fordított idő annál nagyobb, minél rövidebb a munkaidő.

Az aritmetikai középértéktől való eltérés tesztelése alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a földműveseknél, a szakképzett munkásoknál és a háziasszonyoknál a biológiai regenerálódásra fordított idő szempontjából szignifikáns különbség van ($F = 5,85$). Így a hipotézis, az időmérlegnek erre az összetevőjére vonatkoztatva nem fogadható el.

A szabadidő ($\times = 19\%$, $\times_1 = 20\%$, $\times_2 = 22\%$, $\times_3 = 17\%$)

A termelőerők magas szintű fejlődése szükséges ahhoz, hogy az emberek az alvás és a munkaidejük után még szabadidővel is rendelkezzenek.

J. Dumazedier klasszikus definíciója szerint a szabadidő azoknak a tevékenységeknek az összessége, amelyeknek az egyén átadja magát pihenési, szórakozási, önkéntes munkájának a fejlesztése, vagy információ-

szerezés, illetve művelődési célból. E definíciót következetesen csak akkor tudjuk alkalmazni, ha ismerjük minden egyes tevékenységnek a motivációját. Kutatásunkban a motivációk feltárására nem térhettünk ki. A szabadidő problémájával kapcsolatban Dumazedier egy másik kifejezést, a „fél szabadidőt” is használja. Ez alatt azokat a tevékenységeket érti, amelyek végzésével az egyén társadalmi és családi kötelezettségeit elégíti ki. (A háziasszonyok esetében ez a felosztás nem alkalmazható, mert a családi munkamegosztás által nekik éppen a családi kötelezettségek kielégítésére fordított idő a főtevékenységük, így náluk ez nem nevezhető fél szabadidőnek). Egyes házimunkához és szabadidőhöz sorolt tevékenységeket részben esetünkben is helyesebb lenne fél szabadidőnek nevezni. Például a gyereknevelésre fordított idő egy része is ide sorolható, de gyakorlatilag a gyereknevelés esetében is nehéz meghúzni azt a határt, ami után az már félszabadidő-töltés.

A szabadidő megoszlását az egyes társadalmi csoportoknál az alábbi táblázaton szemléltetjük:

5. Táblázat

A SZABADIDŐ MEGOSZLÁSA AZ ÖSSZIDŐN BELÜL

Kikérdezettek	egyének száma	szabadidő %	aritmetikai középérték	állandó eltérés	szóródás %
<i>Földművesek</i>					
1. típus	23	4—25	12	6,80	57
2. típus	31	4—33	19	6,75	36
3. típus	26	15—41	26	6,5	25
Összesen	80	4—41	20	9,07	45
<i>Szakképzett munkások</i>					
1. típus	21	4—29	16	6,32	41
2. típus	34	7—32	22	5,96	27
3. típus	25	15—36	26	5,20	20
Összesen	80	4—36	22	7,70	35
<i>Háziasszonyok</i>					
1. típus	28	4—26	13	8,45	44
2. típus	30	8—28	17	9,07	45
3. típus	32	5—53	21	7,70	35
Összesen	90	4—53	17	11,51	68
ÖSSZESEN:	250	4—53	19	8,45	44

A szabadidő-aktivitás a falusi fiatalok összidejének egy ötödére terjed ki. Szabadidőben főleg a munkásfiatalok bővelkednek. A szabadidő hossza fordított arányban alakul a főtevékenység időtartamával.

Az aritmetikai középértéktől való eltérés közepes (nagyobb mint a biológiai regenerálódásnál, de kisebb, mint az időmérleg többi összetevőjénél). Az átlagosnál nagyobb a szóródás a háziasszonyoknál, a férfiak esetében pedig a munkával túlterhelt első típusnál.

A tesztelésből arra következtetünk, hogy a szabadidő hossza szempontjából nincs szignifikáns különbség a földműves, a szakképzett munkás és a háziasszonyok között ($F = 0,68$). Ezért a hipotézist az időmérleg ezen összetevőjére vonatkoztatva elfogadjuk.

Néhány következtetés

Ha összeadjuk a termelőmunkára, az utazásra és a házimunkára fordított idő aritmetikai középértékeit a földműveseknél, a szakképzett munkásoknál és a háziasszonyoknál, akkor látjuk, hogy ezeknek a tevékenységeknek összege mindhárom csoportnál teljesen azonos, és az összidő 41%-át teszi ki. Ezt a három tevékenységcsoportot nevezhetjük munkának a szó szoros értelmében, vagy egyszerűen munkának. Ahhoz, hogy az emberek normálisan megjelenjenek, dolgozniuk kell, illetve el kell végezniük ezeket a munkákat. Az élet normális fenntartásához ezenkívül szükséges még a biológiai regenerálódás. De az erre fordított időnek van alsó (ameddig az biológiai szükséglet) és egy felső határa. Az, hogy a tényleges határ hol állapodik meg, függ a munka idejétől és tartalmától, valamint a szabadidőtől.

Visszatérve az előbbieken megállapítottakra leszögezhetjük, hogy az egyének a munkán felüli időt biológiai regenerálódásra és szabadidőre fordítják. Hogy mennyi időt fordítanak az egyikre és mennyit a másikra, az attól függ, hogy a munkán belül mennyi a termelő és mennyi a házimunkára fordított idő aránya. Több termelőmunkával, illetve kevesebb házimunkával több szabadidő és kevesebb alvás jár. Több házimunkával, illetve kevesebb termelőmunka esetében pedig több alvás és kevesebb szabadidő jelentkezik.

Ha a munkát külön-külön szemléljük a fiatalok egyes csoportjainál, akkor a következőket tapasztaljuk:

1. Mivel a földművesek munkaideje időben nincs rögzítve, ezért náluk tapasztaljuk a legnagyobb eltérést az átlagostól. Egy részük nagyon sokat dolgozik (51%), a másik harmaduk pedig keveset (31%). Az előbbi típus egyes tagjai néha még egyszer annyit dolgoznak, mint ez utóbbi típus valahány tagja. Akik a középben vannak, azok közelebb állnak azokhoz, akik sokat dolgoznak. Így a földműveseket két csoportra lehet osztani: sokat és keveset dolgozókra.

2. A munka szempontjából a szakképzett munkások és a háziasszonyok típusai közötti különbségek kisebbek. A szakképzett munkások típusainál a munka aritmetikai középértéke a következőképpen alakul: 48, 41, és 38%. A háziasszonyoknál pedig 46, 40 és 36%. Ezek szerint itt a típusok között kontinuitás van.

Rátérve a hipotézissel kapcsolatos adatok részletezésére, ki kell emelni, hogy számításaink szerint a munkával való utazás, a házimunka és a biológiai szükségletek kielégítésére fordított idő szempontjából lényeges, míg a munkaidő és a szabadidő szempontjából lényegtelen a különbség a falusi fiatalok három említett csoportja között. Magától adódik a kérdés, hogy melyik csoport adatait vesszük mérvadónak a döntés végleges meghozatalakor. Ez a döntés elválaszthatatlan az ideális időbeosztás kérdésétől.

Az eddigi fejlődés folyamán a termelőmunka növekedése a társadalom fejlődését eredményezte. Abban a fejlődési fázisban, amelyikben most vagyunk, az időbeosztás annál ideálisabb, minél nagyobb a termelőmunkának és a szabadidőnek az összidőhöz viszonyított aránya. Mivel a termelőmunka hossza és a szabadidő között nincs szignifikáns különbség a fiatalok három csoportja között, ezért arra következtetünk, hogy az időbeosztásuk közötti különbség lényegtelen.

Időbeosztásuk viszont nem mondható ideálisnak, sok idő megy el a házimunkára és a biológiai regenerálódásra. A földműves, a szakképzett munkás és a háziasszonyok közül legideálisabb a szakképzett munkások időbeosztása. Viszont a háziasszonyok esetében nem is alkalmazható az általunk felállított ideális modell.

Rezime

Kako mladi u Vojvodini koriste svoje vreme?

Istraživanje, čiji je predmet iskorišćavanje vremena, u sociologiji konvencionalno se naziva istraživanjem budžeta vremena.

Prezentovano istraživanje, čiji su rezultati ovde samo delimično obrazloženi, predstavljalo je potprojekat u istraživačkom projektu „Praksa i politika kulturnog razvoja u Vojvodini”, koji je vodio Centar za PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje.

Istraživanje se sastojao iz dva dela. U prvom delu obavljen je popis mladih, koji su stari između 20—29 godina (godina istraživanja: 1978) u tri tipična vojvođanska sela — u Deliblatu, Erdeviku i Svetozar Miletiću. U drugom delu rada obavljeno je istraživanje budžeta vremena kod tri najmasovnije društveno-profesionalne grupe mladih u ovim selima: kod domaćica, zemljoradnika i KV radnika. U prvom delu istraživanja uzorak je bilo 1288 ispitanika, a u drugom 250. Ovi poslednji ispitanici su vodili dnevnik, odnosno uneli su aktivnosti koje su obavili u toku nedelju dana u obrazac za merenje budžeta vremena. Na taj način prilikom analize podataka bile su na raspolaganju aktivnosti obavljene u toku 42 hiljade časova. Aktivnosti koje su obavljene u toku ovog vremena grupisane su na sledeći način: radno vreme, odlazak i dolazak na rad, rad u domaćinstvu, „aktivnosti” obavljene radi regeneracije organizma i slobodno vreme.

Od ukupnog vremena, radno vreme, u koje su svrstane sve proizvodne aktivnosti zauzelo je u proseku 230/0 vremena. Međutim, kod zemljoradnika ovaj postotak iznosi 29, kod KV radnika 30, a kod domaćica 10.

Odlazak i dolazak na rad u proseku zauzima 2% vremena, kod zemljoradnika to vreme iznosi 2, a kod KV radnika 4% od ukupnog vremena, — dok kod domaćica nema ove aktivnosti.

Rad u domaćinstvu u proseku zauzima 16% ukupnog vremena, a kod zemljoradnika je to 10, kod KV radnika 7, a kod domaćica 31%.

Za regeneraciju organizma od ukupnog vremena potrošeno je 40%. Ovo vreme kod zemljoradnika oduzima 39, kod KV radnika 37, a kod domaćica 42% vremena.

Konstatovano je da preostali deo (19%) vremena ovi mladi provode u slobodnim aktivnostima. Kao i u prethodnim slučajevima i ovde ima razlike između tri grupe mladih. Slobodno vreme kod zemljoradnika iznosi 20, kod KV radnika 22, a kod domaćica 17% od ukupnog vremena.

Zbir vremena utrošenog za obavljanje prve tri aktivnosti je potpuno jednak kod ove tri društveno-profesionalne grupe i iznosi 41% od ukupnog vremena.

Autor konstatuje da bi se zbir ove aktivnosti moglo nazvati radom u širem smislu, ili jednostavno radom.

Znači, rad zauzima isti udeo vremena kod mladih zemljoradnika, KV radnika i domaćica, a preostali deo vremena oni troše ili na regeneraciju, odnosno spavanje, ili na slobodne aktivnosti. Njihov udeo u preostalom vremenu zavisi od udela proizvodnog rada i rada u domaćinstvu u ukupnoj radnoj obavezi: Veći proizvodni rad prouzrokuje manje spavanja i duže slobodno vreme. Više rada u domaćinstvu prouzrokuje, u proseku, manje slobodnog vremena i duže spavanje.

Résumé

Comment les jeunes profitent-ils leur temps en Voïvodine

L'enquête, dont le sujet est l'exploitation du temps, en sociologie est nommée conventionnellement „l'enquête du budget de temps”.

L'enquête, ici présentée, dont les résultats sont commentés en partie, représentait le sous-projet du plan d'exploration intitulé „La pratique et la politique du développement culturel en Voïvodine”, mené par le centre des études politiques et de l'éducation marxiste du Comité D'Association de Communistes de Voïvodine.

L'enquête était constituée de deux parties. Dans la première partie on a publié une liste de jeunes, âgés de 20 à 29 ans, habitants de trois villages typiques de Voïvodine: Deliblato, Erdevik et Svetozar Miletić (l'enquête est faite en 1978). Dans la deuxième partie de l'oeuvre, on a publié l'enquête sur „le budget de temps” de trois classes sociales-professionnelles plus populaires: des maitresses de maison, des agriculteurs et des ouvriers spécialisés. Dans la première partie 1288 personnes, et dans la deuxième partie 250 personnes étaient questionnées comme sujet de l'enquête. Ces dernières menaient un journal et notaient leurs activités pendant une semaine sur le formulaire destiné à mesurer „le budget de temps”. De cette manière, chez l'analyse des résultats on avait à disposition des activités accomplies pendant 42 mille heures. Les activités accomplies dans cette intarvalle sont groupées de façon suivante: L'heure de travail, le départ et le retour du travail, le travail dans le ménage, les activités nécessaires pour la régénération de l'organisme et le temps libre.

L'heure de travail, où nous avons pensé à toutes les activités de production,

occupaient 23% du temps total. Cependant chez les agriculteurs ce pour-cent est 29, chez les ouvriers spécialisés 30, et chez les maitresse de maison 10% du temps total.

Le départ et le retour de travail en générale occupe 2% du temps en général, chez les agriculteurs ce temps fait 2%, chez les ouvriers spécialisés 4% du temps total, tandis que chez les maitresses de maison cette activités n'existe pas.

Le travail dans le ménage occupe 16% du temps en générale, chez les agriculteurs il est 10%, chez les ouvriers spécialisés 7% et chez les maitresse de maison 31%.

On a consommé 40% pour la régénération de l'organisme du temps total, et ce temps est 39% chez les agriculteurs, chez les ouvriers spécialisés 37% et chez les maitress de maison 42%.

On a constaté, que les jeunes passent leur temps restant (19%) dans les activités libres. Comme dans les cas précédents, il y a une différence entre les trois groupes de jeunes. Le temps libre de l'agriculteur est 20%, de l'ouvrier spécialisé 22% et de la maitresse de maison 17% du temps total.

La somme du temps pour accomplire ces trois premières activités est égale chez toutes les trois classes sociales-professionnelles est représente 41% du temps-total.

L'auteur constate que la somme de ces activités pourrait être nommée „travail dans le sens plus étroit”, ou simplement „travail”.

Alors, le travail occupe la même partie du temps chez les agriculteurs, chez les ouvriers spécialisés et chez les maitresses de maison, cependant le temps restant ils dépensent á la régénération c.-á.-d. au sommeil et aux activités libres. Cette partie du temps dépend de la durée de travail de production, et de travail dans le ménage dans l'ensemble d'obligations de travail. Le plus long travail de production cause le sommeil plus court, et le temps libre plus long. Plus de travail, dans le ménage cause en générale moins de temps libre et le sommeil plus long.

A TESTNEVELÉS ÉS A TÁRSADALOM

A testnevelésről és a testnevelés időszerű kérdéseiről napjainkban igen sok írás lát napvilágot. Ezeket az írásokat a tárcastílus jellemzi, és főleg a tudósítás szerepét töltik be, mellőzve az átfogó elemzés és a tudományosság minden igényességét. Még csak kísérletet sem találunk arra vonatkozóan, hogy a testnevelés problémáit időszerűen közelítsék meg. Mindez azt a látszatot kelti, hogy a testnevelés háza táján minden a legnagyobb rendben megy. Az elemzés hiányának azonban egészen más oka van. Félünk papírra vetni mindazokat a problémákat és visszasságokat, amelyek a felszabadulás óta a testnevelés berkeiben felgyülemlettek.

A testnevelés öngazgatású átalakulása terén eddig csak a kezdeti lépéseket tettük meg. Megalakultak a testnevelési öngazgatási érdekközösségek, bevezettük a küldöttrendszer, a testnevelésirányító társadalmi szerveken keresztül lehetővé tettük a sportolók számára az öngazgatást. Meg kell azonban állapítani, hogy az öngazgatás csupán formális, a felszíni formákban valósul meg, és csak a kevésbé lényeges kérdésekre korlátozódik. Az öngazgatás és a társadalmi ellenőrzés lényeges elemei nem épültek be a gyakorlatba, és ez gátolja az egészségesebb, szocialista, öngazgatási viszonyok kialakulását. Ennek okát abban kell keresni, hogy a testnevelés öngazgatású átalakulásánál nem a marxista kiindulópontot és társadalmi szemléletet vettük alapul, hanem a testnevelés irányításának egy már rég túlhaladott gyakorlatát igyekeztünk felfrissíteni és átalakítani. Úgy látszik, senkinek sem jutott eszébe, hogy egy idejemúlt és rossznak minősített gyakorlatba nem oltható be semmi új.

A testnevelés gyakorlatában egyébként két teljesen ellentétes irányzat figyelhető meg. Az egyik bürokratikus szakmai körökre jellemző. Ennek az állásfoglalásnak a szószólói azt vallják, hogy azok az eszmei-politikai irányelvek, amelyeket az egyes társadalmi-politikai fórumok hoznak, minden változtatás, a konkrét körülményekhez való hozzáidomítás és beépítés nélkül alkalmazhatók a testnevelés gyakorlatában. A másik nézetet a polgári társadalom csökevényének tekinthetjük, mely szerint a testnevelés mint jelenség egy társadalmilag steril, eszmeiségtől mentes te-

vékenység. Az ilyen felfogások szószólói azt bizonygatják, hogy a testnevelés és a sport társadalmon kívüli tevékenység, amelynek teljesen mentesnek kell lennie minden társadalmi és eszmei behatástól. E nézetek hordozói a valós szocialista átalakulás ellen vannak, és tevékenységükkel gátat emelnek minden olyan törekvés elé, amely a testnevelés szocialista öngazgatású átalakulását sürgeti.

A dogmatikus felfogások irányvonalát a szocialista társadalom központosított elveire támaszkodó egyének viszik tovább a testnevelés gyakorlatában.

Magától értetődő, hogy mindkét irányelv téves és káros a testnevelés szocialista átalakulásáért vívott harcban. A haladó társadalmi erők azonban (különösen az utóbbi időben) az említett koncepciókat energikusan elvetik. Am a testnevelés szocialista öngazgatású átalakulása nem mehet végbe mindaddig, amíg a testnevelés tevékeny szférája nem alakul át az öngazgatás alapelveivel összhangban. Sajnos, e probléma ismerői szerint a gyakorlat számára még nem kínáltunk fel sem eszmei, sem gyakorlati szempontokat, amelyek megmozgatnák és akcióba lendítenék az e téren tevékenykedő társadalmi erőket. Nem várhatjuk el a testnevelés előrehaladását, hatékonyabb és humánusabb alapokon történő megreformálását mindaddig, amíg végbe nem megy a közvetlen tevékenységekben részt vevő szervezetek gyökeres minőségi átalakulása.

A fogyatékoságok mellett testnevelésünk az utóbbi időben bizonyos pozitív jellemzőket is meghonosított. Megállapíthatjuk ugyanis, hogy ismét közelebb került a társadalom szélesebb rétegeihez, habár ez a közeledés egyes helyeken ugyancsak formális. Napról napra növekszik a testnevelés irányításába bekapcsolódó és aktív résztvevők száma, megnövekedett a testnevelési szervezetek száma, különösen a társult munka szervezetekben, megsokasodott a nem intézményes sportszervezetek száma, de előrehaladás tapasztalható a tömegesítés terén is. Sokat tettünk annak érdekében is, hogy a testnevelés céljaira előteremtjük az anyagi eszközöket, de túl keveset tettünk azon a téren, hogy ezeket az eszközöket szocialista és öngazgatási módon használjuk fel. A testnevelés terén jelentkező összes tevékenység számára megleltük a pénzszerzési forrást, a testnevelési érdekközösségek megalakításával pedig lehetővé tettük a dolgozók és a testnevelési szervezetek érdekeinek összehangolását. Ha azonban az elért eredményeket a szocialista humanizmus szempontjából vizsgáljuk, ha az értékmérőt a JK SZ programjában és a XI. kongresszus határozataiban keressük, akkor az elért eredményekkel nem lehetünk megelégedve. Az érdeklődés középpontjában még mindig csak az élsport áll, míg a tömegsport és a sportban felmutatható alkotó tevékenység háttérbe szorul. A sporttevékenységet ugyanis nálunk három teljesen elkülönített kategóriára oszthatjuk. Az egyiket az élsport-, másikat a munkássport-, harmadikat pedig a falusi sport képezi. Kissé frappáns felosztás, de valós.

A testnevelés és a sport humanizálásáért folyó harcban néhány lényeges mozzanatra kell felhívni a figyelmet: a sportküzdelem és általában

a sporttevékenység nem más sportolók ellen irányuló tevékenység, hanem saját természetünk legyőzését szolgálja. Célja az, hogy az ember úrrá legyen azokon a természeti erőkön, amelyek az ember motorikus tevékenységét gátolják vagy korlátozzák. Az öngazgatási, szocialista viszonyok teszik lehetővé, hogy a sportküzdelem az általános fejlődésért folyó küzdelemmé alakuljon át, és hogy a csoportban rejlő tényezők kultúrtényezőkké alakuljanak.

Sajnos, az utóbbi tíz évben, a sport területén megnyilvánuló úgynevezett „népművelő” behatások mellőzték a játék és a sport igazi elemeit és a szigorúan irányított mozgás szükségességét honosították meg. Ezáltal a testnevelésből kirekesztették azokat az elemeket, amelyek az alkotó képességet, az ötletességet és a szellemességet segítették elő. Mindez természetesen ennek a tevékenységnek a kárára történt, és elszegényedéséhez vezetett.

Az említettek mellett egyéb negatív hatásoknak is szemtanúi lehetünk, különösen az élsportban. Sokan a sportban csupán az anyagi és társadalmi érvényesülés lehetőségét látják, és ezzel összhangban is cselekszenek. A testnevelést a helyi politikák vagy egy szélesebb társadalmi-politikai közösség szolgálatába állították. A kommerciális érdeken alapuló és csupán a pénzügyi szempontokat figyelembe vevő sporttevékenység elködösíti a sport humánus érdekeit, és a nézőközönség számára mesterséges szükségleteket teremt. Az ilyen irányelvek képviselői számára teljesen lényegtelen, hogy a sport mit nyújt. Az értékmérő egyedül az a sportág és az a sportoló, amely és aki a legtöbb pénzt hozza a szervezők számára. Az effajta irányultság szocialistaellenesnek mondható, mivel a sportolóknak és a sportkedvelőknek így kialakított szerepe homlokegyenest ellentétben áll a szocialista humanizmus és a szocialista erkölcs elveivel.

Nemzetközi viszonylatban is tapasztalhatók ferdeségek. A sportot sokan a nemzetközi politika szolgálatába állítják. Ma a sport sok helyen a propaganda eszközüvé vált, sőt azt is mondhatjuk, hogy egyesek a pszichológiai háború eszközeként kezelik. Az olimpiai érmesek a nagyhatalmak között fennálló versengés élharcosai lettek, a sport viszont a nagyhatalmi versengés pályájává vált. A nacionalizmus világviszonylatban olyan célokat tűzött a sport elé, amelyek ellentétben vannak a sport alapvető célkitűzéseivel. Ám a sporttevékenység politizálására csak ott kerülhet sor, ahol nem világos az embernek a sportban betöltött szerepe.

Feltehető tehát a kérdés: Mi a testnevelés szocialista, humanista értelmezésének a lényege? A felelet egészen egyszerűnek tűnik. Lényegét a szabadság képezi. Szabadnak lenni pedig sportnyelven annyit jelent, mint uralkodni saját természetünk felett, kifejleszteni képességeinket és olyan irányba terelni őket, amelyek lehetővé teszik szükségleteinknek és emberi értékeinknek széles körű kiteljesedését. Annak a testnevelésnek, amely lehetővé teszi az embernek a testmozgását és amely emberi erőinek felszabadítását szorgalmazza, forradalmi átalakuláson kell keresztülmennie, méghozzá olyan értelemben, hogy lehetővé tegye emberi mivoltunk-

nak kiteljesedését munkánknak és egész tevékenységünknek megformálásában. A testnevelés mindenkinek szívügye, és joga van rá, hogy egyéni képességeinek fejlesztésével tartalmasabb és emberségesebb életkörülményeket és feltételeket biztosítson. A testnevelés területén mindenki számára meg kell teremteni az alkotó tevékenységhez szükséges egyenlő feltételeket. A dolgozó munkahelyét is meg kell változtatni, hogy ez ne csupán a kenyérkeresés helye legyen. A testnevelés átalakulásának elsődleges feladata tehát a szocialista és a humanista értékmérők elfogadása és a testnevelés területén való gyakorlati alkalmazása. Társadalmunkban minden dolgozó számára lehetővé kell tenni sportképességeinek sokoldalú fejlesztését. Minden bizonnyal valós az a megállapítás, hogy a dolgozók még nem mutatták ki a sport iránti szükségleteiket. Ez azonban nem bizonyíték arra, hogy a sportszükségletek a dolgozóknál nem is léteznek. A kérdést valószínűleg másként kell feltenni. Biztosítottuk-e a feltételeket arra, hogy dolgozóink sportoljanak, a testnevelés és a sport szeretetére neveljük-e őket? Úgy hisszük, a feltett kérdésre adott nemleges válasz igazoltnak mondható. Márpedig gazdasági, szociális és humánus okokból kifolyólag lehetőséget kellene biztosítani felnőtt polgáraink számára is optimális fizikai erőnlétük megtartására. Ezt a problémát azonban nem lehet sportrekreációval megoldani, ahogy azt sokan hiszik és vallják. A megoldást egy megfontolt és tervezett tevékenység eredményezheti csupán. Mivel ezzel a problémával nálunk szinte senki sem foglalkozik, tanúi vagyunk polgáraink testi erőnlétének igen nagyméretű csökkenésének.

Ha az említett szempontok alapján vizsgáljuk a sportrekreáció terén elért eredményeket, akkor megállapíthatjuk, hogy ez az aktív pihenésen és szórakozáson kívül nem segíti lényegesen a testi képességek fejlesztését.

A testnevelés önigazgatású átalakulásának végső célja abban van, hogy a dolgozók sportolók legyenek, a sportolók pedig dolgozókká váljanak, és hogy megteremtsük a feltételeket ahhoz, hogy a társult munka kimutathassa a testnevelés iránti szükségleteit. Ez annyit jelent, hogy a testnevelést is a társult munka szerves részévé kell fejleszteni.

A testnevelésről beszélve még egy problémát kell megemlíteni. Úgy tűnik, hogy az iskola még nem vállal kellő felelősséget a fiatalok testi fejlődése és testi nevelése terén, mivel csupán a motorikus tevékenység fejlesztésével törődik. Az iskolákban tapasztalható elégedettség, amely a szellemi oktatás terén elért eredményekre vonatkozik, tulajdonképpen önámítás. Az igazság abban van, hogy az iskola ezáltal gátolja a tanulók normális testi és szellemi fejlődését és képességeik sokoldalú kibontakozását. Az iskola, amely az oktatást az értelem és az izomerő fejlesztésére bontja és ezt két teljesen elkülönített, egymástól független folyamatnak tekinti, tulajdonképpen szétrombolja azt a természetes egységet, amely a szocialista nevelés lényegét képezi.

A testnevelésnek iskolarendszerünkben elsősorban nevelési jellege van. Ezt neve is bizonyítja. A tanulóknál ki kell fejleszteni a testnevelési

igényt, a szokásokat, a testedzést és a testkulturát. Iskoláinkban ehelyett a testnevelésnek egészen más szerep jut. Számptalan elemzés bizonyítja, hogy a tanulók zöme nem kedveli a testnevelést. Néhol egészen a rangsor végét foglalja el. A testnevelés megkedveltetése helyett az elidegenítés módszerévé vált, mivel nem szolgálja a nevelés céljait, hanem normákat állít fel, gyenge osztályzatok egész sorával tarkítja az osztálynaplókat, sőt testi fenyítésben is részesíti egyes helyeken azokat a tanulókat, akik testi felépítésüknél fogva nem képesek eleget tenni a túlbuzgó „pedagógusok” által megszabott normáknak. Ahelyett, hogy a testnevelés az életöröm, a felszabadulás eszköze, az iskolai és egyéb szociális környezetből fakadó gondok leküzdésének ellenszere lenne, sok esetben az elégedetlenség és a bánat okozója, az általános eredmény lerontója és negatív tényezője. Ne síránkozzunk és ne csodálkozunk tehát azon, hogy mind több gyermeknek van testi deformációja, s hogy az iskola befejezése után az emberek nagy többsége soha többé nem is gondol testkulturájára.

Mi az oka annak, hogy ilyen mélypontra süllyedt a testnevelésünk. Minden bizonnyal a tudományos hozzáállás hiányában van a fő ok. Mert az emberi tevékenységnek ma már szinte egyetlen területe sem létezik, amely ne igényelné a tudományosságot. Ez a megállapítás vonatkozik a testnevelésre is. A gyakorlat, az elmélet és a testnevelés kutatását szolgáló metodológia azt bizonyítja, hogy a tudományosság igény-szintjeinek minden területén lemaradás tapasztalható. Még olyan országokkal szemben is érvényes ez a megállapítás, amelyek a sporthagyományok, a nemzeti jóvedelem és az egyéb mutatószámok tekintetében jóval lemaradnak hazánk mögött. Túlzás nélkül állítható, hogy az iparosítás és az urbanizáció az ember fizikai képességeinek csökkenéséhez vezet. Ez a képességsökkenés, sajnos, évről évre mind nagyobb ütemű. A sportaktivitás tehát nemcsak a jövő generációjának problémája, hanem a jelenlegiének is. Ellensúlyozni a negatív tényezők hatását egyben felelősségvállalást is jelent minden dolgozóval szemben. Az emberiség eddigi gyakorlata azt mutatja, hogy a műszaki-gazdasági fejlődés az ember számára értelmetlen, egyes fejlődési szakaszain kivitelezhetetlen az ember sokoldalú fejlesztése nélkül. A fejlődés gazdasági törvényszerűségeit humanizálni kell, ésszerűsíteni, emberi értelemmel ellátni.

A testnevelés és a modern társadalom számára elsődleges kérdéssé válik, hogy a jelen civilizációja által elidegenedett ember meg tud-e szabadulni a civilizáció negatív hatásaitól. Fel tudja-e használni a fejlődés erőit olyan lényeges aktivitások meghonosítására, amelyek lehetővé teszik számára, legalább szabad idejében egyéniségének teljes kibontakoztatását. Ha tüzetesebb vizsgálódás tárgyává tesszük a mai ember szükségleteit, megállapíthatjuk, hogy ízlését és szükségleteit nem saját maga szabja meg. Ily módon azt akarja látni és hallani, azzal akar foglalkozni, amit számára mások előírányoztak, előkészítettek, megszerveztek.

A sportaktivitások elsődleges célja a sokoldalú egyéniség fejlesztése és

az alkotó tevékenységre való nevelés. Ezért állandóan biztosítani kell azokat a feltételeket, amelyek az ember számára lehetővé teszik a szabad és alkotó egyéniség kiteljesedését. Számunkra elfogadhatatlan minden olyan nézet, állásfoglalás és gyakorlat, amely a sportaktivitásban csupán a modern civilizáció negatív hatásainak ellensúlyozását látja. A testnevelés területén tapasztalható általános lemaradás főleg a tudományos kutatómunka hiányának tudható be, habár ez szorosan kapcsolódik a gyakorlati munkához is. A lemaradás dilettantizmust, a rég túlhaladott elgondolások és a tradicionális sémák védelmét eredményezte, vagy a felületesen lemintázott, idegenből vett gyakorlati megoldások átültetését szorgalmazta. Ilyen körülmények között nem is várhattuk el, hogy világos eszmei és elméleti nézeteink legyenek a jugoszláv testneveléssel kapcsolatosan, amelyek alapul szolgálhattak volna a társadalmi-politikai hozzáállásnak és a tudományosság kiterjedésének.

A testnevelés és a társadalom problémáit elemezve szembeűnőek az élsporttal kapcsolatos ferdeségek is. Gyakran magunk sem tudjuk, hogy hányadán állunk a testnevelésnek ezzel a szférájával. Az élsportról alkotott nézeteink igen hiányosak és tévesek, társadalmi viszonyulásunk elfogadhatatlan és tarthatatlan. Fiatal tehetségeinkből máról-holnapra „csillagokat nevelünk”, a sportban uralkodó pozitív pedagógiai légkör nélkül pedig negatív egyéniségeket faragunk. Hányszor tapasztalhattuk már, hogy kiváló sportolóval állunk szemben, aki ugyanakkor a társadalmi szempontokat figyelembe véve deformált egyéniség.

Az élsportolók többnyire a robotizmus határán vannak. A csúcstartók az emberi szervezet „próbapilótái”, bár nem egészen bizonyos, hogy ez a tény kárukat vagy hasznukat szolgálja. Azok az ijesztő erkölcsi és társadalmi dilemmák, amelyek még az élsportolók fénykorában jelentkeznek, igen markánsan kiéleződnek a csúcstartó hanyatlása után. A győzelmi trónusról való leszállás ugyanis igen fájdalmas. Hirtelen, sőt brutálisan megváltozik a sportoló lélektani és társadalmi helyzete. Megszűnik a sportcsarnokok és sportpályák „bálványa”, a sportviadalok fetisizált hőse lenni: Saját környezetének érdeklődését is elveszti és ezáltal egész élete gyökeresen megváltozik. Mivel sportpályafutásának éve-lése alkalmával, senki sem törődött későbbi jövőjével, máról holnapra a szomorú és kegyetlen valósággal találja szembe magát.

A testnevelési szervezeteknek és a sportegyesületeknek társadalmunkban jelenleg csupán az a szerepe, hogy az élsportolókat a győzelmi emelvények legmagasabb fokára emeljék, a rekordok elérésére főikéztítsék. Teljesen alkalmatlanok és felkészületlenek azonban a „trónusról” való földreereszkedés, „síma leszállás” biztosítására. Az élsport a csillagokig tudja emelni a tehetséges sportolót, de nem tudja megoldani a társadalomba való visszatérését.

Nem létezik egyetlen valamirevaló sportszervezet sem hazánkban, amely zászlajára ne tűzte volna a harmonikus, sokoldalú egyéniség fejlesztését, Mégis a pedagógiai gyakorlat sportegyesületeinkben teljesen egyoldalú, csupán az eredmények, a rekordok, az emberségesség elveitől

megfosztott győzelmek felé irányul. A legszomorúbb az egészben mégis az, hogy az embertelenség határán mozgó gyakorlat igen maradandó, függetlenül az élsportolók körében kimutatott súlyos szervi megbetegedések, sőt halálesetek számának növekedésétől. „A sport, ha hamarosan nem talál feltételeket és nem tesz lépéseket a győztesek szervi és lélektani reszocializálódása érdekében, okkal kerül a társadalom vállatópadjára. Marasztalhatatlan ugyanis a szocializmusban az a dilemma, mely a csúcstartót csupán hősként vagy áldozatként kezeli. A csúcstartó mint áldozat a sportfelelősök tudományos írástudatlanságát és erkölcsi tompaságát bizonyítja”. — mondja Sergije Lukač egy értekezésében. (Grupa autora: Društvo i fizička kultura, Radnički univerzitet „Veljko Vlahović” Subotica, 1980.) Megállapításai minden bizonnyal helyesek. Érezniük tehát felelősséget az iránt, hogy élsportolóinkat éppen olyan körülményekkel és gondossággal karoljuk fel és juttassuk vissza a társadalomba, a mindennapi életbe, amilyen buzgalommal fáradoztunk a győztesek egére emelésükben.

Hol van tehát a kiút? Hogyan változtassunk a jelenlegi helyzeten? Először is a testnevelés társadalmasításában, felszabadításában kell keresni a megoldásokat. A testnevelés minden dolgozónk és polgárunk tulajdonává kell hogy váljon. Nem csak azok tulajdonát kell hogy képezze, akik testi felépítésük alapján a legkiválóbb eredmények elérésére képesek. Ezeknek a száma ugyanis az összlakosság számában mindössze 6—7%-ot tesz ki. Társadalmi és egészségügyi szempontból többé már nem húnyhatunk szemet afelett, hogy a fennmaradt 93—94% számára lehetővé tesszük-e a testnevelést. Ezzel kapcsolatban fel kell hagyni azzal a gyakorlattal, amely a testnevelés céljaira kiválasztott eszközöket teljes egészében az élsport pénzelésére használja fel. A sportnak mindenki tulajdonában kell lennie.

A másik probléma a testnevelés valós szocialista átalakulására vonatkozik. Ki kell fejleszteni azokat az öngazgatási viszonyokat, amelyek a testnevelési politika kialakításában lehetővé teszik mind a sportolók, mind a társult munka dolgozói számára egy egészségesebb szocialista légkör és sportgyakorlat kialakítását. A testnevelés sorsáról ne egyének döntsenek, hanem a dolgozók. Erről a kiindulóponton minden bizonnyal fényesebb távlatok nyílnak a testnevelés építő jellegű szocialista öngazgatású átalakulása felé.

Rezime

Društvo i fizička kultura

O fizičkoj kulturi i o problemima fizičke kulture objavljuje se veliki broj napisa. Njih uglavnom karakteriše žurnalistički stil i reportažni karakter, što znači, da su bez namere da o problemima fizičke kulture polemišu sa naučnog aspekta. Malo ima pokušaja da se ovi problemi prodiskutuju na nešto savremeniji način.

Na polju socijalističkog samoupravnog preobražaja fizičke kulture učinjeni su samo početni koraci. Iako su formirane samoupravne interesne zajednice fizičke kulture i obezbeđeni sigurni izvori finansiranja ove delatnosti, malo je učinjeno u tom pravcu, da neposredni subjekti u fizičkoj kulturi budu nosioci samoupravnog uređivanja odnosa. Uticaj udruženog rada na tokove u fizičkoj kulturi skoro da se i ne oseća. Samoupravljanje je uglavnom formalnog karaktera, što je omogućilo da dođu do izražaja birokratske i etatističke tendencije u mnogim našim klubovima i društveno-političkim zajednicama.

Podela fizičke kulture na vrhunski, radnički i seoski sport je neprihvatljiva, kao što je neprihvatljiv i stav po kome udruženi rad nije sposoban da iskaže svoje potrebe u odnosu na fizičku kulturu.

Razvijajući u našem društvu isključivo samo vrhunski sport, uskratili smo pravo radnim ljudima da se bave fizičkom kulturom. Sve je veći broj deformiteta i kod dece, pošto škola ne ostvaruje one vaspitne efekte koje fizička kultura nudi. Krajnji cilj fizičke kulture je da radni ljudi postanu sportisti, a sportisti radni ljudi.

Zaostajanje, koje se oseća u sportu i u fizičkoj kulturi uopšte ima svoje korene u nenaučnom pristupu ovoj problematici. Ne odgovaraju ni naši stavovi prema vrhunskom sportu. Naše sportske organizacije imaju samo jedan cilj, da od sportiste učine rekordera, ili zvezdu. Nisu međutim sposobne da reše njihovu fizičku i psihičku resocijalizaciju i bezbolni povratak u svakodnevni život.

U nedostatku pravog vaspitnog rada i humanih socijalističkih odnosa, ne retko se dešava, da je pred nama vrhunski sportista, ali u isto vreme i društveno iščašena ličnost.

Izlaz iz ove situacije treba tražiti u podruštvljavanju i oslobađanju fizičke kulture. Ona treba da postane vlasništvo radnih ljudi i svakog našeg građanina. Ne može da služi samo onima, koji su po fizičkoj konstituciji „predodređeni“ da postižu vrhunske rezultate. Sredstva dakle ne mogu služiti isključivo za finansiranje vrhunskog sporta.

Drugo pitanje je vezano za socijalistički samoupravni preobražaj fizičke kulture. Potrebno je što pre izgraditi takve društvene odnose, koji će pri izgrađivanju politike u fizičkoj kulturi omogućiti udruženom radu da odlučuje o svim vitalnim pitanjima.

Résumé

La société et la culture physique

On a publié beaucoup d'oeuvres sur les problèmes de la culture physique. Elles avaient en générale le style journaliste et la caractère de reportage, c'est-à-dire quelles n'avaient pas d'intention de polemiser sur ces problèmes de la culture physique d'un aspect scientifique.

Il y a peu d'essai pour examiner ces problèmes d'une manière plus moderne. On a fait que des premiers pas sur le plan de la transformation socialiste-autogestionnaire de la culture physique. Malgré-que les associations d'intérêt autogestionnaire de la culture physique fussent formées, et des sûres ressources assurées pour financer cette activité dans la culture physique, on a fait peu en ce sens, que dans la culture physique les sujets indirects seraient les porteurs de rangement des relations autogestionnaires. On ne sent presque pas l'influ-

ence de travail associé sur les courants dans la culture physique. Dans notre plusieurs clubs et communautés socio-politiques l'autogestion et seulement d'un caractère de forme et cela a rendu possible les manifestations de tendance bureaucratiques et etatistiques.

La classification de la culture physique au sport élevé, au sport d'ouvrier et au sport de campagne est inacceptable, aussi comme l'attitude que le travail associé est incapable d'exprimer ces besoins par rapport la culture physique.

Développant, dans notre société seulement le sport élevé, nous avons privé le droit des hommes travailleurs de pratiquer la culture physique. Puisque l'école ne réalise pas les effet d'éducation lesquelles la culture physique offre, les cas de déformations chez les enfants sont de plus en plus fréquentes. La cause finale de la culture physique est que les hommes travailleurs deviennent sportistes, et les sportistes des hommes travailleurs.

Les retards qu'on sent dans le sport et dans la culture physique en générale portent ses racines de l'abbord non scientifique de ce problème.

Notre attitude par rapport le sport élevé n'est pas correcte aussi. Le seul but de nos organisations sportives est de former du sportiste un recordman, un as. Cependant elles ne sont pas capables de résoudre le problème de leur résocialisation physique et phychique et le retour sans douleur dans la vie quotidienne.

Comme conséquence de la manque de vrai travail éducateur et de relations humaines, socialistes, il n'est pas rare que nous avons un sportiste élevé qui est en même temps socialement défiguré.

Il faut chercher la sortie de cette situation dans la résocialisation et la libération de la culture physique. Elle doit devenir la propriété des hommes travailleurs et de tous nos citoyens. Elle ne peut pas servir seulement à ceux qui sont par leur constitution physique déterminés à atteindre des résultats élevés.

Les ressources ne peuvent pas servir exclusivement pour financer le sport élevé. Il est nécessaire de créer de telles relations sociales, lesquelles permettrons au travail associé, en formant la politique dans la culture physique, de prendre les décisions dans toutes les questions vitales.

BARTÓK BÉLA ZENEI NYELVE

A következőkben azt szeretnénk bemutatni, mivel járult hozzá Bartók az új magyar zenei nyelv megteremtéséhez.

Az a tény, hogy korán, még gyermekként került a városba, meghatározó szerepű volt életének és zenei fejlődésének korai szakaszában. Akárcsak Liszt és Erkel, valamint kortársai is, a városi kávéházakban, szórakozóhelyeken a cigányzenekarok muzsikáját hallgatták. Ez természetesen érződik Bartók korai alkotásain. Azonban csakhamar felmerült fejében a gondolat: Miért lett oly hirtelen unalmas számára a lokálzene, a „népdal”? Bizonyos csömört keltett benne az addig ismert nótakincs. Talán a szerencse közrejátszása folytán, éppen ezidőtájt került ki Ratkóra. Láthatta és hallhatta az évszázados feudális-paraszti lét megnyilvánulásait.

„Őszintén bevallom, egészen 23 éves koromig azt hittem . . . csakis ez a fajta magyar népdal (a nóta) van a világon. Akkor azonban — 1904-ben — kezdtem ráunni erre a túllontúl ismert anyagra. Gondolkodóba estem: vajon csakugyan nincs-e több magyar népdal a világon? Vajon nem tudnak-e a falusi egyszerű emberek olyan nótákat, amiket mi városiak nem ismerünk. Egy véletlenül kínálkozó alkalmat felhasználva próbaképpen meghallgattam egy székely falusi lányt, Dósa Lidit. Lejegyeztem éneke nyomán egyszeriben 5—6 dalt, csupa teljesen ösmeretlen dalt, és ami még fontosabb, olyan dallamokat, amelyek teljesen elütöttek az ismert városi magyar nóta-típusoktól. Ez az első kísérlet határtalan lehetőségek felé mutatott utat: elhatároztam, hogy rálépek erre az útra, kellő előkészület után” — írja Bartók későbbi visszaemlékezéseiben.

Rálépett. Munkássága oly méreteket öltött, hogy visszagondolva, képtelenségnek tűnik: Hogyan is tudta mindazt véghezvinni, amit tett. Gyűjteni kezdte a Magyarországon élő nem magyar népek parasztzenejét, is, 1906-tól a szlovákokot, 1909-től a románt. Igaz, először azért — mondja —, mert „a magyar népdal tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges a szomszéd népek népdalanyagának mentől behatóbb ismerete”. De hónapok alatt túlnőtte a munka első célját. A magyar pa-

rasztságnál ősbibb körülmények között élő nemzetiségektől könnyebb is volt többet, értékesebbet gyűjteni. Maga az anyag csodálatos volt. Tudományos, zenei vonzalmakon túl Bartókban ez keltette az őszinte barátokó kedvet.

Magyar vonatkozású gyűjtései közben is az ősi anyagot kereste. Ez vonzotta 1907-ben Erdélybe, első magyar adatszolgáltatójának szülőföldjére. Ott, Csíkban „Romlott testem a bokorba” szöveggel találta meg azt az ötfokú, ereszkedő, szépséges régi dallamot, amely — felszállott a páva szöveggel — azóta az ősi magyar népzene jelképe lett. S ez az egészen régi az egyik tényező, amely feloldja Bartók másfél éves zeneszerzői görcsét. Ezen a nyolcszáz méter magas fennsíkon elővette a 2. szvitet, megírta a IV. tételt, és valamennyit meghangszerezte.

A parasztság zenéjének természetisége persze nem romantikus-lelki természetközelségből táplálkozik, nem biológiai, hanem történeti adottság: Kelet-Európában az elmaradottság konzerválta a folklórt, amiben Bartók egy közösségi életforma emlékét, megnyilvánulását látta. Ennek az életmódnak közösségi, nyelvszerű zenéje (az igazi népzene jellegzetesen kelet-európai meghatározás) faji zene, de ez inkább a zenei, s nem emberi fajra vonatkozik: az egységes dallamstílusokra, amelyeket egy-egy népközösség létrehoz. A stílusok, a paraszttzene léte a hagyományos paraszti termelési mód függvénye: a népzene hordozója és továbbítója a parasztság, mert ezt befolyásolja a legkevésbé a városi kultúra. Az igaz, közösségi-természeti népzeneét Bartók szigorúan elhatárolta a népies zenétől, a nótától — legfeljebb csak városi népzeneének hajlandó am azt 1930-tól elismerni.

„... Az a tény, hogy a gyűjtést magunknak kellett végeznünk, s hogy a melódiaanyaggal nem írott, vagy nyomtatott gyűjteményekben ismerkedtünk meg, elhatározóan fontos lett számunkra. Az írott vagy nyomtatott gyűjtemények melódiai általában holt anyagnak tekinthetők. Ezek alapján behatolni magának a népzeneének igazi, lüktető életébe, lehetetlenség.” Az eredeti életmódját élő parasztság minden terméke — ellentétben a romlott városi társadalom gyári limlomával — olyan teljességgel tűnik ki, ami valóban a természeti tárgyak tökélyére emlékeztet.

„Mi megérezteük a paraszttzene hatalmas erejét, annak legkomolyabb formáiban — azt az erőt, amellyel útnak lehet indítani és ki lehet fejleszteni egy olyan új zenei stílust, amelyet még legkönnyebb elemeiben is áthat ennek a tiszta forrásnak éltető ereje. Teljesen új perspektíva volt ez, mondhatnám új „Weltanschauung”. A kelet-európai muzsika, szigorúbban véve a paraszttzene iránti hódolatunk szinte új zenei vallásos hit volt. Úgy éreztük, hogy ez a paraszttzene a maga érintetlen alkotásaiban oly felülmúlhatatlan fokát mutatja a zenei tökéletességnek és a szépségnek, amelyet a klasszikusok nagy művein kívül sehol sem találhatunk (1944).”

Mindezen körülmények miatt a paraszttzene (akárcsak a zeneművészet klasszikus hagyománya) úgy lép a zeneszerző elé, mint maga a természet, a nagy polgári hagyományhoz hasonlatosan, a közösségi erő által

emberiesített természet: ... „Mi a természet nyomán alkotunk, mert a parasztzene természeti jelenség (1928). ... a tiszta népzene a magasabb műzenére való befolyás szempontjából éppúgy természeti jelenségnek tekintjük, mint a testek szemmel észlelhető tulajdonságait a képzőművészetre, vagy az élet jelenségeit a költőre nézve. ... Ha (a zenész) átadja magát az eleven népzene s minden olyan körülmény impressziójának, amelyek ennek az életnek előfeltételei, s ha tükrözteti műveiben ezeknek az impresszióknak a hatását, akkor elmondhatjuk róla, hogy az élet egy darabját rögzítette.”

Bartók igazából a szívében hordta a népdalok (1920) sorsát. Hosszú évtizedeken át dolgozott egy olyan rendszer megvalósításán, amely összefoglalja összes gyűjteményét. Az összegyűjtött több tízezer népdalt sajnos ma sem az általa megfogalmazott rendszerben találjuk a kiadott gyűjtemények között. Főművét nem lehet kiadni, mert olyan rendszert dolgozott ki, amelybe utólag, más stílusú dalokat nem lehet beilleszteni. Rendszere egyedül csak az általa gyűjtött dalokat és az azonos (későbbi gyűjtéseket) foglalhatja magába. Az azóta 100 000 fölé emelkedett magyar népdalok számára Kodály egy teljesen modern osztályzásrendszert dolgozott ki, amely sokkal tökéletesebb Bartókénál, s így Bartók főművét valószínűleg sohasem fogják kinyomtatni mint önálló gyűjteményt. Népdalgyűjteményei teljes egészében helyet kaptak Kodály rendszerében.

Magában véve ezek a tények — Bartók népdalgyűjtői tevékenysége — még nem elegendők ahhoz, hogy zeneszerzőként lépjen a világ élvonalába. Kezdeti alkotásaiban a liszti stílusnak nevezett kelepcebe esett, amelyből csak nótacsömöre következtebben tudott kievezni. De ezen túl is, fiatalkori műveiben tobzódtak a különféle elemek, amelyeket más szerzők műhelyéből ismerhetünk. Sokan és sokáig felrőtták, hogy stílusa hol straussos, hol wagneres, lisztes, franckos vagy brahmsos. Ezen most nem vitatkozunk, mert részben igazak is, mindamellett, hogy esetenként megszólaltatta olyan egyéni vonásait is a zenének, amelyekhez képest addig nem volt példa. Kétségtelen, ezek az alkotások nem voltak teljesen önállóak, de ebbe a hatáspaletta minden zeneszerző beleesett a maga korában. Itt inkább a jellemző bartóki csírákra kell összpontosítani, mintsem a hasonlatosságokra vadászni. Ezt az elvet követve építjük fel mi is a jellemző bartóki hangzás várát.

Zongoradarabjaiban sokféle zeneszerzői feladatot dolgozott fel, szinte rendszeresen. Különösen a legkorábbi sorozat, a 14 Bagatell száll szembe igen merészen stílusbeli és formai dogmákkal: odaveti a kesztyűt a jól épített zenei formáknak, a régi hangnemiségnek s a zsánerábrázolásnak. Ezekben új zongorastílus jelentkezik, a XIX. századi romantikus zongorazene túlradásának reakciójaként; a stílusmentes, minden lényeghez nem tartozó dekoratív elem közül szándékosan csak a legszükségesebb technikai eszközöket használja. Sem a parasztzene, sem Debussy hatása, sem a még mindig nyilvánvaló Liszt-inspiráció nem ad önmagában magyarázatot az új stílus egészére: az már Bartók önálló válasza az 1900-as évek kihívására.

Hogy nem kiérlelt a stílus és „nyitott” a forma: ez éppen a kapu, amelyen Bartók kilép a rá korábban olykor jellemző stíluskeverésből a senki földjére, s ott rátalál a XX. századi zene néhány alaplehetőségére. A legszembetűnőbb a kvarthangköz óriási térnyerése. A nem muzsikusz olvasó ennek újdonságát talán akkor sejtje meg, ha megtudja, hogy a kvart újrafelfedezése a század elején olyasmiről, mint a festészetben a perspektivikus látás feladása, az egységes szempontból látott látvány felbontása elemző módon egymás mellé helyezett elemekre.

A különböző vádakra és értetlen kritikákra, amelyek őt érték, egy alkalommal a következő igen sokatmondó néhány sort válaszolta: „Különös, hogy a zenében mindeddig csak lelkesedés, szeretet, bánat, legfeljebb elkeseredés szerepelt indító okul — vagyis csupán az ún. magasztos érzelmek. Míg a bosszú, torzrajz, szarkazmus csak a mi időnkben élnek vagy fogják élni világukat. Ezért talán az előbbi kor megnyilatkozó idealizmusával szemben, a mai zeneművészetet reálisnak lehetne nevezni, mint amely válogatás nélkül őszintén, igazán minden emberi érzelmet bevesz a kifejezhető sorába.”

1910 körül már annyira átmosta a Debussy-hatás, hogy felszabadult a programszerű irónia, a banalitást kihívó disszonanciák kényszere alól. Lírája kiáradt és megtanult újra „torzítás” nélkül látni. A zene tündöklő képszerűségétől lett a Kékszakállú herceg vára az egyik leggazdagabb Bartók-partitúra, s a legszebben hangzó is talán egészen a harmincas évekig.

A Kékszakállú herceg vára zenei képvilága körvonalasabb, mint a franciáké, szimbólumai — az ajtók zenei képei, a mély érzelmek hangja — mesebelien éles rajzúak. De mégis jelképek, szűzies és kifinomult egyidejűleg a zenei dramaturgia. A század eleji „absztrakció” a zenei szépség újrafelfedezett színértékei táplálják. Ideális és torz ellentétének helyét általánosabb kettősség: boldogság és tragikum sarkai foglalják el. Ezért a Kékszakállú kevésbé „modern” ugyan, de ettől olyan szeretetre méltó.

A stílus letisztulása a hangnem és összhangvilág területén is érezhető. Dús, természetesen, erőteljes, festői és logikus a zenekari és harmóniai nyelv. Bartók, bármily sok is a franciás hatás zenéjében, iskolája és hajlamai folytán továbbra is szorosra fűzött harmóniai folyamatokban, s nem foltokban gondolkodik, de az impresszionista élmény oldólag hat zenéjének vonalaira. A hangnemiséget tágasan, rugalmasan kezeli, mégis erősen ragaszkodik hozzá. Most alakítja ki azokat a jellegzetes akkordtípusokat és hangköz-szerkezeteket, amelyeket ettől fogva sajátosan bartókosnak hallunk. Egyre több eleméről látszik, hogy ösztönös vagy logikai úton a parasztzenéből vezette le.

Bartóknak nem kellett „visszatérnie” a klasszikához, hiszen közvetlen örökségként használta Beethoven gondolkodásának és formálásának alapelveit. Ez a közvetlen kötődés csökkentette az ő neoklasszicizmusában, új tárgyyszerűségében a frivolitással határos idézet jelleget, amit Kelet-Európa akkor is, azóta is a franciás neoklasszicizmus fő bűnének tekint.

A folklorista klasszikusok, Bartók és Kodály abból a szűzi komolyságból indultak, amellyel a népzene a világhoz, az emberi társadalomhoz és a természethez viszonyult.

Mégsem lehet azt mondani, hogy a neoklasszicizmussal érintkezve, Bartók művészetében semmi sem változott. S individualista-expresszionista időszaka lezárult a húszas évek elején. Technikai szempontból mind a történeti formák felidézése, mind a folklórhasználat az atonalitás visszaszorulásával járt. A barokkból és a paraszti hangszeres zenéből ötvözte össze a maga motorikus ritmusát. Nem semmisült meg azonban a zenei kifejezés. Az új tárgyiasság stilizált és objektív, azaz közösségi művészeti formákat keresett, közösségi típusokat és formalizált kifejezőmódokat, és megtalálni vélte azokat a paraszti népdalban.

A legszemélyesebb zsáner — az éjszakazene — a 4. kvartett magva. Ebben a tengelytételben a külvilágtól elszigetelt egyén szólal meg; Bartók kiváló zenei leleménnyel, a stilizált kelet-urópai vonós-monológ hiedeg, vibrato nélküli „antihumánus” akkordok láthatára előtt énekel, olyan tökélyvel, ahogy csak a primitív népzeneben vagy a valódi klasszikában bomlottak ki a dallamok: ékitményesen, elvontan, mégis nyílt beszédszerűséggel. A középrészben különös színek fénytörésébe (a vonóshangszerek hol normálisan, hol üveghangokon, hol a híd közelében idegenné stilizált, nazális tónusban, hol éppen fokozott expresszivitással játszanak) erdei-éjszakai mikrodallamokból lassú menet alakul ostinato akkordok kíséretében, s ez a menet egyben az elidegenedett világból a megtisztuláshoz is visz — mikor nyugodtan (trauquillo) visszatér az első rész. Tiszta kvarthangzásai a szorongó kiindulóhelyzet legyőzésének jelképeként nyugtatnak meg.

Hosszú idő után ismét énekelt magyar népdalhoz nyúlt a Húsz magyar népdalban (énekhangra-zongorára), a nyelvi és stílusbeli kifejezésnek azon a magaslátán, amely 1928 után művészetének minden műfajában s minden műben sajátja. Feldolgozásmódja lényegesen bonyolultabb, mint régebben, például a Nyolc magyar népdalban. Példái e tételek 1931-ben írt szavainak: „...mindenkor nagyon fontos, hogy az a zenei köntös, amelybe a dallamot öltöztetjük, a dallam karakteréből, a dallamban nyíltan vagy burkoltan mutatkozó zenei sajátóságokból legyen levezethető, illetve hogy a dallam és minden hozzáadás elválaszthatatlan benyomását keltse.” S hogy burkoltan mi minden lappanghat a népi dallamban: „Bármilyen furcsán hangzik is, mégsem riadok vissza annak hangoztatásától, hogy minél primitívebb egy dallam, annál különösebb harmonizálást, illetve kíséretet kaphat. Vegyünk például olyan dallamot, amely csupán kétszomszédos fokon mozog (arab példák). Nyilvánvaló, hogy ez a két hangfok sokkal csekélyebb megkötöttséget jelent a kíséret kitalálásánál mintha, teszem azt, négy vagy még több hangfokon mozogna a dallam. Továbbá: a primitív dallamokban nincs semmi utalás hármashangzatok sztereotíp összekapcsolására. Ez a negatívum nem jelent mást mint bizonyos korlátok hiányát. A korlátok hiánya pedig nagyobb szabadságot nyújt annak, aki tud élni a szabadsággal. Ezeknek a

korlátoknak a hiánya engedi meg, hogy a dallamokat a legkülönbözőbb módon világítsuk meg, a legkülönbözőbb irányban levő hangnemek akkordjaival . . .” Az új népzenefeldolgozásai voltaképp a népzene és a korszerű-haladott zeneszerzői nyelv közös gyökerezését, egymásból való levezethetőségét nyilatkoztatják ki.

Bartók 1934 utáni éveiben a formák tartalmi ereje megdöbrentően teljes, a stílus önerejéből, diadalmas kiáradással születnek a klasszikus alkatú művek, mind a kamarazene, mind a szimfonizmus területén. A formák hordozta eszmevilág tökéletesen szervesnek hat ebben az időben. A folklór feloldódik a személyiségben és a minden oldalú egyensúly sugarasan euforikussá teszi a klasszikus Bartók-stílust.

Szándékától nyilván nem áll távol, hogy zenei anyagaiból könnyed formaíveket boltozzon. Formái és típusai annyira érettek, hogy helyenként — így a Kontrasztokban — már-már csak jelzik önmagukat, mikrokozmoszszerűen. Az útnak e fázisában a klasszicizmus félre nem ismerhetően elvékonyítja az anyagot és belülről nagy átütőerejű fényforrásokkal világítja át. A groteszk új forrása itt a jazz, a maga semleges, se dúr, se moll kettős terceivel. A Kontrasztok társasági és groteszk, egyszerűsített szerzői közegében különleges fénytörésbe kerülnek azok az elemek, amelyekre Bartók régóta személyes, üzenetszerű közléseit bízta.

Az új magyar zene hangrendszere a polimodalitás. Ez több, egyalapú diatonikus hangsor egymásra kopírozásából alakul ki, kromatikus tehát, de diatonikus alapokon. Kromatika a népzeneben is van. „Kromatikus népi dallamok és a magam kromatikus dallamai között a legfőbb különbség hangterjedelembeli. Előbbiek kizárólag öt, hat, legfeljebb hét félhangból állanak, s ennek megfelelően a rubintusuk körülbelül kvartnyi. Saját dallamaimban legalább nyolc félhang fordul elő, és néhány esetben oktávnyi vagy nagyobb ambitust töltenek ki . . . Hogy kimutasuk a lényegi különbséget atonalitás, politonalitás és plimodalitás között . . ., azt mondhatjuk, hogy az atonális zene egyáltalán nem kínál alaphangot, a politonális — állítólag — több alaphangot kínál, a polimodalitás azonban csak egyetlenegy. Ezért a mi zenénk — az új magyar műzenét értem ezen — mindig egyetlen alaphangra épül, részeiben csakúgy, mint egészében.”

Az egész bartóki életműben benne van tehát a népdal, méghozzá 3 fokon. Maga Bartók állapítja meg, hogy a népzene és műzene kapcsolata ennyiféle módon nyilvánul meg. Az első fokon a szerző eredeti népdaltémát szólaltat meg, kisebb-nagyobb műzenei foglalatban. Ez az egyéni szerzői foglalat sokféle jellegű, formájú lehet: hol egyszerű kíséret hangzik énekszó alatt, hol versszakról verszakra változó feldolgozás bontakozik ki; hol pedig elő-, utó- vagy közjáték gazdagítja a népi dallam megfogalmazását. Többtémás tétel, vagy többtételű ciklus is épülhet néptől hallott témákra.

A népzenei hatás második fokán a zeneszerző népdalszerű, de saját témákat talál ki. Más szóval: nemcsak a foglalat, a „műzenei többlet”

származik a szerzőtől, hanem az alapidallam is. Ennek az alkotásmódnak a legszebb és legismertebb példája az Este a székelyeknél című mű.

Az önálló variációképzés és a népdalszerű önálló tematika szinte észrevétlenül vezet a népzenei hatás harmadik fokához. Amikor a szerző egész stílusát, szellemét úgy hatja át a népzene, hogy közvetlen népdal-téma-átvétel és népdal-imitáció nélkül is ugyanaz a levegő árad a szerző műveiből, mint népe zenéjéből. „Azt lehet mondani ilyenkor — írja maga Bartók —, hogy a zeneszerző megtanulta a parasztok zenei nyelvét és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével.”

Rezime

Muzički jezik Bele Bartoka

Autor teksta analizira one glavne uticaje i okolnosti koji su bili od presudnog značaja u nastajanju specijalnog Bartokovog muzičkog jezika.

Od neospornog značaja je na tom planu bio njegov susret sa originalnom narodnom pesmom i njegov ogroman rad na sakupljanju i sistematizaciji ne samo mađarskih već i rumunskih, slovačkih, ukrajinskih, srpskih, bugarskih, arapskih i drugih narodnih pesama.

Autor ukazuje na to kako su se ove narodne pesme ugradile u ceo njegov opus i stvorili toliko specifičan bartokovski muzički jezik: specifičan sa tonalnog, sadržajnog, formalnog i stilskog aspekta.

Summary

Music Language of Bela Bartok

The author of this article analyses the major effects and circumstances which importantly contributed to the formation of Bartok's music language.

It's a fact that the most important moment was the meeting of folk songs and the great work of collecting them.

The author explains how they were adopted to the specific bartokian music language, specific from the aspect of tonality, essence, form and style.

BARTÓK HORGOSI GYŰJTÉSÉNEK HÁTTERE

A magyarság a X. század óta él Közép-Európában. A történelemben gyakran hallatott magáról, zenéjéről azonban sokáig szinte semmit sem tudott a világ. Pedig dalolt mindig: régi, névtelen költőinek dalait tízezer számra őrizte meg a paraszti szájhagyomány. Ezek azonban ismeretlenek maradtak — nemcsak a külföldi, hanem a városlakó magyarok számára is.

Századunk elején változott meg a helyzet — Bartók és Kodály munkássága nyomán. A sosemvolt elődök munkájának elvégzése mindkettőjük számára egész életre szóló feladatot jelentett, ami a falun énekelt népdalok összegyűjtésével, lejegyzésével kezdődött, feldolgozásukkal folytatódott és azok szellemében komponált művek alkotásában csúcsozott.

Ha a zeneköltő születésének 100. évfordulója kapcsán méltón kívánunk emlékezni, a megemlékezés központjában a népdalnak kell állnia, mint ihletet adó kiindulásnak és mint a művészi tökélyre emelkedett beteljesedésnek.

Az indulás pedig — a zeneszerzői indulás — mást sejtetett: mendelssohnos-schumannos-brahmsos hangvételűek a legkorábbi Bartók-művek. A századforduló táján döbben rá elhivatottságára — megteremti az önálló magyar művészi zenét. A népdalt ekkor még nem ismeri: magyar zeneként a XIX. században virágzó hangszeres tánczenét, a verbunkost, a belőle táplálkozó csárdást és a népies műdalt játszották nemcsak a vidéki kisvárosokban, hanem Budapesten is. Nem véletlen tehát, hogy pályája kezdetén ezt a hagyományt vélte népzeneének, korai műveinek ez a zene vált ihletőjévé. Mégis, ebből az időből származik első közvetlen találkozása a népdallal: „inkább véletlen szerencsének, mint tudatos felismerésnek köszönhetően, először jegyzett fel igazi népi dallamot, egy székely szolgáló éneke nyomán.¹ A Kodállal való megismerkedés tudatosítja ezt a felismerést: a következő évek már a rendszeres népdalgyűjtés éveit.

Népdalgyűjtő útjainak élményei minden másnál nagyobb örömmel

töltik el: élete legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falun, parasz-
tok között töltött — írja naplójába. Érdeklődése csakhamar kiterjed a
környező népek zenei folklórára is, a hasonlóságok és különbségek kuta-
tása mind távolabbi összefüggések vizsgálatára készíti. A már idézett
Bartók-album 82. oldalán található Bartók népdalgyűjtő útjainak tér-
képe, kiegészítve az általa lejegyzett népdalok összegezésével. 2700 ma-
gyar, 3500 román, 2500 szlovák, 90 rutén, 19 szerb, 5 bolgár, 200 arab,
100 török népdalról tanúskodik ez a summázás. Számomra ebben a pil-
lanatban a népdalok számánál érdekesebb adatot jelentenek a térképbe
bejegyzett lelőhelyek: a mai Jugoszlávia területén két bejegyzés szerepel
— Horgos negyven magyar, Alibunár környéke pedig 200 román dallal.

Érdekes (és kissé talányos is), hogy a dél-bánáti román gyűjtés jobban
beépült a köztudatba, mint a horgosi; ez utóbbiról közvéleményünk —
tudomásom szerint — 1972-ben értesült, amikor, a falu telepítésének
200. évfordulója kapcsán, Papp György kanizsai tanár ezt nemcsak pub-
likálta, hanem a Horgoson gyűjtött 50 dal (nem pedig 40, mint Bónis
Ferenc idézett művében) kéziratának fénymásolatát is megszerezte a
Bartók-Archivumtól. Azóta néhány alkalommal — sajtóban, rádióban,
alkalmi kiadványokban — vissza-visszatértek rá, de Bartók horgosi tar-
tózkodása és népdalgyűjtése annyira nem tudatosodott, hogy például az
Újvidéki Televízió Bartóknak szentelt műsorában² a szerkesztő-riporter
Szemerédy Magda csak a dél-bánáti román daloknak eredt a nyomába,
szót sem ejtve arról, hogy a népdalgyűjtő Bartók Béla életrajzi térképe
nem volna teljes Horgos és a horgosi gyűjtés nélkül.

Horgos ugyanis gazdag néprajzi hagyományokat őriz, ami igen korán
felkeltette a szellemi és a tárgyi néprajzi hagyaték iránt érdeklődők fi-
gyelmét a falu iránt. A múlt század hetvenes éveire esik az a nagy nép-
költészeti gyűjtőakció, amit Gyulai Pál és Arany László kezdeményezett.
Megbízásukból Csaplár Benedek szegedi tanár járt Horgoson: gyűjtéséből
egy szép betlehemes játékot tett közzé.³ Mesék, szólások, népi hiedelmek
szerepelnek horgosi megjelöléssel a néprajzi gyűjteményekben; 1913-ban
a Néprajzi Értesítőben Móra István ír a horgosi népszokásokról, később
a Kalangyában a lakodalmi szokásokat ismertetik, Móra Ferencnél és
Mikszáth Kálmánnál is találkozunk Horgos névvel (vagy horgosi népi
anekdotákból származó témákkal), az egyik horgosi monda pedig éppen-
séggel történelmi kuriózumnak is tekinthető:

A középkori település létezését hosszú ideig csak néhány titokzatos
népi eredetű földrajzi név sejtette, mint amilyenek a Templomér, Buz(o)-
gány, Szentpéter (dűlő), Kúntó, Kishorgos, és a szabadka—horgosi vas-
útvonal közelében lévő Templomdombhoz fűződő ritka szép monda az
elsüllyedt templomról, amelynek föld alatti harangszavát hallani vélték a
kint háló pásztorok. 1964. márciusában azután napvilágra került a
minden monda mélyén lappangó szemernyi igazság: a szabadkai Városi
Múzeum régészei feltárták egy középkori falusi templom romjait, ame-
lyet valószínűleg Bedzsák kán tatár serege pusztított el, a körülötte lévő

kisded településsel együtt. A szájhagyomány olyan adatokat őriz, amelyek szorosan kapcsolódnak a feltárt templomhoz.⁴

A fenti kitérőre azért volt szükség, hogy megmagyarázzuk azokat az előzményeket, melyek folytán Bartók Horgosra jött.

A falu egykori földesura, a Kárász család, birtokának egy részét parkká és nyaralóterületre alakította és felparcellázta. A tehetősebb szegedi polgárok körében csakhamar divatosná vált a Kamarás-erdei nyaralóhely, sokan villát építettek itt. Így került ide a Baranyai tanító család is; ezzel a családdal Bartókék már korábban kapcsolatba kerültek. Idősb Bartók Béla halála (1888.) után a családnak el kellett hagynia Nagyszentmiklóst: az anya — mint házassága előtt is — ismét tanítónői állást vállalt, ezúttal Nagyszőlősen. Innen ered a két család ismeretése.

1906. nyarán Bartók Szegedre látogatott: Balázs Bélánál, a Kékszakállú herceg vára és a Fából faragott királyfi későbbi szövegírójánál szállt meg, aki Baranyaiékkal is jó barátságban volt. Bartók mintegy 10 napot tartózkodott Szegeden, ez idő alatt rándultak ki Horgosra, fonográf-felvételekkel és gyűjtőívvel felszerelve. (A horgosi tartózkodásról Balázs Béla Álmodó ifjúság című önéletrajzi regényében olvashatunk élményszerű leírást.)

És ha a költői képek, a romantikus lobogás mögött csak elmosódottan bukkannak is fel a kamarási élmények, az viszont már kézzelfogható tény, hogy a kirándulást 50 népdal tanúsítja — részben fonográf-felvételekről másolva, részben Bartók eredeti lejegyzésében. A dalok többségének nem Horgos az egyetlen lejegyzési helye: általában 2—3, néhányuknak még ennél is több lelőhelyére utalnak a jegyzetek — azonos vagy némileg megváltozott dallammal, lényegesebb szövegeltérésekkel.

Ha tudjuk, hogy Horgos XVIII. századi újratelepítésekor több vidékről érkeztek ide a falu első telepesei, a lejegyzett népdalok ilyen szempontú elemzése és összehasonlítása a népi dallamkincs élettanának érdekes tanulmányozását tenné lehetővé. Hiszen Bartók 1906-ban — a népzene-kutatók általános gyakorlatának megfelelően — minden bizonynyal a falu legidősebb nótafáit énekeltette meg, ami azt jelenti, hogy a letelepüléstől addig az időpontig, míg az adatközlők megtanulták a dalt, mindössze két-három nemzedékcseré zajlott le, tehát az akkor még meglehetősen lassú szellemi kommunikáció feltételei közepette, a dalkincs nemigen távolodhatott el az eredetitől (eredeti alatt az ideköltözés előtti értve). Jelenlegi állapotukból viszont — a dalok java részét ugyanis Horgoson ma is ismerik, sőt: éneklik is — messzemenő következtetéseket lehetne levonni.

Nekem, aki háromnegyed század múltán próbáltam Horgoson Bartók ottjártának legalább szájhagyományban fennmaradt nyomára bukkanni, sajnos nem sikerült (nem is sikerülhetett) életben találnom senkit az ő egykori adatközlői közül. Abból a néhány kódos utalásból, nagyszülőkre való hivatkozásból, ameddig eljutottam, még azt sem sikerült legalább megközelítő biztonsággal megállapítanom, hogy Bartókra vonatkozhat-e egyáltalán, vagy valamelyik későbbi gyűjtőre, netán, egy, a het-

venes években hallott információ alapján véve jóhiszemű, de téves visszavetítése, más eseménnyel való összefüggésbe hozása.

Van azonban Bartók horgosi gyűjtésének egy sokkal időszerűbb, bizonyítható kicsengése is: a horgosi dalok bekerültek a vajdasági műzene vérkeringésébe. Horgosi dalok címmel Molcer Mátyás 1972-ben hat dalt dolgozott fel énekhangra, szoprán- és alt furulyára és zongorára. A dalsokrot kanizsai amatőrök mutatták be a Horgos telepítésének kétszáz éves jubileuma alkalmából itt rendezett Gyöngyösbokréta találkozón. Két évvel később — szintén Molcer Mátyás tolla alól — Horgosi táncok címmel zenekari szvit született. A Bartók-gyűjtés nyolc dalát szvitté ötvöző művet a kanizsai Kodály Zoltán Zeneegyesület szimfonikus zenekara számára írta a szerző, az ősbemutató színhelye a Vajdasági Zeneegyesületek rumai fesztiválja volt. Néhány évvel később — a szabadkai tamburazenekar számára — a szerző elkészítette a mű tamburazenekari átíratát is. Ez pedig a horgosi Bartók gyűjtés tér- és időbeli továbbélését jelenti.

Jegyzetek

- ¹ Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban, Budapest, 1972. 12. oldal
- ² Körkép, 1981. április 13.
- ³ V. ö.: Horgos 1772—1978. (Helytörténeti tanulmány)
- ⁴ Papp György: Horgos évszázadai (kézirat)

Rezime

Pozadina Bartokovog boravka u Horgošu

O Bartokovom interesovanju za narodnom muzikom svedoče hiljade i hiljade narodnih pesama — mađarskih, rumunskih, slovačkih, ukrajinskih, srpskih, bugarskih, arapskih, turskih — zabeleženih njegovim rukama, koje su postale izvorom inspiracije i transformisale se u najčudesnije kompozicije XX. veka.

Na području današnje Jugoslavije Bartok je zapisao 200 rumunskih i 50 mađarskih narodnih pesama — rumunske u Alibunaru i njegovoj okolini, a mađarske u Horgošu. Većina tih pesama — neke u donekle izmenjenoj formi — i danas se pevaju u tim krajevima, a pesme zapisane u Horgošu doživele su svoj preporod: na njihove teme su kompovana kamerna i orkestarska dela.

Summary

The Background of Bartók's Visit to Horgos

Thousands and thousands of folk songs — hungarian, rumanian, slovakian, ukrainian, serbian, bulgarian, arabian and turkish — collected by Bartok prove his great interest in folk music — and became the inspiration of his music.

Their transformation created the most unusual and wonderful compositions of the 20 th century.

On Yugoslavia's present teritory Bartok has collected 200 rumanian and 50 hungarian folk songs. The rumaian songs were collected in Alibunar, the hungarian in Horgos. These songs are still sung maybe changed a bit. The songs from Horgos were recreated in some of Bartok's chamber music and music for orchestra.

Dokumentum

BARTÓK ÉS A MAGYAR KULTÚRA*

Mielőtt rövid előadásomat megkezdeném, elnézésüket kell kérnem, hogy egyáltalán itt vagyok és szót kérek. A zene kiváló szakértői vannak itt jelen, akik nemzetközi méretekben vitatják majd meg Bartók művészetének jellegzetességeit. Én nem vagyok muzsikus, a legjobb esetben zeneszerető embernek tarthatnak. Bartókkal azonban igen sokat foglalkoztam, mert — és ez talán nem általánosan ismert jellegzetessége — Bartók fölöttébb fontos szerepet játszott a magyar kultúra történetében. A zenetörténetben ez nem újdonság, hiszen a francia, angol, vagy német zene története sem nélkülöz olyan nagy egyéniségeket, akik egyúttal a szóban forgó ország kulturális fejlődésében is vezető szerepet játszottak.

Nos, mivel Magyarország fejlődése sokuk számára ismeretlen, hadd mondok el pár rövid szóban, hogy Magyarország gazdasági és politikai tekintetben egyaránt a kelet-európai nemzetek azon csoportjához tartozott, amelyek Lenin szavaival, a kapitalista fejlődés porosz útját járták. Annyit jelent ez, hogy a kapitalizmus győzelmet aratott anélkül, hogy az érintett országokban megsemmisítette volna a feudalizmus maradványait, amint az, például, a nagy francia forradalomban történt. Nos, Magyarországra egy dolog jellemző. Ha a német ideológia történetét vizsgáljuk 1848-tól kezdve, azt látjuk, hogy a kapitalizmusnak e porosz útja a német fejlődést ideológiai szempontból döntően befolyásolta. Még az olyan opposzió is, mint Thomas Manné, csupán a hatalomvédelemben keretei között nyilvánulhatott meg. Mindennek teljes ellentétét jelenti az orosz fejlődés, amely Puszkintól kezdve Csehovig — szándékosan nem szólók a szocialista forradalomról — a porosz úton járó kapitalizmussal éles ellentétben állt.

Magyarország itt közbülső helyet foglal el. A magyar kultúra nagy része — másként, mint Németországban — ezen a fejlődésen valami módon átment; volt azonban egy sor jelentős költőnk — hadd utaljak csupán Petőfi, Ady, József Attila nevére —, akik szenvedélyesen tilta-

* Elhangzott a Nemzetközi Zenetudományi Konferencia megnyitóján, 1971-ben

koztak a feudalizmus maradványainak magyarországi konzerválása ellen és e maradványokkal szemben a nép hatalmának megvalósítására törekedtek. E művészek sorába tartozott Bartók is. A néphatalom eszméje Bartók egész tevékenységének alapmotívuma. Bartók, aki kora zenei világával oppozícióban állott, egyfelől ugyanabba a vonalba tartozik, mint a többi európai művész, amennyiben tiltakozott a modern kapitalista társadalom és kultúra által történő elidegenedés ellen. Másfelől azonban Bartók különleges helyet foglal el e folyamaton belül: ő a nép nevében tiltakozik. Népen pedig Magyarországon nem régi korok szentimentális maradványait kell értenünk, hanem nemzetközi értelemben vett népeket, minden népet; minden olyan erőt, amelyet az emberi élet kapitalista elidegenedése ellen, az emberséges életért, az emberi feltételekre épülő életért mozgósítani lehet. Bartók szemében minden népben rejlik ilyen erő. Ne feledjük, hogy például a Cantata profana — ideológiai szempontból legfontosabb alkotásainak egyike — román szöveg alapján készült. A népi erő megnyilvánulása tekintetében Bartóknak mindegy volt, hogy magyar, román, elő-ázsiai, afrikai stb. kultúráról van-e szó. Az embernek a kapitalizmus által történő elidegenedése elleni tiltakozás talaján született meg a nagy bartóki művészet. Ily módon e művészet kiteljesítője annak a vonalnak, amelyet a magyar kultúrában nagy költőink, Petőfi, Ady, József Attila jeleznek.

Rövid előadásom voltaképpen tárgyára rátérve, ez az a momentum, amelyből a bartóki zene megszületett, s amelynek következtében olyan hatalmas jelentősége van a magyar kultúrában. Ez ad választ arra a kérdésre, hogy voltaképpen mi Bartók zenéjének lényege, mi a jelentősége a magyar kultúrában és a világ kultúrájában. Ezzel kapcsolatban — ha nem muzsikus létemre egyáltalán állást foglalhatok — egyetlen dolgot szeretnék kiemelni. Az egész modern zenei mozgalom — s ez igen fontos — voltaképpen mélyen belülről jövő kritikája azon elidegenedésnek, amelyet a kései kapitalizmus honosított meg Európában és Észak-Amerikában. Másfelől azonban — és ez nem kevésbé lényeges — a bartóki művészetben testet öltő, nem intellektuellek részéről megnyilvánuló immanens kritika nem a szűkebb értelemben vett művészetben belül maradó kritika — benne a döntő szerepet azok a népi erők játsszák, amelyek megőrizték magát az emberit.

Azt hiszem, hogy a zeneszerző Bartók nagysága nem független attól, hogy ezt a tényállást igen korán felismerte és művének alapjává tette. Bartóknak a magyar kultúrában játszott szerepe, lényeges mértékben, éppen ezen nyugszik. Azt hiszem azonban, hogy Bartóknak ez a beállítotttsága zenéjének nemzetközi vonatkozásában sem közömbös. Ez a zene egyfelől része az emberség elidegenedése ellen irányuló nagy mozgalomnak, amelyben a modern zene is szerepet vállalt, másfelől általa egyúttal új árnyalat is született.

Úgy vélem, hogy egy Bartókkal foglalkozó konferenciának éppen azt a kérdést kell felvetnie, mennyiben determinálták a bartóki zene specifikumát a Marx által jellemzett emberi, kulturális és társadalmi viszo-

nyok. Fel kell vetni, hogy Bartók zenéje mennyiben volt konform a modern zene általános fejlődésével s mennyiben járt olyan külön utakon, amelyeket a modern zene nagy ismerői közül sokan — például Adorno is — tökéletesen félreértettek.

Befejezésül, úgy gondolom, hogy a zenebarátnak, aki egyúttal filozófus és kultúrkritikus is, joga volt ahhoz, hogy ezen a konferencián e bevezető szavakat elmondja, anélkül, hogy a bartóki művek zenei specifikumának kihallására, dilettánsként, a legcsekélyebb jogot is formálná.

Kerekasztal-beszélgetés

A MARXIZMUS ÉS AZ ÖNIGAZGATÁSÚ SZOCIALIZMUS KÉPZŐ ÉS NEVELŐ HATÁSA A KÖZÉPISKOLÁKBAN

*Kerekasztal-beszélgetés a Létünk szerkesztőségének
szervezésében — Szabadka, 1981. IV. 22.*

A beszélgetés résztvevői:

Dr. Tóth Lajos, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar pedagógia tanára, a szerkesztő bizottság tagja; a Moše Pijade Egységes Középiskola Testvériség tmsz-ából Kiss Viktória tanárnő, Papp Gabriella és Róka Csaba diákok; az Egység tmsz-ból Péter Józsa Piroska tanárnő, Jankó Anita és Horti Livia diákok; a Bosa Miličević Áru- és Pénzforgalmi Iskolaközpontból Sisa Rozália, Berkó Magdolna, Vukov Margit diákok; a Lazar Nešić Építészeti, Vegyészeti-technológiai és Élelmiszeri Iskolaközpontból Huszák Jenő tanár, Rózsa Márta, Szekeres Ildikó, Kasza Angéla, Baranyi Gizella diákok; az Egységügyi Iskolaközpontból Gyermán Tibor tanár; a Szabadkai Közgazdasági Karról Gabrić Molnár Irén tanársegédjelölt, Erdélyi Gabriella, Eröss Katalin, Báló Aranka egyetemisták; a VKSZ Politikai Iskolájának zentai tagozatából Gere Teréz tanárnő, Sándor József, Rózsa Ferenc, Szabolcski Klára az iskola hallgatói; Szabó Lajos, a Szabadkai Általános Iskolák Szakszolgálatának titkára; Árokszállási Borza Gyöngyi, a Létünk szerkesztője; Terényi Zsófia, a folyóirat titkárnője.

Dr. Tóth Lajos bevezetője:

Üdvözlöm a Létünk szerkesztősége nevében a megjelent kolléganőket, kollégákat, a fiatal nemzedéket. Egy olyan beszélgetésre jöttünk össze, amely, azt hiszem, tárgyánál és problematikájánál fogva igen időszerű.

A téziseket mindannyian megkapták, feltételezem, hogy átnézték, egy kicsit elgondolkoztak felettük, és itt majd elmondják véleményüket, javasolataikat.

Kiinduló kérdésnek azt tekintem, hogy milyen is a mi embereszményünk, milyen embert szeretnénk kialakítani, illetve nevelni szocialista társadalmunkban. Sokszor ismétljük, és sok helyen olvashatjuk, hogy sokoldalúan fejlett vagy legalábbis többoldalú, harmonikusan fejlett ember kialakítása a cél. Tehát olyan ember, aki megfelelő általános műveltség-

gel rendelkezik, aki meghatározott munkafolyamatra, illetve hivatásra képesített, aki egyben szakember is és emellett kellően felkészült az öngazgatásra is. Ez az a három alapvető összetevője annak az embernek, polgárnak, dolgozónak, öngazgatónak, amelyet mi kialakítani kívánunk. Ez nem újkeletű feladat, tehát nem az utóbbi időkben alakult ki ez az embereszmény, illetve ezek az alapvető nevelési célok. Ez lényegében öngazgatási rendszerünkben gyökerezik.

Érdekes és szükséges feltenni a kérdést: Mit nyújtott az ún. reform előtti iskolarendszer? Mit örököltünk mi ebből a szempontból a régi iskolától? Örököltük az intellektualizmust és a maximalizmust. Az elsőnek a lényege, hogy a hangsúlyt az ismeretek nyújtására, s azon belül a tényanyagra helyezte, és ezáltal egyoldalúvá vált. A maximalizmus pedig azt jelenti, hogy ebből a tényanyagból minél többet nyújtani, és itt rögtön hozzá is tehetjük, hogy ez a mennyiségi túlméretezés a tartós ismeretek kárára megy. Túllépheti ugyanis a tanulók befogadó (feldolgozó) képességét és ezáltal a diákoknál a csírájában fellelhető vagy kialakult érdeklődést is elfojtja.

Az említettek mellett örököltük még az oktató-nevelő munka egységének felbontását. Nap mint nap emlegetjük, hogy oktató-nevelő munkát végzünk, hogy oktatunk és nevelünk is, mert hiszen a kettő dialektikus egységet képez. A régi iskolarendszerben ez az egység felbomlott, és pedig a nevelés kárára. Ez az előbbi megállapítással kapcsolatos, miszerint csak a tényanyag, az ún. tárgyi feladatok kerültek előtérbe, a nevelési feladatok és a képességfejlesztés pedig háttérbe szorult. Mellőzése az oktatás minden fokozatán kifejezésre jutott, az általános iskola alsó tagozatától az egyetemig haladva mind nagyobb mértékben. Ezért beszélünk például arról, hogy a reform előtti iskolában a marxizmus háttérbe szorult. Amikor marxizmusról beszélünk, akkor ez alatt voltaképpen többet kell érteni: a nevelést általában. A nevelő munka került háttérbe, illetve ezt mellőztük. Tehát egy szélesebb problémáról van itt szó, de ennek központjában természetesen a marxizmus, vagyis a marxizmus alapján folyó nevelés áll. Ezért a reform egyik célkitűzése az oktatás marxista megalapozása volt és ennek a gócpontjában az a tantárgy áll, amit úgy nevezünk, hogy a marxizmus alapjai és az öngazgatású szocializmus. Ez különösen az értelmi, erkölcsi és eszmei-politikai nevelést hatja át — vagy kellene áthatnia —, tehát az eszmei-politikai és erkölcsi tudat, és részben az esztétikai műveltség kialakításában kellene kifejezésre jutnia.

Mindenképpen jelentős kérdés: Hogyan valósul ez meg a középiskolák oktató-nevelő munkájában, a középfokú oktatás első és második fázisában? Megvannak-e, biztosítottak-e a célok elérésének feltételei? A feltételek közül csak néhányat emelek ki, például azt, hogy milyen légkör alakult ki ezzel kapcsolatban. Olyan-e a légkör, amely a nevelésnek elsőrendű feladatot, fontosságot tulajdonít: azért is, mert ezideig háttérbe szorult, és azért is, mert ez elsődlegesen fontos. Milyen helyet foglal el ez a tantárgy az oktató-nevelő munkában? Milyen szerepet tölt be? Tantárgy-e ez, vagy annál több?

A következő kérdések a felsoroltakkal kapcsolatosak: Milyenek a tantervek? Az határozza ugyanis meg az oktató-nevelő munka feladatait és tartalmát. A tanterv hivatalos okmány és sok minden a körül forog. Nálunk kötött tantervről beszélünk, amely kötelezi a tanárt. Persze a tanárnak mindig van bizonyos lehetősége, hogy alkotó hozzáállással még a tantervet is korrigálja, javítson rajta a megvalósítás folyamatában, de nálunk ez a lehetőség elég szűk körű.

Másik jelentős kérdés, hogy milyen a tankönyv, milyen forrásmunkák állnak a diákság rendelkezésére, milyen az illusztrációs anyag, amellyel a feldolgozandó anyagot megvilágítják, kiegészítik.

Milyen az oktató-nevelő munka, tehát a megvalósítás, amely tulajdonképpen a legfontosabb fázis; a tervezéstől egészen az értékelésig, vagyis az osztályzásig. Nagyon fontos kérdés a tanuló helye és szerepe az oktató-nevelő munka folyamatában. Vajon csak tárgya vagy pedig alanya is ennek a munkának? Ez utóbbi azzal kezdődik, hogy aktív részvevője a folyamatnak, majd ennek magasabb megnyilvánulási foka, hogy mintegy önmagát is irányítja, formálja. Erre természetesen a tanulót képezíteni kell, és biztosítani hozzá a feltételeket is. Hogyan fogják fel ezt a tantárgyat a tanárok és a diákok, hogy viszonyulnak hozzá? Szeretik-e ezt a tantárgyat a tanulók? Érdekl-e őket, avagy nem nagyon szeretik, kevésbé érdeklődnek-e iránta? Érzik-e, hogy hozzájárul világnézetük alakításához, például ahhoz, hogy egyes nézeteiket korrigálják az oktató-nevelő munka folyamatában. Rájönnek-e, hogy téves nézeteik, álláspontjaik voltak? Miközben az ember felismeri tévedéseit és változtat nézetein — mert megokoltnak látja azt —, saját magát alakítja.

Mennyiben érzik a tanulók tehernek ezt a tantárgyat? Mennyi időt fordítanak tanulásra, mennyi időt igényel a tananyag elsajátítása? Hogyan és milyen segítséget nyújt a tankönyv, mennyire hozzáférhető, mennyire érthető, mennyiben érdekes és vonzó? Kezükbe vesznek-e más, ezzel kapcsolatos és ezt kiegészítő forrásmunkát? És vajon mi áll ezek közül a rendelkezésükre?

Végül, vannak-e javaslatok, sugallatok a hibák és fogyatékoságok kiküszöbölésére? Célunk a helyzet javítása, az oktató-nevelő munka fejlesztése, amely sosem lehet teljesen ideális, de viszont nagyon lényeges, hogy milyen szintet értünk el, és milyen szintet lehetne az adott körülmények között elérni. Ezeknek a kérdéseknek a megvitatásához, megtárgyalásához szükség van az építő jellegű bírálatra, a nyílt, őszinte beszédre, és vitára, mert ezzel lehet komolyan hozzájárulni a felmerülő problémák megoldásához.

Szabó Lajos:

Ha a tankönyvekről beszélünk, szeretném megjegyezni, hogy a Bodrovári—Ifković—Szám-féle tankönyvet elsőrendűnek tartom, de nem középiskolai, hanem egyetemi fokon, mert egy alapos előismeretet igényel. Ezt viszont a gyerekek a középiskolában se történelem, se irodalom,

se más kultúrtantárgy keretében nem kapják meg. Stilisztikai problémái is vannak a könyvnek: a terjedelmes körmondatokba (ez valószínűleg a fordításnak róható fel) belefárad a tanuló.

Szólnék még arról is, hogy a gyerekek csak hallgatói, nem pedig aktív résztvevői az óráknak. Talán túlterheltek a tananyaggal és programokkal, a sok tantárggyal és nem érnek rá a szakirodalom olvasására.

Gyermán Tibor:

A reform kezdetén többekkel együtt én is részt vettem a három évig tartó tartományi kiegészítő- és továbbképzésen. Akkor igen szigorú kritériumokat támasztottak azon résztvevőkkel szemben, akik majd később a tantárgyat taníthatják. Az előkészítő után én az oktató-nevelő munkából is kivettem a részemet. Most személyes tapasztalataimról szeretnék egy pár szót szólni. Erre a tantárgyra nagy szükség volt, ez társadalmi igazolást is nyert, ám az eddigi eredményei kétesek.

Én elsősorban a tankönyvet szeretném bírálat alá venni, mivel annak idején a kéziratok körüli órák hosszát tartó vitákon is jelen voltam. Akkor is már rámutattunk számos fogyatékosagra, amelyeket részben igazolt a gyakorlat, részben mi tévedtünk.

Nekem a következő javaslatom lenne a tantárgy felépítésére: az egyéges középiskola első és második osztályában heti két órával tanítsuk ezt a tantárgyat, de ki kellene hagyni mindazokat az anyagrészeket, amelyek ismétlődnek, valamint az elsős anyagból a filozófiai tárgyú kérdéseket, mert a gyakorlat bebizonyította, hogy a tanulók legnagyobb része nem tudja „megemésztetni” azokat, mert túlságosan elvontak. Olyan része ez a tananyagnak, amelyet a tanár akkor kérdez vissza, ha feltétlenül rossz jegyet akar adni, míg ha javítani akar a diák jegyén, nem adja fel ezeket a kérdéseket.

Több egységes középiskolában közgazdasági egyetemet végzett tanárok vették kezükbe a tantárgyat, és akarva akaratlan, a politikai gazdaságtani témákat — észrevételem szerint — tizenöt órára emelték az előírányzott négy helyett. Szabálytalanul cselekedtek, de jól. Rájöttem erre a következő tanévben, amikor saját magam is elvégeztem ezt a kibővítést. Az általános középiskola első osztályos tanulói a politikai gazdaságtan alapismereteit szépen elsajátítják. Viszont később, különösen a negyedikben erre nagy szükségük van ahhoz, hogy építhessünk rá, illetve bezárjuk a kört, ami végeredményben a cél: a dialektikus materialista szemlélet kialakítása a tanulóknál.

A második osztályban venném át a diákokkal azt, ami a második és harmadik osztálynak van előírányozva, heti egy órával, mert több anyagrész ismétlődik e két osztály anyagában. Sőt, a harmadikos anyagban — észrevették ezt a tanulók is — a nemzetiségi kérdést például négyszer dolgozzuk fel. Lényeges kérdés ez, de azért négyszer is visszatérni rá?!

A negyedik tananyagot (tankönyvet) feldolgozni szinte képtelenség.

Tömerdek filozófiai, politikai, gazdaságtani, kultúrtörténeti és nem utolsó sorban történelmi tudásalapra hivatkozik. A történelem tanítása például sok fontos témát „átugrott”, azt pedig mondanom sem kell, hogy a művészettörténet mivé lett — csak banális formában van jelen.

A negyedik anyag ellenben erre hivatkozik. Én a negyedik és a harmadik anyagot is heti két órával dolgoznom fel úgy, hogy az anyag kísérő (kiegészítő) szöveget és illusztrációt kapjon. Akkor jutna idő arra is, hogy bizonyos dolgokat úgymond a tanár vitára bocsásson az órán, hogy a tanuló maga is véleményt nyilváníthasson. Nemcsak faktográf anyagot kell nyújtani. Lehetne kísérő szöveget, különböző anyagot, könyvet olvasni és azt a tananyaggal párhuzamosan feldolgozni. Különösen érdekes lenne átvenni 1968-tól, a spliti kongresszustól — amikor már jugoszláv marxizmusról is beszélünk — az alapvető dolgokat, így jutna idő a pozitívizmus, dogmatizmus és egyéb olyan kérdések tisztázására, amelyekkel nap mint nap szembetaláljuk magunkat.

A tankönyv megírását egy bizottságra bízom, amely elsőtől a negyedikig feldolgozná a tananyagot, elsősorban alapvető tematikai felépítésében, úgymond vázlatában és utána a részletes feldolgozás következhetne. Aki a könyvet írta, az középiskolában nem dolgozott, csak egyetemen, tehát nincs e téren gyakorlata.

Ami az oktató-nevelő munkát illeti, s azon belül a tanár—diák viszonyt, meg kell jegyezmem, hogy termékeny, előremutató vitát kibontakoztatni nagyon nehéz. A tanulók részéről gyakran fennáll a kétely a merészen feltett kérdésektől, nehogy annak „következményei” legyenek. Igyekszem mindig hangsúlyozni, hogy a célunk pozitív kritikai szemléletű embert nevelni a társadalom számára. Aki helyesen tud bírálni, állást foglalni, annak a kritikája előremutató és építő. A kritika még nem jelenti azt, hogy az ellenséges is. Tehát olyan világnézetű embert kell formálni, aki bátran szólni mer, és a munkája, törekvése, célkitűzései egyaránt helytállóak.

Nagy hibának tartom, hogy a marxizmust tanító szaktanárok aktívájának munkája ellaposodott, megszűnt. Feltétlenül szükség van, rá, hogy felújítsa működését, a mostanától sokkal eredményesebb formában, együttműködve a Pedagógiai Intézettel, mind a tartományival, mind a községközivel. Ajánlatos lenne újra szemináriumok szervezése, ahol a szaktanárok tartanának előadást, ismertetnék észrevételeiket. Fontosnak tartom, hogy a marxizmust tanító tanárok részt vegyenek a fontosabb községi politikai előadásokon. Például tavaly itt volt Belgrádból egy neves politikus és én feltettem a kérdést, hogy miért nincsenek itt az előadáson a szaktanárok? Erre azt válaszolták, hogy mit keresnének azok itt? Ha már a társadalom megbízik a tanárokbán, hisz rájuk bízva a fiatal nemzedék oktatását és nevelését, akkor ez a bizalom kiterjedhet addig, hogy az illető tanár első kézből értesüljön a legfontosabb eseményekről, szemléletekről, állásfoglalásról, mert ezekben nem tévedhet, és így megfelelőképpen alkalmazhatja a tanításban.

Évente legalább egyszer könyvbemutatót kellene tartani az iskolák-

ban. Olyan tantárgy ez, ahol megállni nem lehet, ahol a változás teljesen törvényszerű, hiszen mi magunk is tudjuk, hogy a tankönyvben több olyan téma van, ami már elavult, az 1974—75-ös reform túlhaladta. Tehát ez egy olyan dinamikus tantárgy, amelyhez a tankönyv sem lehet olykor öt évnél idősebb.

Berkó Magdolna:

Diákszemszögből szólnék hozzá a tankönyvhöz, amely ismerteti bár az anyagot, de szárazon, és nem segít abban, hogy otthon könnyebben meg tudjuk tanulni a feladott anyagrészt. Vannak ugyan kérdések az adott anyagrészek végén, de csak címek szerint. Jó lenne ezeket kiegészíteni részletkérdésekkel, hogy ezek alapján a diák maga is át tudja ismételni az anyagot. Azonkívül nagyon kevésnek tartom a heti egy órát marxizmusból. Szerintem ki kellene bővíteni oly módon, hogy az anyagba foglaljuk az időszerű kül- és belpolitikai események megtárgyalását. Jó lenne, ha minden órából 10 percet erre tudnának fordítani, amikor is a tanár segítségével egyes diákok feldolgoznák az időszerű témákat.

Kiss Viktória:

Az Egységes Középfiskola első fokozatán tanítom ezt a tantárgyat, október óta — tehát nem egészen egy iskolaév tapasztalatai állnak rendelkezésemre. Én elsősorban e tantárgy oktatási és nevelési céljaiból indulnék ki. Mivel a tantárgynak nagy jelentősége van emberformálási szempontból, oktatása nem korlátozódhat csupán a középfiskola első és második fokozatára. Szerintem az oktatás és nevelés minden fokozatát át kellene hatnia, betartva a szisztematikusságot, miszerint a jellem és az erkölcsi tudat formálásával minden fokozaton tervszerűen kell foglalkozni. Ami a középfiskola oktatási és nevelési céljait illeti, abból indulnék ki, hogy minden tantárgynak, amelyik elsősorban oktató feladatokkal szerepel a tantervben, nagyon jelentős szerepe van nevelés szempontjából is. A tanulókkal elbeszélgettünk ezekről a problémákról, s szerintük is a marxista világnézet és felfogás kialakítása minden tantárgy feladata. A marxizmusnak mint külön tantárgynak talán az lenne a feladata, hogy összegezze mindazokat a vívmányokat, amit az emberi társadalom elért, és e tantárgy keretében főleg nevelési célokat tűznénk magunk elé. A tankönyv összeállításakor a tanulóknak a már megszerzett ismereteikből kellene kiindulni. Azt hiszem, felesleges arról beszélni, hogy didaktikai szempontból milyen nagy szerepe van a tankönyvnek, s mivel ez az első tankönyv, csak üdvözölni lehet. A következőkben azonban a nyelvezetét és a stílusát a tanulók ismereteihez kell idomítani, mert így mindjárt más motivációval veszik kézbe. Meglepődtem, hogy a tanulók ilyen nagy érdeklődést tanúsítanak a tantárgy iránt. Ezt az érdeklődést a marxista csoportokon elégtjük ki. Noha csak novemberben kezdtük meg a munkát, mégis nagy létszámban jelentkeztek a tanulók.

Az aktuális problémákat, a tanterven kívül beszámolóik formájában dolgozzuk fel. Ehhez jó forrásanyagot találunk a televízió műsorában, tehát amit csak lehet és rendelkezésünkre áll, mindent felhasználunk forrásanyagként. A marxista irodalom szintén gazdag forrásanyag az ismeretek elsajátításában, és ez a tanulókat serkenti a további munkában. A tankönyvet illetően a tanuló véleményét kell kikérni. Hiszem, hogy egyes tartalmi és módszertani változások hozzájárulnának a tanulók további sikeres munkájához. Az osztályzat ugyancsak jelentős tényező, s ezért nem mindegy, hogy miként viszonyulnak hozzá. Hogyha a tanuló tisztában van azzal, hogy az osztályzat kifejezi az egész aktivitását és munkáját, akkor az osztályzatot és a feleltetéseket sem a klasszikus értelemben fogja fel, hanem az további munkára serkenti. Vannak, akiknek tehetsége van egyes ágazatokhoz, ők az érdeklődési körüknek megfelelően választanak beszámolót. A tanuló érdeklődése nagyon fontos momentum az egész tananyag elsajátításában.

Sisa Rozália:

A Bosa Miličević iskolaközpont második tanulója vagyok. Konkrétan a második tankönyvről szeretnék szólni, amely túl magas szintű — legalábbis a tanulók körében ez a vélemény — és ezért a mi iskolánkban a tankönyvre nemigen támaszkodunk. A tanárnő leegyszerűsíti nekünk az anyagot. Felelésekre is inkább füzetből, gyorsjegyzeteből készülünk. Tehát a tankönyvről ennyit, most pedig a másik kérdés: A marxizmus tanulása nagy segítséget nyújthatna a tanulóknak, hogy részt vegyenek a diákönigazgatásban. Volt itt már szó, a diákok és általában az ember marxista világnézetének kialakításáról; sajnos nem minden ember tudja önmaga fejleszteni világnézetét, így a marxizmus tantárgy keretében a diák korrigálni tudná ezt és rádöbbenne a saját nézeteinek helytelenségére, fogyatékoságára. A marxizmus tanításának jobban a mi társadalmunk felé kellene fordulnia. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy ne legyenek benne a marxista alapismeretek, de többet kellene foglalkozni öngazgatású társadalmunkkal és a napjainkban lejátszódó belpolitikai eseményekkel. Mert bár sokat hallunk mindenről a tájékoztatási eszközök segítségével, de valahogy mintha a tanulók elfordulnának tőle, nem tudja figyelmüket lekötni. A mi iskolánkban is működik marxista szakkör és akik tagjai, azok érdeklődnek is iránta. Ott egy kötetlen beszélgetés alakul ki, s eltűnik a diák—tanár viszony kötöttsége. Sajnos, elég kicsiny azoknak a diákoknak a száma, akik a marxista csoport munkájában részt vesznek és az érdeklődésüknek megfelelően beszámolókat készítenek. Az órán viszont nemigen jut idő arra, hogy a tanulók egyéni véleményt nyilvánítsanak. Csak arra az anyagra támaszkodunk, ami a tantervben van és amire osztályzatot kapunk. Kevésnek tartom az óraszámot is. Beleszülettünk ugyan a szocializmusba, de mi még nem veszünk részt az építésben, s mire odakerülünk, megfelelő alapismeretekkel kell rendelkezünk. A tantárgy nem von párhuzamot elmélet és gyakorlat között.

Rózsa Márta:

A negyedik osztályos anyag is úgy van megírva, hogy nem kelti fel az érdeklődésünket, rengeteg a tankönyvben a bonyolult mondat, amit az osztálynak a háromnegyed része meg sem ért. Mégis sikerült az egész osztályt bekapcsolni olyan kérdéseknek a megvitatásába, amelyek szorosan kapcsolódnak a tanultakhoz. Igaz, kevesen mernek bátran hozzászólni, de előbb-utóbb csak kialakulnak a vélemények. Olyan témájú beszámolókat készítünk, ami a diákokat érdekli, bár lehet hogy ez a tananyag kárára megy. Foglalkozunk a szabadidő kérdésével, annak kihasználásával — természetesen marxista szellemben. Nemcsak beszámolókat készítünk, hanem rögtönzött vitákat is szervezünk az elolvasott könyvekről és az aktuális politikai eseményekről. Az ilyen viták híven tükrözik, hogy a szakirányú oktatás alatt tanultak befolyásoltak-e bennünket a nézetek kialakításában. A véleménynyilvánítás az én osztályomban megfelel az alapvető követelményeknek. A tananyag azonban olyan nagy, hogy nem tudtuk teljesen átvenni, tehát nem sajátítottuk el azt, amire később az egyetemen vagy a jövőd munkaszervezetünkben szükségünk lehet. Tantárgynál a marxizmus biztosan több, mert személyi és társadalmi problémákkal foglalkozik, átszövi és áthatja az oktatói munkát és magát a szakirányú oktatást is.

Hiányoljuk a fogalomtárat a tankönyv végén, mivel számunkra rengeteg benne az idegen szó és ezért nem értjük meg a mondatokat sem. Az érdeklődés természetesen attól függ, hogy a tanulók szeretik-e a filozófiát, mert ez a negyedik anyag valóban tiszta filozófia. A harmadikos anyag pusztán csak megismertet bennünket öngazgatási rendszerünkkel. A könyvből azonban nem világos, hogy mi a lényeg, mi az, amit a tanár kérdezhet — szerintem ezt más típusú betűkkel kellett volna szedni. Hiányzik az illusztráció is a könyvből, hogy legalább tudjuk, kihez és mihez kössük azokat az elméleteket, fogalmakat, amelyeket tanulunk. Én a pedagógiához nem értek, de valószínű, hogy alkalmazásával közelebb hoznák hozzánk az elméletet.

Gere Teréz:

A Vajdasági Kommunista Szövetség politikai iskolájának zentai tagozatát vezetem. Lehet, hogy formabontó leszek a beszélgetésben, mert én egy más szempontból, elsősorban mint társadalmi-politikai dolgozó nézem a marxista nevelést. Azt hiszem, hogy az egyik diák nagyon szépen megjegyezte, szerinte ma már a marxizmus nem lehet tantárgy a klasszikus értelemben, tehát nem lehet olyan tantárgy, mint a többi, ahogy mondta: sokkal több annál. Ma már nem szabadna tantárgynak lennie, mert amíg tantárgy, addig ilyen a viszonyulás hozzá. Amíg viszont ilyen módon dolgozunk, addig tantárgy is marad. Ahogy Tóth elvtársmondotta — elsősorban embernevelő szerepe van, tehát világnézetet kell kialakítania, viszonyokat kell feltárnia — sokoldalú embert kell nevelnie. Ha ilyen embertípust akarunk kialakítani — márpedig ez a cél

—, akkor minden iskolafokozaton, illetve a marxista képzés bármelyik fokán túl kell nőnie a jelenlegi keretet. Én pillanatnyilag a problémát abban látom — kezdve a középiskolától (ahol már jelentkezik mint „tantárgy”) az egyetemig —, hogy szigorúan ragaszkodunk azokhoz a módszerekhez, amit a többi tantárgynál alkalmazunk. Itt viszont más módszerhez kell folyamodni. Mindjárt konkretizálom is. Ismerve a tankönyvet és a módszereket is — dolgoztam középiskolában, különböző eszmei-politikai oktatási szinten, felnőttekkel, szakosított oktatásban, azután falusi fiatalokkal, öngazgatók iskolájában —, leszűrve a tapasztalatokat azt állapíthatom meg, hogy mindaddig, amíg előadó módszert használunk ennél a tantárgynál, addig ez tantárgy marad, és addig azt a célt, amit a tantárgy bevezetésekor kitűztünk, nem érjük el. A tankönyv- és az oktatás folyamatában is olyan feladatokat kell földolgozni, amelyek összekötik az elméletet a gyakorlattal. Tudniillik legtöbb diák azon a véleményen van, hogy a könyv csupán elméleti tudást ad és nem képesíti őket arra, hogy kikerülve az életbe, vagyis a munkahelyre, a gyakorlatban is alkalmazzák az elsajátított ismereteket. Rendelkeznek egy nagy mennyiségű elméleti tudással, amit nem tudnak az életben kamatoztatni. Ezért nagyon hasznos volna, hogyha a tankönyv minden egyes fejezet után olyan kérdéseket tenne fel, amelyek kapcsolatban állnak a mindennapi gyakorlattal, időszerűsítene azokat. Ezeket az időszerű kérdéseket az órán csoportmunkában dolgoznák fel a hallgatók. Elmondanák a véleményüket, és ott az órán az előadó, illetve tanár segítségével kikristályosítanák a témára vonatkozó álláspontokat. Azokkal az égető aktuális kérdésekkel kellene foglalkozni, amelyek társadalmunkban felvetődnek. Mi, fölmérve a marxista képzés és az eszmei-politikai nevelés hatását az ifjú nemzedéknél, elhatároztuk, hogy teljes egészében szakítunk az előadói módszerrel. Rövid bevezető után kérdéseket, problémákat vetünk fel, amelyekről a jelenlevők szabadon kifejtik véleményüket, véleményt cserélnek. A beszélgetés vezetője irányítja a vitát. Lehetőséget ad, hogy kifejezésre jusson a pozitív vélemény mellett az ellenvélemény is, hogy a hallgató kifejezze azt, amit érez, illetve tapasztal a mindennapi életben. A nevelésnél ugyanis feltétlenül kapcsolni kell az elméletet és a gyakorlatot. Ez az igény kifejezésre jutott nemrégiben Zenta község területén, a középiskolai és a falusi ifjúság körében végzett felmérésben is. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor talán csökken a középiskolás és az egyetemi tananyag, viszont ezzel más téren nyerünk. Mivel én egzakt tudományokat tanítottam, azt tapasztaltam, hogy a tisztán elméleti tudás nem biztosítja a kívánt minőséget, márpedig itt a minőség a fontos. Amit veszítenénk a feldolgozásra kerülő anyag mennyiségében, visszanyernénk a hallgatóknál kialakított képességgel, hogy kapcsolni tudják a gyakorlatot az elmélettel, tehát nevelnénk, felkészítenénk őket arra, amit később az élet tőlük elvár. A felszabadulás óta számtalan nemzedékünk hagyta el az iskolapadot és mind jobban szaporodik a felsőoktatást végzettek száma, akik viszont járatlanok az öngazgatói gyakorlatban, alkalmatlanok a küldöttségi rendszerben való

aktívabb részvételre, a felelősségteljes hozzáállásra, a feladatok vállalására, a bírálat és az alkotó tevékenység érvényesítésére. Amit tehát az iskola ebből a szempontból nyújt, az minőségi szempontból megkérdőjelezhető. Mind több ember kerül ki ugyanis az életbe, aki nem tudja kamatoztatni tudását és megtorpan a feladatok előtt. Van egy forradalmi elméletünk, de ha annak nincs forradalmi gyakorlata, akkor a forradalmi elmélet mit sem ér. Mert a forradalmi elmélet a táptalaját, gyökerét a gyakorlatban találja meg. Épp ezért mi az eszmei-politikai, marxista képzés területén egy olyan munkamódszer — közvetlen eszmezsere, véleménycsere, bírálat, önbírálat — meghonosítására törekszünk, amely lehetővé teszi, hogy tényleg teljes értékű embert neveljünk.

Meg kell még valamit említenem, amit a nemzetiségi nyelven dolgozók valamennyien hiányolnak. A magyar nyelvű marxista irodalomra gondolok. A klasszikusok szép számban megvannak anyanyelvünkön, a gyakorlati problémáinkat — az öngazgatást, a küldöttrendszer, a társadalmi-politikai szervezeteket és a személyi tényező szerepét — taglaló irodalom viszont nagyon hiányos, és ezt lassanként pótolni kellene, ha nem akarunk csupán a tankönyvre szorítkozni. Márpedig erre nem szorítkozhatunk, mert az mégis csak szűk elméleti (és gyakorlati) tudást nyújt. Arra kellene törekednünk, hogy akár társított eszközökkel is, meggyorsítsuk a magyar nyelvű szakirodalom kiadását. A politikai iskolában pl., igaz nem teljes értékűen, és nem is hézagpótlóan, de nagyon szépen alkalmazzuk a Létünket. Nálunk mindennap ott forog a Létünk a tanulók kezében, amely az egyetlen magyar nyelvű, ilyen tárgyú társadalmi folyóirat. Figyelemmel kíséri az eseményeket, idejében tájékoztat azokról, nyelvezete megfelelő, hozzáférhető, stílusa is jó, és abban a kutatómunkában, amit a hallgatók végeznek — mert nálunk sokoldalú egyéni és csoportmunka, kutatómunka folyik —, fölébreszti bennük a problémák iránti érdeklődést, hozzásegíti őket ahhoz, hogy megpróbáljanak megoldást keresni azokra a mindennapi problémákra, amelyek a munkahelyükön jelentkeznek. Azt hiszem, a Létünknek meg kellene tartania az ilyen irányú törekvését és minél több időszerű témát kell feldolgoznia. Nagyon hasznos lenne pl., ha az öngazgatók III. kongresszusáról is közölne tapasztalatokat, kutatási eredményeket, valamint a forradalmunk negyvenéves évfordulójával kapcsolatos cikkeket stb.

dr. Tóth Lajos:

Beszéljünk arról, hogyan folyik az órán, az oktatás folyamatában a munka, azzal hogy konkretizáljuk a törekvéseket és azt, hogy a diákok mennyiben vesznek részt ebben a munkában. Hallottuk már, hogy imitt-amott részt vesznek. Jó lenne, ha az oktatási központokból röviden beszámolnának erről, ha egy rövid helyzetképet nyújtanának, mert ez nagyon lényeges dolog. Tehát milyen az elmélet és gyakorlat kapcsolata, és ehhez kapcsolódik, hogy sor kerül-e beszélgetésre, van-e vita. Hol alakult ki vita a diákok között, tanár és diák között a feldolgozott

anyaggal összefüggésben, hiszen ennek jó része olyan, hogy a gyakorlat-
tal kapcsolatos, és aktualizálható. Milyen hatással volt az ilyen vita a
tanulókra?

Erős Katalin:

A marxizmust nem úgy kellene tanítani, mint a matematikát, hogy kétszer kettő négy, hogy a tanár elmondja azt, ami esetleg a könyvben van és ezzel befejezi. Az előadás módjától és a tanártól függ az is, hogy szeretjük-e ezt a tantárgyat vagy sem. Nekünk vannak tapasztalataink ezen a téren, mert minden évben másik tanár tanította a marxizmust és mindegyik másféleképpen. Volt, akinél szerettük, és volt, akinél nem. Akinél nem szerettük, ott a tanár és a diák közötti viszony is elég rossz volt. Jó viszonyt csak a fiatal tanárokkal tudtunk kialakítani. Talán azért, mert azok új módszert alkalmaztak a tantárgy tanításában. Nem találtuk megfelelőnek azt, hogy az egyik tanár szárazon elmondta az anyagot, esetleg lediktálta és a következő órán visszakérte tőlünk. Szerintem ez nem jó módszer. Voltak olyan tanáraink, kettő is, akik viszont úgy tanították ezt a tantárgyat, hogy elmondták azt, ami lényeges és vissza is kérték, de azért az órának nagyobb részén vitatkoztunk. A tanárok felvetettek valamilyen kérdést és kikérték a mi véleményünket is, és nem azt osztályozták, hogy tudtuk-e az anyagot (hogy például Jugoszlávia elnöksége kilenc tagú, vagy egy küldöttségi tagnak a mandátuma két év, három év, vagy öt év, mert szerintem nem ez a lényeges), hanem a hozzáállásunkat és a részvételünket a vitában. Könyveket hoztak és abból olvastak fel nekünk, vagy velünk hoztattak könyveket és olyan beszámolókat készíthettünk, amelyet akartunk, amilyen témáról mi szerettünk volna beszélni. Szerintem ezt a tantárgyat úgy kellene tanítani, ahogy azt az a néhány fiatal tanár megpróbálta. Nem tudom, hogy miért, de őket elítélték nálunk az iskolában, azt mondták, hogy nem lehet osztályzatot adni az érdeklődésünkre. Pedig szerintem arra is lehet; ne csak azt osztályozzák, hogy megtanultuk-e a könyvből azt az egy órára feladott két oldalt fejből és csak azt tudjuk, de azt is mindössze két hétig, utána pedig elfelejtjük. Fontosabb az, hogy ismerjünk mást is, ami időszerű, hogy hozzá tudjunk szólni a felvetett kérdésekhez és a mi nézetünk is egyezzen azzal, ami öngazgatásunkban elfogadott álláspont, illetve hogy az órákon kialakíthassuk saját nézeteinket.

Gyermán Tibor:

Ki lehetne alakítani egy sajátos módszert a marxizmus oktatásában. Jó lenne például, ha lenne idő, hogy a tanulók előre elolvassák a szöveget, véleményt formáljanak, s utána egy beszélgetés — a tanár által irányított vita — formájában, szinte „észrevétlenül” feldolgozzák az anyagot is. Így lehetne időt nyerni azzal, hogy az anyagot már a megismerés szakaszában összekapcsolnánk a gyakorlattal, továbbá a Létünk-

ben is megjelent írással vagy egyéb forrásanyaggal. Így kerülnénk az ex katedra módszert. Más módszerek alkalmazásánál nincs elég lehetőség arra, hogy a hatalmas mennyiségű anyagot feldolgozzuk, és még külön foglalkozunk időszerű problémákkal is.

Berkó Magdolna:

Elnézést kérek, de szeretnék az idősebb tanárok pártjára kelni. Nekem az általános szakközépiskola első osztályában egy idős tanárom volt, Stróbl Aladár és ő úgy tartotta meg az órákat, hogy előadta az anyagot, utána összefoglalta dióhéjban és vitáztunk róla. És nemcsak a tudást osztályozta, hanem a vitában való részvételt is. A mostani tanárnő pedig szinte ideális megoldást talált az anyag átvételére, mégpedig az anyag java részét mi diákok adjuk elő. Ez nagyon érdekes, mi ugyanis beszámolóként feldolgozzuk az adott anyagrészt és a beszámolóból kérdéseket készítünk. A tanárnő is segít, persze, az anyag feldolgozásában. (Az, aki válaszol, a kérdésekre, vagy hozzászól, kap egy pluszt.) Az év végi és a félévi jegyeket úgy alakítjuk ki, hogy három ilyen plusz egy ötös. Így mi is érdekelve vagyunk abban, hogy kövessük az anyagot, hozzászóljunk, vitázzunk róla, és hogy ne hagyjunk ki teljesen egy anyagrészt sem.

Erős Katalin:

Nem az idősek ellen van nekem kifogásom, de a gyakorlat és a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a fiatalabb tanárokkal közvetlenebb kapcsolatot tudunk kialakítani. Például marxizmus órán a vallásról volt szó, amelynek a megvitatásához több könyvből olvastunk, készültünk. Beszámoltunk az olvasottakról, elmondtuk véleményünket, gondolatainkat a témával kapcsolatban. És ezt osztályozta a tanárnő. Talán nem pont azt tanultuk meg, amit a könyvben másfél oldalon, száraz stílusban megírtak, de sokkal bővebb, maradandóbb ismeretet szereztünk.

Arokszállási Borza Gyöngyi:

Nekem, mint kívülállónak — áttanulmányozva a tanterveket és a tankönyveket — az a véleményem, hogy valamennyi a végsőig maximalizmusra törekszik. A rendelkezésre álló óraszámhoz viszonyítva, amelyet a négy év alatt fel kell dolgozni, hatalmas az anyagmennyiség. A tananyagban tehát valamiféle szelekciót kellett volna végezni, felosztani azt elsőrendűen fontos részekre, amit feltétlenül át kell venni, a gyakorlathoz kapcsolni, és talán kihagyni olyan dolgokat, amelyektől túl van terhelve a program, és kevésbé fontosak. Én csak az egyetemi éveim tapasztalataihoz viszonyíthatom az elolvasottakat. Három tantárgy: a szociológia, a politikai rendszer és a marxista filozófia keretében kevesebb anyagot dolgoztunk fel az egyetemen, mint ami a középiskola 4

évébe bele van sűrítve. Természetesen, más lapra tartozik, hogy ezt a feladatot, hogy oldják meg a gyakorlatban. És mivel mi itt meghívtunk egyetemistákat is, azonkívül itt van Gabrić Molnár Irén is, aki a gyakorlatokat tartja a Közgazdasági Karon, ahol tanársegédjelölt, kíváncsi lennék az ő véleményükre is. Valóban olyan mértékben elsajátították-e a tantervben felvázolt anyagot, hogy arra minden nehézség nélkül építhetnek az egyetemen is, vagy pedig űrök maradtak a tanulók ismereteiben.

Gabrić Molnár Irén:

Én két dologra szeretnék kitérni. Először is: két problémával állunk szemben, az egyik az elméleti elsajátítás, a másik pedig a gyakorlat. Mindkét szempontból a középiskolában sokkal nagyobb a probléma, mint az egyetemen. A középiskolában a túlságosan terjedelmes anyag miatt felületesen tanulnak a diákok, és amikor az egyetemre kerülnek, nekünk sok mindent újra kell kezdeni. Ezért torlódik a mi anyagunk is, mert újra átvesszük a marxizmus alapismereteit (proletárdiktatúra, osztályelmélet), mintha Lenin Állam és forradalmát, Mi a teendőjét nem is tanulták volna. Ez annyiban probléma, hogy a hiányos ismeretek pótlása után az egyetemen is kevés idő marad a továbbépítésre, illetve a tudásgyarapításra. A középiskolából kikerülő tudása tehát csak részleges, s ezért összefüggően és folyamatosan nem is építhető rá az egyetemen.

A másik dolog: Mivel az egyetemen káderhiány miatt magyar nyelven mind a három általános tantárgyat — a szociológiát, a marxista filozófiát és a politikai rendszert is — tanítom, elmondhatom, hogy a legtöbb gondot a marxista filozófia okozza, mert a tanulók tudása ezen a téren a leghiányosabb. A középiskolákban egyáltalán nem veszik át a dialektikus materializmus alapismereteit. Legtöbbször bemagolják a tananyagot, amit illusztrálhatok a politikai rendszer tantárgyból vett példával: Öngazgatású szocializmusunk intézményeit kifogástalanul felírja a tanuló a táblára, mert emlékszik rá, hogy is volt a középiskolás könyvben, de fogalma sincs a lényegről, hogy a küldöttrendszer miért a társult munka alapszervezeteiből indul ki, és miért jut el a föderalizmus legfelsőbb küldött-testületi szintjéig. Lehet, hogy bemagoltatták vele a választási rendszer jogi alapjait, de semmilyen gyakorlati tudása sincs a politikai életből. Ez pedig logikus is, hisz sosem volt munkaviszonyban, sose vett részt az ifjúsági szervezet és az osztálytanács munkáján kívül semmilyen öngazgatási folyamatban. Valamiképpen azonban mégis gyakorolni kellene velük azokat a „száraz téziseket”, amelyeket akár a marxista filozófiából, akár az öngazgatású szocializmus elméletéből tanulnak.

A terminológiai problémákat csak utólag észlelem. Ugyanis gyakran megesik, hogy a hallgató még a negyedéven is a középiskolai (téves) szakterminológiát használja. Véleményem szerint mi a középiskolában a

mennyiségi tényezőt helyeztük előtérbe, s így a minőségre egyetemi fokon sem lehet építeni. Az egyetemen, természetesen, egészen más a munkamódszer, a katedra adja meg a programot, az egyetemistákhoz idomítja a kérdéseket, a szakirodalmat. Itt az anyag tanulmányozása nem egy tankönyvből, hanem szélesebb irodalomból folyik. (Ez az, amihez nem szoktak hozzá a középiskolában, mert csak egy könyv volt, amelyet elejétől a végéig bemagoltak.) Miért nem lehet már a középiskolában elolvasni, megvitatni a szintnek megfelelő marxista irodalmat — eredetiben? Ettől nem kellene idegenkedni, mert sajnos, egyetemig jutnak fiataljaink anélkül, hogy egyetlen eredeti marxista művet elolvastak volna, még a Kommunisták Kiáltványát sem, amely igazán gyakorlatias és olyan nyelven íródott, hogy könnyedén átvehetnék a középiskolában.

Szekeres Ildikó:

Arról szeretnék beszélni, hogy iskolánkban az órákon miként jut kifejezésre az, hogy a marxizmus nem csak egy tantárgy, és hogyan kerül közelebb a diákokhoz. Az, hogy milyen e tantárgynak a helyzete, az a tanártól és a diáktól függ. Mi például a tanárunk — Huszák tanár néptárs — segítségével kiküszöböltük a megszokott óraformát, hogy bejön a tanár, felelünk, majd átvesszük az új anyagot, és ezzel be van fejezve, megértettük azt, vagy sem. Hanem az órákra úgy készülünk, hogy meghatározzuk a problémát, amelyre a marxizmus segítségével keressük a megoldást, választ. Az ilyen beszélgetések alkalmával, tanárunk vezetésével feldolgozzuk az új tananyagot is. Úgy irányítja a beszélgetést, hogy minden fontos momentumot érintsünk, felölleljünk. Szerintem nem az a cél, hogy a tankönyvet fejből megtanuljuk, hanem a marxizmust alkalmazni kell a mindennapi életben, és mi ezt szeretnénk elérni. Mi nem csak a tankönyvre támaszkodunk. A tankönyv mellett használunk különböző forrásmunkákat is. A tantárgy megszerettetése a tanártól függ.

Péter Józsa Piroska:

Az Egységes Középiskola Egység Társultmunka-alapszervezetében adom elő ezt a tantárgyat, de nem sok tapasztalattal rendelkezem, mindössze három-négy éve oktatom a marxizmust. Itt körülbelül egy óra hosszáig arról vitatkoztunk, hogy mennyire lehet a gyakorlatot és az elméletet összekapcsolni ezen a tantárgyon keresztül, és mennyire jó az, hogyha a tanulók vitatkoznak az órán. Az a véleményem, és azt hiszem, hogy az egyetemről a kollégánő véleménye bizonyítja is, hogy túlzottan arra törekszünk, hogy a tanulók vitatkozzanak és ilyen módon próbáljuk megvitatni vagy megtanulni a dolgokat. Nem vagyok ellene ennek a módszernek, de végeredményben ahhoz, hogy az ember vitatkozni tudjon, ahhoz sok mindent kell tudnia. Tizenöt éves emberek vitatkozáson keresztül nem tudják megtárgyalni Lenin osztálydefinícióját vagy más

hasonlót. Ehhez nincs elég tudásuk. És sajnos a 15—16 éves ifjú nagyon hajlamos arra, hogy a marxizmus óráát vitával töltse el. Vitatkozni lehet sokféleképp, ezzel el lehet húzni az órát, és közben nem tanulunk meg semmit. Aztán eljutunk az egyetemig és ott úgyszólván semmit sem tudunk, holott ötösünk volt marxizmusból. Tehát jól tudtunk vitatkozni, szépen elmúltak az órák, mindenki meg volt elégedve. Ez az ember tehát felkészült az öngazgatásra, mert tud vitatkozni? Még egyszer hangsúlyoznám, hogy a vitatkozáshoz sok alaptudásra van szükség, és mikor fogja a tanuló elsajátítani a marxizmus alapjait és a tényeket, ha nem a középiskola első és második osztályában? Tehát ott kell megtanulni a tényanyagot, és hogyha ott megtanulta, akkor tud majd róla vitatkozni is. Ez nem azt jelenti, hogy az a százhuszonnyolc óra, amennyi az első és a második osztályban van, csupán abból áll, hogy én mondom, ők pedig visszamondják. Lehet vitatkozni, persze, hogy lehet, de az alapvető mégis az lenne, hogy a tanulók elsajátítsák a marxizmus alapismerteteit.

Papp Gabriella:

A Moša Pijade Egységes Középiskola Bratstvo Tmasz-ába járok. Mi a marxizmust nem úgy fogjuk fel, mint tantárgyat, és bár egy óránk van hetente, de ebbe az egy órába a tanárnő segítségével sikerült belesűriteni mindent, tehát el tudjuk sajátítani az anyagot, és ezenkívül beszámolókat is hallgatunk. Az órákat mi nem mindjárt a tananyag átvételével kezdjük, mert azt tapasztaltuk, hogyha a tanárnő nem a tananyag előadásával kezdi az órát, akkor más a hangulat, jobban oda tudunk figyelni. Sokaknak a marxizmus nagyon nehéz, és ezért magolják a tananyagot. Talán ez az oka annak, hogy a tanulók nem tudnak hozzászólni az anyaghoz. Ezért, amikor a beszámoló elhangzása után véleményt kellene nyilvánítani, akkor nem tudnak hozzászólni, mert nem értik meg a beszámolót. Vitákra inkább a marxista csoportban kerül sor, ugyanis oda olyan tanulók jelentkeztek, elég szép számban, akik megértették az anyagot és el tudták sajátítani az alapismereteket. Jó lenne, hogyha ezt az osztályközösségekben is valóra lehetne váltani, mert így könnyebben el lehet sajátítani az anyagot.

Báló Aranka:

A közgazdasági egyetem első éves hallgatója vagyok és szeretnék Molnár Irén tanársegéd oldalára állni. Az itt elhangzottakból az tűnik ki, hogy a középiskolások mind ideális marxista oktatás-nevelésben részesültek, holott ilyenben nemigen volt részünk. Azt hiszem, az egyetemen az első és a másodévesek mindannyian csak azt mondhatják, hogy jóformán semmit sem tudunk. Alaptudásunk nincs, nem kaptunk. Egy passzív oktatási rendszerből jöttünk, mert az ún. új oktatási rendszerben is csak passzivitás van az órán: a tanár előad, a diák pedig ugyanazt fel-

mondja a következő órán. Itt viszont csupa olyanokat hallok, hogy ez nem így van. Lehet, hogy majd nekik könnyebb lesz, de nekünk még igen nehéz. Az egyetemen többet várnak tőlünk, mint az előző generációktól, pedig amit azokon a passzív órákon megtanultunk, azt mi is csak két hétig tudtuk. A tanároknak kellene egy új módszert alkalmazni a marxizmus tanításában, és a jegyeknek csak másodrendű szerepet kellene játszaniuk. Az egyetemre egy olyan alaptudással kellene menni, hogy ne legyen szükség ilyen kiegészítőre, mert az sok időt elvesz. A tankönyv a diáknak készül, a tanárnak csak útmutató. A tanárnak kellene bővebben, érthetőbben előadni az anyagot és előkészülni az órákra. Nemcsak azt kell előadni, ami egy tankönyvben van, a diáknak pedig nem a jegyekért kellene harcolni, hanem azért, hogy minél többet megtanuljon és elsajátítson, hogy így lépjen a középiskola után az életbe, vagy az egyetemre.

Huszák Jenő:

A Vegyészeti Technológiai Iskolaközpont tanára vagyok. Bevett szokás már, hogy a középiskolai tanárok az általános iskolai tanárookra hárítják a hibákat, az egyetemi tanárok a középiskolaiakra és így tovább. Én azt hiszem, hogy mindkettőben van igazság, azonban az is igaz, hogy a tanulók zöme kampányszerűen tanul. Ha ugyanis rendszeresen és állandóan figyelnének az órán és részt vennének a vitákban, válaszolnának az anyagra vonatkozó kérdésekre stb., akkor megfelelő lenne a tudásuk és később nem lenne ilyen probléma. Arról viszont, hogy melyik diák mennyire szereti meg ezt a tantárgyat, sokat lehetne beszélni. Például, amikor egy diák beiratkozik az iskolánkba, akkor már van egy életcélja, amit el szeretne érni. Tehát ha vegyész, akkor ő iparkodik, érdeklődik a természettudományok és kevésbé a társadalomtudományok iránt. Ezek a diákok leginkább arra törekcsenek, hogy a szakmájukkal kapcsolatos tantárgyakat minél jobban elsajátítsák. Nagyon le vannak kötve. Nálunk délelőtt, délután ott vannak, mert egyes szaktanárok csak délután tudnak tanítani, s elég sok az utazó diák. Azután itt van ez a szabad szombat. A diákok akkor végzik el a vegyészeti laboratóriumban a különböző gyakorlatokat, tehát nincs idejük arra, hogy még külön is olvassanak a marxizmushoz. Az elhangzottakból ítélve én úgy vettem észre, hogy azért a diákok java része megszerette ezt a tantárgyat. Csak egy példát említek: a marxista továbbképzésre, amit önkéntes alapon szerveztünk meg, 120 diák jelentkezett. Feláldozták szombatjukat és rendszeresen jártak erre az oktatásra, ahol a tananyagon kívül az öngazgatással kapcsolatos társadalmi-politikai kérdéseket dolgoztuk fel. A diákok tehát érdeklődnek, de nincs idejük.

Róka Csaba:

A Testvériség iskolába járok, első osztályos vagyok és az órákkal kapcsolatban szeretnék szólni egy pár szót. Heti két órába sűrítették a tananyagot, amit át kell vennünk és el kell sajátítanunk. Szerintem azért van szükség két órára, hogy ezt az igen nehéz tankönyvet elmagyarázza a tanárnő úgy, hogy meg is értjük. A mi óráinkon nincsenek beszámolók, de megemlíteném a marxizmus csoportot, amely igen népszerű. Havonta egyszer jövünk össze és egy-egy szombaton két, néha három beszámolót is feldolgozunk. Ilyenkor vita is kialakul a beszámolókkal kapcsolatban. Mivel azonban az órákon nincsenek beszámolók, ezeket csak azok sajátíthatják el, akik járnak marxizmus csoportra. Nagyon szeretném, hogyha az órákon is szakítanánk egy bizonyos időt az ilyen és hasonló beszámolókra.

Dr. Tóth Lajos:

A beszélgetés nagyon érdekes volt, és úgy érzem, nyílt, őszinte hangvételű. Bizonyos meglepetéssel, kellemes meglepetéssel hallgattam a hozzászólásokat. A jelenlevő diákok zöme úgy látszik, szerencsés égöv alatt született — jó tanárok kezébe került. Ezen a téren nagyon nehéz összehasonlításokat végezni. Általában egy olyan vélemény van kialakulóban, és erről mind sűrűbben írnak, hogy ezen a téren a helyzet nem is rossz, de az sem kétséges, hogy még mindig rengeteg a hiányosság, a probléma és a kitűzött célokat csak részben érjük el. Nem vagyunk hivatottak arra, és nem rendelkezünk a helyzet olyan áttekintésével, felmérésével, hogy ilyen értelemben ítélkezzünk, de nem is azért jöttünk össze, hanem hogy megvitassuk ezt a kérdést, és ebből mi is tanuljunk, tapasztalatokat szerezzünk és hozzájáruljunk a felvetett kérdések megoldásához. Várható is volt, hogy ez nem lesz egyszerű feladat, amikor a reform kezdetén egy ilyen tantárgyat, amelyet valóban szélesebben kell értelmezni, bevezettek. Volt ebben újszerű is, habár részben a réginek a folytatása.

Visszatekintve a kezdetre, az is kétségtelen, hogy bizonyos fogyatékosságokat mindjárt az elején el lehetett volna kerülni, ha részletesen kidolgozzák a tantárgy koncepcióját. E koncepciónak a lényege annak meghatározása, mit is akarunk mi ezzel elérni, hol van ennek a helye és a szerepe az oktató-nevelő munkában. Ebből következnének aztán a célok, a konkrét feladatok. Ezzel kapcsolatban halmozódnak a problémák. Mi erről itt nem beszélgettünk, ez inkább a szakemberek problémája. Ha csak tanárok lennének jelen, elemezhetnénk és összevethetnénk a feladatokat. Nagyon sok probléma merülne fel. A tantervek egyes részei sem egészen konkrétak, nem eléggé világosak, nem épülnek kellőképpen egymásra, a sorrend sem mindig megfelelő stb. Ez nagyon fontos kérdés, de ez a hiányosság nemcsak ennél a tantárgynál nyilvánul meg. Ez általában egy komoly fogyatékosága, részben a pedagógiai (didaktikai) elméletnek és ebből kifolyólag a gyakorlatnak, elsősorban a tantervkészítés és tankönyvkészítés gyakorlatának is. Kisebb-nagyobb mértékben majd-

nem minden tantárgynál kifejezésre jut ez a fogyatékoság. Nincs tehát egy olyan koncepciónk, amely egészen az elvárásig vagy követelményrendszerig tartalmazná, hogy voltaképpen mit kell itt elérni tudásban, hogyan járuljon ez a tantárgy hozzá a világgép, világszemlélet, világnézet és az erkölcsi tudat kialakításához. Így például a kitűzött célok és feladatok nem alkalmasak arra, hogy egy komoly felmérésnek a kiindulópontjául szolgáljanak. Az igazi felmérés megmutatja, mit értünk el a kitűzött célok közül. De mivel ezek homályosak, nem eléggé rendszerezettek, hiányosak, így nem alkalmasak az összehasonlításra.

Hallottuk, hogy az egyetemen nincsenek megelégedve önmagukkal a hallgatók sem és a tanárok sem, mondván, hogy majdnem a nullától kell újra kezdeniük. Holott alapvető követelmény, hogy megvalósuljon az úgynevezett vertikális kapcsolat (korreláció) az egész oktató-nevelő munka folyamán: az általános iskolától az egyetemig. A következő fokozatot mindig az előzőre kellene alapozni. Egy olyan problémáig érkezünk el, ami egyben figyelmeztetés is. Megoldása a tantervénél kezdődik, amely a tananyagot meghatározza. Hallottuk, hogy van abban sok felesleges is, de bizonyosan van, ami hiányzik belőle. Én itt magamnak feljegyeztem néhányat, pl. az erkölcsstan és általában az erkölcsi problémák csak imitt-amott szerepelnek, holott nagyon fontos kérdéskört képeznek. Ez egy szélesebb probléma a mi társadalmunkban. Valamikor többet foglalkoztunk a szocialista építés erkölcsi kérdéseivel, ehhez viszont bizonyos ismeretanyagra is szükség van erkölcsstanból, amit a tantervbe jobban bele kellett volna illeszteni, ami viszont a koncepció dolga. Vannak felesleges részek is a tananyagban, ezáltal maximalista, ennek viszont az a következménye, mint a beszélgetésből is kiderült, hogy a tananyag űzi, hajtja a tanárt és a diákokat is. Ebből újra azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ismét csak oktat és kevésbé nevel ez a tantárgy. Ez azért van, mert a tankönyv a tantervre épül és az magában hordja (vagy hordják) a tanterv fogyatékoságait. Mivel jórészt egyetemi tanárok készítették, nem tudták kellőképpen a fejlettségi szinthez idomítani, így bennük méginkább halmozódtak a fogyatékoságok. Külön gondot okoz, ha a tanár csak a tankönyvre támaszkodik. Természetesen, kötelessége foglalkozni a tankönyvvel (az órán is), azért is, hogy megvilágítsa a benne levő tartalmakat, mert a diákok nem értik, vagy nem kellőképpen értik. Az oktató-nevelő munkáról beszélve tisztázni kell, hogy miként és mikor lehet és kell beszélgetni, vitázni valamiről. Jól mondta a kolléganő: a vitához ismeretekre, tapasztalatokra van szükség. Az elmélet és gyakorlat összekapcsolása csak akkor lehetséges, ha a tanulók tapasztalatokat szereznek a gyakorlatban. Tehát a diákok pl. olyan feladatokat kapnak, hogy két-három hétig valamit „tanulmányoznak”, majd utána beszámolnak róla. De Huszák kolléga azt mondta, hogy nincs erre idejük a diákoknak, mert általában túlterheltek a tananyaggal, a különböző tevékenységekkel. Így ezt nagyon nehéz összeegyeztetni és összehangolni. Mi sokoldalú embert akarunk kialakítani, jó munkást és öngazgatót, minél rövidebb idő alatt, és még nincs kellő tapasztalatunk

ehhez, gyakran pedig a tudományos hozzáállás is hiányzik. Az itt elhangzott kérdések is tudományos munka, illetve tudományos kutatás tárgyai lehetnének. Most négy-öt év után tudományosan is fel kellene mérni, hogy mit értünk el, és annak alapján korrigálni, átdolgozni a tervet és a tankönyvet. A tankönyvvel kapcsolatban megjegyezném, hogy sok esetben érthetetlen, mint például a nacionalizmusról íródott részletek. De kinyithatnám a könyvet bárhol, akadna benne ilyen eléggé homályos rész. Felméréseket kellene végezni a tanulók körében, hogy lássuk, mi marad meg abból, amit állítólag megtanultak. Biztosan érezhető valamilyen haladás, de a gátló tényezők száma olyan nagy, hogy valóban ezt a minőségi fejlődést vagy fejlesztést, miszerint a mennyiség minőségig alakuljon át, nem tudtuk kellő mértékben elérni. Ez azt jelenti, hogy a tudás alapján kialakuljanak a nézetek, az álláspontok, fejlődjön és formálódjon a diákok személyisége. Ez nem valósulhat meg kielégítő módon, ha ennyi a gátló körülmény, fogyatékoság és ingadozás. Mindemellett nagyon sok múlik a tanáron, az ő hozzáállásán, módszerein is, csakhogy a lehetőségek eléggé szűkek a tanár számára is. Több követelmény között vergődik, mert nevelni is akar, de aztán mindig felmerül az, hogy valamit azért tudnia is kell a diáknak. Mi és mennyi legyen az, aminek tartós tudásként meg kell maradnia a tanulóknak. Egy minimumot mindenkinek el kell sajátítania. Ez azonban meghatározatlan, úgyhogy a tanár ingadozása ebből a szempontból is érthető. Pedagógusok, pszichológusok bevonására lenne szükség, különösen a tankönyvek kimunkálásában. Ilyen tankönyveket nem lett volna szabad kibocsátani. Nagyon alapos értékelésnek kellene alávetni, és mindenkinek vállalnia a felelősséget érte, bevonnai persze a vitába a tanárokat, diákokat is.

Az e téren szerzett tapasztalatok igen értékesek. Rajtunk múlik, hogyan használjuk fel őket. Mindenkinek a maga hatáskörében, a maga portáján kellene megfelelő erőfeszítéseket tennie a helyzet javítására. A vitában felsorolt pozitív példák — különösen azok, amelyek a tanulók aktív bevonásáról szóltak — bátorítólag, serkentőleg, útmutatólag hatnak a tanárookra.

Reformtörekvéseink egyik alapvető célja az oktató-nevelőmunka korszerűsítése, hatásfokának növelése. Ebbe a mindinkább kibontakozó folyamatba kell a marxizmus tanítását-tanulását és a tanulóknak az öngazgatásra való előkészítését beleilleszteni. Úgy, hogy az a nevelőmunka továbbfejlesztése céljából mozgósítólag hasson minden tanárra, az iskola, az oktatási központ egész munkájára.

Ennek érdekében sok a tennivaló. Elsősorban a tanárok továbbképzését kellene rendszeresíteni, komolyabb alapokra helyezni. Nagyobb segítséget kellene nekik nyújtani kézikönyvek kiadásával, ilyen tárgyú szakmunkák megjelentetésével. Ezenkívül a tudomány bevonása, mint azt már említettük, szintén feltétlenül szükséges. Csak megfelelő tudományos felmérésekkel, a helyzet mélyreható tanulmányozásával lehetne eljutni a valóság tárgyilagos feltárásiáig. Tiszta képre van szükségünk: mit

érünk el a tanulóknál világnézetük formálásában és általában személyiségük alakításában.

Az iskolákon, oktatási központokon belül is ezekkel a kérdésekkel — a nevelés kérdéseivel — sokkal többet kellene foglalkozni a nevelőtestület ülésein, az osztálytanácsok összejövetelein, az osztályfőnöki órákon, a tanulók osztályközösségeinek keretei között stb. Ez a tanárok és a diákok közös ügye, ezért erről minél sűrűbben kellene közösen értekezni, véleményt cserélni — keresni a kiutat a jobb megoldásokhoz, a hatékonyabb munkához.

Jelen és múlt

FOGYASZTÓI TÁRSADALOM — FOGYASZTÓI
MAGATARTÁS*

A fogyasztói társadalom, ill. a bőség társadalmának napjaink jelensége a fejlett ipari országokban. Miközben ezt kimondjuk, kizárólag az anyagi jólétre gondolunk, amit az említett országokban egyre többen élveznek, figyelmen kívül hagyjuk viszont az egyén kulturális, szellemi gazdagságát és a társadalmi életszínvonal számos más kérdését. Az anyagi javak bősége ezekben a társadalmakban rendszerint a magasfokú ipari termelékenység eredménye, amely lehetővé teszi a tömegtájékoztatási eszközök révén reklámozható szükségletek java részének kielégítését. A „fogyasztói társadalom” kifejezést mintegy két évtizeddel ezelőtt az amerikai közgazdászok használták először. Ezzel a fogalommal jelölték a világ leggazdagabb társadalmait, ahol többé nem az volt a kérdés: hogyan többet termelni, hanem: hogyan serkenteni az embereket, hogy mind többet vásároljanak és fogyasszanak. A fogyasztói társadalom ezért csupán álcázott fogalom, amely csak másodlagos értelemben jelöli a gazdasági fejlődést és fejlettséget, a nagy nemzetközi társaságok malmára hajtva ezzel a vizet. Valójában pedig csak a tőkés társadalom közismert törekvését fejezi ki: a nyereségért folyó termelést.

Újabban a szóban forgó fogalom már túlnyomóan kritikai, negatív tartalmat kap. Figyelmeztet, hogy milyen káros következményei lehetnek a féktelen gazdasági termelésnövelésnek, a korlátlan költségeknek és a fogyasztásra serkentésnek. A következmények egyre súlyosabbak. Tanúi vagyunk az energiaforrások féktelen kiaknázásának, a környezetszennyezésnek, a különféle státusszimbólumok mítoszi rangra emelésének és az emberi elidegenedésnek. Mindezek miatt Adam Schaff lengyel filozófus úgy jelöli a fogyasztói társadalmat, mint „az elidegenült szükségletek társadalmát, amely a tőkés gazdaság talaján jön létre.”¹

* Megjelent a *Marksistička misao* c. folyóiratban.

I.

Hogyan jött létre ez a jelenség és mi tartja fenn? A kapitalista társadalmakban az utóbbi években a szélesebb rétegekre is kiterjedt a viszonylag magas anyagi életszínvonal, különösen a középosztály alsóbb rétegeire, vagyis a munkásosztály egy részére és az alacsonyabb beosztású hivatalnokokra. Jövedelmük megnövekedett és több a szabad idejük. Ezzel fokozódtak a tartós anyagi javak iránti szükségletek, ezek pedig serkentették az ipari létesítményekbe és új ipari vállalkozásokba eszközölt beruházásokat, hogy kielégíthessék a lakosság igényeit.² Az új és nagyobb teljesítőképességű termelés újabb és egyre nagyobb szükségleteket alakít ki.

Ahhoz, hogy forgalomba hozhassa a mind nagyobb mennyiségben kitermelt árut, a tőkés országok ipara természetesen nem elégedhetett meg ennek a lényegében piaci mechanizmusnak egyszerű hatásával. Propagandahadjáratba kezdett, amely az általános és szociális pszichológia legújabb ismereteinek birtokában az újabb szükségletek, vagyis az emberekkel való kommerciális manipulálás hathatós eszközévé vált. Az alkalmazott pszichológia a fejlett ipari államokban kutatásait a reklám és eladás pszichológiai területére irányítja, végcélja pedig a termelők, a forgalmazók és a fogyasztók minél szorosabb kapcsolatának kialakítása.³ A megfelelő gazdasági és szociológiai kutatások a Nyugaton hasonló jellegzetességet mutatnak. Ezek a kutatások különösen a következő kérdésekre irányulnak:

— a fogyasztás szerepe és hatása az ország beruházási politikájára és gazdasági fejlődésére;

— a jövedelemelosztásban beállt változások, a hitelek szerepe, a különböző társadalmi rétegek kiadásai;

— a populációs irányvonal és ennek változásai;

— az életmódot befolyásoló tényezők, például a beszerzés, a státuszszimbólum és a vele kapcsolatos szükségletek, a szabadidő felhasználásának módja és hasonló;

— a fogyasztók mint határozathozók (decision makers), ki miről határoz, milyen határozatok vannak tervben, ki hogyan hat a különféle helyzetekben, a család mint döntéshozatali egység;

— a különböző szükségleteket kielégítő beszerzés tényezői és az ezeknek megfelelő termékek.⁴

Az ilyen és hasonló kutatások tehát főként az ipar, a kereskedelem és a reklám érdekei felé fordulnak. Másfelől viszont el kell ismernünk, hogy a Nyugaton manifesztálódó fogyasztás — más tényezőkkel együtt — hozzájárul az ipari fejlődéshez, a termelékenység és a lakosság anyagi jólétének gyarapításához. De itt azonnal felvetődik egy másik kérdés is, hogy milyen hatással van ez a személyiségfejlődésre, az alkotó emberi tevékenységre, és az emberi szabadságra. Ezeknek a szempontoknak megvilágításában a fogyasztói társadalom már valamivel sivárabb képet nyújt. A fejlett tőkés államokban a termelés, a reklám hathatós támoga-

tásával, újabbnál újabb „divatot” diktál a tartós használati cikkek megválasztásában, amelyekből mind nagyobb mennyiséget dob piacra (gépkocsi, hűtőszekrény, szórakoztatási célokat szolgáló elektronika, stb.). Ezzel a fogyasztók figyelmét új tárgyak irányába tereli, ezek a tárgyak pedig egyre rövidebb élettartamúak, egyre rövidebb ideig használhatók. Ily módon a termelés az új termékekkel együtt „létrehozza” a termékek fogyasztóit, vagyis a fogyasztás szubjektumait. Erre különösen a fejlett kapitalizmusra jellemző körülményre figyelmeztetett Marx a *Politikai gazdaságtan híralata* című művében. Leszögezte, hogy a termelés nem csak a fogyasztás tárgyát termeli ki, hanem a fogyasztás módját is, ezért a termékeket nemcsak objektíven, hanem szubjektíven is meghatározza... A termelés tehát nemcsak tárgyat termel a szubjektum számára, hanem szubjektumot is a tárgy számára.⁵ És éppen ebben, vagyis a tárgy részére való szubjektum termelésben van a fogyasztói magatartás gyökere, amely a mai tőkés társadalomra olyannyira jellemző. A leírt folyamatok egyebek között az árufetisizálás extrém megnyilvánulási formáihoz vezettek: az emberi munka termékei közötti tényleges viszonyt *társadalmasították* (a társadalmi viszonyok formáival ruházták fel), az emberek közötti társadalmi viszonyt pedig *tárgyasították*, mert a fogyasztói világban az ember annyival többet ér, amennyivel drágább és értékesebb tárgyak vannak a birtokában. A fejlett tőkés államok munkásosztálya tehát — mivel a termelőeszközökkel semmilyen formában sem rendelkezik és nem befolyásolhatja munkája eredményét, a szellemi javakkal pedig nincs közvetlen kapcsolata — a tulajdon elidegenedését úgy próbálja kompenzálni, hogy anyagi igényeinek kielégítését helyezi előtérbe. Azonban az élelem, a ruházati cikkek, háztartási berendezések túlméretezett vásárlásával és a különféle szolgáltatások igénybevételével (különösen évi szabadságuk idején) a munkások gyakorlatilag önmaguk számára teszik lehetetlenné kulturális és szociális igényeik kielégítését. Anál is inkább, mivel a munkásnak a megnövekedett jövedelme ellenére sincs elegendő pénze anyagi és szellemi szükségletei egyidőben történő kielégítésére. A fogyasztói magatartás szítása kettős célt szolgál. Egyfelől serkenti a keresletet, amely összhangban van az ipari termelés lehetőségeivel és a piaci kínálattal, másfelől úgymond irányítja a gazdasági elidegenülés folyamatát, vagyis a termelő-fogyasztókat a súlyos gazdasági és politikai problémákkal terhelt valóságból az anyagi javak birtoklásán alapuló fogyasztói életszínvonal és presztízskérdés imaginárius világába „kalauzolja”. Ilyenformán ez a termelési mód gyakorlatilag feltételeket teremt a tárgyak emberek feletti hatalmához és egyben eltéríti őket esetleges szándékuktól, hogy megváltoztassák és jobbá tegyék a világot.⁶

Mindezek ellenére a fogyasztói társadalmakban nem csupán az ember gazdasági elidegenüléséről van szó. Az elidegenülés jelen volt és van minden társadalomban, ahol a pénz-áruforgalom jellemzi a gazdaságot, azzal, hogy legkifejezettebb a fejlett tőkés társadalmakban. A fogyasztói társadalmakban a gazdasági elidegenülésen kívül ismeretes még az em-

ber elidegenülése környezetétől, embertársaitól. Itt az egyén a tömegben is egyedül és elveszettnek érzi magát, mert senkire sem számíthat. Ezekben a társadalmakban az ember már nincs úgy körülveve más emberekkel, mint korábban, őt most tárgyak veszik körül és a tárgyak ritmusa, szüntelen halmozásának mércéi alapján él (Jean Baudrillard). Vagy vegyük például az ember elidegenülését a pénztől, amely a hatalmába keríti. A tárgy, a dolgok, a pénz mint az emberi munka produkuma, az embertől független realitást nyer, valamilyen hatalmat, amely már az ember fölé emelkedik, amely az embert elválasztja önmagától és minden szükségletét egyetlen, a pénz szükségletére korlátozza. Az elidegenülés említett két formája, amelyekhez hozzáadhatnánk még néhányat a magántulajdon következményeként alakult ki és a modern tőkés társadalmakban rendkívül éles formát öltött.⁷ Erre is figyelmeztetett Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből c. művében, miszerint „a magántulajdon olyan ostobákká és egyoldalúkká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a *miénk*, ha bírjuk, ha tehát tőkeként egyszóval számunkra, illetve ha közvetlenül birtokoljuk, megesszük, megisszuk, testünkön viseljük, lakjuk, stb., egyszóval használjuk... Az összes fizikai és szellemi érzékek helyébe (gesitige Sinne) ennél fogva az összes ilyen *érzések egyszerű elidegenülése, a bírás* érzéke lépett. (der Sinn des Habens). A magántulajdon megszüntetése ezért az összes emberi érzékek és tulajdonságok teljes *emancipációja*; de éppen ezáltal ezen emancipáció, hogy ezek az érzékek és tulajdonságok mind szubjektíve, mind objektív *emberieké* lettek.⁸ A birtoklás, bírás érzéke Marx előbbi téziséből a fogyasztói magatartás következményeire utal. Ezeket a következményeket két, a fogyasztói magatartásra rendkívüli módon jellemző jelenséggel foglalkozhatnánk egybe. Az egyik a státuszszimbólum a másik az úgynevezett *birtoklási szindróma*. Minden társadalomra — legalábbis a kései feudalizmustól errefelé — jellemző, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegek, amint arra anyagi lehetőségük adódik, utánozzák, majmolják a felsőbb társadalmi rétegek életmódját. Ez utóbbiaknak, vagyis a felső tízezernek életmódját a szavatolt anyagi javak és jólét teszik lehetővé, ami az öltözködésben, ékszerek vásárlásában, lakásberendezésben és hasonlóknak nyilvánul meg. Mindez társadalmi helyzetük szimbóluma. A felső társadalmi rétegek utánzásához természetesen az alsóbb rétegeknek nincs kellő anyagi lehetősége, mégis ezek arra törekcszenek, hogy legalább hasonló tárgyakat tudhassanak a magukénak, s eközben gyakran komikus helyzetek adódnak elő. (A nyugati világ feudalizmusának alkonyából származó irodalom például bővelkedik ilyen komikus helyzetekben, közöttük Molière számos vígjátéka is.) A mai tőkés társadalmakban a régi státuszszimbólumokhoz néhány újabb is társult. Ilyen például a személygépkocsi luxus-kidolgozása, habár alapvető rendeltetésük nem változik lényegesen. A luxus-kivitelezés rendeltetése olyan benyomást kelteni, hogy az ilyen kocsi tulajdonos fontosabb, jobb az „átlagos” embernél. A státuszszimbólumok is a tulajdonjogi szindróma megnyilvánulási formái. Azzal, hogy szinte korlátlan mennyiségben rendelkezik mindennel, ami

a legkorszerűbb, a legidőszerűbb jelzővel illethető, a sznob fogyasztó beképzeli, hogy tekintélyt szerzett magának és az átlagember fölé emelkedett, minélfogva többet is ér annál. Ebben nyilvánul meg tehát a „fogyasztói szindróma” mint a fogyasztó legfőbb pszichikai jellegzetessége.

Az ipari fejlődés és előrehaladás, amely egyfelől befolyásolja a fogyasztói magatartást és szinte diktálja a tömeges költekezést, ugyanakkor negatívan is hat az ember szűkebb és szélesebb környezetére, ami természetesen a maga módján alakítja az ember egyéni és kollektív érzéseit. A világon a tudomány és a nyilvánosság is már hosszabb ideje behatóan foglalkozik a természeti környezet megsemmisítésével, a levegő és vizek elszennyeződésével, a lakáskörülményeket rontó egyre nagyobb hangzavarral, az autótutakról, a repülőterekről és az utcákról áradó benzindüzzel. Az embereknel ezáltal jelentkező szomatikus és pszichikai deficitről írja cinikusan Jean Boudrillard, francia szociológus: „Mindez nem jelent semmit. Végül is a túlméretezett infrastruktúra, a felszereltség, az üzemanyag többletkiadásai, a sérültek és rokkantak kezelésének kórházi költségei, stb. úgy kerülnek be a költségvetésbe, mint fogyasztás. Mindezek a kiadások tehát a nemzeti jövedelem leple alá rejtve a statisztikai adatokban a fejlődés és gazdagság mutatószámaivá válnak.⁹ Felhívja a figyelmet arra is, hogy sok szó esik az egészségre való jogról, az élettérre, a pihenésre, a tudásra, a művelődésre való jogról is, majd megállapítja, hogy ezeket a meséket visszafelé is olvashatjuk. Az élettérre való jog például akkor jelenik meg „amikor már nincs elegendő hely minden ember számára, amikor a tér és csend egyesek kiváltságává vált mások kárára. Éppúgy, mint ahogy a tulajdonjog is csak akkor jött létre, amikor már többé nem volt elegendő szabad föld minden ember számára.”¹⁰

Az ipari termelésnövelésről mint az öncélú növekedést szolgáló tényezőről alkotott technokrata jelmondatnak ez csupán néhány közvetlen következménye. Úgy látszik, azonban, még néhány következményre rá kell mutatni, amelyeket az ipari „robbanás” vált ki. Ezek közül az egyiket Boudrillard az elfáradás világproblémájának nevezi. Ő ezt az éhezés világproblémájával hasonlítja össze és megállapítja, hogy ez a két jelenség egymást kölcsönösen kizárja. „Az endemikus, vagyis helyhez kötött fáradtság — írja Boudrillard — az iparilag fejlett társadalmak hozományaként alakul ki... a túl gyakori éhezésből és túl sok nélkülözésből, amely az iparilag elmaradott országok legfőbb problémája volt és maradt is. A fáradtság, amely a fejlettek kollektív szindrómája ily módon a jó mód szabálytalanságává, diszfunkciójává válik.”¹¹

A fogyasztói magatartás tehát a fejlett kapitalista társadalmakra jellemző. Az ipari termelés magas szintű termelékenységének és a tudományos-műszaki fejlődésnek köszönve ezekben a társadalmakban mind több használati cikk és tárgy áll a tömegek rendelkezésére, ezeket megvásárolhatják és ezzel anyagi helyzetüket javítják. Erre a körülményre hivatkoznak egyes polgári teoretikusok is, hogy bebizonyítsák: a kapitalizmus klasszikus formái már túlhaladottak, és így Marx osztályokról és az osztályharcról alkotott tanai sem érvényesek többé, elévültek. Állítása-

ikban egészen addig elmennek, hogy az ideológiák korszakának végét hidetik. De mindez és a hozzá hasonló állítások nem más, mint tiszta illúzió, és lényegében a technokratizmus külön ideológiáját fejezi ki. A tömeg anyagi jólétének növekedése ugyanis a kis létszámú uralkodó réteg és a technomenegeri élgárda anyagi érvényesüléséhez viszonyítva csak viszonylagos előrehaladás, mert az alapvető osztályviszonyok a fejlett kapitalista társadalmakban sem változtak meg. Igazolják ezt a gyakori és megismétlődő sztrájkok is. A fogyasztói magatartás és mentalitás ezeket az ellentéteket csak bizonyos fokig csillapítja, mert „a fejlett kapitalizmus annyira tudja visszafojtani az alapvető társadalmi változások iránti szükségességét, amennyire képes mind nagyobb mennyiségű anyagi javak kitermelésére, és amennyire képes a természet feletti tudományos uralomra, hogy általa tudományosan uralkodhasson az ember felett is.”¹²

Ha a fogyasztói magatartás és mentalitás osztályhordozóját akarnánk megnevezni a mai kapitalista világban, bizony kétközbe kerülnénk. Ezzel a jelenséggel hasonló a helyzet, mint az úgynevezett tömegkultúrával: ezek szorosan összetartoznak és bizonyos mértékig egymással okozati összefüggésben állnak. Ami pedig a jelenségek társadalmi hordozóját illeti, valószínűleg úgy van, ahogy Edgar Moren mondotta, hogy az említett társadalmi hordozó esetében a tömegről van szó „az egyedek óriási agglomerátumáról, akik minden oldalról és minden társadalmi rétegből gyűltek össze (különböző osztályok, különböző családok, stb.)”.¹³

Nézzük, mi jellemzi a fogyasztói mentalitású embert? Nem foglalkozik behatóbban a magasabb szintű értékekkel, az adott kategóriák keretében él, érdeklődési köre többnyire nem haladja túl az aktuális átélés határait; valójában csak az olyan értékeket becsüli, amelyeket birtokolni lehet, míg a kreatív értékek iránt nem mutat érdeklődést; legfontosabb akarásai közé az anyagiak élvezete tartozik, jólétének legfőbb mércéje pedig a kényelem.¹⁴

Ha tehát a mai tőkés társadalmakat fogyasztóinak nevezzük, ezzel nem szándékozunk illúziót kelteni valamiféle „népi kapitalizmusról”, „az egyenlő lehetőségek társadalmáról” vagy támogatni a munkásosztály elkapitalizálódásának és az ideológiák korszakának végét hirdető eszméket. Annyi csupán a szándékunk, hogy rámutassunk a fejlett tőkés rendszereket kísérő jelenségre, amit fogyasztói magatartásnak nevezünk, a társadalmakat pedig, ahol ez a magatartás megnyilvánul, fogyasztói társadalomnak. Ezt a jelenséget nem téveszthetjük szem elől, amikor a mai világban észlelhető folyamatokról beszélünk, mert a fogyasztói magatartás és mentalitás megnyilvánulási formái már nálunk is fellelhetők.

II.

Társadalmunk egyes tagjainak fogyasztói magatartása miatt közösségünket egyelőre még nem nevezhetjük fogyasztói társadalomnak, noha már régóta többet fogyasztunk, mint amennyit termelünk. (Legcélse-

rűbb lenne, ha ezt a jelenséget reprodukciós ciklusaink egyes szintjein történő pazarlásnak neveznénk.) A szocialista társadalom nem fogyasztói, és nem is válhat azzá, mivel a fogyasztói magatartás mint *tömegjelenség* a magas fokú fejlettséget elért, érett *kapitalizmusra* vonatkozatható. Ha a szocializmus olyanná válna, többé már nem lenne szocialista társadalom, mert feladná a szocializmus alapvető értékeit. Egyébként is a szocialista társadalmak — ideértve tulajdon közösségünket is — még távol állnak attól, hogy a mennyiségi termelés helyett a minőségre törekedjenek. Másfelől viszont nem húnyhatunk szemet társadalmunk egyes kategóriáinak fogyasztói magatartása és mentalitása felett. Azokra az emberekre gondolok, akiket rabul ejtett a személygépköcsi mítosza, mégpedig nem mint sokak számára nélkülözhetetlen közlekedési eszköz, hanem mint státusszimbólum (drága kocsi típus); továbbá a hétvégi házak divatja. Ismét nem mint a pihenéshez és rekreáláshoz szükséges valami, amit a mai munkaritmus, a szennyezett városi levegő és ipari központok tesznek fontossá, hanem mint státusszimbólum, ami sokak számára egyben jó kereseti forrás is, amikor külföldi turistáknak devizáért bérbe adják. A fogyasztói mentalitás megnyilvánulási formái közé sorolhatjuk még a külföldön történő, ruha-, ékszer és lábbelivásárlást, ami alighanem tipikus jugoszláv státusnorma és a gazdasági fejlődésre rendkívül negatívan ható jelenség. Hozzávetőleges adatok szerint ugyanis a „zarándokvásárlók” csupán az olasz határmenti városokban évente mintegy 300 milliárd dinárt költenek el.

Mindössze néhány szemmel látható tényről említettünk, amelyekből lezögezhetjük, hogy társadalmunk egyes tagjai körében már jelentkezik a fogyasztói magatartás a jelenség tüzetesebb elemzéséhez azonban nem állnak rendelkezésünkre megfelelő társadalomtudományi kutatások. A társadalomtudományi kutatókat azért említem, mert a fogyasztói magatartás és mentalitás megnyilvánulási formái semmiképpen sem egyeztethetők össze a szocialista normákkal, a szocialista öngazgatású társadalommal, a jelenségek kutatását tehát interdiszciplinárisan kellene végezni, közgazdászok, szociológusok, szociálpszichológusok és filozófusok közreműködésével. Mivel ilyen kutatásokkal nálunk nemigen foglalkoznak, így a továbbiakban csak két olyan nagyobb kutatás eredményeire támaszkodunk, amelyet az utóbbi években végeztek a megfelelő egyetemek kutatóintézetei, mégpedig Szerbiában és Szlovéniában.¹⁵ Sem az egyik, sem a másik kutatás nem foglalkozott külön az írásunk témáját képező kérdésekről, de általuk fény derült néhány olyan körülményre, amelyekből legalább közvetve megállapíthatunk egyet-mást. Így például a Szerbiában végzett kutatás révén legalább globálisan meghatározhatjuk azokat a társadalmi rétegeket, ahol a fogyasztói mentalitás kifejezettebb formái fellelhetők. Ugyanis a kutatókat egyebek között az is érdekelte, hogy a vizsgált populáció egyes tagjai hogyan viszonyulnak az általános anyagi, illetve a nem anyagi értékek iránt, és ennek megfelelően két felosztást csináltak. Az egyikbe azokat sorolták, akik inkább az anyagi értékek, a másikba pedig azokat, akik a szellemi értékek felé

hajlanak. A nem anyagiak iránti érdeklődést „idealizmus”, aszketizmus és a „szellemi javak iránti vágy” fogalmakkal jelölték, az anyagi javak iránti hajlandóságot pedig a hedonizmus, hedonista utilitarizmus, „materializmus” és a fogyasztói pszichológia fogalmával. Bebizonyosodott, hogy a vizsgált populáció 65 százaléka anyagi. A társadalmi rétegeket illetően a kutatók megállapították azt is, hogy az anyagiasság leginkább a magánvállalkozókat jellemzi. Közéjük a kisiparosokat és más vállalkozókat sorolták. Ezeknek 90 százaléka az anyagiakat mindennel szemben előnyben részesíti. A legkisebb a humanista értelmiség soraiban volt az arány, akiknek mindössze 48 százaléka hajlott inkább az anyagi, mint a szellemi javak felé. A földművesek (egyéni termelők) és a szakmunkások a táblázat közepén foglaltak helyet, vagyis valahol a 65 százalék körül. Hasonló arányosságot mutattak ki a Szlovéniában végzett kutatások is.¹⁶

Azt jelentik-e vajon ezek az adatok, hogy hazánk lakosságának a többségét a fogyasztói mentalitású emberek közé sorolhatjuk? Ez korai és elhamarkodott megállapítás lenne. A polgáraink nagy részénél megnyilvánuló anyagiasságot véleményem szerint más síkon kellene keresni, nem pedig a fogyasztás iránti viszonyulásban, legalábbis nem kizárólag ezen a területen. Az anyagiasság embereink többségénél a felszabadulás utáni gyors fejlődés következménye. Az utóbbi évtizedekben hazánk felsorakozott az iparilag közepesen fejlett országok közé. Ennek szemléltetése céljából néhány statisztikai adattal szolgálunk. Ma a lakosoknak kevesebb mint 30 százaléka él közvetlenül mezőgazdasági munkából. 1947-ben valamivel több mint egymillió volt a foglalkoztatott, ma viszont már körülbelül öt és félmillió dolgozónk van. A mezőgazdasági vidékekről több millió ember költözött a városokba és ipari központokba. A régi Jugoszláviát jellemző nagyarányú írástudatlanság is jelentősen csökkent. Ez a viszonylag gyors ütemű fejlődés polgáraink többségének lehetővé tette nemcsak alapvető egzisztenciális anyagi szükségleteik kielégítését, hanem olyan javak megszerzését is, amelyek eddig a „túloldalon” elérhetetlenek voltak. Közben nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy a termelés és lehetőségeink fejlődésével, valamint az anyagi létszínvonal növekedésével együtt változott az említett határ, illetve eltolódott „ez az oldal”, és a „túloldal” között. Így a legtöbb háztartás és tagjai számára az olyan dolgok, mint a porszívó, a mosógép, a hűtőszekrény, a villany- vagy gáztűzhely, sőt a gépkocsi is olyan tárgyakká lettek, amelyek szinte nélkülözhetetlenek a mindennapi életben. Emiatt az említett háztartási berendezések és hasonló tárgyak beszerzése önmagában véve még nem a fogyasztói magatartás és mentalitás megnyilvánulási formája. Még akkor sem szabad könnyelműen azt mondani az emberekre, hogy a fogyasztói mentalitás hatása alá kerültek, ha mondjuk, egy tartós használati cikk beszerzése érdekében hosszabb ideig takarékoskodnak alapvető anyagi szükségleteik kielégítésében, vagyis amikor az élelem, a ruházkodás és lakáskörülmények rovására takarékoskodnak. A jelenséggel kapcsolatban mégis leszögezhetjük, hogy az ilyen takaré-

kosság is, amennyiben túlzásba viszik, tehát ha a rendes életkörülményekről való lemondás árán is valaki birtokba akarja venni az óhajtott tárgyat, az már a fogyasztói magatartás jeleire utal. Különösen érvényes ez akkor, ha valaki ily módon akar *státusszimbólumot* kifejező dolgokhoz jutni, vagyis olyan tárgyak birtokába, amelyek a „felsőbb” a „jobb” társadalmi helyzet kifejezői, és amilyenekkel az említett takarékoskodók rendes körülmények között nem rendelkeznek. Természetesen egy ilyen igazán hiteles következtetés megállapításához nem rendelkezünk az elengedhetetlenül szükséges empirikus kutatási eredményekkel. A gondolatot zárjuk le azzal, hogy a gyors fejlődés ellenére sem tartunk egyelőre még ott, hogy társadalmunkban megszüntettük volna a szegénységet. Sok-sok dolgozónk jövedelme, sajnos, még most sem teszi számukra lehetővé, hogy az alapvető szükségletek — ide soroljuk a lakást is — kielégítésén kívül megszerezzék azokat a használati tárgyakat, amelyek ma már elengedhetetlenül fontosak.

Tehát tisztán a tárgyak beszerzése és birtoklása alapján nem kellene messzemenő következtetéseket levonni a fogyasztói magatartásról és mentalitásról. A szocializmus nem a szegény aszkéták közössége és nem is válhat azzá. A szocializmus az anyagiakban és *szellemiekben* gazdag alkotó emberek közössége kell, hogy legyen. Marx már a Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből c. művében figyelmeztet, hogy egyedül az ember anyagi gazdagsága által építhető és fejleszthető a szellemi értékek világa iránti szenzibilitása. Az anyagiakban bővelkedő élet tehát az ember kulturális és szellemi gazdagságának első és elengedhetetlen feltétele. A szellemi gazdaságnak a szocialista társadalomban legalább annyit kell érnie mint az anyagi gazdagságnak.

A fogyasztói magatartást és fogyasztói mentalitást ezek szerint az olyan emberek körében kell keresni, akik halmozzák az anyagi javakat, s ennek egy részét státusszimbólumként kezelik. Teszik pedig mindezt kulturális-szellemi gazdagságuk kárára. Az egyetlen „kulturális” szféra, ahol az említett emberfajta jól érzi magát, a mai kapitalista Nyugat úgynevezett tömegkultúrája. Amikor Edgar Morent megkérdezték: Milyen is tulajdonképpen ez a „kultúra”, azt felelte, ez olyan, mint a szemnek és érzékszerveknek a rendkívül tetszetős, vonzó, bájos, bőkeblű kifestett fiatal lány, aki ellenállhatatlanul vonz, de aki ugyanilyen mértékben buta és primitív is.¹⁷ Ha most mindezek után megrajzolnánk az ideális fogyasztó alakját, azt kellene mondanunk, hogy az ideális fogyasztó anyagiakban gazdag, de műveltségét tekintve rendkívül szegény ember; egydimenziós személyiség, akinek érdeklődése csak a jólétet szavatoló anyagi tárgyakra és javakra terjed ki. Magától értetődő, hogy az előbbi meghatározás csak az „ideális fogyasztóra” vonatkoztatható, akihez a valóságos emberek, vagyis a fogyasztói mentalitás hordozói — különösen nálunk — csak többé-kevésbé hasonlatosak.

A fogyasztói magatartás karakterisztikus jegyei közé tartozik — mind a világban, mind nálunk — a drága tartós használati tárgyak birtoklása. Sőt, a fogyasztói mentalitás képviselői mindenáron igyekeznek be-

szerezni a legújabb, legkorszerűbb ilyen tárgyakat, mint például a szórakoztatási célokat szolgáló elektronika legmodernebb berendezéseit vagy a legújabb kiadású és drága kivitelezésű kocsitípusokat, amelyekkel azután gögösen hivalkodnak, mint társadalmi helyzetüket kifejező szimbólummal. A fogyasztói sznoboknak és azoknak, akik hozzájuk mérik magukat, fényűzően berendezett hétvégi házuk van, luxusjachtok tulajdonosai, drága ékszereket és ruházati cikkeket (természetesen a külföldieket!) vásárolnak, míg a „nem anyagi szférából” élvezeteik sorába tartozik a féktelen szexuális kéjelgés.¹⁸ Röviden, a fogyasztói mentalitású emberre jellemző, hogy „nemigen izgatja a jövő és perspektíva”. Ő a jelennek él, szellemi érdeklődése pedig nem haladja túl az aktuális élmény szintjét. Az aktuális élmény a legmagasabb fok, ameddig az ilyen egzisztenciális beállítottságú ember általában eljut.¹⁹

Melyik társadalmi rétegből kerülnek ki a fogyasztói mentalitás képviselői? A Szerbiában végzett kutatás ehhez csak támpontot szolgáltat. Anál jobb betekintést ad viszont a kérdésbe a szlovéniai felmérés, amely a szlovének életstílusára keresett választ. Mindkét kutatásból elsősorban az derül ki, hogy a fogyasztók több társadalmi rétegből kerülnek ki, és hogy a hagyományos társadalmi rétegek mellett nincs *külön fogyasztói társadalmi réteg*.²⁰ Egyelőre csak ismételhetjük, hogy a fogyasztók különféle társadalmi rétegekből, családokból, osztályokból származnak, és meglehetősen heterogén, kisebb-nagyobb csoportot alkotnak.

A szlovének életstílusát kutató felmérés adatai arra utalnak, hogy a fogyasztói magatartás bizonyos jelei a magas és közép-szakképzettségű káderek, részben pedig a magas szakképzettségű munkások soraiban tapasztalhatók. Természetesen nem valamennyiüknél, csak az említett társadalmi rétegek egyes tagjainál. A kutatás révén bebizonyosodott, hogy — különösen a magas szakképzettségű káderek sorában — sokan „szüntelenül a modernet kutatják, keresik és majmolvják az idegen, a behozatali viselkedési formákat” továbbá náluk „találhatjuk meg leginkább a luxustárgyakat, ők mennek exkluzív külföldi utazásokra, vesznek részt elit rendezvényeken és hasonló”.²¹ Ami a magas szakképzettségű munkásokat illeti, a kutatás eredménye azt igazolja, hogy „az anyagi fogyasztást illetően ez a réteg a közép-szakképzettségű káderek életstílusához közelít, vagyis soraikban is találunk fogyasztói magatartásúakat”.²² Mindkét említett társadalmi réteg esetében, amelyek a fogyasztói magatartás és mentalitás jegyeit viselik magukon, meg kell említeni valamit, ami talán enyhíti vagy egyenesen érvényteleníti az előbbi megállapítást. A kutatás ugyanis megállapítja azt is, hogy éppen a magas és közép-szakképzettségű kádereknél jut leginkább kifejezésre a művelődési életben való részvétel igénye, közülük viszonylag sokan olvasnak, hallgatnak zenét, koncertre és képzőművészeti tárlatokra járnak. Mondottuk, hogy ezek az adatok talán érvénytelenítik a megállapítást, mely szerint a két társadalmi rétegnél a fogyasztói magatartás jelei tapasztalhatók. Annyi bizonyos, hogy a kutatásról szóló jelentés szerzője leszögezi: a művelődési élet iránt mutatott érdeklődés sem mentes a sznobizmustól és exkluzivi-

tástól.²³ Ez viszont ismét csak azt jelenti, hogy a kultúra igénylése mögött mégis a tipikus fogyasztó búvik meg.

A magas szakképzettségű munkásokat illetően a kutatások azt bizonyítják, hogy kulturális ténykedésük széles skálán mozog. „Mint tévé-nézők, akik ennek a tevékenységnek szabad idejükből az átlagosnál több időt szentelnek, a magas szakképzettségű munkások fokozatosan hozzá- szoktak ahhoz, hogy a komolyabb tartalmú műsorokat is megtekintik. Az olvasásnak, a zenehallgatásnak, a moziba járásnak az átlagpolgárnál több időt szentelnek. De egyelőre még ritka vendégei a színházaknak, koncerteknek, képzőművészeti kiállításoknak.” Érdemes és biztató a meg- állapítás, hogy a magas szakképzettségű munkások az átlagnál nagyobb százalékarányban kapcsolódnak be az öngazgatási és társadalmi-politikai tevékenységbe.²⁴ A két konstatació arra utal, hogy épp a magas szak- képzettségű munkások körében jelentkezik ez a kulturális és társadalmi- politikai erő, amely ennek a munkásságnak nagy részét el tudná vonni a butító fogyasztói életmódtól.

A felsorolt adatok is arról tanúskodnak, hogy rendkívül nehéz empiri- kus pontossággal meghatározni, mely polgárainknál létezik vagy van ki- alakulóban a fogyasztói magatartás és fogyasztói mentalitás. Közönsé- ges körkérdéssel ez a probléma nem bogozható ki kielégítő módon. Az egyetlen empirikus eljárás, amely reményt adhatna a sikerre, a közvet- len megfigyelés, a megfigyeléses részvétel lenne, de ennek kivitelezése minden bizonnyal nagyon nehéz.

Melyek nálunk a fogyasztói magatartás megjelenésének közvetlen okai? Egyes szerzők egyetlen kérdésre szűkítik a problémát, azt állítva, hogy társadalmunk „felsőbb rétegei” afféle példaképet jelentenek az „al- sőbb rétegek” számára, akik megpróbálják utánozni a felsőbb rétegek életmódját, függetlenül attól, hogy ez nincs összhangban sem anyagi le- hetőségeikkel, sem a szocialista értékrenddel.²⁵ Nem kétséges, a fenti elmélettel magyarázhatjuk a társadalmunkban tapasztalható fogyasztói magatartás okait. Nekem azonban úgy tűnik, hogy ez a magyarázat csak részleges. Mégpedig azért, mert egyébként magyarázatot kellene keresni „felsőbb” társadalmi rétegeink fogyasztói magatartására. A tartós hasz- nálati tárgyak birtoklása és használata, amelyekkel megkönnyíthetjük a mindennapi életet és munkát, nem jelent minden esetben fogyasztói ma- gatartást. Ezért problémánk okát inkább a másik oldalon kellene ke- resni, mindenekelőtt a fejlett tőkésországok részéről gyakorolt hatásban. Ezek az országok ugyanis termékeikkel együtt „exportálják” a fogyasz- tói életmódot is. „A fejlett tőkésországok (egyebek között) az életmódot is exportálják. A tőkével, a számítógépekkel, a know-howval együtt jönnek a többi dolgok és »értékek« is: az áru iránti vágyakozás, az ag- reszív motorkerékpárok és az elferdített nagykereskedelmi esztétika iránti kéjsóvárgás... Nem az ilyen materialista életmód az elítélendő, hanem a szabadságkorlátozás és represszió, amit az ilyen materializmus takar: az áru totális fetiszizálásával történő eltárgyiasodás.”²⁶ A fejlett ipari országok felső társadalmi rétegei fogyasztói életmódjának utánzása

a nyugati bőség társadalmának valamiféle „szocialista-kispolgári” karikatúráját adja.

Annak szemléltetése céljából, hogyan hat a Nyugat fogyasztói életmódjának „exportja” mindennapjaink alakítására, legalább néhány szóban kitérünk a hirdetésekre, illetve a gazdasági reklámozásra. A reklám túlnyomórészt nyugati receptek alapján készül, az úgynevezett marketing szisztémával, vagyis a különböző ízlésű és igényű vásárlókkal való pszichológiai manipulálás jól kipróbált receptjei alapján. Egyik vezető politikusunk már tíz évvel ezelőtt figyelmeztetett, hogy reklámaink nem megfelelőek. „Mindenekelőtt javítani kell reklámainkat, amelyekben gyakran nem az igazság, hanem a hatásvadászás a mérce, nem a belső tartalom, hanem a csalóka külső.”²⁷ A csalóka reklámok közül gondoljunk csak néhányra, amely a kozmetikai szereket és pezsgőket népszerűsíti. Vajon a képernyőn megjelenő lányok nem emlékeztetnek-e bennünket arra a fényűző, szépen kifestett, bőkeblű, kihívó, de buta lányra, akinek megfestésével Edgar Moren olyan találóan jellemezte a fejlett Nyugat úgynevezett tömegkultúráját. Az derül ki, hogy ennek a „kultúrának” egyes formáit is importáljuk.²⁸

III.

A fogyasztói magatartás és a fogyasztói mentalitás elleni akciót semmiképpen sem kellene társadalmunk anyagi létszínvonalára irányítani, mert — mint mondtuk — az anyagi jólét az egyik előfeltétele az egyén kulturális érdeklődése felkeltésének, ezáltal pedig előfeltétele egy egészében is autentikus társadalmi kultúra kibontakozásának. Fontos azonban, hogy lassan megváltoztassuk azt a társadalmi alapot, amelyből közvetlenül kinő és táplálkozik a fogyasztói magatartás. „Egyszerű lenne bírálni azokat, akik különböző státusszimbólumokat vásárolnak azért, hogy közelebb kerüljenek a kívánt csoporthoz, amely »az események sodrában van« vagy azért, hogy kiváljanak a többiek közül. Mihelyt egyesek vagy csoportok környezetükben ezzel elérik a kívánt sikert, azt jelenti, hogy *megvan a kedvező társadalmi alap, amely serkenti a fogyasztói magatartás terjedését.*”²⁹ Vagy más szóval: noha sikerrel építjük és szilárdítjuk a szocialista öngazgatási rendszer intézményes formáit, mi a gondolkodás, de különösen a polgáraink értékelését illetően cseppet sem különbözünk bármely közepesen fejlett ipari országtól. Márpedig éppen az ilyen gondolkodás és értékelés az a társadalmi alap, amelyből — természetesen megfelelő anyagi feltételek mellett — a fogyasztói mentalitás táplálkozik, valamennyi kísérő jelenségével együtt. Az említett gondolkodásmódra és értékelésmódra, általa pedig a fogyasztói magatartásra, mint a társadalmi tudat nem elhanyagolható részére, jellemző, hogy bennük nincs helye életmódunk *szocialista kvalitásával* kapcsolatos kérdéseknek. Erre a kérdésre eddig igen keveset gondoltunk, de még kevésbé törekedtünk arra, hogy ezt a káros jelenséget a dolgozók szélesebb rétege is felismerje.

Az élet kvalitását, bármely társadalomban — kissé leegyszerűsítve — két komponens adja meg: az individuum egyéni életszínvonala és a közeg társadalmi színvonala, amelyben él és dolgozik. Társadalmunkban a fogyasztói mentalitás és magatartás megszüntetése közben a hangsúlyt bizonyára a társadalmi életszínvonal fejlesztésére fektetjük (az iskoláztatásra, az egészség- és szociális védelemre, a művelődésre, a fizikai és pszichikai rekreáció feltételeinek megteremtésére, stb.). A tőkésországokban a társadalmi létszínvonal kérdését többé-kevésbé elhanyagolják, és részben ezzel magyarázható, hogy az ottani ember olyan görcsösen küzd individuális anyagi életszínvonalának megteremtéséért, ami ismét az áru fetiszizálása és más megvalósulási formák révén individualizmushoz, önzéshez, majd elidegenedéshez vezet. Ezzel ellentétben anyagiakban és szellemiekben is gazdag társadalmi létszínvonalunknak a humánus értékek érvényesítésével, a szolidáris és demokratikus életmóddal szocialista öngazgatású társadalmunkban a szocializálódás fontos szerepét kellene betöltenie.

Ilyen irányú erőfeszítéseket a politikának és a társadalomtudományoknak kellene tenniük, méghozzá szorosan együttműködve. Kétségtelen, hogy közben az elidegenülés számos „régis és új formájával találkozunk, kezdve azoktól a formáktól, amelyek közvetlenül a termelési folyamatból erednek, alapjuk pedig a gyártástechnológiában rejlik, az olyan elidegenülési formákon át amelyeket a piaci viszonyok váltanak ki, az olyan formákig, amelyek az elmaradott tudatnak, a különféle ideológiai behatásoknak következményei.”³⁰ Az ilyen és hasonló problémákkal most és a jövőben, akárcsak korábban is, meg kell birkóznunk, mert öngazgatású társadalmunk humanista tartalmát illetően továbbra is elmaradunk az öngazgatás intézményes és jogi formáinak kiépítése mögött.

Fordította: *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ Adam Schaff, *Die Entfremdung, als soziales problem*. Europaverlag, Wien, 337. oldal
- ² E. Krugman, „Consumer Behavior”, *International Encyclopaedia of Social Sciences*, 1968., Vol. III. 352. oldal
- ³ Anne Anastasi, „Applied Psychology”, *International Encyclopaedia of Social Sciences*, 1968., Vol. XIII. 91. oldal
- ⁴ E. Krugman, idézett mű.
- ⁵ K. Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, I—II., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 19. oldal
- ⁶ Momčilo Vuković nyomán, *Fenomen potreba u marksističkoj misli*. Pregled, Sarajevó, 1979/3, 289/90 oldal
- ⁷ H. Lefebvre nyomán, „L’Homme Total”, *Panorama des Idées, contemporaines*. Gallimard, Párizs, 1975., 749. oldal

- ⁸ Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962., 72. oldal
- ⁹ Jean Boudrillard: *La Société de Consommations, ses Mythes, ses Structures.* Párizs, 1968., 48. o.
- ¹⁰ Idézett mű, 74. oldal
- ¹¹ Idézett mű, 291. oldal — Lehet, hogy a fejlett országokban egyre terjedő erőszak is a jólét egyféle „diszfunkciója”. A francia kormány, 1977-ben megjelentetett terjedelmes jelentése *Felelet az erőszakra* címmel is megállapítja, egyebek között, hogy a bűnözés (gyilkosság, rablás és az erőszak egyéb formái) szinte minden iparilag fejlett országban növekvő tendenciát mutat. Az említett megállapítással kapcsolatban csak hipotetikusan jegyzem meg, hogy az erőszak a két említett világ-probléma az „endemikus fáradtság” és az „endemikus nélkülözés” érintkezési pontján van a leginkább növekvőben. A nélkülözést legjobban valószínűleg a gazdag és fáradt Nyugat nagyvárosi társadalmának alján élők érzik. Azt a társadalmi réteget, amelynek soraiból a legtöbb bűnöző kerül ki, nyugodtan nevezhetnénk „iparilag fejletlen világnak” — kicsiben. A gazdag világgal és jóléttel való mindennapi találkozás ezeknél az embereknél — mivel képtelenek az óhajtott jólétet elérni — frusztrációs állapotot vált ki, amit az erőszak különféle formái révén próbálnak levezetni. A nélkülöző réteg embereit ilyen tettekre serkenti egyebek között az is, hogy kapcsolatba kerülnek a jólét és fényűzés világának „fáradt” embereivel, akik közül sokan — különösen a fiatalok köréből — telítettségüket erőszakkal, kábítószerélvezéssel és nem utolsósorban disco-eufóriával kompenzálják.
- ¹² H. Marcuse: *L'Homme unidimensionnel*, Párizs, 1968., 20. oldal
- ¹³ Edgar Moren: *Duh vremena*, Kultura, Belgrád, 1967., 40. oldal
- ¹⁴ Miloš Ilić nyomán, Edgar Moren: *Duh vremena*, szerbhorvát nyelvű kiadásához írt előszó.
- ¹⁵ A társadalmi tudományok belgrádi intézetének szociológiai kutatásokkal foglalkozó központja 1972—1975. között széles körű kutatásokat végzett a társadalmi rétegekről és tudatukról a Szerb Szocialista Köztársaságban. Lásd: *Društveni slojevi i njihova svest — Sociološko istraživanje u SR Srbiji*, a rövidített változat sokszorosítva, Belgrád, 1975. A ljubljanei Szociológiai, Újságírói és Politikai Tudományok Egyetemének Kutatóintézete, 1978-ban végzett közvéleménykutatásában olyan kérdésekre is választ keresett, amelyekből a szlovének életstílusára következtethetünk. Lásd: Peter Klinar, *O življenskem stilu na Slovenskem*, Teorija in praksa, Ljubljana, I./1979, és II./1979.
- ¹⁶ Peter Klinar, *O življenskem stilu na Slovenskem*, a már említett folyóiratban 21—22. oldal, 198—211 passim.
- ¹⁷ Vuk Drašković: *Ružičasto raspeće*, NIN, Belgrád, 1979. május 27.
- ¹⁸ Hasonlót olvashatunk a szlovén társadalmi életről Vitomil Zupana: *Igra s hudičevim repom* című regényében.
- ¹⁹ Miloš Ilić: Előszó Edgar Moren *Duh vremena* című művének szerbhorvát nyelvű kiadásához, Belgrád, 1967., 13—14. oldal
- ²⁰ Kivételt képez természetesen, ha a fogyasztókból, a szó statisztikai értelmében mondjuk „összeállítunk” egy fogyasztói réteget, azaz megfelelő szociális kategóriát.
- ²¹ P. Klinar, idézett mű, 198, 199. oldal

- ²² Idézett mű, 205. oldal
- ²³ Idézett mű, 200—202. oldal
- ²⁴ Idézett mű, 206. oldal
- ²⁵ Dr Nenad Kecmanović: *Ko je zahvaćen groznicom*. NIN, Belgrád, 1979. június 24.
- ²⁶ H. Marcuse: *L'Homme unidimensionnel*. Párizs, 1968, 8. oldal. A nyugati fogyasztói életmód „behozatalának” tipikus példáját képezik nálunk a disco-klubok, amelyek igazi disco-eufóriát váltanak ki és tartanak fenn ifjúságunk körében és amelyek országszerte úgy szaporodnak, mint eső után a gomba. A Disco-zsáner legjobb előadóművészenek járó díj átadásakor, az illetékes lemezkiadó producere mondotta, hogy „a disco nem csupán hang, ritmus és fényvillogás, hanem életstílus is (way of life) és gondolkodásmód is”. Nagyon jól eltalálta, csak éppen elfelejtette hozzátenni, hogy a kiadóházak az ilyen „életstíluson” és gondolkodásmódon mérhetetlen vagyona tesznek szert, amely a naiv és eltévelyedett fogyasztók milliós tömegének zsebeiből folyik össze. Természetesen a mi tömegeink zsebéből is.
- ²⁷ Franc Šetinc: *Socializem kot domovina in ne kot izgnanstvo*, Delo, Ljubljana, 1979.. április 14., 23. oldal
- ²⁸ A reklám szükségszerű kísérője az áru- és pénzviszonyokon alapuló piacnak. Abból a gazdasági szükségszerűségből született, amellyel az individuális termelők találták szembe magukat a szabad piacon. Sajnos, egyes szakembereink a kelletténél jobban kiegyenlítik a kapitalista piac pénz—áru viszonyait, piaci gazdálkodásunk, jövedelmi viszonyaival. Ezért is mondotta talán az egyik nagy és sikeresen gazdálkodó munkaszervezet piaci szakértője, hogy „a jövedelmi viszonyok bevezetése a jugoszláv gazdaságba nem hagy maga után semmiféle kételyt: a jövedelem most is, akárcsak korábban, az eredményesség fokmérője... A reklám is, mint az eladás serkentő eszköze ugyanaz a cél felé törekszik: *hozzá kell járulnia, hogy minél nagyobb legyen a kereset*” (Telex, Ljubljana 1980. március 21., — aláhúzta J. G.). Igaz, ugyanez a szakember a továbbiakban kifejti, hogy a nyugatitól eltérően hazai reklámunk szuptil, esztétikailag kifogástalan, objektív kell, hogy legyen, és nem lenne szabad elferdítenie az igazságot. Mindez nem változtatja meg alapállásának irányelvét, melynek lényege az, hogy ő valójában egyenlőségi jelet tesz a tőkés piaci viszonyok és hazai jövedelmi viszonyaink közé. A jövedelmi viszony az a tényező, amely révén túlhaladjuk a tőkés konkurencia kialakította viszonyokat és vele a reklámot is, amelyet ez a konkurencia megkövetel. Legalábbis így kellene lennie. Említett szakértőnk véleménye, hogy a reklámnak hozzá kell járulnia a minél nagyobb kereset megvalósításához, viszont egy síkban van a fogyasztói Nyugat gazdasági beállítottságával: minél többet termelni és minél többet eladni. Reklámjaink kiindulópontjával ez semmi esetre sem szolgálhat.
- ²⁹ Dr Eva Berković: *Prava ravnoteža*, NIN, Belgrád, július 1., 23—24. oldal, (aláhúzta J. G.).
- ³⁰ Dr Boris Majer: *Samoupravljanje in filozofija*. Jugoslovenski centar za teorijo in prakso samoupravljanja „Edvard Kardelj”, Ljubljana, 1980, január, sokszorosított anyag, 10. oldal

A VAJDASÁGI EGYETEMISTÁK FORRADALMI
MOZGALMA A JKP VI. TARTOMÁNYI
ÉRTEKEZLETE IDEJÉN

A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (JKISZ) konszolidálódása idején a vajdasági egyetemisták forradalmi és antifasiszta szervezkedésének kiindulópontja a következő volt: a Komintern VII. kongresszusának határozatai, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé VI. kongresszusa, a JKP és a JKISZ IV. országos értekezlete, valamint a JKP V. vajdasági értekezlete. Politikai platformját pedig a fiatalok fasizmus- és háborúellenes tömörítése, az ifjúság sajtóságos érdekeinek érvényesítése, valamint béketörekvéseinek és haladó eszméinek a valóra váltása képezte.

Ezt a szilárd alapokra épült ifjúsági mozgalmat azután nehezen ingatta meg még a JKISZ 1936. évi felszámolási kísérlete is. Ez utóbbi kísérlet ugyanis egyrészt a Komintern-kongresszus határozatainak félreértéséből, másrészt pedig a JKP-nek az ifjúkommunista szervezkedés iránti szektás magatartásából adódott. 1936 szeptemberétől azonban fordulat állt be. Ekkor került a JKP keretében működő ifjúsági bizottság élére Josip Broz Tito, s ettől kezdve már a JKISZ-t is a kommunista irányelvek és célkitűzések szellemében szervezték tovább.

A JKP antifasiszta és népfrempolitikája a vajdasági egyetemista szervezkedésben is híven tükröződött. Több síkon folyt ugyanis a tanulóifjúság forradalmi szervezése: szülőhelyén, tanulóhelyén, országos viszonylatban, sőt még külföldön is. Történt pedig mindez akkor, amikor tartományunkban csak egyetlenegy egyetem, a Szabadkai Jogi Kar létezett, s ennél fogva a fiatalok nagy részét (2500-ukat) Belgrádban, Zágrábban, valamint Prágában, Pozsonyban és Brnóban taníttatták.

Belgrádban a Vajdasági tanulóifjúság a Vojvodanska akademska trpeza (Vajdasági Akadémiai Katedra), Zágrábban a Mihajlo Polit Desančić, Szabadkán pedig a Svetlost (Világosság) és az Akademski sever (Akadémiai Észak) elnevezésű szervezetbe tömörült. A nemzetiségi fiataloknak ugyancsak voltak egyetemi és főiskolai szervezeteik, ilyen volt pl. Belgrádban a magyarok Bolyai Farkas nevét viselő szervezete, Zágrábban pedig a Magyar Művelődési Kör. A csehszlovák, a ruszin és a

román egyetemisták ugyancsak alakítottak egyesületeket tartományunkban, sőt hazánk egyetemi központjaiban is. Ezenkívül helyi egyetemista egyesületek is létesültek: Újvidéken, Petrovgradban (Zrenjanin), Pancsován, Sremska Mitrovicán, Versecen stb. A tanulóifjúság tehát mindenütt aktívan kivette részét a társadalmi-politikai életből.

A harmincas évek derekáig valamennyi tartományi egyetemista egyesület a polgári pártok, a klérus vagy a nacionalizmus hatása alá került. Legfőbb hibájuk az volt, hogy semmilyen vagy csak laza kapcsolatban voltak egymással és a többi ifjúsági szervezettel. Jelentősebb változást így csak a diktatúra, a gazdasági világválság és a fasiszmus terjeszkedése hozott életükbe. Az ifjúság gyorsan ráébredt a polgári életmód és társadalmi rend kilátástalanságára, s arra, hogy jövőjét és fejlődési lehetőségét most már csak a forradalmi mozgalomtól várhatja. A JKP IV. országos értekezlete ugyanis gyökeresen megváltoztatta a párt forradalmi stratégiáját és taktikáját. Következetes és kitartó küzdelem kezdődött a szektásság és a dogmatizmus ellen, mert ez volt a legfőbb akadálya a széles néptömegek mozgósításának. Nyilvánvaló, hogy ezzel a politikával a párt egyre nagyobb tért hódít az egyetemisták, de még a középiskolások, a földműves- és munkásfiatalok körében is. Így alakul meg 1936. IX. 13-án Újvidéken az Ifjúsági Művelődési-Gazdasági Mozgalom (Omladinski kulturno-privredni pokret — OMPOK). A mozgalomban mintegy 800 ifjú és leány tömörül egész Vajdaság területéről. A tagság között megtalálhatók tartományunk valamennyi nemzetének és nemzetiségének fiataljai. A mozgalom rezolúciója ékesen igazolja a JKP és a Kommunista Internacionálé hatását; a fiatalok harci lobogójukra a következőket tűzik: nemzeti felszabadítás, a kizsákmányolás felszámolása, békeharc, háború- és fasiszmusellenes küzdelem, mivel ez utóbbi „nemcsak a világbékét, de a széles néptömegek életét és szabadságát is fenyegeti”. Ezzel az erélyes fasisztaellenes politikával a mozgalom aránylag rövid idő alatt 2000 fiatalt nyert meg, akik 25 helyi szervezetben tevékenykedtek, sajtószervük pedig a Naš život és a Naša knjižica volt. Számtalan rendezvényük (A vajdasági kultúra napja, A csehszlovák kultúra napja) hirdette és szorgalmazta a nemzeti összefogás eszméjét. Az OMPOK közreműködésével történt meg a Matica srpska haladó szellemű irányváltása és a vajdasági egyetemista szervezetek gazdasági közösségének megalapítása is. A szervezett és rendszeres munkának tudható be, hogy az OMPOK-ban mindinkább a JKP irányelvei érvényesültek. A vajdasági akadémiai ifjúság rezolúcióját pl. már az összes tartományi ifjúsági szervezet aláírta. A rezolúció a JKP politikai platformjára épült. Mélyrehatóan elemezte és bírálta hazánk társadalmi-politikai, gazdasági-szociális és művelődési-oktatási rendszerét. Elévültnek nyilvánította azt, s ezért radikális átalakítását javasolta, sőt siettetete, nemcsak tartományi, de országos viszonylatban is. Mivel pedig az ország ekkor már behódolt a fasiszmusnak, érthető, hogy a rendszer 1937. XI. 24-én betiltotta az OMPOK működését. Csakhogy ez nemigen rázkódtatta meg a haladó, forradalmi ifjúságot. Az egyetemisták kiszélesítették az osz-

tályproblémáik orvoslásáért folytatott küzdelmet, s csatlakoztak a középiskolás, a földműves- és munkásfiatalokhoz, hogy együttesen harcoljanak az új társadalmi rendért.

A magyar kommunista és haladó szellemű ifjúság a HÍD társadalmi és művelődési folyóirat köré gyülekezett. A Híd-mozgalom ugyancsak gyorsan terjedt, mert kapcsolatot teremtett az OMPOK-mozgalom tagjaival, az egyetemista szervezetekkel, a művelődési munkásegysületekkel, és a mitrovicai fegyházban fogva tartott kommunistákkal.

Hasonló ténykedést fejtettek ki az egyetemisták az egész országban. A JKP VI. tartományi értekezlete idején a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség a következő legális szervezeteken keresztül mozgósítja a fiatalokat: Vojvodanska akademska trpeza, Mihajlo Polit Desančić Egyesület, Svetlost Egyesület, Akademski sever, a Csehszlovák Egyetemisták Egyesülete, a Bolyai Farkas Egyesület stb. A belgrádi tanulóifjúság megmozdulásai közül figyelemre méltó az 1939. december 14-i tüntetés, amikor a rendőrség a tüntető munkások és fiatalok közé lőtt, s öt ifjú — ketten a Vajdasági Akadémiai Katedra tagjai voltak — életét is kioltotta. 1940. áprilisában, a belgrádi és a zemuni repülőipari munkások sztrájkjában ugyancsak fontos szerepet játszottak az egyetemisták: sztrájkőrök voltak, akadályozták a sztrájkterőket, a besúgókat és a rendőrséget; segítették és élelemmel látták el a sztrájkoló munkásokat, valamint családtagjaikat.

A Mihajlo Polit Desančić egyetemista egyesület (a Zágrábban tanuló vajdasági egyetemisták alakították) tagjai szintén részt vettek az antifasiszta akciókban és a munkástüntetésekben. Az egyesület helyiségeiben gyülekezett nemcsak a zágrábi, de a vidéki fiatalság is. Itt tartották meg 1940. IX. 8—9-én a JKISZ VI. országos értekezletét is. Az egyesület azonkívül, hogy helyet és teret adott az értekezletnek, még kapcsolatát is fenntartotta a külvilággal. Az értekezleten többek között jelen volt, J. B. Tito, a JKP főtitkára, Ivan Milutinović és Ivo Lola Ribar is.

A Szabadkai Jogi Kar Svetlost és Akademski sever elnevezésű egyesületének tagjait ugyancsak ott találjuk a tüntetés-, a sztrájk- és a felvonulásszervezők között. Hevesen tiltakoztak, röpiratot terjesztettek az Egyesült Munkásszervezetek (URS) betiltása ellen és szorgosan tevékenykedtek a Szabadka környéki ifjúsági és pártszervezetek újjászervezésén.

Szülőhelyükön is élénk szervező munkát végeztek az egyetemisták. Első helyen említjük falujárásukat, művelődési rendezvényeiket, kapcsolatteremtésüket a földművesifjúsággal, illetve a falusi fiatalok beszervezését a forradalmi mozgalomba.

Voltaképpen a JKP és a JKISZ Tartományi Bizottságának kezdeményezésére megtartott 1939. (Testera) és 1940. (Čerević) évi ifjúsági táborozás is az ifjúkommunisták pártszemináriuma volt. A VI. tartományi pártértekezlet idején ugyanis intenzív eszmei-politikai képzésben részesítették a tanulóifjúságot. Az egyetemi és a szülőhelyi csoportmunkát egybekapcsolták a többi forradalmi réteg tevékenységével — illegális

pártanyagot és a marxizmus klasszikusait tanulmányozták. Az 1938. évi választásokat megelőzően az egyetemisták a tartományi baloldali polgári pártokban, elsősorban pedig a földművesek körében tevékenykedtek. Ekkor folyt ugyanis Vajdaságban a Munkáspárt kezdeményező bizottságainak megalakítása, illetve a JKP legális ténykedési formájának a meghonosítása.

Sokoldalú és sokrétű feladatot vállaltak a külföldi egyetemeken tanuló jugoszláv egyetemi hallgatók is. Az egyetemi szervezeteken keresztül bekapcsolódtak a forradalmi mozgalomba, jelen voltak a szocialista és kommunista ifjúság értekezletein és kongresszusain. A vajdasági ifjak forradalmi internacionalizmusának ékes bizonyítéka a spanyol polgárháborúban való részvételük. A nemzetközi brigádokban ugyanis száznál több ifjú — s közöttük húsz egyetemista — harcolt tartományunkból, sőt a felük életét is áldozta a spanyol nép szabadságáért. Ugyancsak az internacionalizmustól vezérelve jelentkeztek a jugoszláv önkéntesek Csehszlovákia védelmére, amikor Hitler feldarabolta az országot. A hazai ifjúság a fasizmus fenyegetésére a Megvédjük Jugoszláviát! jelszóval válaszolt.

Nyilvánvaló, hogy a hármas egyezményhez közeledő hazai rendszer egyre elkeseredettebben küzdött a forradalmi mozgalom megfékezéséért, s természetesen az erőszak alkalmazásától sem riadt vissza. Egy alkalommal pl. a rendőrség körülfárta a Vajdasági Akadémiai Katedra zágrábi helyiségeit, s mintegy harminc fiataalt letartóztatott, majd az Államvédelmi Bíróság elé állították őket. Közvetlenül az áprilisi támadás előtt hasonló kirohanást intéztek a zágrábi és a szabadkai egyetemisták ellen is.

Mivel azonban a megfélemlítés nem járt sikerrel, más módszerekhez folyamodott a hatalom: meg akarta nyerni az ifjúságot. A jobboldali fiatalokat az ösztöndíjon kívül egyéb ritka kedvezményekben is részesítette, ám ez a próbálkozása is kudarcot vallott. A JKP és a JKISZ konszolidálódásával megerősödött forradalmi ifjúsági mozgalomnak most már még a profasiszta szervezetek (nyilasok, nácik, frankovácok és Ljotić hívei) sem állhatták útját. Így az 1941. március 27-i tüntetésekből már tömegesen vettek részt a fiatalok is. Az egyetemi ifjúság tanúbizonyságát adta, hogy kész a haza oltalmára, illetve egy új társadalmi rendszernek a kivívására.

*

A JKP VI. tartományi értekezlete idején a vajdasági egyetemisták már teljes egészében felzárkóztak a Kommunista Párt irányelveinek követéséhez és ahhoz a forradalmi mozgalomhoz, amely nemzeteinket és nemzetiségeinket egy új világ megteremtéséért a népfelszabadító harcba szólította. Így váltak az egyetemista mozgalom hívei bátor és önfeláldozó katonákká, néphősökké, példás katonai parancsnokokká, a társadalmi-politikai szervezetek kiváló vezetőivé és a népi hatalom megalapozóivá.

Fordította: *Tumbász Erzsébet*

A népfelkelés és
szocialista forradalmunk
40. évfordulója

A JUGOSZLÁV SZOCIALISTA JOGRENDSZER
KIALAKULÁSA A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚ
FOLYAMÁN ÉS ANNAK ALAPVETŐ
JELLEGZETESSÉGEI

A népfelszabadító háború két alapvető sajátossága, amelyek közül az egyik a megszállók elleni küzdelmet, a másik pedig a szocialista forradalmat, valamint a testvériség—egység eszméjének megszilárdítását jelentette, közismert a szélesebb közvélemény előtt.

E két célkitűzés megvalósítását még a harc kezdetén, tudatosan váltalta a JKP.

A szocialista forradalom győzelméhez jelentősen hozzájárult a jogrendszer fokozatos, a népfelszabadító harc sikereivel párhuzamos kiépítése. A jogi kiépítés szorosan kapcsolódik a népfelszabadító háború folyamán a reális szocialista viszonyok alakulásához. A jogrendszer kiépítését lehetővé tették a felszabadított területek létesítése (pl. már a felkelés kezdetén az Užicei Köztársaság, 1941 szeptemberében). A jogrendszer követte a népfelszabadító háború egyik fontos célkitűzését, az osztályellenség elleni harcot. Mivel a régi Jugoszlávia uralkodó osztályának egy része behódolt a megszállóknak, a megszállók elleni küzdelem egyúttal az osztályharcot is jelentette. A népfelszabadító háborúban kibontakozó szocialista forradalom jogi szabályozása ezt a harcot is elősegítette, mégpedig az osztályellenség, azaz az áruló tőkésosztály vagyonának elkobzásával, a büntetőbíráskodás bevezetésével és egyéb módon.

E tanulmány célja rámutatni az új jogrendszer azon jegyeire, amelyek sajátosságok voltak az új Jugoszlávia szocialista átalakulását illetően.

Külön figyelmet fordítunk az országszervezési, azaz alkotmányjogi, valamint polgári jogi (gazdasági) és büntető jogi szabályok kialakítási folyamatára, majd ezek történeti, társadalom-formáló, tehát forradalmi vonatkozásaira.

I.

AZ ALKOTMÁNYOS RENDSZER KIALAKÍTÁSA

(népfelszabadító bizottságok, közigazgatási és törvényhozási hatalom)

A kibontakozó népfelszabadító háború legfőbb célkitűzése, hogy a legszélesebb tömegeket motiválja a megszállók elleni harcra, függetlenül e harcban résztvevők nemzeti, szociális és vallási hovatartozásától. Ezért a népfelszabadító háború kezdetén jelentkező jogi szabályozás is ezt a célkitűzést tartotta szem előtt. A kibontakozó jogi szabályozás főként a megszállók és kiszolgálóik ellen irányult. Nyilvánvaló, hogy a népfelszabadító harc természetében volt a régi Jugoszláviában meghozott jogszabályok kontinuitásának megszüntetési szükséglete is. Ez azonban nem történetelt meg közvetlenül a felkelés kezdetén. A felszabadított és felszabadítandó területeken mindennél fontosabb volt a megszállók és a quislingek hatalmi szerveinek megszüntetése. Hogy ne keletkezzen joghézag a régi és a megszállás alatti népellenes, idegen rend és az új, alakulófélben levő rend között, a felszabadított területeken lehetővé kellett tenni az új néphatalom spontán kibontakozását. A felszabadított területen a hatalom nép által történő gyakorlása szervezetesebb és egységesebb formákat követelt, s ezért a JKP megfelelő jogi szabályozási intézkedéseket tett. Ezekre az intézkedésekre már 1941 szeptemberében, a stolicei értekezleten¹ sor került. Az intézkedések formális-jogi megfogalmazását az 1942 februárjában, Fočán meghozott előírások tették lehetővé.² A fočai előírások voltak tulajdonképpen az új társadalmi rend első alkotmányos jogszabályai. Az egész országra és az új társadalmi rend alapvető kezdeti szervezeti felépítésére vonatkoztak. Habár a fočai előírások nem nevezhetők alkotmánynak a szó szoros értelmében, mivel abban az időben nem volt olyan országszervezési asszociáció, amely teljes egészében képviselhette volna a kialakuló néphatalmat s országgyűlési szinten intézkedett volna, mégis ezek határozták meg a későbbi, országos szinten meghozott alkotmányos jogszabályokat. Az aktus meghozója a népfelszabadító háború élén állott, tehát a kibontakozó néphatalom irányító és az akkor létező legfelsőbb hatalom gyakorlója volt.³

A fočai előírások a következő, rendkívül fontos, egységesítési hatalomszervezési kérdéseket tartalmazták:

1. Az első tétel a *népfelszabadító bizottságok* létrehozására vonatkozott.⁴ A népfelszabadító bizottságok a felszabadított területeken az új *néphatalmi szerveket* képezték. A népfelszabadító bizottságok népképviselői szervek voltak, amelyben általános, demokratikus szavazással, a nép, a felszabadított mozgalom, valamint a párt és szimpatizánsainak képviselői kaptak helyet. Természetes, hogy a megszállókkal együttműködő és korrumpált személyeknek ezek az előírások nem tették lehetővé a népfelszabadító bizottságokban való megválasztását.

2. Második tételként kiemelendő, hogy a fočai előírások egységesítettek az *államhatalom* gyakorlási módjának *szervezését* is.⁵ A népfelszabadító bizottságok *közigazgatási*,⁶ *igazságszolgáltatási*⁷ és *végrehajtói*⁸ hatáskörrel rendelkeztek. A hátorszáiban folyó élet igazgatását, az élelmiszer-ellátást, a harcosokkal való együttműködést, az egészségvédelmet, a tanügyet és a művelődési életet szervezték, valamint az ellenséges alakulatok mozgásának megfigyelését. A népfelszabadító bizottságok belső közigazgatási ügyeket is intéztek. Így pl. a bizottságok képviselői előtt kötötték meg a házasságokat. Igazságszolgáltatási tevékenységük pedig, többek között a kollaboráns személyek és az elfogott ellenség fölötti ítélezésben nyilvánult meg.

Noha lokális előírásokat nem hoztak, jogszabályozási funkciójuk *expressis verbis* nem volt, mégis ténykedésük folyamán a bizottságok bizonyos mértékben szabályozási hatáskörrel is rendelkeztek.

Mivel a fočai előírások a gyakorlatban létjogosultságot nyertek, szükség mutatkozott további kidolgozásukra. Ez meg is történt 1942 szeptemberében. A főparancsnokság két fontos dokumentumot hozott meg:

1. a népfelszabadító bizottságok megválasztásáról szóló rendeletet,
2. a hátország katonai hatalmi szerveinek létesítéséről szóló rendeletet.

Ezek az aktusok további utat nyitottak az alkotmányos fejlődésnek, mert egyrészt elmélyítették a választási mechanizmus demokratizálódási folyamatát, másrészt pedig, a korábbi előírásokban csak helyi néphatalmi szervekként működő népfelszabadító bizottságokat szélesebb (helyi, községi és járási) területi egységekbe tömörítették. A népi hatalom kialakítása tehát párhuzamosan haladt a népfelszabadító harccal, miközben a felszabadított területek szélesebb politikai és államhatalmi közösségekbe tömörültek. A népfelszabadító harccal párhuzamosan épült az új állam vagy más szóval, a katonai hatalom egyúttal a polgári, a népi demokratikus hatalom kibontakozását is szorgalmazta.⁹

A népfelszabadító bizottságok helyi, községi és járási összekapcsolását követően szükség mutatkozott a néphatalmi szervek országos szintű megszervezésére. Az 1942. november 26-án és 27-én létrehozott Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ) is ezt a célt szorgalmazta. Habár voltak olyan elképzelések is, hogy az AVNOJ legfelsőbb államhatalmi (azaz törvényhozási, végrehajtó) szervvé váljon, ezt az adott *nemzetközi helyzet* nem tette lehetővé.

A nemzetközi közvélemény ugyanis a Jugoszláviában folyó sikeres harcokat ebben az időszakban még leginkább Draža Mihajlović csetnikjeinek tulajdonította.

Ezért az AVNOJ tevékenységének egyik fő célja az volt, hogy feltárja a nemzetközi közvélemény előtt az országban uralkodó valóságos helyzetet, azaz leleplezze a csetnikeket és rámutasson arra, hogy a megszállók elleni küzdelmet a JKP által vezetett partizán- és felszabadító alakulatok folytatják.¹⁰ Így, az AVNOJ-nak, amelynek elsődlegesen legfelsőbb képviseleti és néphatalmi szervként kellett volna konstituálnia, ehelyett vállalnia kellett a politikai szerv szerepét, amíg meg nem értek

a feltételek az országszervezési, azaz legfelsőbb államhatalmi szervvé való átlényegülésére. Az AVNOJ azonban csupán politikai-informatív szervként működött. Gyakorlatilag ugyanis átvette a népfelszabadító bizottságok központi irányítását. A legfelsőbb katonai szervek, a főparancsnokság ugyanis az egyre súlyosbodó harcok irányításával volt lekötve, s ezért a népfelszabadító bizottságok további irányítását szívesen átruházta. Ezt a hatalomátruházást más döntő okok is befolyásolták. A népfelszabadító háború egyik fontos célkitűzése volt a népi demokratikus hatalom kiépítése, amely a népfelszabadító háború szocialista forradalmi ismérveiből fakadt. A hatalom ilyenemű átruházását tehát meghatározta nemcsak a katonai szervek hadműveletek irányításával való elfoglaltsága, hanem a népfelszabadító háború szocialista jellege is.

Az 1943. évi nemzetközi helyzet már lehetővé tette a JKP Központi Bizottsága azon törekvésének valóra váltását, amely első ízben egy országos szintű államhatalmi ismérvekkel rendelkező szerv létesítését irányozta elő. Erre 1943. november 29-én került sor. Ekkor ugyanis Jajcban megtartották az AVNOJ II. ülészakát, amelyen az említett irányban sorsdöntő határozatot hoztak.

Ennek az ülésnek határozatai, habár a szó szoros és formális jogi értelmében nem tekinthetők alkotmánynak, anyagi jogi szempontból alkotmányi jellegűek voltak, mert az ország minden területéről demokratikus úton megválasztott képviselők hozták meg, tartalmilag pedig az ország társadalmi berendezését is döntően érintették:

1. Kezdeti, de határozott lépéseket tettek a *régi államhatalommal való szakítás* irányában. Megtiltották a külföldre szökött II. Péter király visszatérését a háború befejezéséig. A régi Jugoszlávia külföldön tartózkodó kormányának tagjait megfosztották tisztségüktől, népellenes nemzetközi szerződéseiket pedig semmissé nyilvánították. Meghozták a kol-laboránsok és a háborús bűnösök vagyonának államosítási rendeletét.

2. Kinyilvánították a *föderalizmusról*, valamint Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek *egyenjóságáról* szóló elvet. Az AVNOJ föderalista alapokon történő felépítését bizonyítja az is, hogy már előzőleg megtartották az egyes tartományi népfelszabadító antifasiszta tanácsok üléseit.¹¹ Az AVNOJ II. ülésén jóváhagyták a tartományi népfelszabadító antifasiszta tanácsok ülésein meghozott döntéseket, pl. a horvát és szlovén annektált területek visszacsatolásáról szóló és egyéb határozatokat. Továbbá a II. AVNOJ-ülésen az egyes tartományi tanácsok ülésén megválasztott küldöttek vettek részt.

3. *Országszervezési* szempontból figyelemre méltó az AVNOJ legfelsőbb *törvényhozási és végrehajtási* szervvé való átalakulása, valamint *Jugoszlávia Nemzeti Felszabadító Bizottságának* létesítése s ez utóbbi *kormányhatáskörrel* való felruházása.

Különös jelentőséggel bírt, hogy Josip Broz Tito pártfőtitkárt kinevezték a JNFB, azaz a kormány elnöki tisztségére.

Az AVNOJ II. ülészakán tehát már határozottan kialakultak az új állam és jogrend alapvető vonásai. A népfelszabadító jelleggel induló

mozgalom az AVNOJ II. ülészakával, a népi hatalom alapjainak országos szintű kiépítésével folytatódott, amely egyúttal normatív kiindulópontot nyújtott a szocialista forradalom további kibontakozásához.

A JNFB eredetileg kijelölt hatásköréből, de további gyakorlati tevékenységéből is világosan kitűnik e szerv kormányjellege. A Belgrád felszabadításáig terjedő időszakban az AVNOJ elnökségével megtartott együttes vagy külön ülésein a JNFB intézkedéseket tett az ország újjáépítésére, a háborús következmények elhárítására, valamint az új forradalmi hatalom nemzetközi elismertetésére. A végrehajtó és rendelkezési (normatív) funkció megvalósítása folyamán a JNFB az AVNOJ-nak tartozott felelősséggel.¹²

A JNFB a legfelsőbb közigazgatási szervek létesítéséhez is hozzájárult, kinevezte a reszorttitkárokat és helyetteseiket, új titkárságokat létesített és módosította a fennállókat. Külön jelentőséggel bírt két új szerv létesítése: a JNFB Gazdasági Tanácsa, valamint az ország Gazdaság és Újjáépítési Bizottsága.¹³

II.

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

A fentiekben nagy vonalakban vázoltuk az új társadalmi rend népfelszabadító harccal párhuzamos, fokozatos kibontakozását és alkotmányos alapokra való helyezését. E folyamat fejlődésmenetelével szemléltetni kívántuk mind az államhatalmi szervek, mind a törvényhozási és általában a szabályozási funkció fokozatos kiépítésének ismérveit is.

Az igazságszolgáltatási funkció kialakulása a népfelszabadító háború kezdetén még nem öltött erőteljesebb méreteket, sőt később sem vált rendszeré. Ez a tétel elsősorban az 1941—43-ig terjedő időszakra vonatkozik.

Ebben a periódusban e funkciónak inkább anyagi-jogi (tehát rendszerbeli), mint eljárásjogi (funkcionális) és szervezési jegyeit ismerhetjük fel. Ez természetes, hiszen az igazságszolgáltatás ekkor még a *felszabadítási mozgalom céljait* szolgálja. Így épülhetett ki határozottabban az igazságszolgáltatási rendszernek büntetőjogi struktúrája, mert ez nyomatékosabban támaszthatta alá és védelmezhetette a mozgalmat, valamint a kialakuló új *néphatalom* elveit.

Ennek megfelelően az eljárási jog és a bíróság felépítése, tehát az ítélkezési szervezet vertikális és horizontális (funkcionális) oldala elsősorban spontánul alakult ki.

A népfelszabadító háborúban kiépült új társadalmi és jogi rendszer első számú ellensége a megszálló, amellyel azonosult az osztályellenség egy része is. Az új rend igazságszolgáltatása hatékony büntető szankcióival reagálhatott legeredményesebben az ellenség magatartására. A büntető ítélkezés tehát fontosabb szerepet töltött be ebből a szempontból a polgári jogi, azaz vagyoni perek rendezésénél. Egyrészt azért, mert el

kellett ítélnie az ellenség méltánytalan magatartását az új rend iránt, másrészt, mert a polgári jog ebben az időszakban nem annyira az ítélezési folyamatban, mint inkább szabályozási szempontból járulhatott hozzá az új rend megerősítéséhez (pl. kisajátítás, konfiszkáció, stb. előirányozásával).

A büntető ítékezés formális-jogi szabályozási alapjait az AVNOJ II. ülészaka fektette le, amely törvényesítette a megszállók, hazaárulók és azok kiszolgálói ellen, az AVNOJ előtt és után foganatosított vagy foganatosítandó intézkedéseket.¹⁴

A büntető ítékezés anyagi-jogi alapjait azonban már a fočai előírásokban megtalálhatjuk.¹⁵ Ugyanis ezek előirányozták a népfelszabadító bizottságok és a katonai szervek által végzendő népellenesség vagyónának rekvirálására és konfiszkálására vonatkozó eljárást.¹⁶

A vagyoni jogviták ebben a periódusban voltaképpen nem is kerülhettek a kialakuló néphatalom ítékezésének homlokterébe, mivel az első sorban a felszabadítási és forradalmi célkitűzések megvalósítására összpontosult.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a népfelszabadító háború kezdetétől nem voltak meg a polgári bíraskodás csirái is.¹⁷ Az új, kibontakozó társadalmi rend ugyanis a körülményekhez képest kellő figyelmet szentelt a polgári ügyek intézésének is, mégpedig a szocialista társadalmi rend szellemével összhangban.

A bírósági szervezés (felépítés) kapcsolódik a népfelszabadító bizottságokhoz. A népfelszabadító bizottságok keretében már az 1941. év folyamán, pl. Hercegovina, Crna Gora területén és másutt, létrejöttek a népi bíróságok, valamint a békéltető bizottságok, amelyeket az új helyi szervek, polgári- és kisebb büntető ügyekben, ítélezési hatáskörrel ruháztak fel.

Az anyagi jogszabályok hiányában az új katonai, vagyis a büntető és polgári bíraskodás gyakran az új forradalmi rend *elveire* támaszkodva, a szokásjogot alkalmazta. Kivételt képezett a halálos ítéletek jogforrásalapja, mert ezen ítéletek feltételeit az új katonai és népi szervek által meghozott *dokumentumokban* határozták meg.

Az 1941. év folyamán a polgári ügyekben sokszor nem külön bírósági szervek, hanem a népfelszabadító bizottságok döntöttek. A jog e területén a népfelszabadító bizottságok inkább csak a polgárok kisebb vagyoni jogvitáiban és békéltetési ügyében jártak el. A bíróság népi, azaz (szakmai szempontból) laikus struktúrája, de ugyanakkor az ügyek jogi természete (az ún. sommás eljárás esetei) is kihatott a polgári anyagi jogi szabályok struktúrájára, s írott jogszabályok hiányában specifikus *bírói jog* alkalmazására került sor, amelyet maguk az ítélező szervek alkalmaztak az eset kapcsán. Ezek során elsősorban a *méltányosság* elvét helyezték előtérbe.

Az AVNOJ II. ülészaka után az AVNOJ elnöksége által kifejtett *törvényhozás* lehetővé tette az új társadalmi rend igazságszolgáltatásának törvényes alapokra, tehát *alaki jogforrásokra* való helyezését. Többek

között különös jelentőséggel bírt az a határozat és törvényes alap, amely kimondja az előző társadalmi renddel való szakítást. Ez a határozat kimondja az ellenséges megszállás alatt meghozott jogszabályok semmisségét és a háború előtti Jugoszláviában meghozott jogszabályok részletes hatálytalanítását. Az AVNOJ elnöksége feladatkörének megfelelően egyéb, egyes jogi területekre vonatkozó anyagi jogi, törvényerejű rendeletet is hozott.¹⁸

Az új törvényes alapok tették lehetővé a bírósági szervezet további kiépítését, azzal, hogy 1945 kezdetén létrehozták Jugoszlávia Legfelsőbb Bíróságát és Jugoszlávia Közvádloságát.

III.

A VAGYONI ÉS GAZDASÁGI VISZONYOK SZABÁLYOZÁSA

Minden társadalmi-politikai rendszer jellegét döntően a gazdasági és az ehhez kapcsolódó tulajdonjogi viszonyok határozzák meg. A népfelszabadító háború szocialista forradalmi jellegét tehát ebből a szempontból is szemlélnünk kell. Az egész népfelszabadító háború idején nem hoztak országos jellegű és kiterjedésű alkotmány- vagy törvényerejű döntést, amely az osztályellenséget azaz a tőkés társadalom képviselőit teljes egészében megfosztotta volna tulajdonától. Egy ilyen döntést az új néphatalom azért nem hozhatott, mert a nemzetközi helyzet és egyéb okok ezt nem tették lehetővé.

A JKP vezette forradalom ugyanis a legszélesebb tömegeket kívánta mozgósítani a felszabadítási harcra, és ezért nem akarta kielezni az osztályok közötti ellentétet, ugyanakkor pedig tekintettel kellett lennie a szövetségesek egymás közötti viszonyára is.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a népfelszabadító háborúban nem voltak olyan országos horderejű döntések, amelyek a gazdasági és vagyoni jogi viszonyokat társadalmi, azaz szocialista alapokra helyezték volna.

E folyamatban három tendenciát különböztetünk meg:

1. a nép- és osztályellenség vagyonának *spontán* kisajátítása;
2. a parciális és a *normatív* forrásokra támaszkodó *kisajátítás*, amely az ellenséggel együttműködő személyek vagyonának rekvirálására irányult;

3. a *teljes és törvényes államosítási és társadalmisítási* folyamat, amely az osztályellenség vagyonának társadalmisítására irányult.

1. Már a népfelszabadító harc kezdetén sor került az ellenség és csatlósai vagyonának *spontánul*, a nép által történő *konfiskálására*. Ezek a spontán kisajátítások magukban hordozták a népfelszabadító háború *szocialista* jellegét is.

A spontán kisajátítások különösen Szlovéniában, 1942 tavaszán öltöt-

tek nagyobb méreteket. Edvard Kardelj 1942. március 29-én Titónak küldött jelentésében¹⁹ értesíti a főparancsnokot arról, hogy a népellenség és árulók nagybirtokait konfiskálták Szlovéniában. Magyarázatul hozzáfűzte, hogy ez a konfiskáció egyrészt az ellenség által felgyújtott falvak megtorlásául következett be, másrészt, ezáltal a népfelszabadító háború bázisának kiszélesítését kívánják biztosítani a földművelakosság közvetlenebb bekapcsolásával.

Ezek a spontán konfiskációs jelenségek nem csak Szlovéniára voltak jellemzőek. Hasonló megnyilvánulások az ország egyéb felszabadított területein, pl. Szerémségben is voltak.²⁰ A spontánul jelentkező konfiskálási jelenségek elterjedését Tito elvtárs és dr. Ivan Ribar, az AVNOJ elnöke, nem hagyta jóvá. Ezekre a jelenségekre vonatkozó együttes utasításukban a következőkre hívják fel a népfelszabadító bizottságok és katonai parancsnokságok figyelmét:

„Biztosítani kell a magántulajdon sérthetlenségét, valamint az iparban, kereskedelemben és mezőgazdaságban megvalósítandó teljes kezdeményezési lehetőségeket. Az összes fontosabb intézkedéseket mind a társadalmi élet, mind az ország berendezését illetően a nép szabadon választott képviselői a háború után fogják eldönteni. A népfelszabadító mozgalomtól, amely a nép szabadságáért, szociális és demokratikus jogaiért küzd, távol áll minden erőszak és törvénytelenység.”²¹

Erre az utasításra azért kerülhetett sor, mert csak így lehetett útját állni azoknak a külföldi híreszteléseknek, amelyek a népfelszabadító harcot kompromittálni kívánták a szövetségesek szemében. E híresztelések abból indultak ki, hogy Jugoszláviában a kommunisták a német megszállással kialakult helyzetet csupán a hatalom átvételére akarják felhasználni.²²

2. A spontán kisajátítás mellett jelen volt az új forradalmi szervek által törtéző *tudatos jogi szabályozás* is, amely a) *vagyoni* és b) *gazdasági* viszonyokra vonatkozott.

a) A vagyoni viszonyokkal kapcsolatos szabályozás nem élte ki a magántulajdonnal kapcsolatos kérdéseket, hanem ezeket a népfelszabadító háború utáni időszakra, a demokratikus népi döntéshozatalra bízta.

A nagybirtok és makro-tulajdon kisajátítását szabályozó előírások és jogi aktusok nem véglegesítették az ilyen vagyonnak, teljes jogi értelemben vett társadalmasítását, hanem annak csak *használatát*, társadalmasították, nem szüntetvén meg ezzel a tulajdonos tulajdonának jogi kontinuitását. Így pl. a Crna Gora-i és bokai tartományi népfelszabadító bizottság 1942. február 16-án meghozott utasításában a kisajátítás csak a vagyon használatát és nem a tulajdon megszüntetését jelentette. Ez az utasítás elrendeli, hogy:

„a községi népfelszabadító bizottságok igazgatásuk alá helyezik az össz egyházi, kolostori és alapítványi vagyont. Amennyiben e vagyon egyike haszonbérletbe került, a megkötött haszonbérleti szerződések továbbra is érvényben maradnak azzal, hogy a szerződési jogosultságok (bérletdíj) és kötelezettségek a községi népfelszabadító bizottságokat ille-

tik meg (...) Abban az esetben, ha ezek az intézmények olyan földtulajdonnal rendelkeznek, amelyeket előzőleg nem adtak bérbe, ezeket a földterületeket a népfelszabadító bizottságok a nincstelen földművesek részére utalják ki megművelés céljából”.²³

A fenti, idézett utasítás tartalmából kitűnik, hogy adott esetben az egyház tulajdonjogosultságát nem szüntették meg. A népfelszabadító bizottságok igazgatásuk alá helyezték az egyház vagyonát, s azt a nincstelen földművesek de facto használatára bocsátották. Jogilag sor került a haszonbérleti jog kisajátítására (ami lehetővé tette a szociális intézkedéseket), de oly módon, hogy az nem érintette a tulajdoni viszonyokat (s ez tükrözte a párt álláspontját az adott pillanatban).

Szabályozási példánk tartományi szintre utal. Az első országos szintű vagyoni viszonyokra vonatkozó alaki forrásokat az egy hónappal későbbi foçai előírásokban találhatjuk meg.²⁴ A foçai előírások követték a Tito elvtárs és dr. Ribar által kiadott utasítások, valamint az imént említett tartományi előírások elveit, azzal, hogy azokat a normatív szinten, az egész országra kiterjesztették.

Ezek az előírások tehát nem érintették a meglévő tulajdonjogi viszonyokat, de ennek ellenére forradalmi jelentőséggel bírtak. Meghatározták ugyanis a népfelszabadító bizottságok és katonai szervek rekvizíciós és konfiskációs jogát és hatáskörét, eljárásait és feltételeit. Kimondják a népellenesség vagyonának elkobzási lehetőségét. Ez a rendelkezés nemcsak háborús, hanem egyúttal mozgalmi, osztály- és forradalmi jellegű is volt.

Az AVNOJ II. ülészakát követően az AVNOJ elnöksége határozatot hozott az ellenséges vagyon államosításáról, továbbá az alanytalan vagyon állami igazgatás alá helyezéséről, valamint azon vagyon viszontelkobzásáról, amelyeket a megszálló hatóságok erőszakkal tulajdonítottak el. E határozatokat 1945 februárjában tették közzé. Hatálybaléptetésükkel jogalapot nyújtottak a későbbi kisajátításokhoz is, amely a jugoszláv polgári osztály, valamint a német nemzetiség vagyonára irányult.

b) A népfelszabadító háború idején a JKP, az NFB, később pedig az AVNOJ és elnöksége széles körű gazdasági intézkedéseket is tettek. Ezek az intézkedések a termelés zökkenőmentes lebonyolítását, a népfelszabadító partizánalakulatok és a hátország ellátását szorgalmazták. Jelleműknél fogva döntően nem érintették a vagyoni jogi viszonyokat, hanem elsősorban az egész nép, továbbá a népfelszabadító hadsereg élelmezését és egyéb létfenntartási szükségleteit voltak hivatottak ellátni.

Többek között ezt bizonyítja pl. az 1941 decemberében Pećincin megtartott vajdasági pártbizottsági tanácskozás is, amelyen nagy figyelmet szenteltek a népfelszabadítási alapok létesítésének. E tanácskozáson elhatározták, hogy sürgősen hozzá kell fogni az alapok létesítéséhez, illetve a pénz, az élelem és ruhanemű gyűjtéséhez. A Népfelszabadító Front helyi és községi szervezeteinek feladatául tűzte ki a felkelők és hozzátartozók sokoldalú erkölcsi és anyagi támogatását.²⁵

Ilyen alapokat hazánk többi részében is szerveztek.

A népfelszabadító bizottságok, valamint a későbbiek során a Nemzeti

Felszabadító Tanács megfelelő intézkedéseket tettek a felszabadított területek akadálytalan ellátására, valamint a mezőgazdasági területek megművelésére.

A fent említett radikális gazdasági intézkedéseket leszámítva, sem az I., sem a II. AVNOJ-ülést követően az új, szocialista társadalmi rend nem hozott olyan rendelkezéseket, amelyek gyökeresen megváltoztatták volna a fennálló tulajdoni és gazdasági-termelési viszonyokat. Ennek alapvető oka, többek között a népfelszabadító háború nemzetközi támogatási igényében nyilvánult meg. Az első AVNOJ elnöksége és a főparancsnokság 1943 februárjában kifejtett nyilatkozatában — utasításában, mint már említettük, határozottan útját állta a radikálisabb vagyoni jogi változásoknak és kimondta, hogy ezeket csak a háború után, a demokratikus népi hatalom kialakításával fogják rendezni.

3. Az osztályellenség vagyonát 1945 februárjában államosították, mégpedig az AVNOJ elnökségének erre vonatkozó határozatával összhangban. Az államosítás ebben az időszakban a megszállók és kiszolgálóik vagyonára vonatkozott.

Az államosítási folyamat a háború sikeres befejezése, az 1946-ban meghozott alkotmány alapján terjedt ki azokra a fontos gazdasági ágakra, amelyek lehetővé tették a szocialista átalakulást.

IV.

Amint a fenti jogi szabályozás vázlatából kitűnik, a népfelszabadító háború szocialista és forradalmi jellege sajátos módon valósult meg. A régi Jugoszlávia polgári osztályát vagyonától az új, népi hatalom nem foszthatta meg egyszerre, mivel a forradalom elsősorban a felszabadítási cél miatt a legszélesebb tömegeket, többek között a jugoszláv burzsoázia nem korrumpált részeit is be kívánta kapcsolni a megszállók elleni küzdelembe.

A JKP teljes egészében feladatának magaslátán állott és tudatosan készítette elő mind a felszabadítási, mind a szocialista mozgalmat. Eközben figyelembe vette a bonyolult háborús nemzetközi viszonyokat is. Taktikai okokból a háború folyamán nem tett radikálisabb lépéseket a vagyoni viszonyok teljes szocializálásáért. A politikai hatalom területén fokozatosan kiépítette a népi demokratikus közigazgatást, kezdve a helyi szervektől egészen az országosakig.

A politikai hatalom átvételét nem kifogásolhatta a haladó nemzetközi közvélemény, mivel a JKP irányította népfelszabadító háború nagymértékben hozzájárult a fasizmus legyőzéséhez. Mivel ezt a győzelmet kizárólag a JKP és a Tito által vezetett sikeres népfelszabadító harc eredményezte, és ehhez semmivel sem járult hozzá a régi burzsoá állam, valamint a tőkés osztály nagy része, sőt, áruló magatartásukkal hátráltatták azt, nyilvánvaló lett a nemzetközi közvélemény és a széles néptömegek előtt, hogy a JKP szocialista forradalmi célkitűzései határozzák

meg az ország további fejlődését. Ez a meggyőződés teremtette meg a politikai, erkölcsi, szociális és kulturális lehetőségeket ahhoz, hogy a szocialista forradalom politikai célkitűzései mellett, a gazdasági átlényegülés is megvalósuljon a népfelszabadító háború befejezése után.

Ezek az eredmények tették lehetővé az 1946-os alkotmány meghozatalát és a titói vízió valóra váltását a sajátos szocialista rendszer kiépítését, amely 1950-től kezdve a szocialista öngazgatás fejlődésének távlatait határozta meg.

Jegyzetek

- ¹ Pontosabban, az ülésre 1941. szeptember 26-án, a Krupanj melletti Stolincen, mégpedig a Népfelszabadító Hadsereg akkori vezérkarának főhadiszállásán került sor.
- ² A fočai előírások két rendeletet tartalmaznak, amelyek a következő elnevezés alatt ismereteseek: 1. A népfelszabadító bizottságok felépítése és feladatköre (1. Zadaci i ustrojstvo NOO). 2. Magyarázatok és utasítások a népfelszabadító bizottságoknak, a felszabadított területeken kifejtendő munkájával kapcsolatban (Objašnjenja i uputstva za rad NOO u oslobođenim krajevima). E dokumentumok az Edvard Kardelj cikkében kifejtett politikai koncepción alapulnak, amely 1941. november 11-én jelent meg a Borbában. A dokumentumok szerzője Moša Pijade volt.
- ³ Ugyanis az aktust a Népfelszabadító Hadsereg vezérkara hozta meg, egy katonai és politikai jellegű tanácskozáson, amelyen jelen voltak az ország minden részében megválasztott küldöttek, kivéve Macedónia képviselőit.
- ⁴ A népfelszabadító bizottságok a gyakorlatban, már a fočai előírások meghozatala előtt, 1941. júliusában, pl. Beranén és Drváron is létrejöttek.
- ⁵ Lásd pl. Tito i revolucija 1937—1967 (Kultura, Belgrád, 1967) c. dokumentumgyűjtemény 98—101. oldal, azaz a fočai előírások 1—3., 10. pontját.
- ⁶ Uo. 1., 2., 3., 4/1., 5., 6., 7. és 8. pont.
- ⁷ Uo. 4/2. és 3. pont.
- ⁸ Uo. 1. pont.
- ⁹ Az 1941. év folyamán a Boszniában és másutt spontánul jelentkező bizottságok, valamint a fočai és egyéb országszervezési szabályozás nagymértékben elősegítették a megfelelő vajdasági népi hatalom kialakítását is. Vajdaság területén ugyanis 1941—1943-ig a népfelszabadító bizottságok feladatkörét a Népfront látta el. Ennek keretében pedig a népfelszabadító háború tömeges bázisának szerve, a körzeti bizottságok teljesítették azokat a számos szervezési, politikai, anyagi, szociális és katonai feladatokat, amelyeket a JKP Központi Bizottsága, majd később az AVNOJ I. és II. ülésszaka rendelt 1943-tól Vajdaság területén is meghonosodott az ezen feladatok ellátásával megbízott szerv népfelszabadító bizottságokra módosított elnevezése.

A vajdasági népfelzabardító bizottságok munkájára vonatkozó közelebbi adatokat 1. *Popov*, J. Glavni NOO Vojvodine 1943—1945. Újvidék—Karlóca, 1977., *Veselinov*, Jovan, Žarko, Svi smo mi jedna partija, c. könyvének 52—58 oldalai, Újvidék, 1971., továbbá *Vasić*, Djordje, Hronika o oslobodilačkom ratu u južnoj Bačkoj, 1969-ben nyomtatott könyvének 177—180. oldalait, Vojvodina u borbi, Novi Sad, valamint *Vasilić*, Lj., Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1945. c. művében.

- ¹⁰ L. pl., Nota Vrhovnog štaba i AVNOJ-a savezničkim vladama, Tito i revolucija, op. cit., 123—125. o., amelyben a nyilatkozat többek között kiemeli, hogy „Draž Mihajlović csetnikjei eddig egyetlen golyót sem lőttek ki a (...) megszállókra”; a csetnikek „nem képeznek reguláris katonaságot, hanem úgynevezett csetnikegységeket”, stb.
- ¹¹ Így a Horvát Népfelzabardító Antifaszista Tanács már 1943 júniusában, a szlovén NFAT 1943 novemberében, a Crna Gora-i NFAT 1943 novemberében, a sandžaki NFAT, valamint a Bosznia-Hercegovinai NFAT szintén 1943 novemberében tartotta meg előzetes ülését. Mivel a többi területeken még nem létesültek NFAT-ok az adott periódusban, így a küldötteket a tartományi néphatalmi szervek választották meg.
- ¹² Lásd, *Petrović*, dr. Branko, NKOJ u Beogradu, Zbornik za istoriju Matice srpske, Novi Sad, 1975/12. str. 75.
- ¹³ L. *Petrović*, dr. Branko, op. cit. 76. o.
- ¹⁴ 1941-ben, közvetlenül a felkelés után, a néphatalom szervein (pl. Drvaron), vagy pedig a partizánegységek parancsnokságán (Crna Gorában) belül, népi bíróságok létesültek, amelyek polgári és katonai bíróságokként szerepeltek, mert mind polgári, mind katonai ügyekben jártak el. Hercegovinában már 1941 júliusában és augusztusában békéltető bíróságok létesültek. 1941. augusztus 18-án pedig az Ilija hegységen megválasztották a Népi Bíróságot. Horvátországban 1941 szeptemberében és októberében létesítették az első katonai és polgári ad hoc bíróságokat. Szlovéniában e kérdést az Osvobodilna fronta keretében szabályozták. Szerbiában a nagyobb felzabardított területeken népi bíróságokat létesítettek, amelyek az árulók, politikai bűnösök és más bűnözők felett ítéleztek.
- ¹⁵ Lásd, a fočai előírások 4. pontjának 2. és 3. bekezdését (Tito i revolucija, op. cit., 100. o.): „A kémeknek, az árulóknak, az ellenség zsoldosainak és ügynökeinek üldözése, a szabotőrök és pánikkeltők elleni harc, elsősorban a katonai hatóságok hatáskörébe tartozik, amelynek megvalósítása folyamán ezek, a népfelzabardító bizottságok hathatós együttműködésére támaszkodnak. E bűncselekmények felett a katonai bíróságok ítéleznek. (...) A népfelzabardító bizottságok harcolnak a lopás, betörés, fosztogatás és rablás, valamint a rendbontás ellen.”
- ¹⁶ L., a fočai előírások 9. pontját (op. cit. 101. o.): „A népfelzabardító bizottságok szükség szerint gazdagabb polgárok vagyonát rekvirálhatják a népfelzabardító háború javára. A katonai hatóságok és bíróságok végzése alapján népelleneségtől konfiskált vagyonból a népfelzabardító bizottságok kezelésükbe veszik mindazt, amit a katonai hatóságok nem tartottak meg a katonaság részére, és a népfelzabardító alapokba helyezik.”

- ¹⁷ L., a 9. lánbjegyzetszámba foglaltakat, valamint a fočai előírások 4/3. pontját, amely kimondja: „a NFB ítélkeznek a polgárok közötti jogvitákban”.
- ¹⁸ L. pl. Odluka Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944, megjelent a Borba 1944. november 22-ei számában, amely államosítja a Harmadik Birodalomnak és állampolgárainak, valamint a Jugoszláviában élő, de a fasisztákkal együttműködő német nemzetiség képviselőinek vagyónát.
- ¹⁹ L., ZDP NOR-a VI. kötet, 2. könyv, Belgrád, 1953., 68—69. o.
- ²⁰ L. Gačėša dr. Nikola, Koncepcija KPJ o agrarnom pitanju i seljaštvu tokom narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije 1941—1945, Zbornik za istoriju, Matica srpska 1979.
- ²¹ L., Geršković, Leon, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Prosveta, Beograd, 1948., 141. o.
- ²² L. Gačėša, dr. Nikola, op. cit. 26. o.
- ²³ ZDP NOR-a, III. kötet, 2. könyv, Belgrád, 1950., 166—167. o.
- ²⁴ L., a fočai előírások korábban, 11. lánbjegyzetszám alatt idézett 9. pontját.
- ²⁵ L., Vasilić, Lj., Okružni komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1943, Građa za istoriju Vojvodine, Novi Sad—Sremski Karlovci, 1975., 40. o.

Rezime

Izgradnja jugoslovenskog socijalističkog pravnog sistema u toku Narodnooslobodilačke borbe i njegove osnovne karakteristike

Izgradnja pravnog sistema odvija se paralelno i kao funkcija dvojakog karaktera Narodnooslobodilačke borbe tj. kao borbe protiv okupatora i kao socijalističke revolucije uz učvršćenje bratstva i jedinstva naših naroda.

Pravni sistem se ostvario paralelno sa razvitkom borbe i to praktično na oslobođenim teritorijama zemlje, na kojima se spontano ispoljava formiranje narodne vlasti, s jedne strane, i konfiskacija imovine klasnog neprijatelja, s druge strane.

Prvi pravni akti opšteg značaja, od važnosti za čitavu zemlju su propisi, doneti u Foči, koji predstavljaju prve ustavne elemente iako još nisu ustav. Po tim propisima, koji su dalje razrađeni u septembru 1942 godine, osnivaju se na oslobođenim teritorijama narodnooslobodilački odbori, kao centri vlasti za određenu teritoriju i predstavljaju paralelnu izgradnju vlasti sa razvojem narodne revolucije.

27. septembra 1942 godine osniva se AVNOJ i to ne samo kao predstavničko telo, nego i kao političko. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943 godine, došlo je do likvidacije veza sa starim društvenim uređenjem i velikim delom pravnog sistema: prihvaćeno je federativno uređenje zemlje, sa ravnopravnošću svih naroda; formirao se Nacionalni komitet oslobođenja, sa nadležnošću zemaljske vlade i izabran je drug Tito za predsednika jugoslovenskog nacionalnog komiteta tj. vlade.

Ovim su formirane i osnovne karakteristike pravnog poretka u skladu sa ciljevima revolucije, ali vodeći računa i o postojećim unutrašnjim i međunarodnim uslovima, jer je to bila pretpostavka za međunarodno priznanje naše nove

Jugoslavije posle oslobođenja. Istovremeno su preduzeti koraci za obnovu zemlje i za unapređenje privrede.

Razumljivo je da je pravni poredak i organizacija pravne službe u funkciji narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Prvenstveno se razvija kažnjeničko-pravna služba protivnika revolucije i oslobodilačke borbe, ali se javljaju i prve klice građansko-pravne organizacije i razvoja sudske prakse. U nedostatku propisa, sudske odluke su često donete na bazi običajnog prava, ukoliko nisu u neskladu sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

U tom periodu, još nisu doneti opšte važeći propisi o eksproprijaciji imovine eksproprijatora, jer je o tome — kako je to drug Tito formulisao — trebao da donese odluku oslobođeni narod, putem svojih izabраниh predstavnika, po završetku rata.

To ne znači da u toku narodnooslobodilačke borbe nisu donete odluke o svojinskim odnosima, koje su uputile privredne i svojinske odnose u socijalističkom pravcu. U ovom procesu došlo je do spontanog prisvajanja imovine narodnih i klasnih neprijatelja; do institucionalne eksproprijacije imovine saradnika neprijatelja, kao i do donošenja zakonskih oderdaba o nacionalizaciji imovine klasnog neprijatelja.

Propisi i pravni akti nisu doneli konačne imovinsko-pravne odluke, nego su u stvari naredbe o korišćenju tih imovinskih objekata. Propisi su određivali prava narodnooslobodilačkih odbora i vojnih vlasti na rekviziciju imovinskih objekata na svom terenu i na određivanje načina njihove upotrebe.

Za vreme NOB-a donete su i mere širokog značaja, u pogledu obezbeđenja nesmetanog razvitka privrede i nesmetanog snabdevanja vojnih formacija, kao i pozadine.

Nacionalizacija imovine klasnog neprijatelja, koja je usledila februara 1945 godine, proširena je tek nakon oslobođenja i donetog Ustava 1946 godine, na one važne privredne grane, koje su bile bitne za socijalistički preobražaj.

Obzirom da je NOB bila vođena isključivo od strane KPJ i rukovođena drugom Titom, međunarodnom javnom mnenju bilo je jasno, da jedino revolucionarni ciljevi KPJ mogu da odrede dalji razvoj zemlje. Ovi ciljevi obezbedili su uslove za donošenje ustava 1946 godine, kao i za samoupravni socijalistički razvoj, na osnovu Zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, koji je donet 1950 godine.

Kurzfassung

Ausbau des jugoslawischen sozialistischen Rechtssystems während des Volksbefreiungskampfes und seine grundlegenden Eigenschaften

Der Ausbau des Rechtssystems entwickelt sich parallel und in der Funktion des dualistischen Charakters des Volksbefreiungskampfes — nämlich, als Funktion des Kampfes gegen dem Okkupanten und der sozialistischen Revolution — sowie der Befestigung der Brüderlichkeit und Einheit unserer Völker.

Das Techtssystem wurde gleichzeitig mit dem Kampf und der Befreiung einzelner Gebiete errichtet, in denen sich spontan Behörden der Volksregie-

rung errichteten und andererseits sich auch die Konfiskation des Vermögens der Volksfeinde vollzogen hat.

Die ersten Rechtsinstitutionen, die für das ganze Land gültig waren, sind die Vorschriften von Foča gewesen, die die ersten Verfassungselemente, wenn auch noch keine Verfassung gewesen, sind. Nach diesen Vorschriften, die in September 1942 weiter verarbeitet waren, werden in den befreiten Gebieten Volksbefreiungsausschüsse gegründet, die eigentlich für das Gebiet die Volksmacht verkörpern.

27. September 1942 wird der AVNOJ (Antifaschistischer Ausschuss der Nationalbefreiung Jugoslawiens) gegründet, der nicht nur eine Vertreter- sondern auch eine politische Körperschaft geworden ist. Auf der zweiten Sitzung des AVNOJ am 29. November 1943 sind die Bindungen an die alte Rechtsordnung liquidiert worden; die federative Einrichtung des Staates, mit Gleichberechtigung aller Völker ist entschieden; das Komitee der Nationalen Befreiung mit entsprechenden Rechten der Regierung ist gegründet worden, und Genosse Tito ist zum Präsidenten des Nationalen Befreiungskomitees d. h. der Regierung gewählt worden.

Damit sind die grundlegenden Eigenschaften der Rechtsordnung in Eintracht mit den Zielen der Revolution errichtet worden, aber gleichzeitig wird auch mit den internen und internationalen Bedingungen gerechnet, da damit den Voraussetzungen zur internationalen Anerkennung des neuen jugoslawischen Staates am besten gedient wurde.

Gleichzeitig hat man Schritte vorgenommen, um den Wiederaufbau des Landes zu helfen; um das Anerkennen der neuen Staatsmacht anzustreben und die Wirtschaftsentwicklung zu unterstützen.

Um die Rechtseinrichtung, und die Organisation des Rechtsdienstes in der Funktion des Volksbefreiungskampfes und der sozialistischen Revolution ausgebildet werden; es melden sich aber auch die ersten Keime der Entwicklung des Bürgerrechtlichen Dienstes. Da darin noch keine Vorschriften entstanden sind, hilft man sich dabei manchmal mit dem Gewohnheitsrechtsinn, wenn dieser im Einklang mit den Revolutionären Zielen des Volksbefreiungskampfes steht.

In dieser Periode wurden noch keine allgemein gültige Vorschriften über die Expropriation des Vermögens der Expropriatoren gebracht. Darüber sollte nämlich — wie es Genosse Tito ausgedrückt hat — erst nach dem Kriege das befreite Volk, durch seine gewählten Vertretern entscheiden. Das heisst jedoch nicht, dass während des Befreiungskampfes keine Entscheidungen über die Vermögensverhältnisse — die diese in der Richtung der sozialistischen Veränderung führten — zustande gekommen sind. In diesem Prozess kam es zur spontanen Expropriation des Vermögens der Volks- und Klassenfeinde; zur institutionellen Enteignung des Vermögens der Feindeshelfer, die auch durch gesetzliche Vorschriften reguliert waren. Diese Vorschriften und Rechtsakte waren jedoch keine endgültige vermögensrechtliche Akte. Sie haben nur die nötigen Errichtungen zum gemeinsamen Gebrauch dieser Vermögen mittels ihrer Requisition vorgenommen.

Während des Befreiungskampfes wurden auch wichtige Anordnungen über die Entwicklung der Wirtschaft, sowie über die Versorgung der Kämpfer und des Hintergrundes geschaffen.

Die Nationalisation des Vermögens der Klassenfeinde, die in Februar 1945 geschehen ist, wurde erst nach der Befreiung und nach der neuen Verfassung

1946 auf die wichtigste Gebiete der Wirtschaft, die zur Sozialisation nötig waren, verbreitet.

Da der Befreiungskampf nur von der Kommunistischen Partei geführt und durch Genossen Tito angeführt wurde, war es für die internationale öffentliche Meinung klargeworden, dass nur die revolutionäre Ziele der Kommunistischen Partei grundlegend für die weitere Entwicklung des Landes sein können. Diese Ziele haben die Grundbedingungen für die Verfassung von 1946 und für das Gesetz über die Übergabe der staatlichen Betriebe und höheren Wirtschaftsverbindungen zur Verwaltung an die Betriebsleute, das im Jahre 1950 den Übergang in das System der Selbstverwaltung ermöglicht hat, geschaffen.

VAJDASÁG MEGSZÁLLÁSA 1941-BEN

I. Társadalmi-politikai helyzet közvetlenül a háború előtt

A Vajdasági Tartományi Pártbizottság 1936. évi, a hatóságok által történt felszámolása után, a JKP 350 vajdasági tagja közül 23 helységben 122 párttagot tartóztattak le. Közülük 40-et 1937 júniusában hat hónaptól nyolc évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. A súlyos veszteségek következtében Vajdaságban egy időre megszűnt minden szervezett pártmunka.

Miután Tito elvtárs 1937 végén visszatért az országba és a JKP főtitkára lett, Vajdaság kommunistái is viszonylag rövid idő alatt teljesítették a rendkívül nehéz feladatokat a pártszervező munka terén. Ezeket a feladatokat Vajdaságban a pártaktivisták nagy nemzedéke hajtotta végre Žarko Zrenjanin-Uča, Radivoje Ćirpanov, Jusuf Tulić és Svetozar Marković-Toza irányításával. Az 1938 végén megtartott tartományi pártértekezleten megválasztották a JKP ideiglenes vajdasági pártvezetőjét, Žarko Zrenjaninnal az élén.

A vajdasági pártszervezetek kiépítése szempontjából nagy jelentőségű volt az 1940 szeptember első felében, Sremska Kamenica közelében megtartott VI. tartományi pártértekezlet, amelyen mintegy 30 küldött vett részt. A beszámolót Žarko Zrenjanin, a JKP Tartományi Bizottságának politikai titkára tartotta. Ebből megállapítható, hogy a mai Vajdaság területén a hat körzeti bizottságnak tucatnyi járási, néhány városi és helyi pártbizottsága működött.

A párttagság fele munkás volt, 20%-a földműves, 10%-a pedig értelmiségi. A párttagok összlétszámának ugyanakkor 30%-a magyar nemzetiségű, de jelentős sikereket ért el a JKP egyes szlovák helységekben is. A pártszervezetek támogatásával fontos tényezővé vált, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (JKISZ) is, amelynek 1940 második felében Vajdaságban már mintegy 1600 tagja volt.

A megerősödött és konszolidálódott vajdasági pártszervezet 1939-ben és 1940-ben elszánt küzdelmet folytatott a jugoszláv burzsoázia anti-

demokratikus és népellenes belpolitikája és a fasiszta államoknak behódoló külpolitikája ellen. 1939 novemberében létrejött a JKP legális szervezetének, a Munkás Pártnak a kezdeményező bizottsága is. Az alakuló új legális szervezetek, a társadalmi demokratikus reformokon kívül követelték a jugoszláviai, illetve a vajdasági nemzetiségi kérdés helyes megoldását; harcoltak a szövetségi föderatív államformáért, amelyben Vajdaság — tekintettel több nemzetiségű összetételére — autonóm egység lett volna.

A vajdasági forradalmi munkásmozgalomnak 1939. és 1940. évi felindülését ismertették a JKP-nek 1940. október 19—23-ig megtartott V. országos értekezletén is. A JKP tagjainak eszmei befolyása egyre jobban kifejezésre jutott az eddigi reformista politikai koncepciókat elfogadó Jugoszlávia Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetsége vajdasági szervezeteiben is. E szakszervezeti szövetség keretében működött az Országos Földmunkás Szövetség is, amelynek 1940-ben már 23 734 tagja volt. A tagság nagy része főleg Vajdaságból toborzódott. Ugyanakkor a JKP vajdasági szervezetei is sikeres politikai küzdelmet vívtak a rezsim által szervezett Jugoszláv Munkásszakszervezetek, vagyis a Jugoras ellen.

A JKP vajdasági szervezeteinek jelentős szerepe volt a gazdasági jellegű akciók szervezésében is (Újvidék, Ruma, Pancsova, Kula stb.). Külön meg kell emlékeznünk a drágaság elleni tiltakozó gyűlésekről (Szabadka, Zombor, Újvidék, Sremska Mitrovica).

Vajdaságban mint egész Jugoszláviában is a háború előestéjén a JKP szervezeteinek sikerült programjuk köré tömöríteni az itt élő népek és nemzetiségek legjobbait. Ezt bizonyítják az 1941. március 26-i és 27-i általános népi megmozdulások Újvidéken, Versecen, Pancsován, Kumanében és másutt, amikor megdöntötték a fasisztabarát Cvetković—Maček-kormányt, és elvetették Jugoszláviának a tengelyhatalmi csatlakozásáról szóló egyezményét.¹

II. A megszállás politikai és gazdasági következményei

Az áprilisi összeomlás napjaiban a mai Vajdaság területe is megszállás alá került. Még az április 6-i Jugoszlávia elleni agresszió előtt a fasiszta hatalmak katonai előkészületeinek napjaiban élénk diplomáciai tervezgetés folyt arról, mi lesz az ország sorsa a biztosra vélt gyors győzelem után. Hitler főhadiszállásán ugyanis mihelyt értesültek a március 27-i jugoszláviai eseményekről, elhatározták, hogy nem várják meg az új jugoszláv kormány esetleges lojalitási nyilatkozatát, s az országot katonailag és politikailag is megsemmisítik. Ezt a tervet a katonai túlerő bevetésével, illetve villámháborúval remélték megvalósítani a lehető legrövidebb időn belül. A támadás katonai és diplomáciai előkészítésében Vajdaság további sorsáról is határoztak. Németország az olasz hadsereg részvételén kívül a Magyarország és Bulgária fegyveres erőinek be-

vetésére is számított, mivel ezeknek az államoknak területi igényeik voltak Jugoszláviában. Hitler a magyar uralkodó köröknek Bácska és Bánát megszerzését helyezte kilátásba. Horthy és a magyar katonai körök kezdettől fogva Magyarország részvétele mellett foglaltak állást és ilyen értelmű választ adtak Hitlernek. Jugoszlávia és Magyarország azonban még 1940. december 12-én ún. örökbarátsági szerződést kötött, és ennek megszegése Magyarországot súlyos helyzetbe hozhatta, s a diplomáciai bonyodalmakon kívül Anglia hadüzenetére is számítani lehetett. Teleky Pál magyar miniszterelnök ellenezte is a Jugoszlávia elleni támadást, s amint értesült arról, hogy Anglia hadat üzen Magyarországnak, ha részt vesz a Jugoszlávia elleni támadásban, 1941. április 3-ára virradóra öngyilkosságot követett el. Halála megdöbbenést és zavart keltett a magyar uralkodó körökben, háborús terveiket azonban nem akadályozhatta meg. Az említett „örökbarátsági egyezmény” miatt, valamilyen formális okot, hadüzeneti ürügyet kellett találni. A hangulatkelző háborús propaganda azért már április 2-án — teljesen alaptalanul — értesítéseket közölt a belgrádi magyar követ állítólagos eltűnéséről, a jugoszláviai határőrök Magyarországra történő betöréséről, a magyar nemzeti kisebbséggel szembeni kegyetlenkedésről, erőszakoskodásról. Jó alkalomnak kínálkozott az is, hogy április 10-én kikiáltották a Független Horvát Államot. Ekkor a magyar uralkodó körök és Horthy a magyar hadseregnek a Jugoszlávia elleni hadműveletekben való részvételét azzal próbálták igazolni, hogy az az állam, amellyel megkötötték az „örökbarátsági szerződést” megszűnt létezni, alkotóelemeire bomlott, ezért Magyarországnak joga és kötelessége is, hogy az ott élő magyarságot megvédje az anarchiától. Azért a III. magyar hadsereg egységei 1941. április 11-én átlépték a magyar—jugoszláv határt és négy nap alatt megszállták Bácskát, Baranyát, Muraközt és Murántúlt. Az északi katonai körzetben elhelyezett VI. jugoszláv hadsereg már az áprilisi háború első napjaiban megkezdte Bácska és Bánát kiürítését. A bevonuló megszálló csapatok úgyszólván sehol sem ütköztek ellenállásba. A bácskai és bánáti bevonulást azonban mégis a békés lakosságon elkövetett atrocitások követték. Az ürügy Bácskában és Bánátban is a félkatonai csetnikszervezetek állítólagos ellenállása volt. Az igazi cél azonban a lakosság megfélemlítése és mindazok kiirtása volt, akik esetleg a megszálló rendszer potenciális ellenségei lehettek volna. Különösen a bácskai bevonulást kísérték véres megtorlások. A magyar uralkodó köröknek ugyanis nem felelt meg a békés bácskai „területgyarapítás”. A korábbi évek északi és erdélyi bevonulásától eltérően Bácska elfoglalásakor azt próbálták elhíttetni a közvéleménnyel, hogy Bácska meghódítása véres harcok árán történt. Ezért számos helyen lövöldözést rendeztek, amelyet azután véres megtorlások követtek. A vajdasági történetírás adatai szerint ilyen megtorlások ötven bácskai és baranyai községben és városban voltak, s ezekben mintegy 3500 békés polgár vesztette életét, tízezret pedig különféleképpen bántalmaztak. A megszállással járó fosztogatások és károk értéke mintegy 540 millió háború

előtti dinárt tett ki. Meg kell jegyezni, hogy ez az eljárás teljesen ellen-tétben volt a hágai nemzetközi konvenció pótszövegének 4., 6., 47. és 48. szakaszával, amelyek a megszállt területek jóvátételi kérdéseit határozták meg.²

Bánát megszállása ugyancsak véres megtorlásokkal járt, bár a rendelkezésünkre álló adatok szerint az áldozatok száma nem volt olyan magas, mint Bácskában. Az előrenyomuló „Das Reich” német hadosztály katonái például április 11-én Kikindán a helybeli polgárok, tanulók és a foglyul ejtett jugoszláv katonák egy nagy csoportját kivégezték, azzal a megokolással, hogy a csetnikekhez tartoztak. A megszállók katonai bírósága a következő napokban mintegy száz halálos ítéletet hozott, ugyanezzel a váddal. Hasonló formális bírósági tárgyalások utáni kivégzések voltak ezekben a napokban még Petrovgrádban (Zrenjanin), Pancsován, Kikindán, Versecen, Debeljacsán, Kovačicán, Szécsányban stb.³

Szerémséget április 11. és 13. között ugyancsak a német hadsereg egységei szállták meg. Természetesen a megszállást hathatósan támogatta az ötödik hadoszlop, vagyis a helyi német lakosságnak a nemzeti szocialista eszméket elfogadó része, továbbá, az usztrasák és ezek rokonszenvezői. Szerémségben a megszállás — eltekintve az indijjai, a mitrovicai és a karlovaci kisebb atrocitásoktól — nagyobb incidens nélkül ment végbe.⁴

A magyar uralkodó körök Hitler ígéretében bízva szerették volna Bánátot is megszerezni. A német szövetséget elfogadó Antonescu-féle romániai fasiszta rendszer azonban határozottan szembehelyezkedett azzal a tervvel, hogy Bánátba is a magyar csapatok vonuljanak be. Ezért Bánát német katonai közigazgatás alá került, bár formálisan az ugyancsak megszállt Szerbiához tartozott. A katonai közigazgatás élén Szerbia katonai parancsnoka volt és ennek hatásköre csak a katonai ügyekre terjedt ki. Ezáltal a külön megszervezett Közigazgatási Parancsnokság, a polgári hivatalsszerveket irányította és ellenőrizte. A katonai közigazgatás mechanizmusának alacsonyabb szervei voltak a körleti katonai-közigazgatási parancsnokságok (Feldkommandantur). Négy ilyen parancsnokságot szerveztek, amelyek alá tartoztak a körzeti katonai parancsnokságok. A bánáti katonai közigazgatás végrehajtó és ellenőrző szerve volt a (Kreiskommandantur I.) 823 petrovgrádi székhellyel. Ez a szerb később a smederevói felsőbb katonai szervekkel egyesült. Az említett Kreiskommandanturához osztották be a belgrádi katonai kémelhárító központ részeit (Abwerstelle), a titkos katonai rendőrség és a katonai csendőrség (Feldgendarmerie) részeit is. Ezenkívül megszervezték még a német politikai rendőrség belgrádi központjának bánáti részlegét is, s ennek keretében tevékenykedtek a Gestapo szervei öt helyi csoporttal (Kikinda, Jaša Tomić, Pancsova, Versec, Bela Crkva).

A gazdasági-politikai és a német hadigépezet érdekeinek biztosítására

létrehozták bánáti és szerbiai hatáskörrel a legfőbb gazdasági szervezet (Der Generalbevollmächtigte Wirtschaft in Serbien), amelynek székhelye Zemunban volt. Ez a Kreiskommandanturán keresztül gyakorolta hatalmát, amelynek külön gazdasági osztálya volt. Később, amikor megszervezték a megszállók szolgálatában levő közigazgatási szerveket, ezeket is bekapcsolták gazdasági terveik végrehajtásába.

A német megszállók ebben az időben minden leigázott országban arra törekedtek, hogy a formális polgári hatalmat átruházzák a kollaboránsokra. Így 1941. május 1-én Belgrádban is megalakult a szerbiai quisling kormány, a komisszárius tanács, nyártól (Minisztertanács), amely a bánáti német népcsoporttal 1941. június 14-én folytatott megbeszélések után rendeletet adott ki Bánát közigazgatásáról. Ennek értelmében jött létre a Dunai Bánság bánáti bányhelyettesi szervezete, a régi Jugoszlávia bánsági közigazgatási szervezetét véve alapul. A bányhelyettesi tisztségbe és a közigazgatási osztályok élére természetesen külön előjogokkal bánáti németek kerültek, annak ellenére, hogy a németek Bánátban kisebbségben voltak. A bányhelyettesi szervezet székhelye Petrovgrádban (Zrenjanin) volt. Bánátban tehát különleges megszálló közigazgatási rendszer jött létre, ahol a megszállók és „hazaiak” közigazgatási szervei párhuzamosan működtek, azzal az elsődleges feladattal, hogy biztosítsák a megszálló rendszert és az egész terület gazdasági kiaknázását Németország háborús célja számára.⁵

A belgrádi komisszárius kormány majd Nedić Milan kormánya különböző rendeletek útján igyekezett formális hatalmat gyakorolni. Az 1939. szeptember 16-i MS. br/118 számú rendeletre hivatkoztak, amely felhatalmazta az akkori helytartó tanácsot, hogy rendeletek útján kiegészítheti a fennálló törvényeket és újakat is hozhat. Ezáltal Nedićék a megszállókat támogató közigazgatási szervezetek és a régi jugoszláv hatalmi szervek közötti folytonosságot próbálták bizonyítani.⁶

Bácskában a magyar megszállás után katonai közigazgatást vezettek be, amely 1941. augusztus 15-ig tartott. Az első fokú katonai hatósági szervek a városi (Szabadka, Zombor, Újvidék, Kanizsa) és a járási parancsnokságok, voltak. Másodfokú katonai hatósági szerv volt a Délvidéki Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoportparancsnokság, amelynek élén Novakovits Béla altábornagy állt. Ennek a szervnek Szabadkán volt a székhelye. Ugyanakkor ez a katonai közigazgatási szerv a harmadik magyar hadsereg parancsnokának volt alárendelve.

A harmadik és egyben legfelsőbb katonai közigazgatási szervet a magyar vezérkari főnökség ún. Szállásmesteri Csoportja képezte Heszlényi József tábornok parancsnoksága alatt. Ez a szerv egyben a Katonai Közigazgatási Osztályra és a Katonai Közigazgatási Hadbizottságra oszlott.

Az említett katonai közigazgatási szervek hatáskörébe a gazdasági kérdések, a közellátás, az árpolitika stb. tartozott. A bíraskodást ugyancsak a katonai közigazgatási szervek végezték. A katonai bíróságok ítéleztek tehát a polgári személyek felett is, közönséges bűncse-

lekmények elkövetése esetében is. Ezeket a bírósági eljárásokat külön rendelet szabályozta.

Még a katonai közigazgatás időszakában létrejöttek Bácskában a csendőrség és rendőrség szervezetei is. A rendfenntartó szolgálatot a katonai parancsnokok a csendőrség és rendőrség útján látták el. A Déli Katonai Körzetbe, ahova Bácskát is beosztották, megszervezték a Déli Hadsereg Csendőr-csoport Parancsnokságot, újvidéki székhellyel. Az alsóbb fokú csendőrparancsnokságokat az ún. csendőrszárnyak képezték (Újvidék, Zombor), ezek pedig tovább oszlottak csendőrszakszokra és csendőrállomásokra. A csendőrség is közvetlenül a Déli (harmadik) hadsereg főparancsnoka alá volt rendelve.

Az államrendőrséget csak azokon a helyeken szervezték meg, ahol egyébként a katonai közigazgatás megszüntetése után is rendőrségnek kellett ellátnia a rendfenntartó szolgálatot. Így például a szabad királyi városokban (Zombor, Újvidék, Szabadka) és a külön jogokkal felruházott városokban már a megszállás első napjaiban megjelentek a rendőrség szervei.

Az állambiztonsági szolgálatot ellátó különleges egységek, a kémelhárító szervek, nem képeztek önálló létesítményt, hanem a legfelsőbb katonai és csendőrparancsnokság keretében működtek. Ugyanígy az akkori államrendszerre veszélyesnek mondtak elleni sikeres harc céljából a rendőrség keretében is külön nyomozócsoportok működtek. A rendőrség és a csendőrség létesítésével egyben a bácskai megszálló rendszer megszervezése is befejeződött.⁷

Szerémség, mint már említettük is, a Független Horvát Államhoz került. Már a megszállás első napjaiban a hatalmat a helyi németek és usztasák ragadták kezükbe. Kezdetben a németek Kelet-Szerémségben (Zemunnal együtt), az usztasák pedig Nyugat-Szerémségben voltak a helyzet urai. Nyugat-Szerémség rövidesen német katonai megszállás alá került, majd pedig 1941. október 10-én ez a terület is az usztasa állam részévé vált. Mivel a Független Horvát Állam közigazgatása a régi vármegyrendszer felújításával szerveződött meg, Szerémség is Vuka néven vármegyévé alakult át, vukovári székhellyel. A szerémségi vármegyei polgári szervek 1941. június 26-án kezdték meg működésüket. A hatalom túlnyomórészt a németek kezében volt, a vármegyei főispán is német volt (Dr. Elicker Jakob), és csak a helyettese volt horvát. Vuka vármegye egyébként hat külön jogokkal felruházott várost (Mitrovica, Karlovci, Pétervárad, Vinkovci, Vukovár és Zemun), tíz járást, és 156 községet foglalt magába. Minden hatósági szerv élére az új rendszer híveit nevezték ki. Megbízhatóságuk elbírálásakor a szerémségi usztasa és német vezetők véleménye volt a döntő. Természetesen minden hatósági szerv összetétele a német népcsoport és az usztasák soraiból toborzódott.

Az új rendszer rendfenntartó szolgálatát az usztasa rendőrszerveknek kellett volna ellátniuk. Ezt a szolgálatot vármegyénként szervezték meg azzal, hogy állami szinten közös parancsnokságuk volt. Szerémségi

szervezetüknek külön kirendeltségeik voltak Vinkovcin, Zemunban, Mitrovicán, Karlovciban és Péterváradon. A rendőrség legfontosabb osztálya a politikai, amely állambiztonsági feladatkört kapott, s az usztasa politikai program megválasztásának fontos eszköze volt. A közbiztonságot a csendőrség fegyveres erői őrizték. Szerémség területén csendőrszárnyakat létesítettek Vukováron és Zemunban azzal, hogy a járási székhelyeken csendőrszakaszokat, a többi községekben pedig csendőrállomásokat szerveztek. Az usztasa hatósági szervek a fegyveres erőket bármikor igénybe vehették, szükség esetén pedig nagyobb fegyveres erőknek a Szerémségbe való küldését is kérhették. A későbbiek folyamán majd láthatjuk, hogy ezzel a lehetőséggel többször is éltek, különösen a népfelszabadító harc leküzdése céljából.⁸

Az elmondottakból kitűnik, hogy a hatósági szerveket Vajdaság minden megszállási övezetében szilárdan megszervezték, illetve hosszas tartózkodásra rendezkedtek be a megszállók és csatlósai.

III. A megszállók politikája

A megszállás kezdetén Vajdaság mindhárom megszállási övezete más-más jellegzetességeket mutatott. Ez pedig a megszálló hatalom politikájából, az egyes nemzetiségek iránti magatartásából és azon kísérletéből következett, hogy a megszállásnak társadalmi bázist is szerezzen.

Bácskának a megszállás időszakában összesen 600 000 lakosa volt. Az itteni magyarság egy részének illúzióit az új rendszer iránt nemcsak az előbbi évek revíziós propagandájában kell keresnünk. A statisztikai adatokból is minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a bácskai magyarság társadalmi struktúrája a legkedvezőtlenebb volt. Ez a helyzet még az első világháború előtti időszakból öröklődött. A királyi Jugoszláviában a helyzet mit sem javult, sőt gazdasági, politikai és nemzeti elnyomással is párosult. Érthető tehát, hogy a magyarság jó része kezdetben illúziókat táplált a rendszer iránt, szociális helyzetének javulását remélte, mert nem ismerte a Horthy-féle ellenforradalmi rendszer mély antidemokratikus jellegét. Ez a felismerés elég gyorsan valósággá vált, és így az illúziók is szertefoszlottak. Igaz, a megszálló hatalom tervszerűen táplálta a kezdeti reményeket. A hamis nemzeti jelszavakon kívül hathatós szociális intézkedéseket is kilátásba helyezett, sőt még agrárreformot is.

A magyar megszállók megkülönböztető politikát folytattak a bácskai németséggel szemben is. Politikai szervezetük az egységes és leegyszerűsített elnevezéssel megjelölt Kulturbund a megszállás után a magyarországi Volksbund nevű országos szervezet részévé vált. Lényegében azonban önállóan működött, és szervezeti felépítését, valamint politikai tevékenységét illetően az egész Magyarország területén a németség élszervezete volt. Ez abból is látható, hogy 1942-ben és 1943-ban a Kul-

turbund-szervezetek Bácskában több német önkéntest toboroztak az SS egységekbe, mint a Volksbund az egész ország területén együttvéve. Egyébként a bácskai németek nem titkolták csalódásukat, hogy Bácskába is a német csapatok bevonulását várták. Egy Duna menti nagy német állam megalakulásában reménykedtek, s ennél fogva a Horthy-rendszert csak ideiglenesnek tekintették. A bácskai németiség ilyen politikai magatartása már az első időszaktól kezdve surlódásokat, sőt néhol súlyos incidenseket is okozott a megszálló hatóságokkal. Ezek a torzszalkodások állandóak voltak, s csak később a népfelszabadító mozgalom elleni harc fűzte őket egybe.

A megszállók kezdettől fogva megkülönböztető politikát folytattak a bácskai szerb lakossággal szemben. Azt rendeletileg is szabályozták, hogy a szerbséggel szemben általában „keményebb” módszereket kell alkalmazni, mint az 1940-es, észak-erdélyi bevonulás alkalmával a románokkal szemben. Ugyanakkor a horvátokkal szembeni baráti politikát javasolta a megszálló katonai közigazgatás közrendelete, már április közepén alantas szerveinek. A tiszta szerb lakosságú községekben az iskolák folytathatták munkájukat, de a legszigorúbb ellenőrzés mellett.

A megszállás első napjaitól kezdve azonban minden szerb nyelvű lapot betiltottak. Hasonló sors érte a szlovák és ruszin nyelvű lapok jó részét, beleértve a csupán vallási jellegű publikációkat is.

A megszálló hatalom csak rövid ideig tartó megszállási rendszert szervezett, mert a felszabadító szerepében tüntette fel magát, azt hangoztatva, hogy Bácska az 1918 előtti, történelmi Magyarország integrális részét képezi, és azért előkészítette a területek anektálását, amelyre 1942 januárjában sor is került. A megszállók nemzetiségi politikáját mindenütt a megkülönböztetés jellemezte. Ebben a politikában a szerbségen kívül a szlovákok és ruszinok az „államhűség” szempontjából kedvezőtlen elbírálásban részesültek. Ugyanakkor a horvátok (bunyevacok) iránti „baráti” politika értelmében Horthy Miklós kormányzót a bácskai bunyevacok védnökének nyilvánították. Ilyen értelmű „népgyűléseket” is szerveztek (Szabadka, Zombor). Mindezek a határozatok azonban távol álltak a horvátok (bunyevacok) politikai állásfoglalásától.

A zsidó lakossággal szemben az antiszemita törvények értelmében külön eljárásokat terveztek. A megszálló hatóságok nemzeti megkülönböztető politikáját bizonyítja a III. hadsereg főparancsnokának 1941. április 21-én kiadott rendelete, amelynek értelmében mindazon személyeknek, telepéseknek, akik 1918 októbere óta éltek Bácskában, május 31-ig el kellett hagyniuk az akkori Magyarország területét, s távozásuk alkalmával csak a legszükségesebb holmijukat vihették magukkal. Novák Béla altábornagy a Déli Hadsereg Katonai-Közigazgatási csoportjának parancsnoka ezt megelőzőleg ugyancsak rendeletet adott ki, hogy mindazokat a főleg szerb nemzetiségű egyéneket, akik ellen állambiztonság szempontjából kifogás merülhet fel (csetnik szervezetek tagjait, volt tisztviselőket, a munkásmozgalom ismert egyéniségeit, zsidó

nemzetiségűek egy részét stb.) külön gyűjtőtáborokba kell szállítani. Ebből a célból Bácska és Baranya területén 13 gyűjtőtábort létesítettek, amelyek befogadóképessége kb. 20 000 személy volt. Ilyenformán az államérdekek szempontjából veszélyesnek nyilvánított személyek táborba hurcolása május 20-án megkezdődött. Ezek a táborok nem voltak hosszú életűek, csupán a Topolya melletti gyűjtőtábor maradt fenn a megszállás egész idején.

Közben teljes intenzitással folyt az 1918. október 31-ike után idetelepítettek kiűzése, a legembertelenebb módszerek alkalmazásával, mivel a kiűzési parancs mindenkire vonatkozott: idősekre, betegekre, gyermekekre egyaránt. A volt telepesek többsége 1941. május végéig kénytelen volt elhagyni Bácskát és Baranyát. Közben azonban nehézségek merültek fel a Független Horvát Állam és a megszállt Szerbia német katonai hatóságaival, mert ezek nem voltak hajlandók minden kiutasítottat befogadni. Ezáltal a volt telepesek egy részét a nyugat-magyarországi sárvári táborba szállították, ahol közülük — az utólag megállapított pontos adatok szerint — a háború folyamán 8027-en meghaltak.⁹

Ismeretes, hogy a királyi Jugoszlávia időszakában Bácska területén az önkéntesek zárt telepein kb. 53 000 kataszteri hold földet osztottak ki. Ezek helyére a Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 1941 májusában, de a következő hónapokban is Bukovinából 3806 székely (csángó) családot telepített le, vagyis összesen 15 593 személyt. Bosznia területéről (Brčko és Bijelina) környékéről 481 magyar családot telepítettek vissza, de az ún. anyaország területéről is számos, az első világháborúban érdemeket szerzett és kitüntetett egyént letelepítettek Bácskába, családostul. A letelepülők átlagban 8 kataszteri hold földet kaptak, megfelelő gazdasági felszereléssel együtt, aránylag kedvező feltételek mellett, hosszú távú lefizetésre.¹⁰ Itt kell megjegyezni, hogy a bácskai földigénylők ügyének rendezésére a katonai közigazgatás alatt úgyszólván semmilyen intézkedés sem történt. Később a polgári közigazgatás bevezetése után kb. 11 000, főleg magyar családnak juttattak családonként néhány hold földet. A juttatás feltételei azonban kedvezőtlenebbek voltak. A megszálló hatóságok ugyanis a bácskai földbirtokosok kártalanítását tartották elsődleges feladatuknak, akiket a jugoszláv agrárreform idején károsodás ért. Mindezen intézkedések együtt jártak a demagóg, hamis nemzeti jelszavak hangoztatásával és a kezdettől alkalmazott magyarosító törekvésekkel. Ezeknek a politikai törekvéseknek szervezeti formája a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt, amely a látszólagos művelődési tevékenység leple alatt a fasiszta ideológia térhódítását tűzte programjába.¹¹

A gazdasági helyzet Bácskában és Baranyában állandóan rosszabbodott. Hiány volt úgyszólván minden közszükségleti cikkből, s számos cikkre bevezették az ésszerű ellátást, vagyis a jegyrendszert.

A közigazgatási helyzetet Bácskában és Baranyában Magyarország hadbalépésén kívül az is súlyosbította, hogy a „nagy német szövetség-

ges” Bácska és Baranya birtokba vevéséért busás árat fizettetett, mert a külön államközi egyezmény értelmében a mezőgazdasági terményfeleslegek jelentős részét ezekről a területekről Németországnak kellett szállítani, igen kedvezőtlen feltételek mellett.

Bánátnak a német megszállás kezdetén majdnem 600 000 lakosa volt. A szerbek és horvátok összlétszáma 225 000, a németeké 120 000 a magyaroké 95 000, a románoké pedig 62 000 volt. Ezenkívül még 18 000 szlovákot, 4600 cigányt, 4000 zsidót, 3500 orosz és 2500 cseh nemzetiségi egyént tartottak nyilván, de szórványosan éltek még ezen a területen más nemzetiségűek is.¹² Az elnemzetlenítő megszálló politika ebben a földrajzi térségben is teljes egészében kifejezésre jutott. A német népcsoport politikai és gazdasági hatalma úgyszólván kizárólagos volt. A megszálló katonai helyőrségeken kívül a német népcsoport kb. 4000 főnyi fegyveres erővel rendelkezett, amely rendfenntartó szolgálatot végzett. A többi népek: magyarok, szerbek, szlovákok, románok stb jogi helyzete tehát a másodrangú polgárok státusával volt egyenlő. Lényeges különbség a magyarság helyzetében sem volt, bár ellene — kivéve a népfelszabadító harcban résztvevőket — nem végeztek tömeges megtorló intézkedéseket. Így a bánáti magyarság kezdettől fogva részt vett a népfelszabadító mozgalomban. A többség a német megszálló hatóságokkal szemben meglehetősen passzívan viselkedett. A polgárság egy része kezdetben a Magyarországhoz való csatlakozásban reménykedett, és ennek érdekében aláírásgyűjtés is kezdődött. Ez az akció azonban hamarosan megszűnt, mivel a bánáti magyarság értesült a Bácskában uralkodó politikai és gazdasági helyzetről, ezért érdeklődése is nagymértékben csökkent. A rendelkezésünkre álló adatokból azonban kitűnik, hogy a bánáti magyarok közül elenyészően csekély azoknak a száma, akik nyíltan a megszállók szolgálatába álltak.

Bánátban is egyébként még a népfelszabadító harc megindulása előtt megkezdődtek a tömeges adminisztratív intézkedések a szerb lakosság, valamint a zsidó polgárok ellen. Gyűjtőtáborok létesültek Petrovgrádnál, Pancsovánál és más helyeken is. Így például a petrovgrádi táborba hurcolták a bánáti zsidók nagy részét. A szerb lakosság közül az első letartóztatások főleg a nemzeti beállítottságú egyéneket érték, akik a háború előtt tagjai voltak a csetnik és más nemzeti szervezeteknek.¹³

Hasonló volt a helyzet a Független Horvát Államhoz tartozó Szerémségben is. Bár a háború előtt az usztasa mozgalomnak ezen a területen nem volt gyökere. A megszállás kezdetén egyes, főleg horvátlakta községekben sikerült usztasa szervezeteket létesíteni. Kezdetben ugyanis a horvát nép is illúziókat táplált az új rendszer iránt. Ezeknek a szervezeteknek a helyi vezetőségeken kívül járasonként felsőbb fokú vezetőségeik is voltak a szervezetek tevékenységének egységessé tétele érdekében. Külön figyelmet fordítottak a nők és az ifjúság szervezésére is.¹⁴ Az usztasa szervezeteknek fegyveres egységeik is voltak, amelyek a horvát honvédséget (domobranstvo), továbbá a csendőrséget és rendőrséget támogatták a közbiztonság és a fennálló rendszer védelmében.

Szerémségben is kiváltságos helyzetben voltak a német népcsoport tagjai. Ideiglenes-jogi helyzetüket a Független Horvát Állam területén az 1941. június 21-én meghozott törvény szabályozta. Bár az említett törvényben a német népcsoporttal elismertették a horvát állam szuverén jogát, lényegében önálló politikai tevékenységüket és gazdasági eljárásaikat mi sem gátolta, s a Harmadik Birodalomhoz tartozóknak érezték magukat. A szerémségi németeknek ugyancsak voltak fegyveres egységeik (Deutsche Jugend, Deutsche Mannschaft). Később minden német lakosú községben megszervezték a Heimat-Wachot is, melyek a többi fegyveres erőkkel együtt a német lakosságot védelmezték a partizánok támadásaitól. Egyébként Szerémséget a Független Horvát Állam vezetői az ország éléskamrájának tekintették, a németek és balkáni csapataik pedig gabonaellátó központnak. Ezért ebben a vonatkozásban is az usztasák és a németek ellentétei állandósultak.¹⁵

A tervszerű terrorintézkedések elsősorban a szerb lakosságot és a zsidó polgárokat sújtották, de természetesen hátrányosak voltak a többi itt élő népre (szlovák, ruszin, cigány) is.

Szerémségnek a megszállás kezdetén kb. 400 000 lakosa volt. Az 1931-es összeírás szerint ezen a területen 267 688 szerb és horvát nemzetiségű lakost vettek nyilvántartásba. Ugyanakkor a német lakosság összlétszáma 57 726, a magyaroké 19 399, egyéb szlávok (szlovákok, ruszinok) 19 644, a többit pedig a zsidók és cigányok képezték.¹⁶

A megszállók terrorja a zsidó polgárok üldözésével kezdődött. Az első törvényeknek nevezett intézkedések a zsidó polgárokat minden emberi joguktól megfosztották. Ezáltal „jogalapot” készítettek későbbi kiirtásukra. Így a mintegy 2000 szerémségi zsidó polgár közül a felszabadulást csak 200 érte meg.¹⁷

A szerémségi szerb lakosság elleni terrorintézkedések egy részét kezdettől fogva valamilyen törvényes formák közé igyekeztek rejteni. Törvény tiltotta a cirill-ábécé használatát, a cirillbetűs feliratokat. Nyugat-Szerémség legtöbb helységében a szerbek és a zsidók nem látogathatták a nyilvános helyeket, piacra csak 10 óra után mehettek stb. Ezenkívül 1941 áprilisától kezdve s a következő hónapokban is tömeges letartóztatásokat végeztek Mitrovicán, Ilokon, Šidben, Vukováron, Rumán, Sremski Karlovciban, Maradékon, Prnjavorban és más helyeken is. A Kelet-Szerémségben letartóztatottakat Rumában és Mitrovicán, a Nyugat-Szerémségből elhurcoltakat pedig Vinkovcin tartották fogva, sőt egyes csoportokat Eszékre a katonai börtönbe irányítottak. A rumai Skopalov-ház és a mitrovicai Fleustmann-ház, valamint a többi börtön már a népfelszabadító háború előtt is elretentő példaként szerepelt a szerémségi lakosság megfélemlítésében.

A Független Horvát Állam és Németország külön egyezményt kötöttek a szerémségi telepítési akcióról. Ennek értelmében Kelet-Szerémségben németek, Nyugat-Szerémségben pedig horvát családok fokozatos telepítését tervezték. Ezért még 1941 májusában rendeletet adtak ki, hogy mindazok a szerb nemzetiségű polgárok, akik 1918 után tele-

pedtek le Szerémségben, családjukkal együtt mielőbb kötelesek elhagyni ezt a területet. Feljegyzéseink vannak arról, hogy a szerb telepesek kiűzését főleg a szerémségi németek végezték, a német fegyveres erők segítségével, amelyek némely helyekre harckocsikkal érkeztek az esetleges ellenállás letörésére.¹⁸ Ugyanakkor Nyugat-Szerémségben a telepesek elleni akciókat az usztasa hatóságok ugyancsak fegyveres erők igénybevételével szervezték meg. A rendelet értelmében a kiűzött telepesek családonként egy kocsi élelmet és lakásberendezést, továbbá két lovat és egy tehenet vihettek magukkal. A kitelepítettek nagy részét Szerbiába költöztették. A Szerémségben maradt vagyonuk pedig állami tulajdonba ment át. A kitelepítettek helyébe az akkori Horvátország más területeiről horvát telepesek érkeztek.¹⁹

A szerémségi szerb lakosság iránti terror kifejezésre jutott a szerb nemzetiségű tisztviselők általános elbocsájtásában is. Így pl. számtalan nyugdíj előtt álló egyén is máról holnapra az utcára került. Ha esetleg akadtak olyan szerbek, akiket valamilyen kevésbé fontos munkahelyen megtűrték, tőlük a katolikus hitre való áttérést követelték. Mivel erre a lépésre úgyszólván senki sem szánta rá magát, szerb nemzetiségű tisztviselő Szerémségben nem is maradt.²⁰ Az usztasa hatóságok terrorja nem kímélte meg a pravoszláv papságot sem. A papok egy része a terror elől már a szerb telepesek távozása idején Szerbiába menekült. A többiek maradtak és a helyzet javulásában reménykedtek. Csakhogy ez nem következett be, hanem 1941 júliusában a szerémségi pravoszláv papok jó részét ugyancsak gyűjtőtáborba hurcolták, majd pedig hamarosan Szerbiába dobták át őket.

1941 őszen az usztasa hatóságok megkezdték a szerémségi szerb lakosság átkeresztelési tervének megvalósítását. Főleg a parasztság áttérítésére gondoltak, arra számítva, hogy ezek jobban „földhöz” vannak kötve, és így könnyebben megnyerhetők. A polgári réteg és értelmiség képviselőinek még ettől is rosszabb sorsot szántak, azért átkeresztelésüket sem tervezték. Az usztasa hatóságoknak ehhez az akcióhoz sikerült megnyerniük a horvátországi katolikus egyház hozzájárulását is. A szerb lakosságú falvakban röpiratokban szólították fel a szerb lakosságot, hogy térjen át a katolikus vallásra, mert csak úgy lesz biztosítva jövője. Ezeket a terveket azonban nem valósíthatták meg.²¹

Jegyzetek

- ¹ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969., 65—79.
- ² Mirnics József: Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji. Zbornik Matice Srpske, 35. füzet, 1963., 4. oldal
- ³ Vég Sándor: Pripréme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine. Vojvodina 1941. Novi Sad, 1967., 7—59.
- ⁴ Petar Vukelić: Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u

Sremu za vreme „Nezavisne Države Hrvatske”. Zbornik za društvene nauke, 35. füzet, 1963., 105—106.

- ⁵ Vég Sándor: i. m. 9. oldal
- ⁶ Vég Sándor: i. m. 10. oldal
- ⁷ Mirnics József: i. m. 7—8. oldal
- ⁸ Petar Vukelić: i. m. 107—110. oldal
- ⁹ Mirnics József: i. m. 11. oldal
- ¹⁰ Délvidék, 1942. november 10-i száma; Délvidéki Szemle, II. évfolyam, 8. szám, 1943., Falhelyi Ferenc: Baranya, Bácska, Bánát nemzetiségi képe
- ¹¹ Mirnics József: i. m. 12—13. oldal
- ¹² Vég Sándor: i. m. 7—59. oldal
- ¹³ Vég Sándor: i. m. 7—59. oldal
- ¹⁴ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum Levéltári osztály 3390/b szám, 75., 76. és 77. oldal
- ¹⁵ Petar Vukelić: i. m. 111—115. oldal
- ¹⁶ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum, Levéltári Osztály, 33903/b szám, 4. oldal
- ¹⁷ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum, Levéltári Osztály, 33903/b sz. 27. oldal
- ¹⁸ Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum, Levéltári Osztály, 14805. szám
- ¹⁹ Petar Vukelić: i. m. 120. oldal
- ²⁰ Petar Vukelić: i. m. 120—121. oldal
- ²¹ Petar Vukelić: i. m. 121—126. oldal

A NÉPFELSZABADÍTÓ HARC ÉS SZOCIALISTA FORRADALOM ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS KEZDETEI 1941-BEN VAJDASÁGBAN

Az áprilisi háború következtében Jugoszláviát megszállták és feldarabolták a fasiszta hatalmak. A márciusi árulás és az áprilisi katonai vereség következtében a polgári politikai pártok kivétel nélkül elvesztették becsületüket és ezzel befolyásukat is a népre, illetve széthullottak. Vezetőik vagy elmenekültek az országból, vagy meghúzták magukat. Azok viszont, akik tevékenyen részt vettek az árulás előkészítésében, a megszállók szolgálatába álltak. Egyedül a Jugoszláv Kommunista Párt maradt egységes és jelentett szervezett politikai erőt az országban. Nem ismerte el az ország megszállását és feldarabolását mint tartós tény, hanem azonnal hozzálátott a fegyveres felkelés és szocialista forradalom előkészítéséhez. Hogy ezt a nehéz és felelősségteljes feladatot eredményesen végezhesse, olyan politikai platformot kellett kialakítania, amely elfogadható volt Jugoszlávia valamennyi nemzete és nemzetisége, mindegyik néprétege, valamennyi becsületes, demokratikus érzelmű és gondolkodású, antifasiszta beállítottságú ember számára. A platform alapjai már korábbról adva voltak. Hiszen a JKP a harmincas évek végén figyelemre méltó sikereket ért el az antifasiszta és antiimperialista népfrent-politika kialakításában. A nemzeti kérdés tényleges és igazságos megoldásának feladatát pedig a felkelés előkészítésével egyidőben napirendre tűzte.

A felkelés előkészítése nyomban az áprilisi katasztrófa után megindult. Erről tanúskodnak a JKP KB 1941. április 10-én Zágrábban megtartott ülésén hozott határozatok, valamint az április 15-én kiadott kiáltvány is, amelyben kimondja a párt, hogy egyedül ő képes megszervezni a népfelszabadító harcot és szocialista forradalmat.

Ezt a célt szolgálta a Josip Broz Tito által írt május elsejei kiáltvány is, amelyet április végén adott ki a JKP KB. Ebben a kiáltványban a munkásokhoz, parasztokhoz, polgárokhoz a hazafiakhoz fordulva szólítja őket:

„Fogjatok össze! E sorsdöntő napok megkövetelik, hogy egyesítsétek erőiteket a létért folyó harcban . . . E nehéz órákban minden eddiginél

szükségesebb a nép egysége. Ne csüggedjeteK, tartsatok ki a harcban, a munkásosztály élcsapata a Jugoszláv Kommunista Párt hív és vezet benneteket.”

Jugoszlávia fiataljaihoz szólva pedig a kiáltvány kimondja:

„Fiatalok! A Kommunista Párt arra hív benneteket, hogy álljatok a nép harcának első soraiBa az imperialista hódítók ellen, az ifjú nemzedék szebb és jobb jövőjéért.¹

A népfelszabadító harc és szocialista forradalom előkészítése terén a legfontosabb első lépést a május elején Zágrábban megtartott tanácskozás jelentette.

Ezen a tanácskozáson — amelyen Vajdaság kommunistáit Žarko Zrenjanin képviselte — a JKP, miután elemezte a Jugoszlávia népeit ért tragédia okait, a megszállók és hazaárulók erőszakos cselekedeteinek és terrorjának következményeit és hatását a széles néptömegekre, a párt és párttagok magatartását a márciusi és az áprilisi események alatt, lerakta a népfelszabadító harc és szocialista forradalom stratégiájának és taktikájának az alapjait. Egyúttal utasításokat is adott az egyes országos és tartományi pártszervezeteknek, hogyan tevékenykedjenek a siker érdekében.

Vajdaság kommunistáira, többek között, ezek a feladatok vártak:

„Vajdaság kommunistáira az a nagy feladat hárul, hogy útját állják a nemzeti gyűlölet terjesztésének, hogy Vajdaság népei előtt leleplezzék a megszállókat, minden nemzetiségű dolgozó nép ellenségeit. Vajdaság kommunistáinak feladatai közé tartozik az is, hogy egybefogjanak minden nemzetet a háború és a megszállás okozta bajok elleni harcban, hogy együttes harcot folytassanak az imperialista megszállók ellen, Vajdaság népeinek testvériségéért, testvéri egyetértéséért és egyenjogúságáért, a nemzeti kérdésnek a nép szabad választása útján való tényleges megoldásáért.”²

A népfelszabadító harcot és szocialista forradalmat a párt széles alapokra helyezte, hogy abban mindenki részt vehessen, aki hajlandó volt elismerni a JKP vezető szerepét e harc szervezésében és vezetésében. Még a széthullott polgári pártok kisebb, nagyobb csoportjait is felszólította a párt, hogy vegyenek részt ebben a harcban, működjenek együtt a kommunistákkal és minden hazafival.

A párt nagy súlyt helyezett munkamódszereinek és szervezeti felépítésének tökéletesítésére és a felkelés fegyveres alakulatainak a szervezésére. Ezek az előkészületek országszerte jól haladtak május és június folyamán.

A megszállás pillanatában Vajdaságban mintegy 1100—1200 kommunista és 3000 ifjúkommunista — JKISZ-tag volt. A pártszervezetek élén 6 (hat) körleti és 23 járási pártbizottság állt, pártszervezet, illetve sejt 45 faluban és városban létezett.

Bánátban volt a legerősebb a párt is meg a JKISZ is. Itt két körleti és hét járási pártbizottság szervezte a 600 párttag munkáját. A JKISZ két kerületi szervezetének pedig 1200 ifjúkommunista tagja volt.³

Egyes pártszervezetek mindjárt a megszállást követő első napokban saját kiáltvánnyal fordultak a néphez. A JKP kikindai pártbizottsága ezekkel a szavakkal fordult a munkásokhoz, parasztokhoz, polgárokhoz, katonákhoz, altisztekhez és tisztekhez. Rámutatva az uralkodó osztály árulására a támadókkal szembeni ellenállásra hívta fel a népet:

„Láttuk, hogyan működtek és milyenek nálunk az árulók és az ötödik hadoszloposok. Láttuk, hogy a mi hatalomtartóink — akik néhány nappal ezelőtt teli szájjal ordították, hogy védelmezni fogják hazánk függetlenségét — miként szöktek meg, még mielőtt az első puska eldördült volna, és ezért mi kommunisták felhívunk benneteket: *tömörlüljetelek*, építsük ki a szilárd népi egységet Jugoszlávia népeinek nemzeti szabadsága megőrzéséért, mert jobb talpon állva meghallni, mint térden állva élni.”⁴

Bácskában a kilenc járási, illetve három körleti pártbizottsághoz 400 kommunista tartozott, a JKISZ három körleti szervezetéhez pedig 1200 ifjúkommunista.⁵ Szerémségben ekkor még csak egy körleti pártbizottság létezett és a párt meg az ifjúkommunisták száma is jóval kisebb volt, mint Bánátban, illetve Bácskában.

A vajdasági tartományi pártbizottság kezdetben nagy nehézségekkel küzdött, mert 1941. februárjában a hatóságok felfedezték újvidéki nyomdáját.⁶ Ezért Žarko Zrenjanin Uča politikai, Svetozar Marković Toza szervező titkár, Sonja Marinković és még néhány bizottsági tag kénytelen volt Újvidékről Belgrádba távozni, és csak a márciusi események után tértek vissza a bizottsági tagok Újvidékre, míg Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković, tekintettel a politikai helyzetre, még egy ideig Belgrádban maradt, hogy tartsa a kapcsolatot a JKP KB-vel. A megszállás első heteiben a tartományi pártbizottság Újvidékről, illetve Belgrádból Petrovgrádba (valamikor Nagybecskerek, ma Zrenjanin) helyezte át székhelyét és onnan irányította a felkelés előkészítését.⁷ Ekkorra viszont a helyzet még sokkal súlyosabbra fordult: nem csupán a megszállók terrorja miatt, hanem azért is, mert Bácskát a Horthy vezette Magyarország hadereje szállta meg, Szerémség a Független Horvát Állam része lett, Bánátot pedig a német megszállás alatt álló Szerbiához csatolták. Vajdaság három részét tehát három ország között osztották szét, és e részek közötti közlekedést két nagy folyó — a Duna és a Tisza is akadályozta. Csak fokozta a nehézségeket, hogy a határokat mindkét oldalon erős határőrségek szállták meg. A bánáti oldalon ezt az őrséget az ottani németekből verbuvált rendőralakulatok alkották, mint ahogyan a tényleges hatalom is az ottani németek kezében volt.

A tartományi pártbizottság azért helyezte át székhelyét Petrovgrádba, mert Bánátban voltak a legerősebbek a pártszervezetek, és a kapcsolatot is könnyebb volt innen fenntartani a JKP Belgrádban tartózkodó Központi Bizottságával.⁸ Valószínűleg ez volt az oka annak is, hogy a tartományi pártbizottság 17 tagja közül 9 tartósan Bánátban maradt, mégpedig kettő kivételével mindannyian a tartományi

bizottság irodájának és titkárságának voltak a tagjai. Žarko Zrenjanin politikai és Svetozar Marković szervező titkár is Bánátban maradt. Bácskában a titkárság csupán egyetlen tagja — Radivoj Čirpanov — maradt, aki a szerémségi körleti bizottságot is meg a dél-bácskai is vezette.⁹ A tartományi bizottság tagjai közül Bácskában volt még Kiss Ernő, Nyugat-Bácska és Baranya körleti titkára, Samu Mihály az óbecsei járási bizottság titkára, Stevan Divnin Baba, a žabljai járás bizottságának titkára és Mayer Ottmár, Észak-Bácska körleti titkára. A tartományi bizottság két tagja: Branko Bajić (Újvidék), és Lazar Plavšić (Zombor) hadifogságban volt.¹⁰ Ezek a körülmények, természetesen, kihatottak a felkelés kibontakozására is 1941-ben. Kezdetben Bácskában és Szerémségben nagy késéssel érkezett meg mind a vajdasági tartományi bizottság, mind a JKP KB-nek anyaga, direktívája. De más tényezők is akadályt gördítettek a felkelés kibontakozása elé.

Mirnics József értékelése szerint a magyar megszállás készületlenül érte Bácskában a fiatal pártszervezeteket. Ezért azok nem tudtak kellően reagálni az újonnan előállt helyzetre. A jó előre kitervezett politikai aktivitással és tudatos terror bevezetésével a megszálló meglepte és részben meg is bénította a bácskai kommunistákat, akik a megszállás első napjaiban, gyakorlatilag, minden kapcsolatot elveszítettek az ország többi részével.¹¹

A helyzetet még jobban bonyolította az a körülmény, hogy a nemzeti viszonyokban gyökeres változás állt be. Ez okozta a legnagyobb megrázkódtatást a bácskai pártszervezetekben. A magyar lakosság túlnyomó többsége kezdetben a megszállást, mint nemzeti felszabadulást, lelkesen fogadta. Ennek gyökerei abban rejlenek, hogy a magyarokat nemzetileg is meg társadalmilag is elnyomták a Jugoszláv Királyságban.¹² Urbán János erről így ír Ada és környéke viszonylatában:

„A Jugoszláv Királyság ismert kisebbségi politikájának volt a következménye, hogy egyszerű munkásemberek is lelkesen fogadták a magyar katonákat és enni, inni vittek nekik. A katonáknak parancsuk volt, hogy senkitől semmit elfogadniuk nem szabad, mert minden mérgezett lehet.”¹³

A szlovákok és bunyevácok (horvátok), akiknek soraiban a JKP bizonyos befolyásra tett szert a háború előtt, szinte egységesen elleneztek a megszállást, viszont a németeket ekkorra már teljesen hatalmába kerítette a nácizmus és a hitleri fasizmus. Ennek hatása alatt a magyar megszállást csupán átmeneti megoldásnak tekintették a messzemenő nacionalista célkitűzéseik megvalósítása felé vezető úton.¹⁴

Svetozar Marković Toza 1942 augusztusából származó elemzése szerint is az volt az egyik fő oka annak, hogy a felkelés szervezésében nehézségek álltak be, mert a nemzeti kérdés nagyon kiéleződött a régi Jugoszláviában. Bácskában, ahol a lakosság 33% magyar, 22% szerb, 22% német, 12% szlovák és ruszin, 10% bunyevác és sokác, 1% pedig egyéb nemzetiségű volt (ezek Marković adatai), a revizionista mozgalom már a háború előtt erős volt. A proletariátus nagy része itt kezdetben

támogatta az új hatalmat. A Jugoszláv Kommunista Párt elveszítette a befolyását azokban a helységeken, ahol a magyarság a szerbekkel vegyesen élt, illetve ott, ahol szerb és szlovák településekkel volt körülvéve, mint pl. Dél-Bácskában. Viszont Észak-Bácskában, különösen a zentai és a topolyai járásban ahol a magyarok lakta községek kompaktak voltak, a magyarok magatartása jó volt.

Ebből a markovići elemzésből is kiviláglik, hogy a múlt öröksége (és itt most nem csupán az akkori közelmúltra gondolok), milyen súlyos teherként nehezedett Vajdaság minden nemzetiségű népére, amit a megszállók mindenütt maximálisan igyekeztek kihasználni. Hiszen hasonló volt a helyzet Bánátban is, ahol a lakosság 47%-át szerbek, 19%-át németek, 13%-át magyarok, 12%-át románok, 6%-át szlovákok és 3%-át egyéb nemzetiségűek alkották (szintén Marković adatai). Marković szerint azzal, hogy itt a közigazgatást átadták a németeknek és az ötödik hadoszlopos szerbeknek és románoknak, a JKP teljesen elveszítette befolyását a németekre és a románokra, nagymértékben a magyaroknál is meginogtak pozíciói, mert ők abban bíztak, hogy Bánátot is Magyarországhoz csatolják; a szerbek között is sok volt az ingadozó, aki nem hallgatott a párt hívó szavára.¹⁵

Szerémségben viszont Pavelić hírhedt usztrasái mérgezték a léghört (a katolikus papság egy részének a támogatásával) olyannyira, hogy már 1941-ben megkezdtek a görögkeleti szerbek erőszakos átkeresztelését a katolikus vallásra.¹⁶

Ha mindehhez hozzáadjuk, hogy a megszállók és hazai kiszolgálók a terror, a demagógia, a nemzeti gyűlölet szításának általuk hihetetlenül nagy méretűre duzzasztott tárházát zúdították a népre, jobban megvilágosodik előttünk, hogy milyen nehéz feladat előtt állt a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága és minden itteni kommunista. Tudták ugyan, hogy az idő nekik dolgozik, mert a fasizmus itt is gyorsan fel fogja fedni igazi arcukat még azok előtt is, akik korábban és a megszállás első napjaiban vakok voltak. De az idő sürgetett. Cselekedni kellett azonnal és határozottan. Ezt sürgette a jól felfogott nemzeti és társadalmi érdek is. Hitler „új rendje” végső soron mindegyik közép- és kelet-európai nemzetre nézve egyforma veszélyeket rejtgetett. Sokan ezt akkor még nem tudták, nem látták. A JKP és vezetősége, Josip Broz Titóval az élen nagyon tisztában volt ezzel és idejében figyelmeztetett a veszedelemre.

Közvetlenül a zágrábi tanácskozás után, mihelyt Žarko Zrenjanin visszatér Vajdaságba, tehát már május derekán, a tartományi pártvezetőség is tanácskozást tartott Petrogradban. Ezen a tanácskozáson részt vett Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković Toza, Ivan Vijoglavin és Szervó Mihály.¹⁷ Miután elemezték a tartományban uralkodó állapotokat, feladatul adták a pártszervezeteknek, hogy erősítsék soraikat, vegyenek fel a pártba minél több ifjúkommunistát és párttag-jelöltet, sőt mindenkit, aki elfogadja a párt programját és kész követni a JKP irányvonalát a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom kérdésében,

s aki harcolni is kész a megszállók és a hazaárulók ellen; tekintet nélkül arra, hogy munkás, paraszt vagy értelmiségi-e az, aki a párt zászlaja alá kíván állni.

A tartományi bizottság feladatul adta továbbá, hogy a párttagok minél jobban szélesítsék ki működésük körét, de egyúttal a konspirációra is nagyon ügyeljenek, nehogy személyes hanyagság vagy hősködés, illetve más szubjektív gyengeség, hiba folytán lebukjanak és ezzel egész szervezetek létét is veszélyeztessék.

Tekintettel arra, hogy Vajdaság népe soknemzetiségű volt, a lakosság zömét pedig a parasztok alkották, a legnagyobb gondot a testvériség—egység kiépítésére és ápolására, valamint a munkás-paraszt szövetség megteremtésére kellett fordítani. A magyar és német fasiszta megszállók ugyanis mindent elkövettek Bácskában és Bánátban a nemzeti gyűlölet szítása érdekében, akárcsak Pavelić usztasái Szerémségben, a Ljotić-féle és más színezetű, de egy húron pendülő csetnikek pedig Szerbiában, és másutt. Ezért féltő volt, hogy ez a tevékenységük testvérháborúvá fajul és tartós nyomokat hagy maga után Jugoszlávia mindegyik nemzetében és nemzetiségében. Hogy ezt megakadályozza, a tartományi pártbizottság számos óvintézkedést tett. Ezt a célt szolgálta az 1941. június elején szerbhorvát, magyar és német nyelven is kiadott kiáltványa, amelyben többek között ez áll:

„Vajdasági dolgozók és dolgozó nők: szerbek, magyarok, németek, horvátok, románok, szlovákok, ruszinok és a többiek!... ahogy Jugoszlávia népeinek további sorsa elsősorban munkásosztályának egységétől függ, Vajdaság népeinek sorsa is a ti egységetektől függ. Ezért kovácsoljátok ezt az egységet, nemzetiségtekre való tekintet nélkül, a kizsákmányolók elleni közös harcban! Harcoljatok a sovinizmus ellen, a más népekkel szembeni gyűlölet ellen, tépjétek ki a mérges fullánkot, amelyet a kapitalisták alattomosan belészúrnak a néptömegekbe. Teremtsétek meg a munkások és a parasztok szövetségét, tömörítsétek népeiteket, hogy egységes egészként vezethessétek őket a megszállók és az elnyomók elleni harcba! Teremtsétek meg ezúton a proletár internacionalizmust, Vajdaság boldogabb jövőjének fontos előfeltételét. Vajdaság népei — Jugoszlávia Kommunista Pártja vezetésével és a Szovjetunió segítségével — csak így tudnak maguk, de összefogva dönteni arról, hogy mely népekkel fognak közösen, testvéri közösségben élni.”¹⁸

A május közepén megtartott tanácskozáson az addigi katonai előkészületekkel kapcsolatos dolgokat megvitatták, és megalakították a tartományi katonai bizottságot, melynek élére Radivoj Čirpanovot nevezték ki. Tagjai lettek még Svetozar Marković, a tartományi bizottság szervező titkára, Ivan Vijoglavín, a tartományi bizottság titkársági tagja, Stevan Jovanović, a tartományi bizottság irodájának a tagja, Žarko Turinski, az észak-bánáti körleti bizottság tagja, tartalékos tiszt, Ljubiša Protić tiszt, Dalibor Francisti tiszt és Stojan Arsenov egyetemista.¹⁹ A bizottság azt a feladatot kapta, hogy dolgozza ki a katonai alakulatok szervezésének, vezetésének, felfegyverzésének mikéntjét, és a harcosok

kiképzési módját. Természetesen, feladatához tartozott még, hogy az alacsonyabb rangú katonai bizottságokkal karöltve, a fegyveres harcot szervezze és vezesse. A pártszervezetekhez hasonlóan, politikailag is hatnia kellett a népre. Tehát az agitáció- és propagandaszervezés is a hatáskörébe tartozott. Gondoskodnia kellett továbbá a tartományi pártbizottság nyomda- és más technikájáról.²⁰ Valamivel később, 1941. június 23-án, tehát a Szovjetunió elleni fasiszta támadás másnapján a tartományi katonai bizottság átalakult a vajdasági népfelszabadító partizánosztagok parancsnokságává.²¹

Ennek a parancsnokságnak mindössze három tagja volt: Danilo Grujić nyugalmazott hadnagy, Svetozar Marković Toza és Žarko Turinski. A parancsnokság mindhárom tagja Bánátban maradt.²²

A tartományi katonai bizottság, majd pedig a vajdasági népfelszabadító partizánosztagok parancsnokságának működése nyomán meggyorsult a katonai tizedek és más alakulatok szervezése. Bácskában mintegy 40 helységben alakultak katonai tizedek, roham- és diverzáncsoportok, mintegy 1500 öszztaglétszámmal.²³ Bánátban még sokkal gyorsabban haladt a katonai tizedek szervezése. Már májusban—júniusban minden városban és mintegy 40—50 faluban megalakultak a katonai tizedek, amelyekben több ezer ember készült a fegyveres harcra. Májusban alakult meg az észak-bánáti és a dél-bánáti kerületi katonai bizottság, majd számos járási és helyi katonai bizottság is. Így pl. Versec és a verseci járás katonai bizottsága is, amelynek a vezetője Lengyel János lett, a JKP tagja, ismert szakszervezeti aktivista.²⁴

A partizántizedek mellett roham- és diverzáncsoportok is alakultak, némely járási pártbizottság pedig elsősegélynyújtási és hírszerző szolgálatot is létesített. Pártajtó Petrovgrádban, Pancsován, Kikindán és Versecen működött. Kikindán már júliusban megalakult a nemzeti felszabadítási bizottság, később több helységben is, amelyekben nagyobb méreteket öltött a népfelszabadító harc. Ezek a bizottságok még 1941 folyamán, a stolicei tanácskozás után, mindenütt egységesen a népfelszabadító bizottság nevet vették fel.

Sok helyen azonban a katonai tizedek és más harci csoportok megalakítása előtt a pártszervezeteket kellett újjászervezni. Bácskában, mint már említettük, súlyosabb volt a helyzet, mint Bánátban. Még a délbácskai körletti bizottság hatáskörébe tartozó területen is. Ennek jórészt az volt az oka, hogy Radivoj Čirpanov, a körülmények alakulása folytán, kénytelen volt néhány hónapig a szerémségi kerületi pártbizottságot is irányítani. Ez nagy nehézséget okozott, mert nehezen vagy sehogyan sem tarthatta a kapcsolatot Szerémséggel csakúgy, mint a Bánátban tartózkodó tartományi pártbizottsággal. Nehezen és késve teremthette meg a kapcsolatot az észak-bácskai és a nyugat-bácskai—baranyai körletti pártbizottságokkal, azoknak pedig semmilyen kapcsolatuk sem volt Bánáttal.

Így történhetett meg az, hogy a JKP vajdasági tartományi bizottságának direktívái vagy meg sem érkeztek ide, vagy, a jobbik esetben, csak

nagy késéssel. Pedig a JKP magyar tagjai a legnagyobb magyar központokban, így pl. Szabadkán, Zentán és Topolyán,²⁵ de tegyük hozzá nyomokban, Zomborban és környékén is,²⁶ Samu Mihály működése nyomán Becsén, Péterrévén és másutt is²⁷ hűek maradtak osztályharcos nézeteikhez, és a megszállás után szinte teljes létszámban csatlakoztak a felújított JKP-hoz, sőt új harcosokkal is gyarapodtak.

Mindenütt nagy figyelemmel kísérték az eseményeket, különösen attól az időtől kezdve, miután a fasiszmus veszedelme elérte Jugoszlávia majd mindegyik határát.²⁸ De az áprilisi háború alatt és a megszállás első heteiben még a szomszédos községek pártszervezetei sem nagyon tudtak kapcsolatot teremteni egymással. Részben a mozgásszabadság korlátozása miatt, részben pedig azért, mert az események alakulása folytán sokan nem is tudták, mitévők legyenek. A magyar megszállás kezdetben Zentán is meg másutt is nagy zavart okozott a párttagok és az ifjúkommunisták soraiban. A lakosság többségét félrevezette a nemzeti felszabadítás ténye, és a szociális intézkedések kilátásba helyezése. Másrészt megszakadt minden kapcsolat az adai járási és a szabadkai körleti pártbizottsággal, nem-hogy kapcsolatuk lett volna a vajdasági tartományi pártbizottsággal, és annak közvetítésével a JKP KB-vel. Egyes kommunisták és ifjúkommunisták még állásba is léptek anélkül, hogy a pártszervezetet értesítették volna arról, hogy milyen megfontolásból tették azt. Egyeseket ezért a lépésükért ki is zárták a pártból, de hamarosan rehabilitálták és ismét felvették őket a pártba.²⁹

Bizonyos szubjektív tényezők mellett (ilyen tényezők országszerte mindenütt közrejátszottak egyes hibák és fogyatékoságok jelentkezéséhez) igen objektív körülmények és nehézségek is hozzájárultak ahhoz, hogy kezdetben zavar keletkezzen az észak-bácskai körleti pártbizottság területén. Az egyik ilyen ok volt az, hogy még január elején az észak-bácskai kommunisták egy nagyobb csoportját röpiratterjesztés vádjával őrizetbe vette a szabadkai rendőrség. A letartóztatottak között volt az észak-bácskai körleti pártbizottság néhány tagja is: Mayer Ottmár, a körleti pártbizottság titkára, Lazar Nešić, Matko Vuković Szabadkáról, és Bakos Kálmán Adáról.³⁰ Szerencsére, az áprilisi háború kitörése előtti napon szabadlábra helyezték őket, mert a bíróság, bizonyítékok híján, felmentette őket a vád alól.³¹

Könnyen meglehet, hogy ez a körülmény is késleltette a kapcsolat megteremtését a tartományi pártbizottsággal. Súlyos csapás volt ezenkívül, hogy a megszálló hatóságok már a megszállás másnapján letartóztatták, majd ki is végezték Lazar Nešićet, a körleti bizottság tagját.

A vizsgálati fogságból tehát április 5-én szabadultak ki, és majd csak valamikor májusban járt náluk Radivoj Čirpanov. Ekkor végre megindulhatott a szabadkai körleti pártbizottság és a helyi pártbizottság, valamint a JKISZ újjászervezése.³² Ezt követően Mayer járt Topolyán, Csantavéren, Adán és Zentán is, hogy ezekben a helységekben is újjászervezzék a párt- és a JKISZ-szervezeteket.

Amikor Mayer másodszor járt Zentán, Bakos Kálmán társaságában,

már vitte magával a JKP KB május elsejei kiáltványát, és tudatta velük, hogy a bácskai pártszervezetek továbbra is a JKP-hez tartoznak, és ennek a pártnak az utasításai szerint kell cselekedniük.³³ Miután áttanulmányozták a JKP KB május elsejei kiáltványát, átszervezték a pártsejteket, majd hozzáálltak a katonai előkészületekhez.

Északnyugat-Bácskában és Baranyában kezdetben olyan volt a helyzet, mint Szabadkán, Zentán, Adán, Topolyán és másutt. Nehezen, és késve teremtették meg a kapcsolatot a tartományi pártbizottsággal, annak Újvidéken tartózkodó tagjával, Radivoj Čirpanovval. Ez a kapcsolat, megközelítőleg akkor jött létre, amikor a szabadkai, tehát május folyamán. Állítólag Svetozar Marković járt először Zomborban,³⁴ majd ezt követően Čirpanov kétszer is egymás után. Ekkor lett Kiss Ernő a nyugat-bácskai--baranyai körleti bizottság titkára, aki átszervezte a zombori párt- és ifjúkommunista szervezetet is, hogy felkészülhessenek a fegyveres harcra.³⁵

Újvidéken és környékén is sok nehézséggel kellett megküzdeni, habár itt volt a dél-bácskai körleti pártbizottság székhelye, valamint Radivoj Čirpanov, a vajdasági népfelszabadító harc egyik legkimagaslóbb szervezője és vezetője ebben az időben, akinek Bácskában is meg Szerémségben is tevékenykednie kellett, hogy idejében megtörténjen a pártszervezetek átszervezése, és megalakuljanak a katonai feladatokkal megbízott csoportok, tizedek, majd osztagok is. A tartományi pártbizottság sajtóközpontja is Újvidéken volt.³⁶

A munkát az is megnehezítette, hogy itt székelt több katonai, csendőrségi, rendőrségi és más megszálló hatóság is. Ennek ellenére az agitációs anyag rendszeresen megjelent, mert az agitációval és propagandával (Agitprop) megbízott csoport tagjai (Nikola Petrović mérnök és mások) nagyon önfeláldozóan dolgoztak.

A Szovjetunió elleni támadás után hamarosan megjelent a szerb nyelvű *Vesti* és a magyar nyelvű *Hírek* című lap. Ezeknek a lapoknak az volt a feladata, hogy minél szélesebb körben ismertessék a lakossággal a legfontosabb bel- és külpolitikai eseményeket, a hazai és az európai meg más harcterek híreit. Bár terjesztésük talán még nagyobb akadályokba ütközött, mint előállításuk, a mintegy 8000 példányban nyomtatott lapok mind egy szálig eljutottak az olvasókhoz. Így egyre többen tudomást szerezhettek arról, mi történik Vajdaságban, Jugoszláviában, Európában. Különösen a szerbiai népfelszabadító harc és a keleti hadszíntér eseményeiről szóló híreket olvasták nagy érdeklődéssel az emberek.

A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága és maga Josip Broz Tito gyakran figyelmeztette a párttagságot, hogy a konspiráció az illegális munka egyik legfontosabb előfeltétele. Mégis ezen a téren nagyon sok volt a mulasztás, amit az ellenség maximálisan kihasznált. Azoknak a kommunistáknak, akikről a megszálló hatóságoknak tudomásuk volt (a régi jugoszláv rendőrség és bíróságok irataiból pedig sokat megtudhattak, az osztályellenség sem télenkedett, besúgók is akadtak), idejében gondoskodniuk kellett volna biztos bázisról, olyanról, amelyek-

ből kiindulva cselekedhettek is. Az esetek zömében ezt elmulasztották megtenni.

A JKP KB már májusban, júniusban várta a Szovjetunió elleni támadást, mert biztos volt benne, hogy ez elkerülhetetlenül be fog következni. Figyelmeztette is a párttagságot arra, hogy ha ez bekövetkezik, tegye meg a szükséges óvintézkedéseket. Ezekre az intézkedésekre különösen Vajdaságban lett volna nagy szükség, mert itt nem lehetett elmenni az erdőbe, hegyekbe... Sajnos, számos helyre késve érkeztek meg a legfrisebb figyelmeztetések és utasítások, de bizonyos mértékben a könnyelműség, vagy pedig a találékonyság hiánya is közrejátszott, hogy sokan nem tették meg a kellő óvintézkedéseket. Így történhetett meg az, hogy már június 23-ára virradóra nagyon sok kommunista a megszállók börtönébe és gyűjtőtáborába került, még mielőtt fegyveresen is részt vehetett volna a népfelszabadító harcban.

Bánátban a rendőrség már június 22-én elkezdte a kommunisták és a kommunistagyanús emberek letartóztatását. Mindössze két nap alatt Kikindán, Versecen, Melencén, Dragutinovón, Beodrán, Pancsován, Nagybecskereken, Kumanében, Eleméren, Kušícón, Kisoroszon, Debelyacsán és Basahidán mintegy négyszáz embert tartóztattak le.³⁷

Bácskában kezdetben nem ilyen súlyosak a veszteségek. Egyrészt, mert a hatóságok más taktikát alkalmaztak, másrészt, mert a pártvezetők és tagok egy része, mint pl. Balla István, Lovász József, Kiss Ernő Zomborban azonnal illegalitásba vonult. Valamivel később ugyanezt tették még sokan mások, így Žarko Ljubojev, Kamenko Gagrčín, Duško Staničkov.³⁸ De bázisokról Zombor környékén sem gondoskodtak idejében és kellő mértékben. Több helyen a kommunisták úgy vélték, hogy a megszállók és az osztályellenség továbbra sem fogja túlságosan zaklatni őket. Ha be is hívja a kommunistagyanús egyéneket, mint tette azt májusban, megelégszik a figyelmeztetéssel, hogy maradjanak nyugton.³⁹

Ez a magatartás már az első akciók után nagyon megbosszulta magát. Sokan, még mielőtt bármit is tehetek volna annak érdekében, amire oly öntudatosan és önfeláldozóan készültek, rendőrpribékek kezére kerültek.

Pedig június 22. után érkezett az a történelmi pillanat, amit a kommunisták nem szalaszthattak el, és amire a JKP oly körültekintően készült.

Erről a kérdéstről a *Slobodna Vojvodina* 1942-ben megjelent első számában így ír:

„Amikor a hitleri fasiszta katonaság 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót, a leigázott európai népek számára elérkezett a fegyveres felszabadító háború pillanata. A Vörös Hadsereg arra kényszerítette Hitlert, hogy minden erejét a keleti frontra dobja... A helyzet kedvezőre fordult a fegyveres felkészésre. Megbocsáthatatlan bűn lett volna nem kihasználni a kínálkozó alkalmat.”⁴⁰

Vajdaság nemzetei és nemzetiségei minden nehézség ellenére, éltek is ezzel az alkalommal és lehetőséggel.

Mindössze hét nappal a JKP KB-nek a népfelszabadító harc kezdetéről hozott július 4-i határozata és négy nappal a szerbiai felkelés kezdete után, július 11-én a dél-bánati népfelszabadító partizánosztagnak is kivonult első akciójára. Valamivel később, de még július folyamán a petrovgradi, a melencei, a kumanei, az aleksandrovói—karadordevói, a mokrini, a dragutinovói és a kikindai népfelszabadító partizánosztagnak, valamint néhány kisebb partizáncsoport is megkezdte első akcióit.⁴¹

Bácskában is sor került az első akciókra.

Szerémségben kezdetben lassúbb ütemben haladt a felkelés előkészítése, de annál körültekintőbben és alaposabban. A pártszervezeteknek sikerült széles alapokra helyezniük ezeket az előkészületeket. Az első partizántizedek és népfelszabadító bizottságok (front — ahogyan itt nevezték) augusztusban alakultak meg. De már augusztus 6-án kiszabadították a bešenovói Prnjavorban lévő letartóztatottakat. Ezek, összesen nyolcan, a Fruška gorában megalakították a szerémségi partizánok első fegyveres csoportját.

A Sremska Mitrovica-i fegyházban lévő kommunisták és a JKISZ szerémségi körletti bizottsága, valamint egy csoport partizán közös akciója nyomán, 1941. augusztus 22-ére virradó éjjel megszökött a fegyházból 32 kommunista. Ennek az egyedülálló akciónak a jelentősége felbecsülhetetlen értékű volt mind politikai, mind erkölcsi, mind katonai szempontból. Hiszen a megszökött kommunisták mind egy szálig kijárták a börtönökben oly jól működő pártegyetemet. Tehát a JKP és a népfelszabadító harc képzett vezetőket kapott bennük éppen akkor, amikor ez a legszükségesebb volt.⁴²

Jegyzetek

- ¹ Josip Broz Tito összegyűjtött művei 7. kötet, Újvidék, 1980. 6—7. old.
- ² A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969, 83. old.
- ³ Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945 I. II. (A továbbiakban: Leksikon), Banat, 45—46.
- ⁴ A kiáltvány eredeti példányát lásd: Narodni muzej u Kikindi, I—6073 sz. a. Idézi az eredeti szerb nyelven Šandor Veg, Pripreme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine, *Vojvodina 1941*. Radovi i diskusija sa skupa istoričara u Subotici 9 i 10. decembra 1966. god. Novi Sad, 1967., 8. old.
- ⁵ Leksikon, 42. old. és Danilo Kecić, Pripreme za ustanak u Vojvodini, *Istorija radničkog pokreta*, br. 3, 325. old.
- ⁶ A nyomda 1940 novemberében kezdett el működni, már decemberben megjelent az itt nyomtatott *Istina*, 1941 januárjában pedig a *Trudbenik* és a *Dolgozó* első száma is, mint a vajdasági dolgozó nép lapjai. Lásd: Zvonimir Golubović, Živan Kumanov, Tehnika Pokrajinskog Komiteta Komunističke Partije Jugoslavije za Vojvodinu 1941. godine u Novom Sadu, *Vojvodina 1941*. Novi Sad, 1967., 147. old.

- ⁷ Šandor Veg idézett munkája, 11. old. és a 39. számú jegyzet a 46—47. old.
- ⁸ Djordje Milanović: Zapažanja i ocene Svetozara Markovića, Žarka Zrenjanina i Ive Lole Ribara o razvoju NOB u Banatu i Bačkoj 1941. i njihov značaj za istoriju. *Vojvodina 1941.* Novi Sad, 1967, 171. old.
- ⁹ Djordje Milanović idézett munkája, 188—189. old.
- ¹⁰ Josip Mirnić, Političke i taktičke koncepcije rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta u Bačkoj 1941—1943, Istraživanja I, Novi Sad, 1971, 188—189. old.
- ¹¹ Josip Mirnić, i. m. 187. old.
- ¹² Uo. 188. old.
- ¹³ Urbán János, Tűzsziget II. Forum Könyvkiadó, 281. old.
- ¹⁴ Lásd: Josip Mirnić, Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad, 1974. c. könyvét.
- ¹⁵ Svetozar Marković Toza cikke: Dosadašnji rad, stečeno iskustvo i naši zadaci. Megjelent az *Istina* bácskai kiadásának 1942. augusztusi számában.
- ¹⁶ Stepinac zágrábi érsek szerepéről, többek között, a belgrádi Nedeljne informativne novine (NIN) hasábjain olvashattunk 1981. március—április folyamán.
- ¹⁷ Šandor Veg, i. m. 12. old.
- ¹⁸ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969. 84. old.
- ¹⁹ Šandor Veg, i. m. 16. old.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Leksikon, 334. old.
- ²² Uo. és 46. old.
- ²³ Leksikon, 42. old.
- ²⁴ Šandor Veg, i. m. 17. old.
- ²⁵ Ezt Mirnić hangsúlyozza i. m. 188. old.
- ²⁶ Lásd Milenko Beljanski: A Zombor környéki magyarok a faszizmus elleni harcban. Zombor, 1979.
- ²⁷ Samu Mihály 1940-től volt tagja a JKP vajdasági tartományi bizottságának. Ő volt a Becse környéki népfelszabadító harc szervezője 1941 novemberében bekövetkezett hősi haláláig.
- ²⁸ Urbán János pl. erről Kelemen András visszaemlékezése nyomán így ír az adai kommunisták magatartásáról a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás kapcsán: „... amikor a jugoszláviai vezetők aláírták a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, Adán a helyi bizottság tagjai és még néhány párttag Varga Jánosnál jöttek össze a megszokott időben, minden hívás nélkül... Cseh Károly határozottan állította, hogy napok kérdése és Jugoszláviában forradalom lesz.” Lásd: Tűzsziget II., 279—280. old.
- ²⁹ Lásd: Janoš Doboš: Antifašistički pokret otpora u Senti 1941. godine. *Vojvodina 1941.*, Novi Sad, 1967, 228—229. old.
- ³⁰ Dubajić szerint nem dőlt el véglegesen, hogy ki volt a titkár: Mayer vagy Nešić, de azt biztosan tudjuk, hogy Mayer Ottmár volt a JKP tartományi bizottságának a tagja. A VI. tartományi pártkonferencián választották meg erre a tisztségre. Lásd: Milan Dubajić, Organizacije KPJ i SKOJ-a u Subotici 1941. *Vojvodina 1941.*, Novi Sad, 1967., 312. old. és az 5. sz. megjegyzést a 325. old. A gyakorlat az volt,

hogy a körleti párttitkárok váltak a tartományi pártbizottságok tagjaivá. Nešić viszont nem vehetett részt a VI. tartományi pártértekezleten, mert abban az időben két hónapra behívták katonai szolgálatra.

³¹ A letartóztatás körülményeit lásd Dubajić i. m. 312—313. old.

³² Dubajić szerint Ćirpanov április végén járt Szabadkán, más források szerint erre csak májusban került sor, ami logikusabb is, mert Mayer csak tőle kaphatta a JKP KB május elsejei kiáltványát és az utasításokat. Ez pedig nem történhetett meg áprilisban, hanem csak májusban, annál is inkább, mert a mozgási lehetőségek áprilisban minimálisak voltak, és ahhoz is idő kellett, hogy a kiáltvány eljusson Ćirpanovhoz. Ennek alátámasztására elegendő ennyi: Bakos áprilisban tett első kísérlete sikertelen maradt, hogy Adáról Zentára menjen.

³³ Egyes zentai források szerint Mayer első zentai tartózkodásakor arról beszélt, hogy még mindig nem sikerült felvennie a kapcsolatot sem a JKP tartományi bizottságával, sem pedig valamely más pártfórummal. Ekkor, állítólag, ezt a gondolatot is felvetette: megtörténhet, hogy olyan utasítást kapnak: vegyék fel a kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártjával. Lásd: Janoš Doboš i. m. 229. old.

³⁴ Zvonimir Golubović: Okružni komitet za zapadnu Bačku i Baranju 1941—1944., Tokovi revolucije III. Beograd, 1968, 388. old.

³⁵ Kiss Ernő rövid, de magvas életrajzát lásd: Milenko Beljanski: A Zombor környéki magyarok a fasizmus elleni harcban. Zombor, 1979., 13—37. old. E füzet az előszó és más írások mellett tartalmazza még Balla István, Flossberger József, Speidl Vilmos és Benya Antal életrajzát.

³⁶ A pártnyomda működéséről lásd: Zvonimir Golubović, Živan Kumanov i. m., *Vojvodina 1941.*, 151—156. old.

³⁷ Šandor Veg, i. m. 21. old.

³⁸ Zvonimir Golubović i. m. 391. old.

³⁹ Urbán János a májusi behívásokat Adán így írja le:

„Ebben az időben Adán több párttagot, köztük Bakos Kálmánt, Kelemen Andrást, Spang Józsefet és Halász Józsefet külön-külön behívták a község házára, tudomásukra hozták, hogy ismerik kommunista múltjukat, de ami volt, elmúlt. Ami szervezkedés viszont a jövőben a község területén történik, azért őket teszik felelőssé.”

⁴⁰ Slobodna Vojvodina, bácskai kiadás I/1.

⁴¹ Leksikon, 46. old.

⁴² A fegyházból ezek a kommunisták szöktek meg: Ács Márton, Ácímović Žarko, Aleksić Mita, Bajić Slobodan, Bambulović Mihajlo, Batino Rafaelo, Dimitrijević Ćira, Fotević (Fotev) Blagoje, Hristić Josip, Kocmur Alojz, Knežević Ivan, Kurto Mehmed, Maček Ivan, Marinković Milan, Miļankov Lazar, Nikolov Jordan, Paunović Stanko, Petrović Ćira, Popović Mutimir, Romac Paško, Stamenković Trajko, Sekulić Djordje, Szöllössy Mihály, Stejić Spasoje, Stilinović Marjan, Svetijević (Svetijev) Aleksandar, Špehar Nikola, Trajković Jovica, Tranović Anton, Veselinov Jovan, Vukadinović Vukadin, Vuković Radovan. (Leksikon, 54. old.)

VAJDASÁG NEMZETEINEK ÉS
NEMZETISÉGEINEK NÉPFELSZABADÍTÓ HARCA
ÉS FORRADALMA 1941-BEN

A forradalom kitörésének sajtósági körülményei

A felkelés megkezdése szempontjából vizsgálva a területet, az ellenséges és forradalmi erőket mérlegelve megállapíthatjuk, hogy a vajdasági helyzet egészen más volt, mint hazánk többi részében.

Vajdaság területe hadászati szempontból alkalmatlan a partizánháborúra. Ezen a kifejezetten sík vidéken (kivéve a Fruška gora keskeny övezetét), kevés az erdő és a természetes menedék. Gazdag mezői bő termést adtak. A gabona, a kender, a cukor és az olaj, amit ez a vidék termelt, nagyon fontos volt a hitleri hadigépezetnek, ezért mint nyersanyag- és élelmiszerbázis stratégiai fontosságú volt. A Bácskát, a Bán-ságot és a Szerémséget a megszállók által szigorúan ellenőrzött nagy folyók szelték át. Ezenkívül fontos közlekedési útvonalak haladtak keresztül rajta, amelyek a megszállók szempontjából ugyancsak nélkülözhetetlenek voltak. Vajdaság volt Jugoszlávia egyik legsűrűbben lakott területe, egymáshoz viszonylag közel fekvő, népes városokkal, falvakkal. A helységek között igen kevés volt a stratégiailag szabad terület, s így könnyű volt ellenőrizni. Az egyedüli és rövid ideig tartó természetes menedék a kukoricás volt.

Vajdaság kivételes hadpolitikai, stratégiai és gazdasági jelentőségéből kifolyólag ezen a területen a népfelszabadító háború alatt a fasiszták és kiszolgálóik mindig nagy katonai erőket tömörítettek.

A felkelés körülményeit Vajdaságban a lakosság nemzeti és szociális összetétele is meghatározta. Vajdaság kb. 1 830 000 lakosa közül 675 000 szerb, 174 000 horvát, 398 000 magyar és 371 400 német volt, 70 000 román, 62 500 szlovák, kb. 25 000 ruszin és kb. 60 000 lelket számláló egyéb nemzet és nemzetiség élt itt (szlovén, lengyel, zsidó stb.). A vajdasági proletariátus túlnyomórészt a szerbhörvát, a magyar és részben a szlovák nemzetiségűek soraiból került ki, míg az agrárproletariátus java részét a magyar zsellérek, részben pedig a szlovákok képezték, akiknek a vajdasági agrárreform nem adott földet.

A Vajdaságban élő nemzetiségek között a forradalomig minden rendszer szította a gyűlöletet és a vallási türelmetlenséget. Ezen a területen uralkodó monarchiák, a Habsburg-ház, az Osztrák—Magyar Monarchia és a Jugoszláv Királyság osztályhatalmukat és biztonságukat a nemzetiségek közötti gyűlöletre alapozták, s ezt gondosan ápolták. A kétszáz éves nemzeti gyűlöletnek Vajdaságban természetesen meg is volt a hatása, rendkívül nagy, objektív nehézségeket szült az egységes, nemzetközi ellenállási antifasiszta front kialakításában, a forradalom megindításában. A testvériség—egység eszméjének a nemzeti ellentétek számtalan akadályát kellett áttörnie. A nemzeti és a vallási ellentétek ugyanis hihetetlen méreteket öltöttek a megszállás idején Vajdaságban, majd a megszállók és csatlósai rendszeres stratégiájává vált ez a módszer.

Vajdaságban a kommunisták elszánt és bátor kis csoportja közvetlenül a háború előtt, a JKP VI. tartományi értekezletén (1940 szeptemberében) 650 tagot számlált, akik Vajdaság-szerzte 45 helységben fejtették ki ténykedésüket. A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (JKISZ) tagjai valamivel többen voltak, kb. 2000-en. A vajdasági kommunisták a több ezres forradalmi szakszervezetben letek támogatásra. A kommunisták többségét, a tartomány lakossága nemzetiségi összetételének megfelelően szerbek és horvátok alkották, kb. 35 százalékuk pedig a magyar nemzetiségűek közül került ki. A szlovák kommunisták száma is arányos volt a nemzetiségi összetételhez viszonyítva, csak a román és német nemzetiség hiányzott a forradalmi mozgalomból, ami érthető is, hisz a németek szinte egytől-egyig a hitleri propaganda hatása alá kerültek. A románlakta falvakkal viszont azért ment nehezen a JKP kapcsolatteremtése, mert ezek a települések társadalmi-gazdasági és kulturális szempontból meglehetősen elmaradtak és konzervatívak voltak.¹

A JKP tagsága az ország megszállása, illetve a JKP VI. tartományi értekezlete óta megháromszorozódott, a kommunisták száma meghaladta az 1100-at, míg az ifjúkommunisták száma a kétszeresére nőtt. Vajdaságban a forradalom kis létszámú, de igen határozott fellépésű vezetőinek csoportját a kommunisták és az ifjúkommunisták alkották, akik jórészt fiatalok voltak.

A forradalom, a felkelés szempontjából a fegyverek kérdése sem hanyagolható el, mert a forradalomnak nagy szüksége volt rá. A pártvezetőség már jóval az ország megszállása előtt fegyveres ellenállásra készült a fenyegető fasizmussal szemben. Vajdaságban, a Vajdasági Kommunista Párt tagjainak soraiban, mivel megújhodásának idejére esett, ezek az előkészületek lassabban folytak. A párt felhívást intézett a néphez, hogy gyűjtsék össze és őrizték a fegyvereket, amelyeket a Jugoszláv Királyság hadserege könnyen ki hagyott csúszni a kezéből a rövid ideig tartó áprilisi háború idején. A felhívásnak azonban az egész Vajdaság területén alig volt visszhangja, ami ugyancsak a tartomány sajátos helyzetével magyarázható. Ugyanis a Jugoszláv Királyság katonáit Vajdaságból, mint peremvidékről igen gyorsan kiszorították, s a visszavonuló katonaság néhány nap alatt elhagyta Vajdaságot. A háborúnak

ebben a szakaszában Vajdaság kommunistáinak csakúgy, mint az egész ország kommunistáinak, a JKP utasításai szerint azért kellett küzdeniük, hogy szervezett ellenállást tanúsítsanak a katonai egységekben, erősítsék a hadsereget, példát mutassanak a fasiszta erőkkal szembeni, áldozatkész ellenállásban.

A királyi hadsereg felbomlása és a fegyverlerakás csak később következett be, amikor a szétzilált, demoralizált hadsereg már Vajdaság határain jóval túljutott. A hadsereggel együtt kivonuló fegyveres kommunisták pedig csak katonaruha és fegyver nélkül térhettek vissza Vajdaságba, mert egyébként elfogták és gyűjtőtáborba vitték őket. Éppen ezért Vajdaságban az áprilisi összeomlástól kezdve a júliusi felkelésig a fegyverek gyűjtése és elrejtése igen szerény eredményekkel járt. A fegyveres harcra való felszólításkor a felkelők fegyvertárában mindössze 500 puska, 15 gépfegyver, valamivel több mint 25 láda töltény, kb. 300 különböző gránát, húsz akna és más harci felszerelés volt. Ha figyelembe vesszük, hogy Vajdaságban a felkelésre való felhíváskor kb. 5000 harcra kész ember, párttag és ifjúkommunista volt, akkor kitűnik, hogy csak minden tizedik felkelőnek jutott puska. De a vajdasági felkelők fegyvereinek nemcsak a mennyisége volt kifogásolható, hanem a minősége is. Az összegyűjtött puskák, pisztolyok, töltények, szuronyok és más fegyverek többsége nem volt használható állapotban. Volt közöttük mindenféle régi puska, gytacs nélküli akna, muzeális értékű pisztoly.² Ez pedig azt bizonyítja, hogy a vajdasági felkelők úgymond puszta kézzel indultak az állig felfegyverzett, lélekszámban is túlerőben levő ellenséggel szembe. Elrabolni a fegyvert az ilyen ellenségtől, puszta kézzel megrohmozni, szinte lehetetlen volt, illetve csak nagy áldozatok árán történhetett, ami tovább csökkentette volna a különben is kis létszámú ellenálló mozgalmat.

A vajdasági népfelzabardító mozgalom másik sajátossága, hogy itt a csetniktevékenység beszűrődését csírájában elfojtották. Habár a csetnikség mint a kollaboráció formája itt nem fordult elő, annál erősebbek és szervezettebbek voltak a volksdeutscherek, valamint a fasisztabarát magyarok, horvátok, románok, ruszinok és szlovákok, sőt még szerb kollaboránsok is voltak.

Vajdaság felosztása a megszállás alatt

Vajdaság felosztása, a megszállók hatalmi rendszere szintén a vajdasági népfelzabardító harcok sajátossága, mivel ez már önmagában is megnehezítette a fegyveres harc és ellenállás megszervezését, vezetését, összpontosítását.

Vajdaságot három részre osztották fel: Bánát a quisling Szerbiához, vagyis Nedić Szerbiájához tartozott, s a hatalmat a hazai németek ragadták kezükbe. Bácskát és Baranyát Magyarországhoz csatolták, míg Szerémség az ún. Független Horvát Állam része lett. A három megszállt

területet egymástól nagy folyók választották el: a Duna, a Tisza és a Száva. A határfolyókat pedig az egymásra féltékeny és egymást nem tűrő megszálló hadseregek őrizték. Horthy a Bánátot és a Szerémség néhány részét szerette volna megkaparintani, a bánáti volksdeutscherek arról álmodoztak, hogy a Duna mentén nagy német államot alapítanak, Pavelić pedig Észak-Bácskára vetette a szemét. Éppen ezért Bánát, Bácska és Szerémség között csak laza vagy semmilyen kapcsolatok sem voltak. Ennélfogva a vajdasági népfelzabardító harcok vezetősége is nagyon nehezen vette fel és tartotta fenn a kapcsolatot a jugoszláv népfelzabardító harcok vezetőivel, s így gyakorlatilag 1941-ben többnyire magára volt utalva.

A felkelés kezdetei Vajdaságban

A Szovjetunió megtámadásakor a JKP KB azonnal felhívást intézett a párttagokhoz, hogy gyorsabban végezzék az előkészületeket a megszállók elleni fegyveres harcra. A JKP Tartományi Bizottsága igen gyorsan reagált, s 1941. június 23-án, Žarko Zrenjanin vezetésével már össze is ült. Mozgósításra szólította fel a JKP vajdasági tagjait, s utalt arra, hogy a fasiszta erők Szovjetunió elleni támadásával halaszthatatlanná válik a fegyveres felkelés megkezdése Jugoszláviában. A JKP Tartományi Bizottsága mellett megalakult a vajdasági partizánosztatok főparancsnoksága. A parancsnokság azt az utasítást adta, hogy a párttagokból, az ifjúkommunistákból és a szimpatizánsokból alakult tizedeket „lehetőleg” osztagokká kell alakítani, az egy járás — egy osztag elv alapján, a városokban pedig roham- és diverzáncsoportokat kell szervezni. A tagságot utasította, hogy szervezzenek partizánosztatot, és tevékenységük módját is meghatározta. Az volt a fő céljuk, hogy dekoncentrálják, széthúzzák a megszálló és quisling erőket.

Ezeket az utasításokat és a JKP Központi Bizottságának 1941. június 22-i felhívását szétküldték az egész területen, de a Bácskában és a Szerémségben igen nehezen lehetett terjeszteni, mert 1941. júliusában és augusztusában megszakadtak a kapcsolatok a JKP Bánátban tartózkodó Tartományi Bizottsága, valamint a vajdasági partizánosztatok parancsnoksága között.

Vajdaságban a partizánok és a megszállók közötti első fegyveres összecsapás 1941. június 25-én, a mai Zrenjaninban történt, amikor tíz fiatal kommunista a német őrségre támadt, megrongálta a hidat a Begán és valamennyi fegyvert zsákmányolt. Nagyobb méreteket azonban csak a JKP Központi Bizottságának 1941. július 4-i felhívása után öltött tartományunkban a felkelés. A vajdasági kommunistáknak a JKP felhívásában megjelölt feladatait Žarko Zrenjanin ismertette a párttagokkal, a JKP Tartományi Bizottságának Petrovgradban (Zrenjanin) megtartott ülésén, de nagy késéssel, 1941. július 10-én. A Tartományi Pártbizottság tagjai úgy döntöttek, hogy azonnal felgyűjtják a búza- és kukoricatáb-

lákat, megsemmisítik a cséplőgépeket, szabotázscselekményeket hajtanak végre a gyárakban, hidakat, vasutat robbantanak, közlekedési eszközöket semmisítenek meg, megrongálják a telefonhálózatot, továbbá támadják a megszálló quisling katonákat, a rendőröket és a politikai ügynököket.

A felkelés legerősebb bázisa Bánátban volt, ahol már július 11-én 10 partizánosztog kb. 250 harcossal indult harcba. Bácskában 1941 júliusában és augusztusában alakult ki a diverzánscsoportok hálózata — kb. 140 csoportból, Szerémségben pedig kisebb diverzánscsoportok alakultak, majd szeptemberben két partizánosztog létesült: a Fruška gora-i és a Duna melléki osztog.³

A vajdasági felkelés összetételéről és megközelítő erejéről 1941. júliusában, augusztusában dr. Mirnics a következőket írja:

„Vajdaságban az 1941 nyarán alakult katonai egységek pontos számát nem lehet megállapítani, mert a létszám állandóan változott. Az értékelések szerint kb. 90 települést felölelve közel 5000—6000 résztvevő gyűlt össze. A katonai szervezetek legsűrűbb hálózata a városokban épült ki.

Az egész katonai szervezetre jellemző, hogy elsősorban a párttagokat, az ifjúkommunistákat és a legjobb szimpatizánsokat tömörítette. Ezért a katonai szervezetet többnyire a párt és az ifjúkommunisták szervezésével azonosították. A kommunisták felhívták Vajdaság szervezeteit a megszállók elleni fegyveres harcra, s ezzel a harcnak nemcsak szervezői, hanem a közvetlen hordozói lettek. Így a mozgalom, amely kezdetben a Bácskában és a Bánátban volt a legerősebb, olyan jelleget öltött, mintha a kommunisták harca lenne, nem pedig az egész népé a megszállókkal szemben.⁴

Az 5—6 ezres ellenállási mozgalom, a diverzánscsapatok és a partizánosztogok fennállását is csak feltételezhetjük, mert sokkal nagyobb tömegek álltak az aktivisták mögött, a nép rejtegette, támogatta őket, ide tartoztak még a különböző hátországi aktivisták, futárok és mások.

Közhangulat a felkelés első napjaiban

A tengelyhatalmak és a Szovjetunió közötti háború kitöréséről érkező hírek, valamint a felhívás a felkelésre a párttagok, az ifjúkommunisták és a kommunisták támogatói között nagy lelkesedést váltott ki; az volt az illúziójuk, hogy rövid ideig fog tartani a háború, a partizánok gyorsan győzelmet aratnak a „legyőzhetetlen” Vörös Hadsereggel. Vajdaságban a párt- és az ifjúkommunista összejöveteleken ugyanis többször szóba került a Szovjetunió gazdasági, társadalmi és politikai fejlődése, s az idevágó információk kritikátlan, fenntartás nélküli elfogadása eredményezte ezt az illúziót. A szovjet mezőgazdaság kudarcairól, a tisztogatások borzalmairól, az üldöztetésekről és a gyűjtőtáborokról érkező híreket fenntartással fogadták nálunk, mert az imperialista és fasiszta propaganda koholmányának tekintették. Az első szocialista államba és a

víványaiba vetett hit következtében a JKP és a JKISZ tagjai szemében a Szovjetunió legyőzhetetlen óriássá nőtt, aki az első lendületből megsemmisíti a fasiszta erőket, egységeinek gyors előretörésével Románián és Magyarországon át behatol Jugoszláviába és a Balkánra, hogy a tengelyhatalmakat elvágja a nyersanyagbázistól, és a gabonatermő vidékektől. De számítottak a leigázott európai országok népeinek felkelésére is, a kommunisták vezetése alatt.

Hasonló elképzeléseik voltak a felkelőknek Jugoszlávia más részeiben és más pártvezetőségeknek is, sőt ilyen hangulat uralkodott, a JKP Központi Bizottsága politikai bizottságának 1941. június 22-én megtartott ülésén, erről tanúskodnak Tempo elvtárs emlékiratai is.⁵

Vajdaságban azonban ez a hit oda vezetett, hogy gyengültek a titoktartási intézkedések, az illegális munkában tapasztalatlan fiatal párttagok és ifjúkommunisták pedig elhamarkodott akciókba kezdtek. Rövid ideig tartó háborúra készültek fel, szerettek volna minél többet segíteni a bevonuló Vörös Hadseregnek, készen akarták várni a Vörös Hadsereg ejtőernyőseit. Ez a hadpolitika abból indult ki, hogy a fő katonai-politikai feladatok a Vörös Hadseregre hárulnak, míg a vajdasági felkelők feladata 1941-ben az volt, hogy a Vörös Hadsereg pusztító erejéhez csatlakozzanak és előkészítsék számára a területet. Ez főleg a bánáti és bácskai felkelő akciókra vonatkozott.

A bánáti és bácskai kommunisták illúziója, hogy a háború csak néhány hétig tart, olyan felkelési koncepciót szült, hogy előkészülnek a szovjet ejtőernyős egységek fogadására és a hozzájuk való csatlakozásra; fokozzák tevékenységüket az ellenséges útvonalak használhatatlanná tételében (hidak, vasutak, távvezetékek felrobbantásával); közlekedési eszközöket, járműveket gyűjtanak meg; katonai felderítéseket végeznek, hogy megállapítsák a megszálló és quisling katonaság elhelyezkedését, erejét, stb., tehát mindent a hatalomátvétel érdekében tettek.

Nem készültek fel a hosszú hadviselésre. A JKP KB májusi tanácskozásától kezdve a Szovjetunió megtámadásáig Vajdaságban sokat tettek a katonai egységek kialakítása terén: diverzáns csoportok, katonai tizedek létesültek, parancsnokságok működtek a járásokban, amelyek a vajdasági katonai bizottság köré tömörültek. Igen lassan haladt azonban a kiképzés a harcra. Az egész Vajdaságban egyetlen diverzáns kiképzést sem szerveztek, habár a későbbi események azt igazolták, hogy éppen a diverzánsakciók voltak a leglényegesebb harcra való tevékenységi formák 1941 folyamán. Fontos adat még az is, hogy ebben az időszakban egyszer sem ült össze a katonai bizottság, így gyakorlatilag mintha nem is létezett volna. Ha még szem előtt tartjuk, hogy a harcosok többsége igen fiatal volt, harcra való tapasztalatok híján, iskolázatlan, sőt még a parancsnoki kádereknek is hiányosak voltak az elméleti és gyakorlati ismereteik stratégiából és haditaktikából, akkor érthető, hogy Vajdaságban a felkelés politikai előkészületei jóval a katonai előkészületek előtt jártak, nem beszélve arról, hogy a háború gyors és győzedelmes befeje-

zésébe vetett hit még inkább hozzájárult a harci kudarchoz. A tévedéseket, mulasztásokat csak nagy késéssel látták be.

Svetozar Marković, a vajdasági felkelés egyik szervezője, a vajdasági partizánosztatok tartományi parancsnokságának politikai biztosa, egy turiai tanácskozáson önkritikával megállapította:

„Későn láttuk be, hogy a fasiszta hadigépezet túlerőben van a Vörös Hadsereggel szemben. Lebecsülték a német hadsereg erejét. Noha már mélyen behatolt a Szovjetunió területére, még mindig a hadsereg szervezeti felbomlására számítottunk a Szovjetunióval folytatott harcokban. (...) Innen erednek a háború gyors befejezésével kapcsolatos téves elképzeléseink. Nem készültünk fel idejében a hosszabb ideig tartó harcra, a háborúra, amely Vajdaság népe számára olyan hosszú volt, mint a szűk esztendő.⁶

A felkelés eredményei Vajdaságban

A fegyveres forradalom Vajdaságban Bánátban terjedt el, mivel a JKP itt volt a legerősebb, s itt volt a Tartományi Bizottsága is, de ezzel a területtel tartott fenn legrendszeresebb kapcsolatot a JKP Központi Bizottsága is. A délbánáti osztag diverzánsakcióra készült július 12-ére virradóra, azzal a feladattal, hogy átvágja Pancsova—Versec vasútvonalat. Levegőbe akarta röpíteni a keleti frontra német katonákat szállító szerelvényt.

Az akcióval nagyon igyekeztek, csakhogy a németek is éberen őrizték a vasúti síneket. A diverzánsok holdvilágnál dolgoztak és két ízben is megzavarta őket a vasútra felügyelő járőr. Így a diverziót felfedték, a sít nem tudták teljesen átvágni (kézifűrésszel), a robbanóanyagot pedig szétszerelték. A szerelvény ugyan nem robbant fel, de annál nagyobb hajtóvadászatot indítottak a partizánok ellen. Ot délbánáti osztagot felfedtek és körülfélték őket egy kukoricásban 1941. július 12-e hajnalán. A partizánok felvették a harcot és megkísérelték áttörni a kordont. A túlerővel szemben azonban az *1. vajdasági partizánosztag 1941. július 12-én elesett.*⁷ A JKP Tartományi Bizottsága Tito elvtársnak küldött jelentésében a bánáti népfelszabadító mozgalom első összecsapásáról a következők olvashatók: „... az ellenségnek két halottja és néhány sebesülte van”.⁸

A következő napokban léptek akcióba a többi osztagok is: a petrovgradi (zrenjanini), a kikindai, a mokrini, a melencei, a kumanei, a dragutinovaci, a dubicei és a padéji. A harc folyamán tömörítették az egységeket, s így alakult meg a melencei—kumanei, mokrini—kikindai és a stajicevói—petrovgradi osztag, az ősz folyamán pedig észak-bánáti osztaggá (180 harcos) egyesültek. Ez az osztag néhány jelentős akciót hajtott végre, megkísérelt átjutni Szerémségbe, hogy télen, kedvezőbb feltételek mellett ott folytassa a harcot, de a kísérlet megghiúsult, így ismét kisebb osztagokra oszlott és visszahúzódott a falvakba, azzal, hogy tavasszal lép ismét akcióba.

A bánáti partizánok 1941. évi akcióinak összesítéséből kitűnik, hogy több mint száz kisebb-nagyobb akciót hajtottak végre, kezdve a katonai állomáshelyek megtámadásától a gabona és kender meggyújtásáig.

Bácskában kb. 400 kommunista és 1200 ifjúkommunista szervezte meg a katonai tizedeket és rohamcsapatokat. Kb. 40 bácskai helységben, illetve városban alakultak partizáncsapatok több mint 1500 harcossal. Nagyméretű akciót szerveztek a gabona felperzselésére, Vajdaság gabonamezőin az első tűz és egyben az első fegyveres akció Bácskában július 19-én lobbant fel Becsén, majd szerte az egész Bácskában, több felé tűz ütött ki, de főleg Újvidék és Zsablja környékén.

Az újvidéki partizánosztag búzagyújtásra indult július 25-én. A második napon a feladat végrehajtása közben tetten érték őket. Nyílt összeütközésben az ellenséggel életét vesztette két újvidéki harcos, egy szerb és egy magyar, Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek, testvériségét szimbolizálva a fegyveres harcban. Egy elvtársat elfogtak és a magyar rögtönítélő bíróság halálra ítélte. Egy diverzánsnak sikerült elszöknie üldözői elől. Az Újvidék melletti čeneji emlékmű 4 vizuális szimbóluma őrzi ennek a történelmi eseménynek az emlékét, a hős város népfelszabadító harcának, nemzeteink és nemzetiségeink testvériségének és egységének jelképe.⁹

Az első szabadkai partizánokat, Licht Józsefet és Hegedűs Ferencet szabotázsakció közben, búzagyújtogatáson érték tetten, és a városban elsőként őket ítélték halálra, amit 1941. augusztus 15-én végre is hajtottak.¹⁰

A harc mind több áldozatot követelt, de ennek ellenére Bácskában egymást érték a diverzánsakciók, s szinte kivétel nélkül a gabonaraktarak ellen irányultak. Bácskában júliusban 13 búzagyújtási akcióban 2500 kereszt búzát és két cséplőgépet pusztítottak el.¹¹ Augusztus folyamán is folytatódott Bácskában a búzagyújtogatás, majd az akciók kiterjedtek a kenderföldekre és a kendergyárakra is. Sor került az ellenséges katonai járművek megsemmisítésére is. Támadásokat intéztek a hadianyagot készítő gyárak, a megszállók és csatlósai katonái, őrei, valamint a rendőrök ellen. Mindezeket az akciókat Bácskában a pártvezetőség irányította, teljesen magára hagyatva, majdnem két hónapon át, mert a tartományi, illetve a jugoszláv forradalmi főparancsnoksággal a kapcsolatot csak 1941. augusztus végén tudták felvenni.

A diverzánsakciókba a kommunisták és az ifjúkommunisták együttesen vettek részt, tekintet nélkül a nemzeti hovatartozásra. A megszállóknak az a kísérlete, hogy Vajdaságban a kommunisták között nemzeti ellentétet szítson, meghiúsult. Észak-Bácskában a kommunisták és ifjúkommunisták — köztük legtöbb magyar nemzetiségű — bátran és szervezeten készítették elő a felkelést, de a rendőri spiclik behúzódtak a párttagok és ifjúkommunisták soraiiba, akadályozták a mozgalom kibontakozását, sőt számtalan harcos élete is az ő lelkükön szárad.¹²

A szlovákok többnyire Dél-Bácskában éltek, s így a kisači és a Bački Petrovac-i partizáncsoportokban vettek részt a kenderföldek és kender-

gyárak felgyújtásában. A szlovák tizedeknek nem sikerült átjutniuk Szerémségbe, habár megkísérelték. Az első szlovák partizánok jelentős része az ellenség kezére került. 1941. október 28-án Bački Petrovacon felakasztották a szlovák élharcosokat szerb társaikkal együtt, összesen nyolcukat, másokat pedig sokévi börtönre ítélték.¹³ Vajdaság, illetve a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek felkelésébe bátran és viszonylag nagy számban kapcsolódtak be vajdasági ruszinok, akik vagy a dél-bácskai partizántizedekbe, vagy a zsablyai partizánosztagba léptek be. A ruszin nemzetiségűek közül már 1941 folyamán elesetek az első áldozatok.¹⁴

Az akciók során ért nagy veszteségek, a rendőri razziák és az elfogások azonban nem állták útját a kommunisták további küzdelmének. A diverzánsakciók a fasiszták közlekedési vonalainak megsemmisítésére irányultak: kivágták a sürgönypóznákat, vasúti jelzőtáblákat döntöttek ki, vasúti talpfákat szaggattak fel stb. Az akciókban áldozatul esettek miatt a bácskai kommunisták vesztesége dr. Mirnics József szavai szerint „majdnem katasztrófális” volt. Augusztustól decemberig kb. 1000 bácskai antifasiszta került az ellenség kezére, akiket rögtönítélő bíróság elé állítottak és rövid eljárással elítéltek. 96 halálos ítéletet hoztak és a halálos ítéletet 68 antifasiszta felett hajtották végre: 23 szerbet, 21 zsidót, 10 magyart, 7 szlovákot, 4 horvátot, 2 csehet és 1 németet végeztek ki.¹⁶ A többieket a hírhedt Csillag börtönbe vitték, ahol hosszabb ideig raboskodtak, de ellenállásukat itt sem törték meg, mert a rabok között is élénk eszmei-politikai tevékenységet fejtettek ki.¹⁷

A harcok súlypontja az év végén, Sajkásra helyeződött át, ahol 1941 szeptemberétől az első sajkási partizánosztag 46 harcossal és a környék falvainak, szétszórt tanyáinak támogatása mellett lépett akcióba. A sajkási partizánosztag összekötő szerepet játszott Vajdaságban a felkelés vezetősége, valamint a Bácska és a Szerémség kapcsolatában. Az osztag parancsnoka régi, edzett kommunista, tapasztalt illegális tag, Stevan Divnin Baba volt, az osztag politikai biztosa pedig Molnár Gyula, szintén illegális kommunista. Ebben az osztagban is együtt harcoltak a szerb, a magyar és a ruszin partizánok, ugyanúgy, ahogyan keserves betevő felatjukat is megkeresték. A testvériség—egység szülte ezt a partizánosztagot, és véres harcokban küzdöttek forradalmunk győzelméért.¹⁸

Bácskában a felkelés vezetősége és a Tartományi Pártbizottság bánáti tagjai között a kapcsolat fenntartásában nagy szerepet játszott Molnár Gyula, a JKP zsablyai járási bizottságának szervező titkára és a sajkási osztag politikai biztosa.¹⁹ Ennek az osztagnak a tevékenységét az ellenség 1941 végén leplezte le, majd 1942 elején akciót indított a felszámolására.

Bánáthoz és Bácskához viszonyítva a Szerémségben a felkelés első éve sajátos módon zajlott le. A felkelés magvát kb. 200 párttag és 500 ifjúkommunista alkotta. A Bánátban tartózkodó tartományi és a szerémségi vezetőség között gyakran megszakadt a kapcsolat, augusztusban pedig már majdnem teljesen megszűnt. Szerémségben a felkelés vezetősége a mitrovicai börtönben sínylődő régi, tapasztalt pártmunkások kiszabadí-

tására összpontosította akcióit. Erre fordította minden figyelmét, s így háttérbe szorultak a fegyveres ellenállás más formái. Az előkészületek után a szökött rabok kitűnő együttműködése mellett, a szökést előkészítő harcostársak erőfeszítéseinek köszönhetően, az akció sikerült. Augusztus 22-ére virradóra a szökött rabok és a szökésüket elősegítő szerémségi partizánok a Fruška gorára mentek és itt 60 harcosból megalakították a Fruška gora-i partizánosztagot. Az osztag 3 gépfegyverrel, 50 puskával, 15 pisztollyal és többszáz gránáttal volt felfegyverezve. Az osztagnak a JKP Központi Bizottsága azt az utasítást adta, hogy a szökött rabok többségét egy alkalmas időben küldje Szerbiába a Népfelszabadító Partizánosztagok Főparancsnokságára.

„Az osztag a Fruška gora-i nép odaadó segítségével rejtegette a kiszabadult politikai foglyokat, köztük huszonötén az osztag nyolc harcosával szeptember végén átmentek Mačvába, míg a párttevékenységet Szerémségben és Vajdaságban tovább folytatta Stanko Paunović, Slobodan Pajić, Jovan Trajković és Jovan Veselinov. A kiszabadult politikai foglyok és kísérőik magukkal vitték az osztag legjobb fegyvereit: két gépfegyvert, 30 puskát és kb. száz gránátot.²⁰ Ily módon a különben is szegényes vajdasági fegyvertár még szegényebb lett, de a Központi Bizottság utasítását sikeresen végrehajtották. A kiszabadult foglyok eljutottak a kijelölt helyre és bekapcsolódtak az Užicei Köztársaság munkájába, később pedig gazdag politikai és katonai tapasztalataikat kamatoztatták az országszerte kibontakozó népfelszabadító harcban. Ebben az akcióban két fogoly visszakerült a fegyházba (augusztus 24-én ugyanis egy fegyveres összetűzésben elvesztették a kapcsolatot az osztaggal, a fasiszták kezére kerültek és visszavitték őket a börtönbe), egynek pedig sikerült átjutnia Bánátba, és ott bekapcsolódott a bánáti felkelők tevékenységébe.

„A Fruška gora-i osztag vezetősége reálisan felmérte, hogy sokáig fog tartani a háború, így politikai tevékenységét a tömeges népi felkelés előkészítésére összpontosította. Ebben a munkában igen fontos szerepet vállaltak a börtönből szabadult rabok: Jovan Veselinov Žarko, Stanko Paunović Veljko, Slobodan Bajić Paja és Jovica Trajković, akik Szerémségben maradtak, miután társaik a JKP KB utasítására Szerbiába mentek. Lényegében véve ugyanilyen akciót hajtott végre a Duna melléki partizánosztag is. Ezenkívül a partizánok 1941 végéig kb. 50 fegyveres és diverzánsakciót vittek véghez.

A pećinci tanácskozást 1941 decemberében tartották meg. Célja a szerémségi felkelés eredményeinek összegezése volt és az addig szerzett tapasztalatok kamatoztatása a felkelés további során. A tanácskozás nagyjelentőségű volt Szerémségben és Vajdaságban a népfelszabadító harcok további menetére. A szerémségi kommunisták nem vártak a Népfelszabadító Partizánosztagok Főparancsnokságával a kapcsolatok felvételére, mert drága tanulságot vontak le az elkövetett hibákból. A pećinci tanácskozáson megállapították, hogy „mivel a partizánosztagok később kezdtek hozzá, így több akciót kellett végrehajtaniuk, viszont annál si-

keresebben tevékenykedtek a falvakkal való kapcsolatteremtésben, a helyi partizántizedek és népfelszabadító bizottságok megalakításán. A tanácskozás méltatása szerint a Népfelszabadító Front olyan tömegszervezet, amelyben minden politikai párt képviselteti magát, és részt vesz benne a fasiszta megszállók ellen harcoló valamennyi hazafi; ez a szervezet a nép maradéktalan támogatását élvezte, általa nyilvánult meg a nép öntudata és áldozatkészsége. A szervezet legfőbb hibája volt, hogy nem volt járási és kerületi vezetősége.” — írta a tanácskozás munkájáról Jovan Veselinov Žarko elvtárs.²¹

A pećinci tanácskozáson többek között bírálták, hogy a horvátok, a németek, és a más nemzetiségűek között a munka nem elég eredményes, nem elég következetes. J. Veselinov Žarko pedig igen találóan rámutatott egy konkrét mulasztásra:

„A (Fruška gora-i) osztagban nacionalista és szektás hangzású dalt állítottak össze, majd terjesztettek. Az egyik szakasza így hangzik: „Čujte nas čujte, ustaše, / Srbi se pasa ne plaše.” A dalt természetesen betiltották, tartalma azonban arra utal, hogy az usztrasák elleni harc csak a szerb nép ügye, vagyis a frontot leszűkíti, elidegeníti a többi nemzetiséget a mozgalomtól, míg a szerbek között olyan benyomást keltethet, hogy el vannak szigetelve más nemzetiségektől, és az egész terhet egyedül viselik.”²³ A tapasztalt forradalmár találóan rátapintott a lényegre és ezúttal is kifinomult politikai érzéssel rakosgatta a testvériség—egység eszméjének alapjait, népfelszabadító harcunk kohéziós erejét.

Így teremtették meg Szerémségben a felkelés lendületes folytatásához és terjedéséhez a feltételeket, ezért érthető, hogy a népfelszabadító harcok súlypontja 1942-ben Bánátból és Bácskából Szerémségbe tevődött át.

Vajdasági forradalmárok hazánk más vidékein

Jugoszláviában a népfelszabadító harcokhoz való vajdasági hozzájárulást más szempontból is meg kell vizsgálni. Hol és hány vajdasági harcos küzdött 1941-ben szülőföldjén, vagyis a tartomány határán kívül? Ez a kérdés még tisztázatlan, a hiteles adatok azonban nem hallgathatók el. A mačvai partizánosztagban a felkelés első évében kb. 180 vajdasági katona harcolt, s közülük húszan kiemelkedő, vezető szerepet tölthettek be az osztagban, sőt az osztagparancsnok is a vajdasági Nebojša Jerković volt.²⁴ 1941-ben az užicei osztag parancsnoka, Dušan Jerković, szintén vajdasági volt.²⁵

Sokan Vajdaságból a belgrádi illegális akciókban veszítették életüket, közöttük nemzetiségiek is: Polgár András, a Lukács fivérek és Veréb Zoltán, Papp Pál pedig a dalmáciai felkelés szervezése közben esett el. A Rudóban alakult 1. proletárbrigádban negyven vajdasági harcos is felsorakozott. Büszkeséggel emlékezünk rájuk.

A vajdasági felkelés hadpolitikai értékelése

Vajdaság nemzetei és nemzetiségei a kommunisták és Tito elvtárs vezetése alatt a JKP Központi Bizottságának felhívására bátran és lelkesedéssel ragadtak fegyvert. A felkelés kezdetétől a végső győzelemig tartományunk szerte akciókat hajtottak végre. Vajdaság minden nemzetiségéből a felkelők tetteikkel igazolták, hogy nem ismerik el az ország idegen irányítását, a kapitulációt, hanem egységes harcot folytatnak a JKP Központi Bizottsága és Tito elvtársnak vezetése alatt.

Hadászati szempontból — ha az elesett ellenséges katonák, a megsemmisített vasúti és gépkocsik, a levegőbe röpített hidak és a felgyújtott gabona- és kendertáblák számát tekintjük — ezek a harcok nem volt nagy jelentőségűek, ám hátra van még ennek a fasiszmissal szembeni gazdasági harcnak a teljes felbecslése és értékelése. A harci kedvet mindenesetre csak szították, a vajdasági kommunisták, akik életük kockáztatása árán is gyűjtögették a gabonát és a kenderet, hogy ne kerüljön a fasiszták kezére, és hogy ne szolgálja a Német Birodalom érdekeit. Nyilvánosságunk előtt és szakkörökben is még tisztázatlan tény, hogy az aratási fronton Bácskában súlyos veszteségeket szenvedett a fasiszmus. Bácskát voltaképpen olyan feltétellel csatolták Magyarországhoz, hogy egész gabona- és kenderfeleslegét a Német Birodalomnak és Olaszországnak adja át. A gabona- és kendermennyiséget pedig az 1940. évi kiszállítás arányában határozták meg.²⁶ 270 000 tonna bácskai búzát, 200 000 tonna kukoricát kellett volna kiszállítani, Németországnak pedig 100 000 tonna búzát és 40 000 tonna kenderet kellett volna kapnia.²⁷ Ebben az évben ebből a mennyiségből keveset gyűjtöttek fel Bácskában, de a következő években már az összes búza eltűnt parasztjaink rejtékhelyein. Fegyvertelen, de hatékony harc volt ez parasztjaink részéről. Az ellenállásnak ez a formája, ha nem is kívánt rendkívüli hősiességet, mégis hatékony volt. Több figyelmet és elismerést érdemel.

A fegyveres ellenállás és a gazdasági harc a vajdasági mezőkön már 1941-ben sikerrel járt, ami „politikai és erkölcsi szempontból igen jelentős volt. A hitleristáknak még abban az időben sem volt nyugtuk az erdőtlen síkságon, amikor már Európa nagy részét leigázták, sőt Moszkvát és Leningrádot támadták.”²⁸

Az 1941. évi vajdasági felkelést legpontosabban Josip Broz Tito elvtárs, a jugoszláv forradalom vezére értékelte. Mi ezúttal néhai elnökünknek az első vajdasági rohambrigád megalakításának 10. évfordulóján, Rumán elhangzott beszédéből idézünk:

„... Elvtársak és elvtársnők, 1942 januárjában Cevljanoviciban voltam, ide jött a ti küldöttségtek Pinki vezetésével. A küldöttség három elvtársból állt, egyikőjük magas, erős, oroszlánszívű, de gyermekes mentalitású fiatalember volt. Előadta a helyzetet, nagyon nehezeére esett összefüggően beszélni, de én megértettem, hogy itt olyan emberek, olyan nép él, akik valóban sokat áldoznak harcunkért. Érthető, hogy ez számunkra óriási erkölcsi támogatás volt... Érthető, hogy mi a ti nehéz

harcotokat az emberek, a kommunisták egy csoportján keresztül láttuk, akik velünk raboskodtak, akik Lepoglavát és Mitrovicát megjárták. De tudtuk azt is, hogy nagyon termékeny talajon működnek. Tudtuk, hogy a kommunisták mögött egy segítőkész nép áll, mert a nép támogatása nélkül nem is maradhattak volna itt — mi hittünk a ti harcokotok sikerében.”

Tito elvtársnak ehhez a világosan, érthetően megfogalmazott méltatásához valóban nincs mit hozzáfűznünk.

Jegyzetek

- ¹ Stevan Doronjski: Borba SKOJ-a za zajedništvo mlade generacije Vojvodine u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji 1941—1945. godine. Dnevnik, Novi Sad, 1980., 4.
- ² Djordje Momčilović: Banat u narodnooslobodilačkom ratu. Beograd, 1977., 54. old.
- ³ Zrnić Lazar: Počeci stvaranja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta Srema 1941. godine. GODIŠNJAK DRUŠTVA ISTORIČARA VOJVODINE, 1979.
- ⁴ Dr Josip Mirnić: Političke i taktičke koncepcije rukovodstva NOR-a u Vojvodini, ZBORNIK REFERATA — OSLOBODILAČKA BORBA NARODA JUGOSLAVIJE KAO OPŠTENARODNI RAT I SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA — 1 Beograd, 1977., 167.
- ⁵ Svetozar Vukmanović Tempo: Revolucija koja teče I. Beograd, 1971., 180—182. old.
- ⁶ Dosadašnji rad, stečena iskustva i naši zadaci. ISTINA 1 (Bácskai kiadás), 1942. augusztus, 1—2. szám.
- ⁷ Dj. Momčilović: idézett mű, 67. old.
- ⁸ Svetozar Marković Toza: Izabrani spisi. Novi Sad, 1974., 335. old.
- ⁹ Elesett Milan Simin és Német Antal, Živko Radovanović az első bácskai partizán, akit halálra ítélték és felakasztottak 1941. augusztus 2-án. A negyedik diverzánsnak, Stevan Nikoletićnek sikerült áttörni a kordont. — Mila Čobanski, Zvonimir Golubović, Živan Kumanov: Novi Sad u ratu i revoluciji. Novi Sad, 1977., 461—492. old.
- ¹⁰ Dr Lajčo Klajn: Heroji i u smrti, DNEVNIK, 1979. XI. 18. A magyarok részvételéről a felkelésben, lásd: Petkovics Kálmán: Áprilistól novemberig. Subotica, 1973; Brindza Károly: Mondd el helyettem, elvtárs. Újvidék, 1971; Dobó János: Senčanski komunisti — Zentai kommunisták. 1919—1944; Senta 1969; Tripolszky Géza: Zentától Hangonyig. Zenta, 1970; Székely Ilona: Halálra ítéelve. Zenta, 1971; Katona Pál: Meggyőződésből tettem. Zenta, 1972; Djula Lukač: Žuta kuća, Beograd, 1951; Vladislav Rotbart: Ne feledd el régi barátod. Újvidék, 1979; Urbán János: Tűzsziget. Újvidék, 1979.
- ¹¹ Dr J. Mirnić: idézett mű, 170—171. old.
- ¹² Živan Kumanov: Severna Bačka pod zastavom revolucije. DNEVNIK, 1979. IX. 7—23.
- ¹³ A szlovákok részvételéről a felkelésben 1941-ben; lásd: Spomenky na účasť Slovkov u NOB. Novi Sad, 1969; Djordje Vasič: Hronika o oslobo-

- dilačkom ratu u Južnoj Bačkoj. Novi Sad, 1969; Petar Vukelić: Slovaci Stare Pazove u narodnooslobodilačkom pokretu 1941—1942. u sećanjima učesnika narodnooslobodilačke borbe. Beograd, 1975. VII. kötet.
- ¹⁴ Vlado Kostelnik: Rusini—ukrajinci Jugoslavije u NOR-u. Idézett mű, 1941—42., 9. kötet.
- ¹⁵ Dr Mirnič: idézett mű, 170—171. old.
- ¹⁶ Ugyanitt — Hasonló véres és tömeges megtorló akciókra került sor ezekben a hónapokban Bánátban is. 1941 júliusától októberéig 7 nyilvános kivégzésen 148 felkelőt és hazafit öltek meg a különböző táborokban pedig kb. 5750 ellenállót kínoztak, míg ugyanez év októberében a cigányok és a zsidók tömeges likvidálására került sor.
- ¹⁷ Vladislav Rotbart: Ne zaboravi druga svog. Novi Sad, 1975.
- ¹⁸ Ćurčin I. Milorad Filip: Putevima slobode u ravnici. Žabalj, 1974.
- ¹⁹ Ćurčin: Komesar Braša. DNEVNIK, 1979. I. 15.
- ²⁰ Šandor Veg: Srbija u ratu i revoluciji — Vojvodina. Beograd, 1976., 501. old.
- ²¹ Sreta Savić Kolja: NOR i revolucija u Vojvodini. MISAO, 1981. I. 25.
- ²² Jovan Veselinov Žarko: Konstituisanje Vojvodine u borbi. Dalekosežni zaključci iz Pećinaca. DNEVNIK, 1978. VI. 20.
- ²³ J. Veselinov Žarko: Okružno partijsko savetovanje. UDARNIK, I. szám, 1941. december.
- ²⁴ Radosav M. Belovuković: Komandant Nebojša. DNEVNIK, 1976. VII. 23.
- ²⁵ Stevan Vasiljević: Komandant braća Jerković. DNEVNIK, 1979. VII. 17.
- ²⁶ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944., Budapest, 1968. 430; 471. és 492. számú dokumentumok.
- ²⁷ Ugyanott
- ²⁸ Sreta Savić Kolja: idézett mű.

Nemzetközi szemle

HARC VAGY SZÖVETKEZÉS

Az eurokommunizmus jelenlegi dilemmái

Az emberi tudat genézisének egyik mitológiai, költői, filozófiai értelmezése, a bűnbeesés bibliai története számos létező és lehetséges magyarázat ellenére az emberiség egyik nehezen megfejthető, ha ugyan meg nem fejthetetlen szimbóluma. A skolasztikán belül ellentmondásként jelentkezett — ami a felvilágosodás korának kedvenc témája is volt —, hogy a mindent tudó Isten miért nem látta előre a dolgok ilyen alakulását, és ha látta, miért nem tett ellene semmit. Egyszóval az Isten vagy gonosz, mert szándékosan teremtett Ádám és Éva számára ilyen helyzetet, vagy csak egyszerűen ügyetlen, mert úgy teremtette meg a világot, hogy az szándékai ellen fordulhatott, esetleg buta, mert mindezt nem látta előre és nem tudott semmit tenni ellene. A vallási gondolkodásmódon belül megoldatlan probléma megfejtéséhez nem visz közelebb a bűnbeesésnek első szexuális tapasztalatként való elég elterjedt értelmezése sem.

A népi képzelet mitológiát gyártó ereje azonban önmaga kínálja a megoldást, azzal, hogy hangsúlyozza: a tudás fájáról van szó, csak éppen mentesülni kell a vallási gondolatvilág nyűgéből. Mert ha így nézzük, akkor a bűnbeesés bibliai története az emberré válásnak egyik szép költői értelmezését adja. Szó sincs semmilyen paradicsomról, sem pedig lángpallossal való kiűzetésről, pusztán csak annak szimbolikus megfogalmazásáról, hogy a tudás, a megismerés, bizonyos dolgok felismerése véget vet a nyugodalmas tudatlanság paradicsomi állapotának, ennek hatására az ember egyszerre mindent másképp lát, a tudatlanság álboldogsága soha többet nem tér vissza, de az ember mégis a megismerést választja.

Azért foglalkoztunk látszólag a kelleténél hosszabban a bűnbeesés bibliai történetével, mert az eurokommunizmus által a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban, sőt az emberiség gondolkodásában teremtett új helyzetet leginkább a bibliai bűnbeeséshez hasonlíthatnánk. Jelentkezésével vége szakadt a nyugalom egy paradicsomi állapotának,

egyetlen dolog sem maradhatott a régi, feltörték a kínzó kételyek, de az ember, a kommunista mégis inkább ezt vállalja, mint a tudatlanság paradicsomi állapotát.

Az eurokommunizmus lényege

A „bűnbeesés” két egymással szoros kapcsolatban álló kérdésnek a felvetése. Az egyik: hogy lehet az, hogy a szocializmus nem győzött a legfejlettebb országokban, amelyekben a marxizmus mély igazsága szerint már rég diadalmaskodnia kellett volna. És nem is csak abban az értelemben, hogy mért győzött a kevésbé fejlett országokban, ami lehet számukra pusztán elméleti kérdés is, hanem a nyugat-európai kommunista pártok gyakorlati tevékenységét megszabó formában: miért nem győzött a fejlett országokban. E gyakorlati tevékenységhez még jobban kapcsolódó másik kérdés, vagy még pontosabban fogalmazva az első kérdésnek még gyakorlatibb vonatkozása: a tömegek érdekeit képviselő politikájuk miért nem szerez nagyobb tömegbázist, miért nem nyeri el a tömegek nagyobb támogatását.

A kérdések felvetéséhez kapcsolódott két lényeges mozzanat. Az egyik arra utal, hogy a kérdések fölvetése önmagában szakítás egy kényelmes „paradicsomi” állapottal, a másik pedig arra, hogy a kérdés felvetésekor meghatározott volt az a keret is, amelyben a választ keresték. Az első mozzanat, hogy a fenti kérdések felvetése szakítás a nyugat-európai kommunista pártok nagyon is kényelmes évtizedes álláspontjával, hogy a szocializmus győzelme biztos, csak éppen ki kell várni, mert vagy a termelőerők fejlődésének automatizmusa visz el oda, vagy pedig a két társadalmi rendszer összezapása — esetleg más korszakokban, vagy más felfogás szerint: békés versenye — diadalra segíti. E kényelmes álláspont feladásában közrejátszott egy elméleti és egy gyakorlati tényező. Az elméleti a marxizmus fejlődése, megszabadulása a dogmatizmustól — köztük visszahatásként vagy másik végletbe csapásként a „fiatal Marx” eltúlzásának irányzatával együtt — és egy egész sereg kérdés újrafogalmazása. A marxizmusnak a második világháború utáni antidogmatikus reneszánsza tudatosította azt a marxi igazságot is, hogy a társadalmi fejlődésben nincsenek olyan egzakt törvényszerűségek, amelyek önmaguktól meghozzák a szocializmus győzelmét. Nem is csak azért, mert az emberiség elpusztíthatja önmagát, fejlődése megakadhat, mint ahogy egész civilizációk jutottak zsákutcába, hanem azért is, mert az emberi társadalom és az emberi történelem csakis az emberek műve lehet. Tehát a sok egyéni akarat eredőjeként kialakulhatnak bizonyos körülmények, sőt kényszerhelyzetek, olyan feltételek, amelyeket senki sem akar, viszont azok megszabják az emberek cselekedeteit, de nem lehet olyan objektívizált, automatikus, emberektől független társadalmi fejlődés, amely a szubjektív erők nélkül, sőt akár azok ellenére is elvisz a szocializmusba.

A gyakorlati tényező pedig az, hogy csak jelentéktelen politikai erők, szekta szintre zsugorodott pártocskák rendezkedhetnek be valami tőlük függetlenül is győzelmet hozó csoda várására. Az olyan társadalmi erőt képező párt, mint az Olasz, Francia vagy Spanyol KP kénytelen konkrét célokat, konkrét stratégiát és taktikát maga elé tűzni, hogy mozgásban, tevékenységben tarthassa nagy létszámú tagságát és a választók előtt vonzóvá tehesse pártját.

Másrészt — és ez adja meg a válasz keretét — ebben a gyakorlati tevékenységben résztvevő párttagok, a választásokon felsorakozó választók társadalmi helyzete, ideológiai beállítottsága stb. megszabja, hogy milyen választ adhattak, talán pontosabban, milyen választ nem adhattak a feltett kérdésre. Mert könnyű volt a választ megadni a polgári ideológusoknak, vagy a marxizmus revíziójának: a szocializmus azért nem győzött a fejlett országokban, mert Marxnak nem volt igaza. Mert a kapitalizmus szavatolja a saját szakadatlan továbbfejlődésének feltételeit, illetve maga is képes megoldani a fejlődése során felmerülő problémákat, mint a kapitalizmus mindenféle dicsőítése hirdeti, illetve a harmincas évek nagy gazdasági válságának leküzdése szülte optimizmusra támaszkodó keynesi közgazdaságtan vallja. Vagy azért, mert a szocializmus nem kapott elég vonzóerőt, mint a szocialista országok konkrét gyakorlatának különféle bírálata magyarázza. Vagy azért, mert maga a társadalom fejlődése is más, mint Marx elképzelte, mint a posztindusztriális társadalomról készült különféle elméletek magyarázzák. Egyes kommunista pártok egész addig elmentek, hogy ideológiai meghatározásukból törölték a leninista jelzést, azzal a hivatkozással, hogy Lenin tanítása nem univerzális értékű. De eleve megszűntek volna kommunista pártnak lenni, ha ezen túlmennek és ha Marx igazát tagadják, vagy hátat fordítanak a szocializmusról, mint a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszerről szóló tanításnak.

A keret tehát adva volt: szakítaniuk kellett a kényelmes állapottal, hogy a szocializmust ki kell és ki lehet várni, és nem állapodhattak meg a kapitalizmuson belül pusztán mennyiségi fejlődést előirányzó elméletekkel. Maradt tehát az egyetlen lehetséges válasz: a szocializmus győzhet, győzelmére szükség van a lakosság többsége létproblémáinak megoldásához, csak éppen ez a győzelem nem következik be önmagától, hanem a szocializmus csak akkor és annyiban diadalmaskodhat, amennyiben ezt a szubjektív erők kiharcolják. Vagyis más szavakkal: a szubjektív erőkön múltott, hogy a szocializmus nem győzött a fejlett országokban, illetve hogy a kevésbé fejlettekben győzött. Mert ezekben a kevésbé fejlett országokban létrejött az a társadalmi helyzet, amely megszüülhet a társadalmi változtatáshoz szükséges társadalmi akaratot, voltak szubjektív erők, amelyek ezt a társadalmi helyzetet megteremthették és ki tudták használni, amelyek a tömegeket meg tudták mozgatni és e mozgásnak a szocializmus felé vezető irányt tudták adni. Ezzel szemben a szubjektív erők nem tudtak mit kezdeni az első világháború után egész Európán végigsöprő forradalmi hullámmal, ké-

sőbb pedig a Marx minden jóslatát felülmúló nagy gazdasági válsággal. De még a második világháború után is a Francia KP tehetetlenül és tétlenül nézte 1968-ban a francia társadalom addig legnagyobb válságát; a hatvanas évek végén minden nyugat-európai országban bombák robbantak, barikádok emelkedtek — nem is a későbbi elkeseredett egyéni terror, hanem tömegmozgalom formájában — és egyetlen mozgalom élén sem kommunisták álltak. Egyszóval a szocializmus a szubjektív erők tehetetlensége és gyengesége miatt nem győzött a fejlett országokban.

Ezzel az igazsággal való szembenézés és ennek alapján annak keresése, hogy mit kell változtatni a szubjektív erők stratégiáján és taktikáján, mit kell tenni, hogy az élcsapat maga képessé váljon a szocializmus felé haladás szorgalmazására, és mit kell tenni, hogy a tömegek az élcsapat által megjelölt úton haladjanak, vagyis az élcsapat és a tömegek dialektikus egységben kiharcolják a szocializmus diadalát, adja meg az eurokommunizmus lényegét. A sajátos világpolitikai helyzet miatt ebből a lényegből gyakran annak nemzetközi vonatkozása állott reflektorfényben, mármint annak leszögezése, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban nem lehet egyetlen irányító központ, hanem minden pártnak saját adottságaihoz, sajátosságaihoz alkalmazkodva kell kialakítania és vezetnie politikáját. Mindennél lényegesebb azonban ennek a belső vonatkozása, tudniillik annak leszögezése, hogy a szocializmus nem győzhet magától, hanem csak akkor dialmaskodik, ha a kommunista párt azt ki tudja harcolni.

Ezen túlmenően a sajátosan fejlődő nyugat-európai kommunista pártoknak, amelyek magukat eurokommunistának vallják, van még néhány közös vonása. Elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolása, hogyan történhet a szocializmusnak ez a kiharcolása, milyen módszerrel, taktikával és stratégiával juthat el a kommunista párt a szocializmus diadalához. Ennek keretébe tartozik annak hangsúlyozása, hogy a szocializmus győzelmének nem a fegyveres felkelés, a proletárforradalom az egyetlen útja. Ehelyett Nyugat-Európában a kommunista pártoknak ki kell használniuk a parlamenti demokrácia nyújtotta lehetőségeket, szaván kell fogni a polgári demokráciát, megkövetelve tőle, hogy komolyan vegye saját jelszavait és azzal kell túlnőni rajta, hogy még ténylegebbé teszik.

Ehhez kell a legszélesebb összefogás valamennyi társadalmi erővel. Az olasz kommunisták ezt történelmi kompromisszum formájában fogalmazták meg, azt hirdetve, hogy a társadalom átalakításához még a lakosság 50 százalékának támogatása sem elég. A francia kommunisták a Baloldali Szövetség keretében legalább ezzel az 50 százalékkal a parlamenti többség elnyeréséért indítottak rohamot. A spanyol kommunisták a többi társadalmi erővel együtt a fasiszta múlt leküzdésére összpontosítottak mindent. Ennek a stratégiának és taktikának az eredménye lett az, hogy egész Dél-Európában a kormányra kerülés előtt álltak a kommunista pártok.

Ami változott

Azóta megváltozott a helyzet, s ezek a kommunista pártok messzebb kerültek a kormánypolitika befolyásolásától. Olaszországban a kommunisták kezdetben kívülről támogatták a kormányt, majd részt vettek a kormányprogram és -politika kialakításában, utána viszont ellenzékbe kényszerültek. Franciaországban a Baloldali Szövetség fölborult és nem sikerült a kommunisták kormányra kerülése. Spanyolországban a kormány jobbra tolódott és fölmondta a többi párttal, köztük a kommunista párttal kötött moncloai egyezményt. Portugáliában, ahol a kommunisták kezdetben kormányon voltak, majd később is a kormányt fenntartó parlamenti többség részét alkották, a KP mellékes szerepre kényszerült, ellenzéki párttá vált.

A kormánypolitika befolyásolásától való eltávolodás magyarázata, hogy hiába változtak meg a kommunista pártok, a többi társadalmi erő nem fogadta el a felkínált szövetséget. Olaszországban a kereszténydemokraták minden logika ellenére továbbra is mereven elzárkóznak a kommunistákkal való együttműködéstől. Franciaországban a szocialisták meg nem értésén borult fel a Baloldali Szövetség. Spanyolországban és Portugáliában pedig a kommunistáktól való elzárkózás tette lehetetlenné egyik helyütt a Szocialista Munkáspárt kormányra kerülését, másik helyütt pedig ez az elzárkózás buktatta meg a szocialista kormányt. Ilyen körülmények között a nyugat-európai kommunista pártok veszítettek befolyásukból, a kormánypozíciók közvetlen megközelítése után ismét ellenzékbe szorultak, sőt a választásokon is visszaestek. A helyzet paradoxona, hogy ezeken a választásokon majdnem ugyanazokkal az érvekkel harcoltak ellenük mint eurokommunista irányzatuk kialakítása előtt, a francia választásokon például a kolhozok elleni érveléssel léptek fel a francia kommunisták ellen.

A nyugat-európai kommunista pártok visszaesésének számos oka van. A Francia Kommunista Párt ezek közül egyet kielemezett és arra a meglepő következtetésre jutott, hogy a gazdasági válság nem a kommunista pártoknak kedvez. Ennek több vonatkozása van. Egyrészt a békés korszakokban nagyjából zavartalan a politikai élet is, kiszámíthatók az erőviszonyok. A válság viszont ezeket a békés viszonyokat zavarja meg. Egyrészt azzal, hogy a kapitalizmus nem képes megbirkózni saját problémáival és ezzel felszínre kerül az addig mindenhatónak vélt állami beavatkozás tehetetlensége, másrészt azzal, hogy létrejön a kapitalizmus krónikus munkanélkülisége. Mindennek lényeges hatása, hogy a gazdasági válság megbontja a tömegeket, amelyek támogatására szükség van az új stratégia és taktika győzelméhez. Beigazolódott ugyanis, hogy a gazdasági válság nem egyértelműen forradalmi hatású, hanem éppen ellenkezőleg, elbizonytalaníthatja, megfélemlítheti a tömegeket, a konzervativizmust erősítheti. Ugyanakkor a megbomló tömegeknek a másik része radikálisabbá válik, nem akar együttműködést, hanem harcot követel, úgy hogy mire a kommunista pártok eljutottak a többi erővel

való együttműködés taktikájáig, a radikalizálódó tömegek ezt az együttműködést már megkérdőjelezték.

Másrészt a gazdasági válság befolyásolja azoknak az erőknek az együttműködési készségét, amelyek támogatása nélkül nem szerezhető meg a kormányzáshoz szükséges többség. Itt is hat a tömegek megoszlása, konzervatívabbá és radikálisabbá osztódása, ami befolyásolja a szavazatokért küzdő pártok állásfoglalását. Ugyanakkor azonban az is hat, hogy a válság elbizonytalanítja a különféle társadalmi erőket, önbizalom hiányában merevebb elzárkózásra készíti azokat az erőket is, amelyek különben hajlamosak lennének a kommunistákkal való együttműködésre. És ami a leglényegesebb, a válság úgy befolyásolja a tömegek jelentékeny részét, hogy nehezebben bocsátkoznak új vállalkozásokba, jobban idegenkednek minden újítástól, tehát a kommunisták által javasolt reformoktól is.

Külön elemzés témája, hogy a gazdasági válság mennyiben hatott a nemzetközi helyzet megromlására. Az viszont könnyen felismerhető, hogy a nemzetközi helyzet elmérgesedése szerephez jutott az eurokommunista pártok bizonyos visszaesésében. Részben azért, mert eltereli a figyelmet a lényegesebb problémákról, és belső vitákat vált ki, állásfoglalásra készíti a nyugat-európai pártokat olyan problémákról, amelyeknek semmi közük a társadalmi átalakuláshoz, egyszóval feleslegesen leköti az energiákat. Részben pedig azért, mert saját meggyőződésükből, még inkább külső nyomásra, merevebbé teszi azoknak az erőknek az állásfoglalását, amelyek békésebb és nyugodtabb nemzetközi légkörben esetleg hajlandóak lettek volna együttműködni a kommunistákkal.

Végül az eurokommunizmus visszaesésében szerephez jutott a nyugati parlamenti rendszer válsága, aminek egyik oka természetesen ismét a krónikusá vált gazdasági válság. Olyan tünetei vannak ennek, mint az, hogy a legutóbbi olasz parlamenti választásokon meglepően sok volt az érvénytelen szavazócédula, amelyek zömére azt írták rá a szavazók: „Gazemberek, mind egyformák vagytok”, vagy hogy a legutóbbi spanyol, galíciai, tartományi népszavazáson mindössze a szavazóknak 28 százaléka járult a szavazóurnák elé. Egyszóval mire a kommunista pártok eljutottak a parlamenti harc taktikájáig, vagyis addig az irányvonallig, hogy a parlamentarizmus eszközeivel kell a szocializmushoz közelebb kerülni, majd eljutni a hatalom megszerzéséhez, ez a parlamentarizmus súlyos válságba jutott. Egyrészt kifejezettebbé vált a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalom javára történő visszakozásának folyamata, másrészt a tömegek elvesztették érdeklődésüket a parlamenti harc iránt.

Ami változatlan

Ebben a helyzetben a nyugat-európai kommunista pártok néhány lehetőség közül választhattak. Az egyik az, hogy visszatérnek az eurokommunizmus előtti állapotra, ami az ő esetükben annak elfogadását je-

lentené, hogy ismét kénytelenek a hosszú távra szóló ellenzéki ségre berendezkedni, vagyis lemondanak a közvetlen hatalomra jutás távlatáról, azzal az altudatba szorított, vagy — mint egy időben a szélsőbal tette — nyíltan hirdetett elképzeléssel, hogy új világháború kell a hatalomra jutáshoz, sőt azzal a még mélyebb rétegekbe szorított kétellyel, hogy a szocializmus esetleg megvalósíthatatlan. A kis pártok ezt még meg is tehetnék, eleve elkönyvelve, hogy megmaradnak jelentéktelen, szekta szinten mozgó pártocskának. A nagy pártok viszont a parlamentarizmus körülményei között kénytelenek lennének beletörődni, hogy szavazótáboruk lemorzsolódik, hiszen hogyan maradhatnak nagy párt, amely csak annyit tud választóinak mondani: szavazzatok ránk, ha ki akarjátok magatokat rekeszteni a kormány politikájának befolyásolásából, támogassatok bennünket, annak ellenére, hogy még a szavazatoknak 30 százalékaival sem tudunk beleszólni az ország ügyeinek irányításába; szavazzatok ránk, ha eleve olyan pártot akartok támogatni, amely soha sem lesz kormányon, tehát soha sem tud semmit tenni problémáitok megoldása érdekében. Nyilvánvaló, hogy ez az út a nagy pártok számára járhatatlan.

Ezzel szemben a másik lehetőség — ha a szocializmus diadalát nem akarják a messiá jövőbe tenni és a vak véletlenre bízni — csak az lehetett, hogy megmaradnak az eurokommunizmus lényege mellett: a szocializmus csakis a szubjektív erő harcának diadala lehet, csak úgy győzhet, ha a szubjektív erő ki tudja harcolni, tehát a kommunista pártnak, mint a társadalmat átalakító erő élcsapatának, ehhez a harchoz kell a stratégiát és taktikát megtalálni. Ezen az úton ismét két megoldás kínálkozik. Az egyik: fokozni a harcot, erélyesebbé, kategorikusabbá, harciasabbá tenni a kommunista párt álláspontját, alkalmazkodni a tömegek radikalizálódásához, visszatérni tehát a frontális ellenzéki ség stratégiájához és taktikájához. A másik: továbbra is a tömörülés, összefogás, szövetkezés stratégiáját és taktikáját folytatni, csak éppen nem a parlamenti pártokkal szövetkezve, még kevésbé a pártcsúcsokkal megegyezve, hanem magukat a tömegeket kell összefogni és mozgósítani, a parlamentarizmust és a parlamentben folyó harcot felváltani, vagy legalábbis kiegészíteni a tömegek mindennapos problémáinak megoldásáért, a tömegek felsorakoztatásáért vívott küzdelemmel.

Az eurokommunista pártok többsége tulajdonképpen ezt a két módszert kombinálja és belső erőviszonyaitól függően különféle arányban egyesíti új taktikájában. Az Olasz Kommunista Pártról külön szólunk. A Francia KP-n belül heves viták után vereséget szenvedett az a — elsősorban értelmiségiekből álló — szárny, amely azt vallotta, hogy még tovább kell menni a párt átalakulásában — és ez talán még lényegesebb — a szocialistákkal való szövetkezés érdekében még többet fel kell adni a párt elveiből, konkrétan le kell mondani az élcsapat szerepéről, fenntartás nélkül el kell fogadni a szocialisták vezető szerepét a Baloldali Szövetségben. Ezután a párt egyrészt radikálisabbá tette szembeállítását minden más erővel. A hivatalos politikával való szembehelyez-

kedésben addig ment, hogy a többi eurokommunista párt rosszállását is magára vonva, nem ítélte el a Szovjetunió afganisztáni beavatkozását. A szocialistákkal való szembeszállást pedig addig vitte, hogy, amíg az Olasz és Spanyol KP az európai baloldali összefogás érdekében tárgyaltak a francia szocialistákkal, a francia kommunisták elzárkóztak minden ilyen tárgyalás elől. Ugyanakkor azonban a párt legutóbbi kongresszusa megfogalmazta a szövetség új politikáját is. Marchais szavaival: „Szövetség a bázisban, összefogás mindazokkal, akik meg akarják változtatni a társadalmat, vagyis akció révén megteremtett szövetség velük.”

A Portugál KP — amely bizonyos vonatkozásban sohasem sorakozott fel teljes egészében az eurokommunista pártokhoz — igazának igazolásaként fogta fel, hogy a rendkívüli választásokon megközelítette, majd a községi választásokon utolérte a Francia KP szavazatainak százalékarányát. Amikor a rendes választásokon kissé visszaesett, akkor is csak azt a tanulságot vonhatta le, hogy taktikáját gyorsabban kell idomítani az igen rugalmas jobboldal taktikájához, például ahhoz, hogy amikor a jobboldal felismerte, hogy a földek visszaadása népszerűtlen, gyorsan taktikát változtatott, és a kisparasztoknak való földosztást állította a kommunisták által támogatott szövetkezetekkel szemben. Így aztán a Portugál KP taktikája változott legkevésbé, maradt a harc és a szövetkezés kombinálása. Ezen a vonalon a KP folytatta harcát a jobboldal ellen, radikálisabbá vált a gazdasági válság kérdéseiben. Ugyanakkor a pártcsúcsokat túllépő szövetkezésre adott példát, amikor az elnökválasztásokon visszavonta saját jelöltjét és támogatta Eanest.

A Spanyol KP-n belüli helyzet kissé bonyolultabban alakult. Egyrészt hevesebbé vált a párton belüli forrongás — a lapok olyan riasztó adatokat közöltek, hogy a Spanyol KP az utóbbi két évben tagságának egyharmadát elvesztette. Ez persze részben annak tudható be, hogy a Franco-korszak letűnése és a párt okos politikája — amely képessé tette a kormánypolitika közvetlen befolyásolására — túl nagy reményeket támasztott. A csalódás aztán a nem elég határozott és szilárd tagokat visszariasztotta a párttól. Másrészt heves belső viták robbantak ki akörül, hogy helyes-e a párt stratégiája és taktikája, vagy pedig a megváltozott körülmények között változtatni kell rajta. A viták hevességét magyarázza, hogy a szavazatoknak alig több mint 10 százalékaival a négy dél-európai nagypárt között a Spanyol KP a leggyengébb, tehát legközelebb áll a veszélyhez, hogy jelentéktelen, szektajellegű, a világ és az ország befolyásolásáról lemondó párttá alakul át. A vitában addig mentek, hogy a párt egyik legerősebb szervezete, a Katalán Egyesült Szocialista Párt, amely a KP 23 parlamenti képviselője közül nyolcat mondhat magáénak, jelentéktelen többséggel — az egyik határozatot például 353 szavazattal 351 ellenében és 43 küldött tartózkodása mellett fogadták el — törölte az eurokommunista jelzőt.

Hasonló mozgások figyelhetők meg az eurokommunizmushoz tartozó kisebb nyugat-európai kommunista pártoknál is. A lényeg az, hogy ezek

a pártok sajátosságaikkal, belső erőviszonyaikkal és általában szubjektív erőikkel összhangban reagálnak a megváltozott körülményekre. Politikai rövidlátás vagy éppen tudatos porhintés a polgári sajtó cikkezése az eurokommunizmus válságáról. Mert, amit fentebb elmondtunk, vagy részletesebb elemzésben még elmondhatnánk, nem az eurokommunizmus válságát mutatja. Nem változik ugyanis a lényeg: ezek a pártok soha többé nem térhetnek vissza a passzív várakozás, a fatalisztikus bele-törődés egykori állapotába, nem nyugodhatnak ismét bele egy kényelmes állapotba, hogy a szocializmus diadalmaskodhat anélkül, hogy ők a legszigorúbban és a szó szoros értelmében vett realitás körülményei között kiharcolnák. A forrongás és az állítólagos válság tünetei csak azt mutatják, hogy a megváltozott körülmények között nehezebb a győzelemnek ezt a realitás talaján mozgó stratégiáját és taktikáját megtalálni és a tagságnak, a választóknak felkínálni.

A mostani helyzetre jellemző, hogy az új körülményekre való reagálásban kevesebb a közös vonás, mint az eurokommunizmusra nézve kedvezőbb helyzetben volt. Ebből fakad az eurokommunista pártok közötti összhang megbomlása is és az időnként kirobbanó viták is ebből erednek. Az előtérben álló különbségek és a megváltozott helyzetre való reagálás eltérései ellenére azonban változatlanul megmaradtak az eurokommunista irányvétel lényegét adó közös vonások. Közülük négyet emelnénk ki.

Először: valamennyi párt álláspontja radikálisabbá vált. Lehetnek eltérések a radikálisabb fellépés fokaiban és megnyilvánulásaiban, de minden nyugat-európai kommunista párt kénytelen volt tudomásul venni, hogy a gazdasági válság nemcsak bizonytalanabbá tette a tömegeket, hanem a sokfajta elégedetlenséget is növelte. Így a kommunista párt csak veszíthet, ha a kormánnyal való együttműködés, vagy a többi párttal való szövetség érdekében tompítja állásfoglalását, csitítja az elégedetlenséget, lefogja a tömegek radikalizálódását, közben ezzel kockáztathatja, hogy ez a radikalizmus ellene fordul és még kézzelfoghatóbbá válik a veszély, hogy a szociáldemokrácia sorsára jutnak vagy lemorzsolódnak a szocialisták és a szélsőbal között.

Másodszor: a tapasztalatokon okulva ezek a kommunista pártok felismerték, hogy tevékenységüket nem korlátozhatják a parlamenti harcra, a pártok szövetségére, a szavazatokért vívott küzdelemre. Ellenkezőleg, a szavazatokért vívott harc is csak akkor lehet eredményes, ha megnyerik a tömegeket, a pártszövetségek csak akkor lehetnek szilárdak, ha nem a csúcson, hanem a közös harcban alakulnak ki, sőt a többi pártot csak úgy kényszeríthetik a velük való együttműködésre, a kormányt arra, hogy figyelembe vegye a kommunistákat, ha a parlamenten kívül is több ütközetet nyernek.

Harmadszor: a nyugat-európai pártok egy pillanatra sem feledkezhetnek meg arról, hogy a parlamenti rendszernek és a demokrácia ilyen típusának megvannak a maga követelményei. Az egyik követelmény, hogy a pártnak konkrét és reális lehetőségét kell felkínálnia a kormány-

politika befolyásolására, mert különben gyorsan elveszíti választóit, ha azok semmilyen lehetőséget nem látnak arra, hogy pártjuk az életüket meghatározó tényező lehet. Így aztán a kormányok elleni fellépés radikalizálódása, a pártcsúcsokkal való szövetségnek a tömegekkel és a tömegekben való szövetséggel való szembeállítás ellenére stratégiájukban és taktikájukban helyet kell kapnia a kormányhoz való közelebb kerülésnek, a többi párttal való szövetség konkrét elképzelésének is.

Végül közös az a felismerés is, hogy már a fenti szövetséghez való alkalmazkodás, még inkább a követelmény: ahhoz, hogy a párt megnyerje a tömegeket, betölthesse a tömegek élcsapatának szerepét, a szocializmus felé haladás aktív hajtóereje legyen, magának is állandóan alkalmazkodnia, változnia kell. A csalódások és kudarcok egyik lényeges tanulsága ugyanis, hogy a kommunista pártnak — azután, hogy az eurokommunizmus fejlődésének első szakaszában el kellett jutnia addig a felismerésig, hogy a szubjektív erők hibáztathatók, mert a szocializmus nem győzött a legfejlettebb országokban, ez a tömegek szubjektív beállítottságán és a tömegeket befolyásoló pártok szubjektív felkészültségén, képességén és hozzáállásán múlt — a csalódásokat és kudarcokat követő korszakban el kell jutnia addig a felismerésig is, hogy a kommunista pártokon is múlik, ha a tömegek érdekeit képviselő politikája nem kapja meg a tömegek nagyobb támogatását. Ebből pedig magától értetődik a következő lépés: ahogyan a szubjektív erők szerepének felismerése elvezetett a szocializmus diadalra segítésének új stratégiájához és taktikájához, ugyanígy a kommunista párt szerepének felismerése is el kell hogy vigyen a párt olyan átalakításához, amely vonzóvá teszi a tömegek, első sorban a dolgozók és a fiatalok szemében.

Érzésünk szerint ezt az új felismerést legtöretlenebbül és legteljesebben az Olasz Kommunista Párt politikájában és gyakorlatában találjuk meg. Ezért foglalkozunk következő számunkban külön az Olasz KP-vel.

Engler Lajos

A delhi értekezlet margójára

EGYSÉGESEN A BÉKÉS ÉS IGAZSÁGOSABB VILÁGÉRT

Az el nem kötelezett országok India fővárosában megtartott külügyminiszteri értekezlete a mozgalom alapelveinek teljes győzelmével ért véget

---

Az el nem kötelezett országok nemrég Delhiben megtartott külügyminiszteri értekezlete, általános vélemény szerint, jelentőségénél fogva jóval túlszárnyalta a mozgalom országainak azonos szintű eddigi összefüggéseit. Két alapvető, a világpolitikai szintér további alakulása szempontjából egyformán lényegbevágó kérdésre kellett a csaknem száz ország képviselőinek India fővárosában választ adniuk. Az egyik, a nemzetközi viszonyok rendkívül veszélyes kieleződési okainak feltárása, s az előbbiből kifolyólag a másik, az el nem kötelezettek állásfoglalása a világpolitika időszerű problémáival kapcsolatban.

A világ közvéleménye élénk érdeklődéssel s egy része — mi tagadás — szorongással várta mindkettőre a választ, teljes tudatában annak, hogy az erkölcsi erő, amelyet ma a világ országai kétharmadának mozgalma képvisel, nagyban meghatározhatja az emberiség jövőjét.

A másik kérdés keretében még egy nem kevésbé időszerű dilemma várt tisztázásra: vajon megfelel-e a valóságnak, amit az el nem kötelezettség eszméje barátainak aligha nevezhető körök állítanak, hogy Havanna után a mozgalom olyan hullámvölgybe került, amelyből nem juchat ki súlyosabb megrázkódtatások és meghasonlás nélkül?

A világválság gyökerei

Vitathatatlan, hogy a világ jelenleg a háború utáni korszak egyik legválságosabb időszakát éli, s az is, hogy ennek gyökerei ismét a nagyhatalmi vetélkedésben keresendők. Az egyébként is bizonytalan erőegyensúlyra épülő világ béke azonban ezúttal annyira megingott, hogy egyes vélemények szerint a delhi értekezlet előtti időszakban kritikus forduloponthoz érkezett: a szakadék szélére, ahová a világot az erőszak mind gyakoribb alkalmazása, a más országok ügyeibe való nyílt, erőszakos vagy burkolt, de nem kevésbé veszélyes beavatkozás sodorta, olyan válsággócokat teremtve világszerte, amelyek körül állandóan újabbak ke-

letkeztek és keletkeznek, s amelyek törvényszerűen fokozzák a nagyhatalmi — óriási anyagiakat felemésztő — fegyverkezési versenyt és — természetesen a hatalmasok globális stratégiai szempontjából — úgymond elengedhetetlenné, „létérdekűvé” teszik az újabb befolyási övezetekért folytatott élethalálharcot.

Mivel pedig a nagyhatalmakat a közvetlen összecsapástól éppen a felhalmozott pusztító eszközök borzalmas erejétől való félelem tartja vissza, így mindennek áldozatául rendszerint az el nem kötelezett és független országok és népei esnek. Ékesen tanúskodik erről az immár évtizedek óta dúló közel-keleti válság, a palesztin nép és Libanon meggyötört népének sorsa, s újabban az ebből eredő és ehhez közvetlenül kapcsolódó középkelet-ázsiai tűzfészek, a délkelet- és délnyugat-ázsiai válság, Ciprus népének kényszerű meghasonlása, a dél-afrikai gyarmati uralom makacs magatartása, az Indiai-óceán és a Karib-tenger térségének egyre nagyobb fokú militarizálása, a latin-amerikai országok történései — hogy csak a legszembetűnőbbeket említsük.

Ezekkel az időről időre fellángoló, majd ismét hamu alatt izzó tűzfészekkel párosul egy kevésbé látványos, de egyes vonatkozásaiban még veszélyesebb állandó jellegű válság: a világgazdasági rendszer szülte igazságtalanság, melynek következményeként egyre inkább növekszik a szakadék a jobbára erőszakkal szerzett előjogokat makacsul őrző fejlett és a létfenntartás határán tengődő fejlődő országok között.

A mozgalom alapítóinak nyomdokain

A jelenlegi történelmi hullámvölgyben a mozgalom tehát, megalakításának 20. évében, ugyanazokkal a problémákkal találta magát szembe, mint annak idején megalapítói. Ezúttal azonban azzal a sorsdöntő-előnyvel, hogy az elmúlt húsz esztendő során az 1961-ben Belgrádban elfogadott elvek köré tömörült immár a világ országainak kétharmada, s még számos más állam haladó közvéleménye is. Ez olyan erő és olyan nemzetközi tényező, amellyel a nagyhatalmaknak is számolniuk kell, ha valamennyi el nem kötelezett ország egységesen síkraszáll a mozgalom alapvető stratégiai céljaiért.

A delhi értekezlet legnagyobb, kétségkívül történelmi jelentősége, tehát éppen abban van, hogy nyomatékkal újra érvényesítette a mozgalom független, tömbön kívüli jellegét, egységesen és félreérthetetlenül síkraszállt az olyan világbékéért, amely minden kis és nagy ország számára egyaránt biztosítja a függetlenséget és szabadságot, megerősítette az alapelvekbe vetett hitét, s ezáltal megszilárdította világtörténelmi szerepét.

Az értekezlet egyik leglényegesebb megállapítása, hogy az országok közötti kapcsolatok is kizárólag az el nem kötelezettek alapelveinek maradéktalan tiszteletben tartására épülhetnek, s e kapcsolatok alapját az a tétel képezi, hogy minden országnak és minden népnek, tekintet nélkül katonai és gazdasági erejére, joga van az önálló, szabad társadalmi

és gazdasági fejlődésre, és senki semmilyen ürüggyel sem kérdőjelezheti meg függetlenségét, nem avatkozhat a belügyeibe. A mozgalomnak s valamennyi más nemzetközi tényezőnek ezen felül mindent meg kell tennie, hogy elhárítsa a veszélyt és az esetleges következményeket, amelyek ennek az elvnek a megszegéséből eredhetnek.

Ide kívánczik a következő tény megállapítása is: míg Havannában felmerült — nem minden külső nyomás és ráhatás nélkül, természetesen — a tarthatatlan „elmélet”, hogy az el nem kötelezettek mozgalmának vannak „természetes szövetségesei”, akikre nem vonatkoztathatók a mozgalom alapelvei, köztük a be nem avatkozás betartásának elve sem, addig Delhiben ez a kérdés egyértelműen tisztázódott: az értekezleten résztvevő országok képviselőinek óriási többsége olyan határozottan utasította el a mozgalom egységének megbontására irányuló elméletet, hogy annak szószólói ilyen és hasonló „eszméket” úgyszólván meg sem említettek. A „természetes szövetségesei” elmélet a havannai csúcsertekezlet óta egyébként is erősen kompromittálódott.

Elsősorban ez tette lehetővé, hogy az értekezlet záróokmányába foglalt, korunk valamennyi válságával kapcsolatos határozatok híven tükrözik az elnemkötelezettség éltető alapelveit, s hogy ezáltal e külügyminiszteri értekezlet olyan építő jellegű dokumentumot hozott, melynek kedvező hatásai máris érezhetők a világpolitikai színtéren.

A konszenzussal elfogadott záróokmány többek között megállapítja, hogy

- határozott lépéseket kell tenni a más ügyeibe való katonai közbelépés, a megszállás, a beavatkozás minden formájának megszüntetésére, az erőszak vagy az erőszakkal való fenyegetés, az imperialista és terjeszkedő politika, az erőfölény és hegemonia minden megnyilvánulásának elutasítása érdekében;
- érvényesíteni kell az országok közötti kapcsolatokban az aktív békés koegzisztencia elvét;
- meg kell tenni minden olyan lépést, amely elkerülhetővé teszi vagy enyhíti a nagyhatalmak konfrontációját, s kerülni kell mindazt, ami hozzájárulhat a meglévő katonai tömbök és katonai támaszpontok erősítéséhez, valamint újabbak létrehozásához;
- tevékenykedni kell az irányban, hogy a nagyhatalmak szüntessék be a fegyverkezési versenyt, ez elsősorban a fékevesztett nukleáris fegyverkezési hajszára vonatkozik;
- támogatni kell a kezdeményezéseket, amelyekkel meg lehet fékezni a nagyhatalmak közötti versengést, ideértve az európai biztonsági és együttműködési értekezlettel és az Indiai-óceán térségével kapcsolatos konfrontációjukat is;
- ösztönözni kell a délnyugat- és délkelet-ázsiai válságok békés és igazságos megoldására irányuló erőfeszítéseket, az említett térségek problémáit pedig tárgyalások révén békés úton kell megoldani, vissza kell vonni a térség valamennyi országából az idegen csapa-

tokat, hogy a népek önállóan és szabadon dönthessenek saját sorsukról;

- hatékonyan kell támogatni a gyarmaturalom elleni nemzetközi intézkedéseket, fokozni kell a népfelszabadító mozgalmaknak nyújtott segítséget;
- az ENSZ keretében hatékonyan együtt kell működni az elnemkötelezettség elveinek érvényesítéséért;
- a világ minden táján szembe kell helyezkedni a külső beavatkozással;
- meg kell őrizni az el nem kötelezettek mozgalmának egységét és szolidaritását;
- biztosítani kell, hogy az el nem kötelezett országok közötti nézeteltérések ne legyenek kihatással a mozgalom egységének megőrzésére, s az esetleges nézeteltéréseket kizárólag békés eszközökkel, elsősorban bilaterális tárgyalásokkal kell megoldani.

Egymás közti nézeteltérések

A delhi külügyminiszteri értekezletnek még egy, kevésbé hangoztatott mozzanata érdemel megkülönböztetett figyelmet: az el nem kötelezett országok ezúttal teljes nyíltsággal fordultak a saját soraikban felmerülő problémák felé. A mozgalom ugyan sohasem tartott igényt — heterogén összetételénél fogva ez nem is lenne reális — a „teljes egyetértésre”, a „maradéktalan összhangra”, de hogy ennek ellenére a létérdekű alapelvek milyen szoros kapcsolatot képeznek közöttük, arra legékesebb példa, hogy még a hadban álló felek is egy asztalhoz ülnek, amikor az elnemkötelezettség éltető elemeinek megőrzéséről és érvényesítéséről van szó. Ez tette lehetővé — s nyilván a mozgalom történelmi mérföldköveinek egyike —, hogy az értekezlet nyíltan szembenézzon egy olyan problémával is, mint amilyen a két el nem kötelezett ország, Irak és Irán egymás közötti háborúja, s megállapítsa, hogy a mozgalomhoz tartozó országoknak kölcsönös kapcsolataikban éppen úgy tiszteltetben kell tartaniuk az elnemkötelezettség alapelveit, mint ahogy azt másoktól megkövetelik. Tehát az egymás közötti vitás kérdéseket is, amint azt a határozatokban is leszögezték, békés úton kell tisztázniuk. A tárgyilagos problémák létezésének számontartása és az említett világos állásfoglalás csak növelheti a mozgalom erkölcsi erejét a világ és saját szemében.

Az együttműködés fokozását egyébként a világgazdasági válságból eredő, az igazságtalan nemzetközi gazdasági rendszerből adódó visszások is elengedhetetlenül szükségessé teszik. A fejlett országokkal folytatott úgynevezett Észak—Dél tárgyalások ugyanis világosan megmutatták, hogy a fejlettek nem hajlandók lemondani a történelmi igazságtalanságok árán szerzett előjogokról. A fejlődők közötti nagyobb fokú

gazdasági, tudományos és műszaki együttműködésnek ezért nemcsak a kölcsönös megsegítést kell szolgálnia, hanem egyben előfeltétele az új, igazságosabb világgazdasági rendszerért folytatott harcnak. Csak a szorosan együttműködő el nem kötelezett országok lehetnek kellő erélyű partnerei a fejletteknek. A sokat emlegetett kőolajfegyvert is a jövőben ilyen értelemben kellene nagyobb mértékben harcba vetni.

A megoldáskeresés egyedüli útja

Az értekezlet eredményét összegezve kétségtelenül megállapítható első-sorban az, hogy rendkívül nagy szükség volt a megtartására. Az igyekezet, hogy mielőbb összehívják, nem volt tehát hiábavaló. Ma már mindenki egyértelműen elismeri: szerencsés körülménynek tekinthető, hogy erre a rendes értekezletre jó fél évvel előbb került sor, mint ahogy azt a havannai csúcsértekezlet szervezői előirányozták (ezáltal az értekezlet bizonyos értelemben rendkívüli is volt). Eredménye teljes mértékben igazolta a derűlátók, köztük Jugoszlávia várakozásait is, akik biztosak voltak abban, hogy a mozgalomnak lesz ereje szembenézni a világ és saját problémával, s felkínálja az alapelveire épülő konstruktív megoldási lehetőségeket. Ilyen értelemben, s a tények realitását tartva szem előtt a nyílt, olykor végnélküli, de minden alkalommal a lehető legdemokratikusabb vitákban kikristályosodott álláspontjaikkal megerősödve, ezek köré egységesen tömörülve, a saját erejükbe vetett hitükben megszilárdulva, a miniszteri értekezlet részvevői jelentősen hozzájárultak a függetlenséget, a szabadságot, az egyenjogúságukat becsülő országok és népek jövőbe vetett hitének megerősítéséhez, s az el nem kötelezett országok és a demokratikus közvélemény ez irányú harcának további fokozásához.

A mozgalom alapelveinek életrevalóságát dicséri, hogy az álláspontok tisztázására olyan nemzetközi körülmények között került sor, amelyek nem sok jóval kecsegtetnek. De éppen ezért még világosabban megmutatkozott, hogy a világnak, békéje és biztonsága érdekében szüksége van az el nem kötelezettek mozgalmára, annak önállóságára és egységére.

S talán ez világossá vált azok — a mozgalmon kívüli és belüli erők — számára is, akik nem hittek az el nem kötelezettek erejében, s akik a saját és a világ problémáinak megoldását más utakon, a nagyhatalmak erejére, a katonai tömbökre való támaszkodásban, nem pedig a mozgalom éltető elveinek következetes valóra váltásában, önállóságának megszilárdításában keresték vagy keresik.

A világos válasz még valamit bizonyossá tett, s a dolgok ilyen alakulása óvatosságra int. Számolni kell azzal, hogy a jövőben tovább erősödik mindazoknak a nyomása és a mozgalom egységének megbontására irányuló igyekezete, akiknek a meglévő világpolitikai és világgazdasági viszonyok felelnek meg, nem pedig az, amit az el nem kötelezettek immár hűsz esztendeje szorgalmaznak.

Szerény megemlékezés

Két évtized múlt el ugyanis azóta, hogy a mozgalom országai 1961-ben Belgrádban megtartották első csúcsertekezletüket. A szerény kezdet, az emberiség látnokian megsejtett óhajának fokozatos konkretizálása után eltelt, történelmi szempontból jelentéktelenül rövid idő, teljes egészében igazolta azokat, akikről Delhiben szerény ünnepség keretében az értekezlet résztvevői mint a mozgalom megalapítóiról tisztelettel szóltak: Titót, Nehrut, Nasszert és a többieket.

Egy korszakalkotó eszme fejlődésére talán mi sem jellemzőbb, mint éppen Jugoszlávia esete. Sokan tették fel ugyanis a kérdést: Vajon Tito halála után csökkenni fog-e és milyen mértékben e viszonylag kis államnak a szerepe és tekintélye a mozgalomban és a világpolitikában? A delhi értekezlet előkészítése során és magán az értekezleten aztán világosan megmutatkozott, hogy az el nem kötelezett országok nemcsak a Tito halálával ért veszteségben éreznek együtt Jugoszlávia nemzetével és nemzetiségeivel, hanem továbbra is változatlanul tisztelik és becsülik Jugoszlávia elvszerű, következetes, titói politikáját.

Könyv- és folyóiratszemle

JOSIP BROZ TITO ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI, 6.

Összegyűjtött műveinek VI. kötete Titónak az 1940. októberétől 1941 áprilisáig, vagyis a Jugoszlávia elleni fasiszta agresszióig íródott munkáit tartalmazza. A Jugoszláv Kommunista Párt konszolidációjának egyik igen fontos szervezeti megnyilvánulása az V. országos értekezlet, amelyet 1940. október 19—23-ig tartottak meg Dubravában (akkor Zágráb melletti település, ma zágrábi városrész). A kötetbe foglalt munkák jó része is az V. országos értekezletre vonatkozik. A kötetben megtalálhatjuk még a szerző 28 más tartalmú munkáját is, majd a függelékben 8 dokumentumot, közöttük három jegyzetet Tito beszédeiről, a Komintern Végrehajtó Bizottságának határozatát, illetve a Titónak küldött válaszát, valamint Georgi Dimitrovnak, a Komintern főtitkárának Titóhoz (Valterhoz) küldött két táviratát és még néhány más dokumentumot.

Legterjedelmesebb Titónak a JKP 1940. évi V. értekezletére készült jelentése a szervezeti kérdésekről. Ez egyben a szerző legátfogóbb háború előtti munkája. A referátum bevezető része mélyreható ismertetése, elemzése az európai politikai helyzetnek, s egyben az európai népekre leselkedő közvetlen veszélynek a totalitáris rendszerű tengelyhatalmak részéről, amelyek az országos pártértekezlet megtartásának idején az európai államok egész sora ellen már agressziót követtek el. A jugoszláv külpolitika és a Cvetković—Maček-kormány egész belpolitikai és külpolitikai koncepciója is beható elemzés és bírálat tárgyát képezte, mivel a kormány a jugoszláv népek akarata ellenére is behódolt a fasizmusnak, s az országot is erre készítette. A kis népek, s így Jugoszlávia függetlenségének a megvédése zálogául a szerző a Szovjetuniót emlegette. Természetesen a beszámoló nagy része a Jugoszláv Kommunista Pártnak a IV. kongresszusától (1928. november) az V. országos értekezletéig eltelt időszakot öleli fel. A konszolidálódás időszaka ez, amely lehetővé tette az országos értekezlet megtartását; a belső frakciózás és az elvtelen személyi küzdelem időszaka, amely főleg a pártvezetés csúcaiban bonta-

kozott ki. Ugyanakkor legalább ilyen veszélyes volt a párt soraiban elharapódzott szektásság is, amely elszigetelte a pártszervezeteket, s megakadályozta, hogy a párt a munkásosztály és a hazánkban élő özszes nemzetek és nemzetiségek élcsapatává váljon. Természetesen a gyengeségek leküzdését a szerző a párt új szervezeti felépítésében, a központi vezetés és általában az összes pártszervezet erőfeszítéseiben látta.

Az 1937-től az V. országos értekezletig megtett út sem volt mentes a hibáktól és fogyatékoktól. Tito beszámolójában figyelmeztetett is, hogy mindezekért nem lehet a régi pártvezetőséget okolni. Ezek a fogyatékok — ahogyan a referátum elemezte — a Munkáspárt megalakítására tett erőfeszítések jellegében is néhol kifejezésre jutottak, mert hazánk egyes részein a vezetők nem voltak képesek a frakciózást leküzdni, s a pártot saját kicsinyes céljaira igyekeztek kihasználni. Tito referátumában kitért az 1940-ben elterjesztett és a katonaság leszerelését célzó jelszó káros voltára is, mert azzal a veszéllyel járt, hogy alássa a párt tekintélyét a néptömegek előtt. Mivel nem maradhatott teljesen hatástalan az osztályellenség propagandája, hogy a JKP ezzel a módszerrel az ország védelmi erejét akarja aláásni és a hódítók munkáját megkönnyíteni.

A jelentésben egyébként külön rész foglalkozott a tartományi pártszervezetek újjászervezésével. A JKP Központi Bizottságának hibái és mulasztásai ugyancsak belekerültek. Bírálattal érte a Központi Bizottságot, mert „nem szentelt kellő figyelmet és nem nyújtott elegendő politikai és szervezeti segítséget a boszniai-hercegovinai pártszervezeteknek”.

Tito nem feledkezett meg arról sem, hogy nem fordítottak kellő figyelmet a pártirodalomra, s annak a nemzetiségi nyelveken való megjelenésére. A jelentés egyébként ismerteti a vajdasági pártszervezetek tevékenységét és a párttagok létszámát is.

A referátum egyik központi kérdése a pártkáderek képzése és iskoláztatása, valamint a pártvezetőségek struktúrája és a párttagok példás magánélete.

Jelentésében Tito megkülönböztetett figyelmet fordított az ifjúság szervezésére is. Véleménye szerint ugyanis a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség az antifasiszta ifjúsági tömegmozgalom magva és az új párttagság „kútforrása” volt. A nők bevonását a pártszervezetekbe ugyancsak a soron levő feladatok között tüntette fel.

A kötetben megtalálhatjuk a Jugoszláv Kommunista Párt V. értekezletének határozatát is, amelybe ugyancsak belekerültek Tito alapvető elképzelései, s lényegében az ő jelentése, valamint Edvard Kardelj politikai helyzetjelentése alapján készült, természetesen a többi beszámolóban elhangzott lényeges mozzanatok figyelembevételével.

A kötetben első ízben jelennek meg egyes szövegek Tito és Komintern kapcsolatáról. Megtálhatjuk például Tito Dimitrovhoz és Sztálinhoz küldött táviratait. Ezek közül kétségtelenül a Dimitrovhoz küldött első táviratának van vagy jelentősége, amelyben tájékoztatja a Komintern

vezetőségét az országos értekezlet sikeres megtartásáról és befejezéséről. Az új Központi Bizottság tagjainak és tagjelöltjeinek ismertetése lehetővé teszi, ha némi fenntartással is, hogy megközelítőleg név szerint is megállapítsuk az V. országos értekezleten a JKP Központi Bizottságának tagjaivá és tagjelöltjeivé választották névsorát.

A párt szervezeti megerősítését és az élcsapat szerepére való felkészítést szorgalmazta Titónak az V. pártértekezlet után készült néhány cikke is, s ezek ugyancsak helyet kaptak a kötetben. Ez a kérdéskomplexum a témája A pártról című előadásnak is, amely a JKP Központi Bizottságának pártiskolájában hangzott el (1941 februárjában és márciusában).

A JKP tagjainak ebben az időszakban legfontosabb feladata az általános nemzetközi helyzet alapos felmérése és marxista elemzése.

Mivel a fasiszta térhódítás egyre jobban veszélyeztette népeink függetlenségét, így Titót is állandóan ez a kérdés foglalkoztatta. Nemcsak az V. országos értekezletre készült beszámolójában utalt rá, hanem a JKP KB felhívásaiban, közleményeiben is, amelyeket ő fogalmazott meg és egyes fontosabb események alkalmával terjesztettek elő. Ezekben a munkákban is teljes mértékben kifejezésre jutnak a demokratizálási és az egyenrangúsági törekvések, külpolitikai síkon pedig a Szovjetunióval való szövetség szorgalmazása. Nyomatékosan figyelmeztet, hogy az ország összes antifasiszta demokratikus és hazafias erőinek minél szorosabb összefogására van szükség a közelgő fasiszta veszéllyel szemben. Ezek a követelések dominálnak a JKP KB V. számú közleményében is, amelyet ugyancsak Tito fogalmazott meg.

Külön történelmi értéke van az 1941. március 27-e után kiadott Jugoszlávia népei című felhívásnak, amelyben megfogalmazta az antifasiszta és demokratikus erők szerepét és feladatait, hogy az esetleges agresszió elleni harc minél eredményesebb legyen. Ennél még nagyobb jelentőségű az 1941. április 15-én keltezett felhívás, amely a megszállt ország népeit a harc folytatására szólítja.

Titónak ebben a kötetében közzétett munkái is sokat foglalkoznak a szakszervezeti kérdéssel. Állandóan a szakszervezeti mozgalom egységét sietteti, s e célból fontosnak tartja a Komintern által is javasolt taktika alkalmazását, hogy a kommunisták épüljenek be a különféle szakmai szervezetekbe, a munkás- és sportegyesületekbe, hogy ezáltal is elősegítsék a szakszervezeti mozgalom egységének a létrehozását. Az agrárviszonyok és a parasztkérdés újszintén fontos helyre kerültek. Ennek a problémakörnek a megoldásában, vagyis a munkás-paraszt szövetség létrehozásában a jugoszláv forradalom egyik stratégiai fontosságú kérdése rejlett.

Tito ebben a kötetben közölt munkáinak fele eddig még sehol sem jelent meg. Hozzá kell még fűznünk, hogy a munkák másik részének a háború előtti terjesztési lehetősége nem azonosítható az igazi megjelentetéssel. Ha ezt a szempontot is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk,

hogy az itt nyilvánosságra hozott munkák száma még nagyobb. A munkák egy része csak kéziratban maradt fenn. Ezek egy részének hitelességét közvetlenül a felszabadulás után, más részüket pedig 1977 és 1978 folyamán igazolta Tito elvtárs.

Csehák Kálmán

JOSIP BROZ TITO ÖSSZEGYÚJTOTT MŰVEI,
7. KÖTET

Már az előszóból megtudjuk, hogy ebben a kötetben Titónak az a „79 cikke, kiáltványa, utasítása, rendelete, dicsérete és közleménye” található meg, amely 1941 májusa és novembere között keletkezett. Tehát elsősztályú dokumentumokat olvashatunk arról, hogyan készítette elő Tito elvtárs és a Jugoszláv Kommunista Párt az össznépi ellenállást a megszállók és a hazaárulók ellen, és miként bontakozott ki a népfelszabadító mozgalom, majd a háború és szocialista forradalom, és hogyan terjedt ki Jugoszlávia minden vidékére. Ezekben a sorsdöntő napokban világlott ki teljes egészében annak a Komintern által hozott döntésnek történelmi jelentősége, amelyet Tito harcolt ki: nem oszlatták fel a Jugoszláv Kommunista Pártot, és nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy a jugoszláv népek és nemzetiségek közössége életképessé és tartóssá váljék, mihelyt megtalálják a nemzeti kérdés helyes és teljes megoldásához vezető utat, és mindent el is követnek annak érdekében, hogy meg is valósuljon az.

A JKP álláspontja ebben a döntő fontosságú kérdésben világos volt, és ez adott erkölcsi erőt a pártnak nem csupán ahhoz, hogy ne ismerje el Jugoszlávia feldarabolásának a tényét, hanem ahhoz is, hogy a testvériség-egység jelszavával, nemzeti hovatartozására való tekintet nélkül, mindenkit haroba hívjon a megszállók és hazaárulók ellen. A kötetben közreadott dokumentumokból ki is világlik, hogy ez a folyamat miként ment végbe az ország minden egyes vidékén. De az is, hogy milyen nehézségek jelentkeztek pl. Horvátországban vagy Macedóniában és mást.

A kötetet az a május elsejei kiáltvány vezeti be, amelyet Tito a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága nevében írt Jugoszlávia munkásaihoz. Ebben a kiáltványban rámutatott az imperialista háború borzalmaira, az ország feldarabolásának igazi okaira, de egyben harcba is hívta a dolgozó népet:

„Mint ahogy eddig is a nép harcának első soraiban küzdött — áll a kiáltványban — a kommunista párt ezután is még állhatatosabban szer-

vezi és irányítja a nép harcát a megszállók és hazai szolgálk ellen, a nemzeti gyűlölet szítása ellen, Jugoszlávia népeinek és a Balkán valamennyi népének testvériségéért. A dolgozók kizsákmányolása ellen, a szebb és boldogabb jövőért.”

Világos beszéd: le kell rázni a nemzeti és az osztályelnyomást. Ezt a népfelszabadító harcot és szocialista forradalmat pedig egyedül a JKP vezetheti, mert a többi párt — a polgári pártok kivétel nélkül egyszer s mindenkorra eljátszották becsületüket vagy pedig széthullottak a katonai vereség nyomán. Hogy a JKP ezt meg is tehesse, tömöríteni kell sorait, meg kell szilárdítani és erősíteni a pártszervezeteket. Ennek mi-kéntjére ad utasítást Tito a kötetben szereplő második dokumentumban, amelyet közvetlenül a májusi tanácskozás után írhatott.

Ez a két dokumentum még Zágrábban keletkezett. A következő, amely május közepén íródott, már Belgrádban. Ebben a kiáltványban Tito a német és olasz katonákhoz intézi szavait. Nem mintha illúziói lennének, de mert tudta, hogy nem maradhat teljesen hatástalan egy olyan kiáltvány, amelyet a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” jelszó vezet be, és amelyben ilyen kérdések és feleletek találhatóak:

„Német katonák!

Kikért harcoltok? — Egy marék nagytőkésért . . .”

Olasz katonák!

Hát ti kikért harcoltok? A Mussolini-Ciano családjáért és egy maréknyi elősködő nagytőkés érdekeiért . . .”

A legfőbb feladat azonban szilárdítani mind a kommunisták, mind a nép egységét. Ezért még májusban cikket ír „Miért tartozunk még a Jugoszláv Kommunista Párthoz” címmel, amelyben választ ad a frankistáknak (usztasáknak) arra a törekvésére, hogy szétzúzzák a jugoszláv népek testvériségét és egységét.

A történészek számára különösen jelentős „A Jugoszláviai helyzetről és eseményekről” szóló Kominternnek írt jelentése május végéről, mert ebben értékeli azokat a legfontosabb eseményeket, amelyek előkészítettek az áprilisi összeomlást, és képet fest a feldarabolt és megszállt országban uralkodó állapotokról. Hasonló okokból jelentős a következő dokumentum is, amely a *Proleter* 1941. március—április—május 3—4—5. számában jelent meg és a Zágrábban május elején megtartott közismert májusi tanácskozásról szól. Szó van benne a Jugoszlávia népeit ért tragédia okairól, a megszállók terrorjáról, az usztasák rémuralmáról és a JKP, valamint tagságának magatartásáról az áprilisi háború előtt és alatt. Tito, többek között, megállapítja benne:

„Pártunk számára a legutóbbi események egyik legjelentősebb sikere mindenképpen az, hogy a párt ép maradt, a nehéz órák ellenére is megőrizte kádereit . . . az egész felfordulásban és zűrzavarban valamennyi párt közül egyedül a miénk maradt töretlen, s csak a miénk folytatta munkáját.”

Tito már 1941. június 22-én, a Szovjetunió elleni német támadás napján, Belgrádban összehívta a JKP KB és a Politikai Bizottság Belgrád-

ban tartózkodó tagjait, hogy mérlegeljék az előállt helyzetet. A JKP KB nevében kiáltvánnyal fordult Jugoszlávia munkásaihoz, parasztjaihoz és polgáraihoz:

„Ütött a sorsdöntő óra. Megkezdődött a harc a munkásosztály legfőbb ellensége ellen, az a harc, amelyet maguk a fasiszta fenevadak robbantottak ki a Szovjetunió ellen... A hős szovjet nép... harca... a mi harcunk is, kötelesek vagyunk minden erőnkkel, s ha kell, életünk odaadásával is támogatni” ezt a harcot.

A továbbiakban következnek azok a dokumentumok, amelyek segítségével nyomon követhetjük a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom első néhány hónapjának minden fontosabb eseményét. Megtudjuk pl., hogyan és miért, milyen feladatokkal alakultak meg a népfelszabadító partizánosztagok, mikor, milyen feladatokkal és hogyan alakultak meg az első nagyobb mozgó katonai alakulatok — pl. az első proletárbrigád, és miért nem előbb, mint ahogyan annak eljött az ideje (lásd a Rade Končar és Vlado Popović elvtársaknak írt levelet a 120—124. old.), a népfelszabadító bizottságok alakulásának fontosságát és azok szerepét csakúgy, mint azt a küzdelmet, amelyet Tito Satorov nacionalizmusa ellen vívott az országban és a Kominternben. E küzdelem kimenetele ma már köztudott. Satorovnak nem sikerült elszakítania a macedóniai tartományi pártszervezetet a Jugoszláv Kommunista Párttól, hogy a Bolgár Munkáspárthoz csatolja. Ezt követően Macedóniában is általánossá vált a népfelkelés. Első kézből értesülünk arról is, milyen erőfeszítéseket tett Tito elvtárs és a JKP, hogy Draža Mihailovićot és csetnikeit megnyerje a népfelszabadító háború ügyének, s azt is, hogyan támadták a csetnikek hátba az Užicei Köztársaságot.

Ezeknek a dokumentumoknak van egy nagyon szembetűnő közös vonásuk. Mentések minden szóvirágtól. De közérthetőek, határozott hangvételűek, mozgósító erejűek. Olvasásuk közben nem csupán a nagy forradalmár, hadvezér és államférfi alakja rajzolódik ki előttünk, hanem a mélyen érző ember egész lényé is, aki együttérez népével, harcostársaival és nagy emberi szeretettel viszonyul minden harcoshoz. Ugyanakkor, épp olyan hévvel gyűlöli az ellenséget és ostorozza a megszállók és hazárulók gaztetteit.

Egyszerű, meleg emberi hangon tudatja pl. Svetozar Vukmanović Tempóval, hogy hogyan halt hősi halált Pap Pál, aki kivégzésekor a hozzálépő lelkésznek keményen odamondta: „Eredj a Mussolinidhoz és mondd el neki, hogyan halnak meg a kommunisták!”

Humora sem öncélú, mint ahogyan az a Rade Končarnak írt leveléből is kitűnik. Ebben a levélben a stolicei tanácskozáásra hívja Končart, utasításokat is ad neki, s többek között a közlekedés nehézségeire is felhívja a figyelmét: „A közlekedést máris olyannyira sikerült megrogálnunk, hogy most aztán mi magunk sem utazhatunk...” — írja.

Másrészt ellentmondást nem tűrően határozott és kemény, amikor intézkedik, nehogy a testvérháborút szorgalmazó usztasák és csetnikek gaztetteire hasonló megtorlásokkal válaszoljanak a partizánok:

„A legutóbbi eseményekkel kapcsolatban, amelyek során a katonai csetnikalakulatok fegyveres erővel léptek fel partizánjaink ellen... elrendelem

1. Halálbüntetés terhe alatt tilos a gaztettekre hasonló ellenintézkedésekkel válaszolni. Ilyesmi a partizánok soraiban megengedhetetlen;

a) tilos a foglyul ejtett ellenség sanyargatása, bántalmazása és vele szemben bármiféle személyes gyűlölet kinyilvánítása;

b) abszolút tilos a fegyveres küzdelem térségében a lakosság sanyargatása vagy bántalmazása, még ha nem rokonszenvez is velünk.” — áll az 1941. november 8-án, a harcállásponton kiadott parancsában.

A parancs megindoklása is világos és félreérthetetlen:

„Katonai partizánegységeink mindenkinél szigorúbban tartsák tiszteletben a hadviselés szabályait, nehogy folt essék Jugoszlávia hősi partizánosztagainak zászlaján.”

A kötetet az az okmány zárja, amelyben értesíti a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságát Draža Mihailović és csetnikeinek árulásáról, és követeli, hogy a Moszkvai Rádió a tényeknek megfelelően tájékoztassa hallgatóit és a partizánok harci sikereit, ne írja ennek az árulónak a javára. Josip Kopiničhoz, a Komintern zágrábi híradó központjának vezetőjéhez intézett levelében így ír:

„Ezt a táviratot minél előbb add le a Kominternek, mert a Moszkvai Rádió képtelen badarságot közölt Draža Mihailovićról. Az az alak csetnikek, csendőrök és mindenféle sehonnai bitangok parancsnoka, mi már egy hónapja ádáz harcot vívunk vele...”

Mi csak London miatt álltunk el Draža Mihailović teljes likvidálásától, de most már alig tudjuk továbbra is féken tartani partizánjainkat. Jelentsd a Kominternek, hogy szüntesse be a Londoni Rádió badarságainak közlését.”

Radomir Vujošević, a kutatás irányítója, aki a kötetet sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, az időrendi és egyéb mutatókat összeállította, alapos munkát végzett. Nem volt könnyű összegyűjteni Tito elvtárs írásait. Már csak azért sem, mert a körülmények továbbra is megkövetelték a konspirációt. Ezért Tito a kötetben található írásait fedőnevekkel, vagy kezdőbetűkkel írta alá, vagy alá sem írta. Legtöbbször a következő neveket, illetve kezdőbetűket használta: Valter, Stari, Tito, T. T., T. G., Z. G., és T. Néhány írásáról csak az ő segítségével lehetett minden kétséget kizárva megállapítani, hogy tőle származnak. 1977 nyarán hitelesítette is a kötetben közzétett munkák szerzőségét.

Az előszó, a jegyzetek (összesen 467 jegyzet van), az időrendi mutatók, a névmutatók és a földrajzi nevek mutatója mindenki számára megkönnyíti a kötet használatát, a közölt dokumentumok jobb és teljesebb megértését.

Dicséretet érdemelnek azok is, akik a kötetet magyarra fordították, azokkal egyetemben, akik a magyar nyelvű kiadáson munkálkodtak.

Ózer Ágnes

JOSIP BROZ TITO ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI,
8. ÉS 9. KÖTET

Josip Broz Tito összegyűjtött műveinek 8. kötete a népfelszabadító harc 1941. november 29-e és 1942. február 17-e közötti szakaszára vonatkozó leveleket, utasításokat és parancsokat tartalmazza. Ebben az időszakban a népfelszabadító harc és forradalom igen összetett hadi- és politikai helyzetben találta magát. Ekkor is kifejezésre jutott Josip Broz Tito szervező és vezető szerepe, és így helyes irányba tudta terelni a partizánegységek, valamint a JKP akciót.

A dokumentumok (mint a sorozat többi kötetében is) időrendi sorrendbe vannak besorolva. Tematikailag, a 8. kötet szövegeit a következőképpen csoportosíthatjuk: a közvetlen hadműveletekre vonatkozó parancsok és utasítások; közeli munkatársaihoz intézett levelek; az egyes központi és körzeti bizottságoknak küldött utasítások és helyzetjelentések; a Komintern Végrehajtó Bizottságához küldött táviratok; a Központi Bizottságok Közlönyében megjelent írások; kiáltványok és az ellenséghez intézett felszólítások. A legtöbb természetesen a partizánalakulatoknak kiadott parancs, és nem véletlenül. Akkor ugyanis a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztagok Főparancsnoksága azon a területen tartózkodott, amelyen hadműveletek folytak, és ezért közvetlenül irányíthatta a hadmozdulatokat, az osztagok és csapatok parancsnokait pedig taníthatta és bírálhatta mindenre kiterjedő figyelemmel. Jellemző ebből a szempontból a sandžaki partizánosztagok főparancsnokságához intézett parancsának következő részlete is: „Kifogásoljuk, hogy szabályellenesen jártok el, amikor tudtunk nélkül és indokolatlanul vezénylitek át a századokat egyik helyről a másikra. Katonai értelemben súlyos hibát követtetek el, amikor századaitokat Bistricába, majd onnan vissza, Nova Varošba küldtetek, mert először is okot adtatok az ellenségnek, hogy erősítést vezényeljen Bistricába, aztán meg továbbálltatok a miattatok veszélybe került területről. Csapatmegmozdulásokat meghatározott céllal és feladattal kell végezni, nem pedig céltalanul sétálgatni.”

Az ilyen operatív-didaktikus parancsokon kívül a levelek és az üzenetek természetesen tartalmazzák a legfrissebb események értékelését és

magyarázatát is. Tito például szól arról is, hogy mit jelentett a németek szerbiai offenzívája, és hogy annak milyen következményei voltak, vagy megvilágítja, hogy miért kellett a Főparancsnokságnak Sandžakba, majd Kelet-Boszniaiba vonulnia. Ebben az időszakban mutatkozott meg a csetnikek igazi arca, vált világossá hazaáruló szerepük. Velük kapcsolatban írja a Kominternnek: „November 22-én három gépesített német hadosztály tankoktól és repülőgépektől támogatva, a Nedić-párti katonasággal együttműködésben százötven kilométeres fronton általános támadást indított a partizánok ellen Szerbiában... A megszállók és Nedić-pártiak elleni harcban csak a mi partizánjaink vettek részt, Draža Mihailović egységeinek nagyobb része Nedić oldalára állt. A Mihailović mellett kitartó kisebb rész, körülbelül kétszáz-háromszáz fő passzívan nézte harcunkat, majd vele együtt átmenekült Boszniaiba.”

Munkatársaihoz, a JKP Központi Bizottságának tagjaihoz és a Legfelsőbb Parancsnokság delegátusaihoz intézett leveleiben Josip Broz Tito utasításokat ad a kitűzött feladatok elvégzési módjával kapcsolatban. Ezek a levelek is részletes helyzetjelentéseket tartalmaznak, egyúttal pedig értékelik a partizánakciókat, rámutatnak az elkövetett hibákra. Külön figyelmezteti a kommunistákat arra, hogy feladatuk a lakosság harcra mozgósítása, nem különben pedig a hazaárulók leleplezése és az ellenük folytatott harc szervezése. Felhívja a kommunisták figyelmét arra is, hogy az ellenállás szervezésekor tekintettel kell lenniük a meglévő nemzeti ellentétekre és különbségekre. A forradalomnak ebben a szakaszában igen fontos volt, hogy a JKP helyes és biztos politikai harcot folytasson a megszállók és a hazaárulók ellen, és az ingadozóknak, tétovázóknak is bebizonyítsa, hogy az út, amelyen a JKP elindult, az egyetlen lehetséges, ezen haladva lehet győzelemre vinni a népet, és felszabadítani az országot.

A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságához küldött távirataiban Tito ismerteti a partizánharc eredményeit, felhívja a figyelmet arra, hogy a csetnikek a megszállók szolgálatában állnak, rámutat arra, hogy a partizánegységeknek mennyire szükségük van segélyre, nemcsak fegyverben, technikai felszerelésben, ruhában és gyógyszerben, hanem erkölcsi téren is. Fontosnak tartotta az erkölcsi támogatást, hogy bizonyossággá váljon, a partizánegységek és a jugoszláv kommunisták nincsenek egyedül a fasiszták elleni harcban, hogy áldozataik nem hiába valóak, és hogy ezeket valaki számon is tartja.

Josip Broz Tito összegyűjtött műveinek 9. kötete az 1942. február 18. és április 8. közötti időszaktól öleli fel. Ekkor a népfelszabadító mozgalom vezetősége a felszabadított Fočában tartózkodott, ahol a harci eseményektől távol számos fontos katonai és politikai döntést hozott. Ezeknek a szövegeknek a legnagyobb része is katonai vonatkozású. Parancsnok, utasítások és a folyamatban lévő, valamint újonnan felmerülő kérdések értékeléséről és megoldásáról szóló levelek ezek. Számos közülük a felszabadított területek mindennapi életének, a katonai és polgári intézmények, valamint a néphatóságok megszervezéséről szól.

A mozgékony egységek megszervezésének szükségességét bizonyította a 2. proletárbrigád megalakulása, valamint a népfelszabadító proletár rohambrigádok szervezeti szabályzatának meghozatala.

Nagy számban vannak ebben a kötetben is olyan levelek és utasítások, amelyeket Josip Broz Tito közeli munkatársainak küldött, akik azokon a kulcsfontosságú helyeken tartózkodtak, ahol a legszükségesebb volt a fokozott hadi és politikai szervező munka. Itt olvashatók a Crna Gorában tartózkodó Svetozar Vukmanovićnak, a Moša Pijadenak, a Milovan Djilasnak, a Zágrábban időző Ivo Lola Ribárnak és az Edvard Kardeljnek címzett levelek. Tito levelei jól tükrözik, hogy írójuknak állandó kapcsolata volt szinte az egész országgal. Sokoldalú tevékenysége sem akadályozta meg abban, hogy gondoskodjon családjáról. Aggódott felesége és fia miatt, akik Zágrábban illegalitásban éltek, a Vörös Hadseregben harcoló Žarko fiáról érkező híreket pedig örömmel hallotta, és örömét megosztotta közvetlen munkatársaival is.

Titónak 1942 kora tavaszán kelt írásaiból kitűnik, hogy kitartóan, erejét és tudását latba vetve küzdött a felkelés és a fegyveres harc elismeretése és támogatása érdekében mind a Komintern, mind a nyugati szövetséges hatalmak részéről. Állandóan bizonyítania és ismételtetnie kellett, hogy a JKP és partizánegységek az egyedüliek Jugoszláviában, akik a megszállók ellen harcolnak. A Jugoszlávia megtámadásának első évfordulóján kiadott napiparancs is erről tanúskodik:

„...Óriási károkat okoztunk a megszállóknak. Városokat és egész összefüggő területeket szabadítottunk fel Szerbiában, Crna Gorában, Bosznia-Hercegovinában és egyebütt. S ez mindaddig így volt, amíg a megszállók nem találtak szolgákra a Nedić, Pećanac stb. -féle árulók személyében. Ez mindaddig így volt, amíg nem akadt egy Draža Mihailović, aki épp akkor támadott orvul hátba bennünket, amikor a legadázabb harcokat vívtuk a német és a Nedić-féle hordákkal... Azért támadott meg bennünket, mert mi Jugoszlávia valamennyi népének testvérisége mellett vagyunk, ők pedig a még kiterjedtebb nagyszerb hegemónia mellett. Azért támadott meg bennünket, mert mi elleneztük, hogy az usztasák rémtettei miatt sorra gyilkolják a horvátokat és muzulmánokat.”

Hasonló jellegű a Kominternnek küldött távirat is, amelyben az angol katonai küldöttség megérkezéséről tudósít: „Megmutattuk nekik azokat az eredeti okmányokat, amelyekből világosan látszik, hogy Draža Mihailović, Nedić pártfogásával, együttműködik a megszállókkal, és hogy rajtunk kívül senki sem harcol a megszállók ellen. Erre azt mondták, hogy a londoni jugoszláv kormánynál nincs minden rendben... Azt mondják, mi magunk vagyunk az oka annak, hogy harcunk érdekében nem fejtünk ki nagyobb propagandát külföldön.”

Az igazság azonban nehezen tört magának utat. Azok sem voltak hajlandók meghallani, akiktől a legnagyobb segítséget várta. A Függetlenségben közölt Komintern-távirat is erről tanúskodik: „Nehéz egyetér-

teni azzal, hogy London és a Jugoszláv kormány a megszállókkal tart. Itt valami nagy-nagy tévedésről lehet szó.”

Tito azonban kitartóan küldte jelentéseit, segélykérő táviratait. Ő maga már tudta, hogy ezt a harcot Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek egyedül, sajátos módon kell megvívniuk. Éppen ezért összes erejét és tudását ennek a harcnak a szolgálatába állította. Hogyan képzelte és tette ezt Josip Broz Tito, erről tanúskodnak az Összegyűjtött művekben közzétett szövegek is.

Mint az előző kötetekben, itt is szembetűnő az anyag gondos rendezése. A szerkesztők igyekeztek, hogy a kor és események tanulmányozói könnyen tudják használni a megjelent forrásokat. A jegyzetek, időrendi táblázatok és térképek is ezt segítik.

Mészáros Sándor

JOSIP BROZ TITO: AZ ÁLTALÁNOS HONVÉDELEM ÉS A NEMZETI ÖNVÉDELEM

(Forum, Újvidék, 1980.)

Josip Broz Titónak az ősznépi honvédelem és a társadalmi önvédelem témaköréből íródott legfontosabb műveinek újabb kötetét rendezték sajtó alá az Egyesült Jugoszláv Kiadók, amelynek vajdasági tagja az újvidéki Szerb Matica. A Tihomir Stanojević szerkesztette kötet tavaly került a szerbhorvát és a magyar olvasóközönség elé.

A kötet szerkesztősége a megfelelő társadalmi tényezőkkel folytatott tanácskozások után döntötte el, hogy a társadalmi önvédelem témakörébe tartozó Tito-művek közül ad válogatást. Az említett témakör ugyanis igen tág, az idetartozó kérdések nagy része pedig nem vesztett társadalmi jelentőségéből és idejét sem múlta. Ilyen formán a kötetben megjelentetett 103 munka 1934 és 1978 között, tehát négy és fél évtizedet felölelő időszakban íródott. A válogatás három fő forrása: Tito összegyűjtött műveinek első tíz (az 1942 júniusáig kelt cikkeit tartalmazó kötete) az Újabbkori Intézet kiadása, a Katonai Kiadó Intézetnek Tito 1941 és 1977 között keletkezett hadászati műveiből kiadott öt kötete, s végül a Borba Tito 1978. évi beszédei című kiadványa. A szerkesztőség a válogatásban — mint a kiadvány utószavában is olvashatjuk — főleg arra törekedett, hogy a széles körű olvasóközönséggel megismertesse Tito alkotómunkájának lényegét, gazdagságát, eredetiségét és időszerűségét. ősznépi honvédelmünk és társadalmi önvédelmünk elméletéhez és gyakorlatához pl. továbbra is kimeríthetetlen forrásul szolgál. Meg kell említeni, hogy a magyar nyelvű kiadványban minden Tito-munka ismeretetések bevezetőjében feltüntették, hogy az említett tanulmány, beszéd vagy cikk, megjelent-e már magyar nyelven. Mivel Tito összegyűjtött műveinek első tíz kötete már magyar nyelven is megjelent, ezért az innen átvett munkák magyar szövege már ismeretes. A Katonai Kiadó Intézet kiadványából átvett munkák jó része azonban ebben a kötetben jelent meg először magyar nyelven.

A Borba Tito 1978. évi beszédei című kiadványában megjelent ismeretetések, illetve beszédek is annak idején közölte a Magyar Szó, tehát ezek a szövegek innen kerültek a kötetbe.

Időrendjét, de jórészt témakörét illetően is a kötet forrásanyaga három részre tagolódik: Az 1941. évi áprilisi háborút és a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek népfelkelését előkészítő időszakra; a népfelszabadító háborúra és a háború utáni össznépi honvédelmet és társadalmi önvédelmet ismertető részre.

A háború előtti Tito-művek nemcsak a fasiszmus genézisét és az egész emberiségét fenyegető veszélyét ismertetik, hanem a két háborús fél táborának imperialista jellegét is kidomborítják. Leplezetlenül feltárják tehát az angol—francia háborús politikát is, amelynek célja Jugoszláviát is bevonni a háborúba.

Ennek ellenére az ország semlegességének megőrzése és a háborús konfliktustól való távolmaradása a vezérgondolat. Nem szabad elfelejteni, ezek az írások még a szovjet—német meg nem támadási szerződés időszakában jelentek meg. Ezt megelőzően a nyugati hatalmak kétszínű külpolitikai játékot űztek, nem voltak hajlandók a Szovjetunióval katonai egyezményt kötni a fasiszta agressziós tervek elleni védelemről, mert titokban abban reménykedtek, hogy a fasiszta Németország a Szovjetuniót támadja meg. Ilyen körülmények között a Szovjetunió kénytelen volt meg nem támadási szerződést kötni Németországgal, amelynek egyrészt időnyerési rendeltetése volt. A háború, illetve az április 6-i támadás előtti írások, a pártnak és a népi erőknek, az ún. védelmi egységeknek a megszervezésére vonatkoznak, amelyeknek különleges feladata a fasiszmus és a rezsimterror elleni harc. Megkülönböztetett figyelmet fordítanak a belső bomlasztó erők, az ötödik hadoszlopok romboló tevékenységére, amelyek a tengelyhatalmak számára igyekeznek kedvező belpolitikai légkört teremteni és az ország függetlenségének az aláásására töreksenek. Ezen írások közös alap gondolata a kül- és belpolitikai helyzet alapos felmérése után kijelölni a néptömegek számára az egyedüli helyes utat a nemzeti és szociális felszabadulás felé. Titónak a népfelszabadító harc időszakában kifejtett munkássága a katonapolitikai problémakörbe tartozik. Ugyanakkor mindezen problémák a harc politikai távlatainak, célkitűzéseinek és ezek megvalósításának keretében jelentkeznek. Az olvasó tehát hű képet kap a népfelszabadító harcról és a szocialista forradalomról. A háború legnehezebb feltételei között létrejött forradalmi fegyveres erők, a népfelszabadító háború és a forradalom egész stratégiája a szerző hadelméleti kiválóságát és hadvezetési képességeit igazolják. Össznépi honvédelmi koncepciónknak ma is ez a stratégia az alapja és forrása. A katonai és politikai stratégia alkalmazását a bonyolult tényezők is nehezítették, amelyek egyrészt a szövetségeseknek a népfelszabadító harchoz való kezdeti viszonyulásából származtak, másrészt pedig abból, hogy a megszállók és hazai csatlósai emberirtása közepette kellett kiépíteni a nemzeti és szociális felszabadulás társadalmi bázisát. A megszállók és hazai kiszolgálók műszaki és emberfőlényével szemben eredeti hadvezetést kellett alkalmazni, amely aszerint változott, ahogyan az erőviszonyok, a népfelszabadító hadsereg számára kedvezőbbé váltak.

Titónak a háború utáni hadelméleti munkásságát ismertető, a kötetben megjelentetett művei a honvédelmi, illetve védelmi háború elméletének és gyakorlatának kiépítésére vonatkozó eredeti koncepcióját tartalmazzák. Ez a koncepció korunk fenyegetésekkel és politikai erőszakkal terhes légkörében az ország függetlensége ellen irányuló esetleges agresszió elhárítását tartja legmegfelelőbb védelmi formának. Ez a koncepció folytonosan új tartalommal bővül és az öngazgatású szocialista társadalom további kiépítésének, hazánk el nem kötelezett politikájának szilárd záloga. Tito elgondolásai és gyakorlati intézkedései népfelszabadító háborúnk és forradalmunk tapasztalatait tükrözik, számot vetve természetesen a megváltozott politikai és hadászati tényezőkkel. Kitér a második világháború utáni népfelszabadító mozgalmakra és függetlenségi harcokra is. Főleg a vietnámi nép harcával foglalkozik, amely más körülmények és feltételek között ugyan, de mégis a mi népfelszabadító harcunkat igazolta. Ha ugyanis egy nép egységes és minden áldozatra kész függetlenségének kivívása, illetve megvédése érdekében, akkor a hatalmas túlerő sem győzheti le.

Tito elvtárs eredeti hadelméleti és hadászati tanai elválaszthatatlanul összefonódnak egész munkásságával és alkotói tevékenységével; dialektikus egységet képeznek. A kötetbe bekerült munkák csak töredékét jelentik Tito alkotói tevékenységének, de mégis kifejezésre juttatják elméletének mélyreható téziseit a háborúról és forradalomról, szocialista társadalmunk védelméről. Ez az elmélet azonban túllépi országhatárunkat, mivel a világbékéért, az elnemkötelezettségért és általában az új nemzetközi viszonyokért folyó harc forrásául is szolgál. Érdeklődésének homlokterében természetesen a gyarmatrendszer széthullásával színre lépő új országok és nemzetek állnak. Ezek számára is utat mutat az imperializmus, illetve a neokolonializmus elleni harcban, és védelmük megszervezésében. Mindez pedig arra figyelmeztet, hogy a jelenkori kölcsönös függőségben álló világban a béke és biztonság nemcsak oszthatatlan, hanem egyenesen történelmi követelménye az emberiség további fejlődésének. Tito elméletének, művének és forradalmi munkásságának egyetemes értéke, hogy alapvető forrásmunkaként is hasznosítható. A jelen és a jövő nemzedékekre tehát újabb erőfeszítések várnak néhai elnökünk elképzeléseinek és útmutatásainak gyakorlati valóra váltásában.

HOZZÁJÁRULÁS SVETOZAR MARKOVIĆ
ÉLETMŰVÉNEK TELJESEBB ÉRTÉKELÉSÉHEZ

A mű eredeti címe: Prof. dr. Jovan Djordjević, *Svetozar Marković i naše vreme*. — Tartalma: Uvodne napomene — *Uvod*, I. Intelektualna biográfija, II. Teorijsko delo — *Teorija države i komunizma*, I. Država i komuna, II. Marksova politička teorija i shvatanje politike — *Demokratija i kultura*, I. Demokratija i njen značaj, II. Kultura i kulturna revolucija — *Omladina i etika*, I. Etika i moral, II. Teorija o omladini, III. Omladina i društveni preobražaj, IV. Rvolucionarna etika i omladina — *Istina i odnos prema istini i istinom*, I. Istina u nauci i u društvu, II. Društvena i moralna funkcija istine, III. Smisao istinite teorije — *Bibliografija* — A mű kiadója: Radnička štampa, Belgrád, 1977.

Politikai tudományunk veteránja, Jovan Djordjević akadémikus, aki közismert alkotmányjogászunk is, bizonyos értelemben lelkiismereti kötelezettségének tett eleget azzal, hogy megírta és közzétette Svetozar Markovićról szóló tanulmánykötetét. Könyve előszavában magyarázza, hogy a Svetozar Marković személye és életműve iránti érdeklődés és rokonszenv szellemi és eszmei kialakulásának lényeges tényezője volt. Ez a viszonyulás készítette a szerzőt arra, hogy megírja első tanulmányát Svetozar Markovićról, amely Markovićnak a kommunára vonatkozó elképzeléseivel foglalkozik, és amelyet 1943 decemberében közölt a Glas Narodnooslobodilačkog fronta Srbije. Fent említett nem nagy terjedelmű könyvében már nemcsak magáról Svetozar Markovićról ír, hanem a saját megfigyelései, a politikai tudományokban való nagy jártassága alapján napjaink nyílt kérdéseiről is Marković nézetei és életműve kapcsán. Eközben állandóan utal arra, hogy milyen lényeges mondanivalót tartalmaz számunkra Svetozar Marković több mint száz évvel ezelőtti munkássága. Sajnos, Marković csak 29 évet élt, s így nem adatott meg neki, hogy zseniális ötleteit valóra váltsa.

Előljáróban Jovan Djordjević egy sajátos életrajzi áttekintést nyújt Svetozar Markovićról, ahogy maga nevezi: intellektuális fejlődésének rajzát. Az így megfogalmazott életrajzban nem nyújt átfogó képet Svetozar Marković életútjáról. Életrajzi adataiból csak annyit közöl, ameny-

nyi rávilágít eszmevilágának kialakulására. Utal arra, miként vált érett marxistává, a cselekvés emberévé. Zürichi tartózkodására, Marx eredeti műveinek megismerésére, valamint az ottani marxistákkal felvett kapcsolataira ugyancsak kitért. Az I. Internacnónálé levelező-tájékoztató tagjává fogadják a Balkán országai számára. Most már ilyen minőségben tér vissza 1870-ben, az akkori Szerbiába cselekedni. Alig 24 éves fővel alkalmazza Marx és Engels tanítását, egyengeti a szocializmus útját és a szocialista forradalomhoz vezető utat a fejletlen szerbiai társadalmi körülmények között.

Jovan Djordjević Svetozar Marković így felfogott eszmei fejlődésének rajzában hat szakaszt különböztet meg, amelyek közül az utolsó hármát tartja, joggal, döntő fontosságúnak. A péterváradi tanulmányok után, amely felöleli az 1866—1869-es időszakot, megismerkedik Csernisevszkij, Dobroljubov és Piszarev eszméivel. Svetozar Marković, ahogyan Jovan Djordjević jelzi: „elfogadja azoknak egyes gondolatát, hogy későbbben azt Szerbiában életre hívja, a rá jellemző módon: Szerbia társadalmi-gazdasági és kulturális körülményeihez idomítva”. Már ebben a korszakában élénk közírói tevékenységet fejt ki annak érdekében, hogy a szerb ifjúság „megismerkedjen a korszerű tudományokkal” és „a reális nézetekkel”. Erre az időszakra jellemző sokoldalú érdeklődése és témaválasztása. Műszaki tanulmányokra kapja ugyan az állami ösztöndíjat, őt azonban a társadalomtudomány, az irodalomelmélet, az etikai kérdések érdeklik. Küzd ezenkívül a szerinte már történelmileg meghaladott romantikus művészeti irányzatok ellen. Ebből az időszakból Jovan Djordjević felhívja a figyelmet az 1868-ban a Matica srpskában leközölt „Költészet és gondolkodás” című tanulmányára mint eszmei beérésének jellemző írására.

Sorsdöntőnek mondja Jovan Djordjević is Svetozar Marković szellemi fejlődésének harmadik szakaszát, az 1869—1870-es időszakot, élete svájci időszakát. Ez az időszak hirtelen megszakad, mert miután megírja a szerbiai 1869-es liberálisok alkotmányának lesújtó bírálatát Szerb ámtások (Srpske obmane) címmel, megvonják tőle az állami ösztöndíjat és visszatér Szerbiába. Az I. Internacnónáléval valójában Zürichben Bakunyin által került kapcsolatba, akik abban az időben látszólag csatlakozott Marxékhoz, de Marković rövid időn belül eltávolodik Bakunyin anarchistáitól és a valódi marxisták hívei közé sorakozik fel. Djordjević akadémikus felhívja a figyelmet Markovićnak az I. Internacnónálé levelező-tájékoztató tag minőségében orosz nyelven írt cikkére A munkásosztály helyzetéről Szerbiában címmel. Azóta a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia kutatásai alapján számos német nyelven írt és leközölt Szerbiáról és a balkáni helyzetről szóló tudósítást azonosítottak mint Svetozar Marković írását, amelyet azokban a munkáslapokban közölt, amelyek az I. Internacnónálé megbízottjai számára nyitva álltak. Svájci tartózkodásának jelentősége, hogy Marković tudatosan disztigválja magát a nem marxista szocialista áramlatoktól, s tudatosan törekszik Marx és Engels nézeteit tartalmában és módszerében magáévé

tenni. Ennek alapján érdeklődésének központi területi a politikai viszonyok és a politikai harc, s ezért küzd egész életében.

Svetozar Marković 1870-ben Belgrádban telepszik meg, s élénk tevékenységet fejt ki az Egyesült Szerb Ifjúság mozgalomban, bírálja a nemzeti romantikáját és polgári liberális beállítottságát. Tevékenységének súlypontja a szociális kérdésekre tevődik. Ezért is indítja el a Radnik (A munkás) című lapot, az első szocialista újságot a Balkánon. Svetozar Marković és elvbarátai — Djordjević akadémikus szavaival élve „... a szerb politikai kultúrát egy új témakörrel gazdagítják: az időszerű gazdasági, társadalmi és politikai kérdésekkel, valamint felkeltik az érdeklődést a munkásosztály harcához kapcsolódó nemzetközi események iránt. Szembetűnő a párizsi kommün korszakalkotó jelentősége iránti megértése, ami megihletti későbbi elméleti-politikai munkáit is.”

Svetozar Marković közéleti fellépése és haladó szellemű nézetei szükségszerűen kiváltották üldöztetését, rágalmazását és megalázását, mert — ahogyan Jovan Djordjević fogalmaz —, Svetozar Marković pusztán létezése és tevékenysége abban a környezetben „az akkori rendszer és az ország siralmas közéletének bírálata és tagadása volt”. Két évi tartózkodás után elhagyja Szerbiát és átjön Vajdaságba, ahol kétéves tartózkodása alatt megírja két jelentős művét: a Reális irányzat a tudományban és az életben címűt, valamint A népgazdaság elvei és a jólétről szóló tudomány kéziratát. Itt írja meg legelmélyültebb és legeredetibb művét: Szerbia Kelet-Európában (Srbija na istoku).

Marković főművét J. Djordjević akadémikus elsősorban azért értékeli olyan nagyra, mert „ebben a művében első ízben nyújt elmélyültebb tudományos elemzést az első és második szerb felkelésről mint társadalmi forradalomról, elveti Szerbia jövőjét illetően annak nacionalizmustól sugallt és kapitalista távlatait, egyben a következő irányelveket javasolva: belső szociális átalakulást az általános népi szuverenitás és a községek önigazgatási alapján; forradalom alapján Törökországban és a föderáció létrehozása alapján a Balkán-félszigeten”. Ez a műve és a másik kettő, amelyet Vajdaságban írt meg, bizonyítja, hogy Marković a maga 26 évével már kiemelkedik mint a XIX. század Szerbiájának legelmélyebb személyisége és kimagasló forradalmiságával és látnokságával kora szellemi élvonalában van. „Kiválósága szembetűnő, különösen ha ahhoz a kicsinyes, középszintű értelmiségi, respekt és primitív-bürokrata közeghez viszonyítjuk, amelyben Marković élt és gondolkodott.”

Élete utolsó három évét, 1872—1875-ig Kragujevacon tölti. Itt egymás után két ellenzéki újságot (Javnost, Glas javnosti) is indított, s megírta (1873-ban) a nemrég megtalált A munkáspárt programját. Kilenc-havi börtönbüntetése alatt írta meg, A politikai gazdaságtan elvei II. részét, továbbá tanulmányait a bíróságokról, a járásról, valamint a törvényhozó testületről. Börtönéből szabadulva még egy újságot indít 1875 legelején (Oslobodjenje), de bécsi sikertelen gyógykezeléséről visszatértében, Triesztben még az év márciusában végez vele a tüdővész.

Djordjević akadémikus különösen nagyra értékeli Svetozar Marković

politikai elméleti eredményeit, amelyek messze meghaladják a napi politikai küzdelmek publicisztikai igényeit. Nevezetesen abban az időszakban, amikor még a fejlett országok hivatalos tudománya is politikai és tudományos érdeklődése elsősorban az állam felé fordul és az uralkodási módozatokat vizsgálja a liberalizmus vagy etatizmus dilemmája keretei között — Marković vizsgálódásaiban jelen van a fejlett nyugati országokban sarjadt marxizmusnak a visszhangja, egy fejletlen környezetben, amely csak elindult a tőkésedés útján és mégis sikeresen alkalmazza az adott környezetre ezt a tanítást. „Ezáltal is — szögezi le J. Djordjević — bizonyítja a marxista világnézet és gondolkodásmód általános jellegét és hatékonyságát.”

Svetozar Marković — hívja fel a figyelmet a szerző — politikai gondolatvilágában nem csak a meglévő helyzet megváltoztatása szerepel, sokkal lényegesebb a politikai viszonyok elméleti előrelátása, az a körülmény, hogy politikai elméletben egybeforr az öngazgatású szocializmus és az állam. Noha Marković, különösen a szűkebb akadémiai értelemben véve, nem alkotott egy egységes államjogi tudományos rendszert, mégis az új, távlatos irányzatok bátor hirdetője az államjog elmélete terén. Az ő álláspontja igen termékenynek bizonyult a maga környezetében és haladó irányban serkentette a provincializmusban tespedő paraszti Szerbiát, amelyre lidércnyomásként nehezedett a burzsoá bürokratizmus — figyelmeztet Djordjević professzor.

Svetozar Marković elméleti megállapításai és nézetei beleépültek jelenkori szociológiánkba és politológiánkba. Így például feismerte azt, hogy az átalakulás a történelem során szorosán kapcsolódik a társadalmi viszonyok változásához, alapjában pedig gyökeres társadalmi-politikai és nem szervezeti vagy jogi alaki kérdésről van szó. További lényeges felismerése abból a marxista felismerésből indult ki, hogy a szocialista társadalom politikai megújítása feltételezi az új társadalmi viszonyok létrehozását, ez az új politikai rendszer viszont nem „felülről” oktrojálva valósítható meg, hanem „alulról”, az alapokból, a tömegek részvétele útján, amelyeknek többségét a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség alkotja. Ezek a társadalmi erők, hangsúlyozza Djordjević akadémikus Svetozar Markovićnak a politikai rendszerre vonatkozó jellegzetes elméleti nézeteit ismertetve, a politikai, szervezetség sajátos intézményesítő tényezőivé válnak és mint új történelemformáló alanyok jelentkeznek. Lényeges Svetozar Marković értekezése a bürokráciáról mint az autokrata és konzervatív uralmi rendszerek mindenkor lényeges támasza és eszköze, amelynek egyik alapvető funkciója, hogy féken tartsa a tömegek mozgalmát, ami nélkül lehetetlen új társadalmi viszonyok életre hívása, új demokratikus és szocialista intézmények megteremtése.

Figyelemre méltóak Svetozar Marković fejtegetései a kommunáról. Marxista irodalmunk leginkább ezekkel foglalkozott. Markovićnak ide vonatkozó átfogó nézeteiről Djordjević akadémikus többek között a következőket írja: „A kommunában, illetve az akkori szóhasználat alapján: a községben, nemcsak olyan közösséget lát, amelyben végbemehet a

munka felszabadításának folyamata és a munka társítása, hanem a gazdasági, foglalkozásbeli, kulturális és politikai autonómiák új rendszerének alapját is. Ezek az autonómiák arra is képesek, hogy megszabadítsák a szocialista politikai berendezést a bürokratikus merevségtől és terméketlenségtől, amelyet a hegeli értelemben vett állam a maga hagyományaival a szocialista rendszerre rákényszerít.”

Ilyen értelmű nézeteket, amelyeket ma öngazgatással és szocialista demokráciával jelölünk, régebben a „kommunalista” és „asszociatív” szocialisták vallottak, hogy majd ezeket a megsejtéseket a marxizmus megteremtői, Marx, Engels és Lenin, a tudományos bizonyosság alapjaira helyezték, s amely nézetek a jelenkor befolyásos áramlatai közé sorakoztak, és egyben a jövő társadalom kialakítását szolgáló mozgalmat is képeznek.

J. Djordjević felhívja a figyelmet, hogy Svetozar Marković, aki valamivel Marx és Engels után vagy velük egyidejűleg értekezik az új öngazgatáson alapuló politikai rendszerről, nem egyszerűen az állam „felfüggesztésére” gondol, hanem olyan természetű átlényegülésre, amely nagy léptekben inkább kommuna lenne, mint a régi értelemben vett állam, vagyis az, amit Marx úgy fogalmazott meg, hogy „állam, amely tulajdonképp nem is az már”. Marković elképzelésében az államnak nincsenek meg a hegeli-jakobinus és napóleoni jellegzetességei. Számára a jövő állam olyan intézmény, amelyben kifejezésre jutnak majd a dolgozók valódi társadalmi elvárásai és kialakíthatják azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket az új osztályok egyeduralmi helyzetük alapján létre fognak hozni, mint a társadalmi fejlődés hordozói.

Svetozar Markovićnak a kommuna demokratizmusáról és a politikai szervezethez demokratizmusáról vallott nézeteinek eredetisége, J. Djordjević elemzése szerint nemcsak abban nyilvánul meg, hogy Marković számára elválaszthatatlan a szocializmus és a demokrácia, hanem abban is, hogy a szocializmus, a demokrácia és az emberi szabadság egységet alkot. Az emberi és polgári szabadságokkal kapcsolatban Marković elveti az 1789. évi burzsoá kiáltványt és Marx álláspontján részt vesz azok bírálatában, elfogadva az 1793-as montagnari nyilatkozatok álláspontjait. Nevezetesen, a szabadság nem egyszerűen az ember—állam viszonya. A szabadság a társadalmi viszonyok kifejezője és a felszabadult ember alkotó cselekvése felszabadulása útján. A szabadság felöleli az emberi emancipáció teljességét, ami szociális, gazdasági, kulturális és etikai emancipációját is jelenti.”

Ehhez a Svetozar Marković megállapításához Djordjević akadémikus még hozzáfűzi saját megjegyzését is: „Mint ahogy nem létezik szabadság olyan nemzet számára, amelyik másokat sanyargat, éppen úgy nem létezhet szabad ember sem, ha ez tőle külső mechanizmusok függvénye: például az a nemzet, amelynek keretében él, nem szabad, vagyis saját akaratából nem szervezi meg önmagát mint öngazgatású társadalom.”

Svetozar Marković egész életművét, de elsősorban politikai eszméit

összegezve, J. Djordjević hangsúlyozza, hogy a jelenkor nemzedékeinek három alapvető elvére kell felhívni a figyelmét. Az első a kommunára vonatkozó, amelyet Marx a kommünnel kapcsolatban fejtett ki, bizonyítva, hogy az egész társadalmi megmozdulás nem célozta az államforma megválasztását, hanem „olyan forradalmi tett megvalósítása volt, amely gyökeresen megváltoztatja az államot és a politikát”, s ezáltal lehetségessé válik, hogy a valódi és hamisíthatatlan emberi élet legyen a politikai forrása és formája, mindaddig, amíg a politika még létezik a kommuna, illetve az öngazgatás formájában.”

A másik elv, amit Djordjević kiemel, s amelyet némi eltéréssel a politikai eszmék nagy képviselői valamennyien hirdettek, az a tétel, hogy a népek és az emberek barátságát legkönnyebb megnyerni, ha elfogadjuk azt az igazságot, amit Machiavelli így fogalmazott meg, hogy „ők semmi mást sem várnak el, mint hogy ne legyenek leigázva”. A harmadik elv pedig, hogy a nemzetek a maguk módján, a sajátjukon éljenek, vagyis, hogy függetlenek legyenek és szabadon, békében alkothassanak és élhessenek.

Jovan Djordjević megállapítja, hogy Svetozar Marković nem alkototta meg saját átfogó államelméletét, s noha bátran és eredeti módon bírálta a társadalmi és politikai viszonyokat, mégsem tekinthető államjogi tudósnak. Marković Marx, Engels és a XIX. század második fele szocialistái tanítványának tekintette magát, alapvető törekvése az volt, hogy népszerűsítse az „új tudományt” az akkori elmaradott társadalmi és szellemi környezetben. Olyan környezetben fejtette ki tevékenységét, amelyben „a bátor és önálló politikai gondolkodásmód csak születőben volt, a politika viszont még csak az uralkodóházi manipulációkra és a hatalomért való torzsalkodásra szorítkozott, ami az udvarhoz való többé-kevésbé való behízelgéssel párosult. Tárgyilagosan szemlélve az akkori Szerbia alapvető politikai problémája a következő volt: hogyan kijutni a politikai obszkuritásból és az erkölcsi-politikai elmaradottságból, ami az akkori gazdasági és kulturális fejletlenségből eredt és amelyet fejedelmek (később „királyok”) „popecíteljek”, bürokraták és külföldi „tanácsadók” fémjeleztek? Svetozar Marković gondolatvilága és forradalmi tevékenysége tehát egy jelentős kapocs volt a nagyvilág felszabadító és humanista eszmevilágához és mozgalmaihoz.

Merész társadalombírálatával párhuzamosan Svetozar Marković kutatja és rátapint arra a modellre, amely már a későbbi néphatalom elemeit hordozza magában, és a proletariátus vezetésével alakul ki és működik. Markovićnak a politikai rendszerre vonatkozó előrelátásában központi helyet foglal el az állam átalakulásának kérdésköre, természetesen a megváltozott társadalmi körülmények adottságai alapján, amelyeket már nem jellemez a tulajdon monopólium a természet kisajátításának folyamatában, az embernek ember feletti hatalma, társadalmi hierarchia és egyenlőtlenség. Az állam átalakulására vonatkozó elképzelései ma is időszerűek. Szerinte ugyanis az állam a felszabadult demokratikus nép politikai szervezete kell hogy legyen. Ebben a kérdésben kö-

veti Marx és Engels ismert elképzelését a Kommunista kiáltványból, amely a győzedelmeskedő munkásosztályról mint államról szól.

Marković nem követi a mindenható és mindenütt jelenlévő állam hegeli modelljét. Az ő elképzelései a párizsi kommunön mint községen, pontosabban mint kommunán alapulnak, olyan kommunán, amely nem pusztá „helyi jellegű öngazgatás, hanem egyben a makro-társadalom politikai szervezésének modellje is.

Djordjević hangsúlyozza: Marković a többi marxista szocialistával együtt azt vallotta, hogy a leendő állam megváltozott szerkezetét és társadalmi tartalmát továbbfejleszteni, illetve megakadályozni a tulajdon és az egyeduralmi hatalom felé való elhajlását, csak azok a társadalmi erők képesek, amelyek minden vonatkozásban ellenzik az egyeduralmat és a munka eredményeinek és a munkaeszközök magántulajdonos kisajátítását. Csakis a kizsákmányolás forrásainak felszámolásáért harcolva jöhet létre a társadalom és az ember felszabadulása. „Csakis ez, és ilyen társadalmi osztály képes felszabadítani azt a politikát, amelyet — a nép nevében — gyakorolnak, de valójában uralmi viszonyokon alapszik, saját országán belül, ugyanakkor egyeduralmi más külföldi országok irányában” — állapítja meg Jovan Djordjević, és hozzáfűzi, hogy ez képezi Svetozar Marković Srbiija na istoku című főművének az államra és a politikára vonatkozó elméleti és politikai alapját.

Marković a község öngazgatását mint közvetlen igényt és annak távlatait indokoltan lényegesnek tartja, amit többek között A párizsi kommun című cikkében is kifejt. Ennek ellenére Marković nem eszményíti az akkori önellátó és bezárkózott korabeli községeket. Sohasem állította — hangsúlyozza J. Djordjević —, hogy a népnek a hatalomtól való elidegenedése és a termelőknek a termékeiktől való elidegenülése, s ezzel az embernek a személyiségétől való elidegenülése az öngazgatási községben szüntethető meg. Nem az ő elképzelése, mégha nem egyszer neki tulajdonították is, hogy a demokratikus és szocialista állam a községek egyesítéséből, még kevésbé összességéből jön létre. Számára a község olyan, ahogyan a párizsi kommun megalkotói és Marx elképzelték, amit A. Bebel „kommunalizmussal” jelöl. Vagyis nemcsak a közhatalom társadalmasítását, hanem többszintű makrorendszer létrehozását is jelenti, olyan rendszerét, amelyet végső következtetésében minden állam képvisel.

Noha Marković az államra és a politikára vonatkozó éleslátó elemzéseit nem fejlesztette fel átfogó elgondolásokig, azon környezet számára, amelyben élt és küzdött, azok mégis nagyjelentőségűek voltak. Nézeteinek jelentősége nem az új felismerésekben van, hanem elsősorban a társadalmi-politikai hatásban. Marković nézetei „serkentették a munkások, a szegényparasztok, az ifjúság és a nők harcos eltökéltségét és forradalmi törekvéseit, továbbá mindazokét, akik a XIX. századi elnyomásból és megaláztatásból — nem csak magában Szerbiában — kiutat kerestek.” Ilyen vonatkozásban Svetozar Marković gondolatvilága beletartozott abba a széles panorámába, amelyet Marx és Lenin neve, valamint Tito

és Kardelj életműve fémjelez, akik azt a társadalmi állapotot, amelyben a szabad ember és termelő saját intézményeit ellenőrzik és irányítják tőlük kívülálló erők befolyásától mentesen és ésszerűen tervezik és irányítják saját életük újratermelésének eszközeit, olyan közösséget tétéleznek fel, amely határozottan antietatista, kívül esik az államiság eszmevilágán és lényegében az öngazgatást és a közösséget igenli.

Marković politikai gondolatvilágáról J. Djordjević megállapítja, hogy széles látókörű és összegező volt, mégha nem is dialektikus. Szabályszerűen nem foglalkozik részletesen a politika egyes intézményeivel, mint pl. a politikai párttal, s így a munkásosztály pártjával sem. „Az államnak és a politikai életnek a párt alá való rendeltsége nem képezi Marković nézeteit, mint ahogy Marxét sem — állapítja meg Djordjević —. A politikai párt teljhatalmáról szóló elképzelések jakobinus-bürokratablanquista és sztálinista elképzelések. Ami nem jelenti, hogy Marx ne lenne a politika megnyilvánulási formáinak és intézményeinek elméleti nagysága.”

Természetesen, Marković nem ismerhette Marx néhány, a mai politológus számára megkerülhetetlen művét, mint például Hegel jog és államfilozófiájának kritikáját vagy a Gazdasági-filozófiai kéziratokat 1844-ből. Mégis az utókor számára maradandók az etatizmus bírálata és a politikai rendszer egyes részletkérdéseinek elemzése, mint például: a törvényhozási testület (a szkupstina), az öngazgatású helyi jellegű közösségek, a rendőrség és a karhatalmi szervek, a katonaság, a bíróság, az emberi szabadságok és jogok, valamint védelmük.

Djordjević megállapítja, hogy Marx és Engels, s általában az autentikus marxista politikai elmélet nem azonosítja a politikát a hatalommal, sem az állammal; még kevésbé zsugorítja elméleti vizsgálódásait az állam létezésére, annak jellegére, vagy az államformára. Ez vonatkozik Svetozar Markovićra is. Különbözik álláspontja az anarchistákétól és Nietzsche-től, akik elítélték és átkozták az államot...

Marković tisztán látta, hogy a politika alapkérdése az emberi szabadság. Látta pedig mindezt abban a Szerbiában, amelyben még csak bontakozóban volt a küzdelem az emberi szabadságok elemi szintjének kivívásáért. Erre azért volt képes, mert elsajátította az antropológia korszerű vívmányait, mely szerint az ember mint társadalmi lény a társadalmi viszonyok rugója és magva.

A társadalmi viszonyok magukba foglalják a gazdasági, viszonyokat, de meg is haladják őket. Ezzel összhangban Marković hangsúlyozza, hogy a szabadság nincs egyoldalúan meghatározva. Felfogása szerint a szabadság feltételezi elsősorban a természet feletti uralmat a technika és a termelőeszközök által, de a politikai folyamatok uralma által is és a gazdasági determináltság útján, amelyek nélkülözhetetlen elemei a társadalmi fejlődés történelmileg meghatározott szakaszán. De ezenkívül — hangsúlyozza J. Djordjević Marković nézeteit összegezve — a szabadság alatt értendő az egész kisajátítása, az alap, a struktúra és a szuperstruktúra kisajátítása is. Ez többek között megköveteli egy adott terület

bírását, amelyen végbemegy az élet és megvalósulnak a lakhatási lehetőségek. Ez valójában az olyan természeti meghatározók feletti uralmat jelenti, mint amilyenek az éghajlat, víz, források, áruk, közlekedési és információs lehetőségek, s végül azt a birtoklást, amely a városokon és meghatározott lakóterületeken keresztül valósul meg.

„Ez nem jelentheti a szabadság szabatos és közvetlen meghatározását, szögezi le Jovan Djordjević, de a szabadság ilyen természetű meghatározása a szabadság megvalósítását nemcsak a tulajdon és az állami intézmények gyökeres megváltoztatásához kapcsolja, hanem az egész földrajzi, társadalmi és politikai környezethez, amelyben az ember él és dolgozik, beleértve a kulturális és művészeti alkotást is, amelyre Marković oly nagy súlyt helyezett. Ezek a felismerések egész politikai elméletét a szociológiára és a megismerések egész sorára alapozzák, amelyeket a mai kor tudományos fejlődése bizonyít és a jelenkor társadalmi tevékenységei támogatnak, függetlenül attól, hogy abban az időben, amikor Marković nézeteit kifejtette, azok még csak lángelméjű megsejtések voltak, de amelyeket ma a marxizmus és a szocializmus élő valósággá alakíthat át.”

Marković politikai törekvéseiben azokat a filozófusokat fogadja el, azokat a mozgalmakat pártolja és azon harcosokkal rokonszenvez, akik az emberi boldogságot és szabadságot nem az államban látják, hanem a társadalomban, amelynek felszabadulási mértéke az integrális ember mint társadalmi lény. Ezekben a felfogásokban már a valódi marxizmus és hatása van jelen, amelyet Marković következetesen felfogott, vallott és alkalmazott. Ezért, az új „kommunális” struktúrára vonatkozó politika — amelyet Marković képviselt és hirdetett — sokkal több olyan intézmények kialakításánál, amelyek megváltoztatnák és részben meghaladnák az államot. Számára „az állam, amely már nem az” kulturális intézmény és a kultúra intézménye is. Ilyen értelemben Marković előhírnöke az olyan öngazgatású társadalmi-politikai berendezésnek és egy új hagyományellenes kultúrának, amelyet a mai kor társadalomelmélete és a szocialista gyakorlat széles körben mint időszerűt célul tűzött ki.

Politikai elgondolásait és elméletét Svetozar Marković szorosán kapcsolja a dolgozók kultúrájának átlényegüléséhez, végső vonatkozásában mint a proletárforradalom szerves részéhez. Ez a hozzáállás két forrásból táplálkozik. Svetozar Marković viszonyulását teljes életművében állandóan kifejezi, mert a forradalomba vetett hite állandóan arra ösztökéli, hogy keresse a demokratikus és szocialista kiutat a bürokratikus és paraszti társadalmi bénultságból. Másrészt állandóan azon volt, hogy a dolgozók tömegében, különösen a munkás- és paraszttömegekben, valamint az értelmiségi ifjúság körében meghonosítja azt a modernizmust, amely nem a divatos ízlések és irányzatok tükröződése, hanem kifejezi a törekvést, hogy az elemi kultúrát meghonosítsa és kifejlessze a szó legtaggabb értelmében. Ilyen értelemben nemcsak a szellemi, de az anyagi kultúra kiterelődéséért is küzdött. Tanulmányaiban és cikkeiben a

kultúra olyan egységet képez, amely távol áll minden intellektuális finomkodástól, s amely nem békél meg azzal, hogy a korabeli társadalom bürokratikus sötétségében hajlongjon a rendszer hatalmasságai és cenzorjai előtt.

A bürokratikus rendszerről alkotott torzképeivel és találó jellemzésével Marković azért küzd az elmaradott paraszttömegek kulturális felemelkedéséért, mert világos előtte, hogy ezeknek a tömegeknek, melyeket a burzsoá rendszer „a történelem alsó régióba taszított és a civilizáció perifériájára sodort” cselekvően is részt kell venniük a társadalom gyökeres átalakításában. Viszont Marković azt vallotta, hogy a politikát és a szociáldemokráciát megvalósítani lehetetlen, ha a dolgozó tömegek kulturáltságának szintje nem lesz magasabb, elsősorban társadalmi tudatának kialakításával, de kulturális intézményeinek és értékeinek felfejlesztése révén is. Marković már kifejezi azt a gondolatot, amelyet Marx és Engels nyomán a legkiemelkedőbb marxisták napjainkig hangoztatnak, hogy nem valósulhat meg politikai forradalom a paraszttömegek politizációja nélkül, és lehetetlen egy nemzet kultúráját felfejleszteni anélkül, hogy a paraszttömegek kulturáltsága számottevően fel ne fejlődjön.

Svetozar Markovićnak a bürokráciára vonatkozó elemzései kora primitív és hagyományos bürokráciáját nem csak erkölcsi és társadalmi-politikai mivoltában tárgyalja, mint nevetséges és felfuvalkodott társadalmi élösködő réteget. Elemzései kidomborítják annak „intellektuális primitívizmusát és az elmaradottság konzerváló és védelmező erejét”, hangsúlyozza J. Djordjević, hozzáfűzve, hogy noha Marković nem ismerhette Marxnak a bürokráciáról kifejtett nézeteit, mégis olyan találó és lényeges álláspontokat fejt ki róla, hogy a mai olvasó számára lehetetlen értékes marxista szöveggyűjteményt készíteni e nélkül.

Djordjević könyvében behatóan elemez még két kérdéskört, amellyel kiegészíti a Markovićról alkotott képet. Az egyik az ifjúság kérdésköre. Szociológiai és politológiai elemzés alá veszi az akkori ifjúsági mozgalom politikai áramlatait és dokumentáltan bemutatja, mennyire éretten és tudományosan fogta fel Marković az ifjúságot mint egy adott társadalom rétegét. Markovićot eddig feleslegesen beskatulyázták, mint elsősorban ifjúsági mozgalmi embert, aki törhetetlen forradalmi jellemével és meggyőződéssel harcolt azért, hogy az akkori Szerbiában gyökeret eresszen a szocializmus. Ez egy leegyszerűsített kép Svetozar Markovićról. Djordjević igencsak rációfol az ismert Marković-monográfiák szerzőire, mint a polgári beállítottságú Jovan Skerlićre vagy a marxista Veselin Maslešára, ezáltal is, hogy felfedi, mennyire mélyedt el Svetozar Marković az ifjúság szociológiai elemzésében, de különösen azáltal, hogy tömören és mélyrehatóan elemzi Svetozar Marković etikai nézeteit. Így kiegészül a kép róla, mert Svetozar Marković mint etikus kevésbé volt eddig ismert.

A szerző könyvének befejező fejezetei, amelyeket a tudományos megismerésnek és a társadalmi igazságnak szentel, részben ebből a szempont-

ból vizsgálva Svetozar Marković munkáját, de azok kapcsán saját nézeteit is kifejtve — külön értéket képviselnek.

Djordjević leszögezi, hogy Marković viszonyulását a való igazhoz elsősorban a történelmihez való viszonyulása alapján építi ki, így ez az alapfogalom nála mindenképpen dialektikus. Ilyen értelem igaznak nem azt tekinti, ami egybevág azzal, amit megvalósulandónak tekint saját elképzelései szerint, hanem azt, amit a valóság, a történelem folyamata megerősít.

„A való igazságok nem mindig népszerűek, nem is fogadják el annak mindig. A társadalom viszonyulása a való igazsághoz nemcsak mércéül szolgál, mennyire demokratikus és mennyi szabadságot biztosít az adott társadalom, hanem ennek a társadalomnak és az azt képező egyedek erejét, megbizonyodottságukat és önmagukba vetett hitüket is bizonyítja. Emiatt a szocializmusnak akkor is szüksége van az igazságra, ha az „kellemetlen”. A legkellemetlenebb igazság is jobb a legszebb hazugságnál. Ez minden etikai kódex álláspontja.” — állapítja meg Djordjević, majd hozzáfűzi még a következőket: „Mindaddig, amíg egy társadalomban túlsúlyban vannak a legkülönbözőbb egyenlőtlenségek, lehetetlen teljességében szabad teret nyitni, az igazság előtt. Marx és Lenin ezen nézetét vallotta Marković is.”

Svetozar Markovićnak az igazról alkotott nézeteiről Djordjević hasonló következtetésre jut, mint a politikai nézetek esetében. Marković nem dolgozhatta ki az igazról teljes és átfogó tanítását, mert nem foglalkozott ismeretelmélettel. De mindig szenvedélyesen kereste az igazat és azt képviselte. Elemző, kritikai és konkrét gondolkodásmódja alapján igaz még akkor is, ha megállapításai és végkövetkeztetései nem mindenben teljesek és hitelesek. Ez azért lehetséges nála — állapítja meg J. Djordjević —, „mert gondolkodásmódja alapján marxista, forradalmi, mentes a kétszínűségtől és kétértelműségektől, valamint a mindentudás és apriorizmus hibájától.”

Marković viszonyulása a való igazsághoz új gondolatok „kitermeléséhez” vezetett, a munkára és a gyakorlatra irányul, mint az új gondolatok forrására és mértékére igaz voltuk megállapításában. Ez a viszonyulás Marxnak az igazság feltárásához vezető folyamatról, igaz voltának verifikálásáról vallott nézetéhez vezet, miszerint „csak az a jó módszer, amely magába foglalja a reálisat és konkrétat”. Ilyen értelemben a való igaz nem lehet elvont, hanem konkrét, illetve képes arra, hogy új, teljesebb és igazabb igazságokat termeljen.

Jovan Djordjevićnek Svetozar Markovićról szóló könyvét elsősorban a tárgyalási mód tömörsége jellemzi. A szerző a marxizmus jelenkori szintjéről tárgyalja Svetozar Marković gondolatvilágát, méghozzá olyan átfogóan, hogy róla teljes képet fest, nem egy új vonatkozásában mutatva meg a mai olvasó számára ezt a gazdag és sokoldalú személyiséget, s egyben kiegészítve is az eddigi tudományos meglátásokat és álláspontokat Svetozar Markovićról.

Djordjević politológiánk „doyenje” nem csak ifjúkori érzelmi kötődöttségének rója le adósságát Svetozar Markovićról írt monográfiájával, de kora és tapasztalati bölcsessége ellenére is ifjú hévvel fejezi ki mondanivalóját és írja le következtetéseit, hogy az feltétlenül megragadja az olvasót. Így monográfiájának olvasója nemcsak egy igen tartalmas könyvet, hanem élvezetes olvasmányt is kap kézhez.

Nadežda Tomić

AKTUELNA PITANJA SOCIJALIZMA,
1981/1—3. SZÁM

Aktuelna pitanja socijalizma (a Szocializmus időszerű kérdései) elméleti-politikai és tájékoztató jellegű folyóirat, amely a Komunist Lapkiadó Vállalat kiadásában jelenik meg angol, francia, spanyol, olasz, német és orosz, valamint kéthavonta arab nyelven is.

Az 1951-ben indított nagyfontosságú folyóirat a külföldi nyilvánosság tájékoztatását szolgálja a Jugoszláv Kommunista Szövetség, a Jugoszláv Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége és a szocialista öngazgatás többi szerveinek és szervezeteinek tevékenységéről.

A folyóirat több rovatot ápol rendszeresen. Ezekben a jugoszláviai szocialista országépítés problémáit taglalja, de tájékoztat a politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési élet kérdéseiről, az időszerű nemzetközi eseményekről és az el nem kötelezett szocialista Jugoszlávia nemzetközi tevékenységéről is.

A hosszú évek alatt figyelmesen kialakított és irányított szerkesztői politika eredményeképpen az *Aktuelna pitanja socijalizma* mint vezető elméleti-politikai folyóirat affirmálódott a külföldi tudományos-politikai nyilvánosság és általában a külföldi nyilvánosság tájékoztatásában és nagy tekintélyre tett szert a világban.

A januári (első) szám Andrej Marinc a JK SZ KB Elnökségi tagjának *Osnova budućeg materijalnog razvoja* (A jövő anyagi fejlődésének alapjai) című cikkét jelentette meg bevezetőjében. A cikk tulajdonképpen Andrej Marinc 1980 decemberében, a JK SZ Központi Bizottságának 13. ülésén mondott beszédét tartalmazza, amelyben Jugoszlávia társadalmi-gazdasági fejlődésének eszmei-politikai kérdéseiről volt szó, az elkövetkező öt éves tervidőszakban, valamint a JK SZ ezzel kapcsolatos feladatairól. A szocialista forradalomnak és a szocialista fejlődésnek köszönhetően — emeli ki a beszámoló — a jugoszláv népek és nemzetiségek létrehozták az egyenjogú népek és nemzetiségek, a köztársaságok és tartományok egységes közösségét, amelyen belül megvalósították politikai, nemzeti, gazdasági és kulturális érvényesülésüket. Népeink és nemzetiségeink egyenjogúsága, testvérisége és egysége, valamint az általános hon-

védelem és a társadalmi önvédelem koncepciója ösztársadalmi fejlődésünk alkotórészét képezik. Tito Jugoszláviájának a termelőerők és az öngazgatási viszonyok fejlesztésében elért sikerei reális alapot adnak a jövőbeli anyagi és társadalmi fejlődéshez és egyben alkalmul szolgálnak, hogy bírálóan, objektíven és építő jellegűen vizsgáljuk felül a társadalmi-gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában jelentkező problémákat és ellentmondásokat, ezeknek okait és túlhaladásuk lehetőségeit a stabilizáció irányába.

Četiri decenije od ustanka u Jugoslaviji (Négy évtizede kezdődött a jugoszláviai felkelés) című rovatával a folyóirat bekapcsolódott a jugoszláv népek e jelentős jubileumának megünneplésébe és 1981-ben minden számában idézi a forradalmi vívmányokat és hagyományokat. Az első számban Mića Rakić *Kontinuitet narodnofrontovskog organizovanja u jugoslovenskoj revoluciji* (A népfrontszervezés kontinuitása a jugoszláv forradalomban) című írása vonja magára a figyelmet. A Népfront, azaz a Szocialista Szövetség által jutott kifejezésre a történelmi valóság, nevezetesen az, hogy a szocialista forradalom Jugoszláviában az öngazgatás legátfogóbb tette volt, mint ahogy ma is eredményesen valósul meg a népfronttípusú szervezeten keresztül a szocialista forradalom kontinuitása éppen azért, mert ez a szervezet alkotja az öngazgatás legszélesebb alapját és legtömegesebb formáját.

Az öngazgatók harmadik kongresszusának előkészületei, jegyében az 1981. évi első számától kezdve a folyóirat *Uoči Trećeg kongresa* (A harmadik kongresszus elé) címmel új rovatot nyitott azzal a céllal, hogy elméletileg hozzájáruljon a jugoszláv szocialista öngazgatás gyakorlatában jelentkező kulcsfontosságú kérdések megoldásához. Ivan Laća *Savez komunista Jugoslavije i samoupravljanje* (A Jugoszláv Kommunista Szövetség és az öngazgatás) megkísérel definiálni, mi változik ma a Kommunista Szövetség szerepének tartalmában, milyen mértékben vált a Kommunista Szövetség az öngazgatási folyamatok belső mozgatóerejévé, mennyire képes megítélni egyes társadalmi folyamatokat, valamint mennyire vannak még jelen a JKSZ-ben a régi tendenciák és ezek mennyire járulnak hozzá ahhoz, hogy a KSZ-ben a hatalmi magatartás elemei érvényesüljenek, azaz a szó hagyományos értelmében vett pártviszonyok. Ilyen értelemben vetődik fel a Kommunista Szövetségnek a szocialista tudat tényezőjévé, a tudományos gondolat tényezőjévé való folyamatos áttranszformálása. Ebben a rovatban kapott helyet Borisav Džuverović *Kulturni pluralizam i samoupravni interesi* (A kulturális pluralizmus és az öngazgatási érdekek) című melléklete, amely tulajdonképpen részlet a nemrégiben megjelent *Kultura bez granica* című könyvből. A szerző a tömegkultúra jövőjét az emberi lét egészének elemzésén át vizsgálja. Abból indul ki, hogy a kulturális forradalom a szocialista társadalomban természetes és elmaradhatatlan kísérője az általános szocialista forradalomnak, egy lépés az intellektuális és fizikai munka közötti szakadék áthidalásában, a munka és a szabad idő emberi arculatának kialakításában. Ivo Dragičević a multinacionális korporá-

ciók és a nemzetközi gazdasági világtrend témájával foglalkozik, amely az időszerű nemzetközi gazdasági viszonyok igen fontos tényezőjévé vált. Munkájában a szerző definiálja a multinacionális korporációk munkamódszerét és tartalmát, rámutat keletkezésük okaira és kifejti véleményét a multinacionális korporációk távlatairól. Az *Aktuelna pitanja socijalizma* folyóirat 1981. évi első számának cikkei között találjuk Hasan Hadžimerović írását az egyetemek jövőjéről az új évszázad küszöbén.

A folyóirat hasábjain rendszeresen bemutatásra kerülnek a jugoszláv könyvkiadók új könyvei, valamint a népek és nemzetiségek nyelvén megjelenő legjelentősebb folyóiratok. Az idei első szám bemutatja a *Tito o informisanju* (Tito a tájékoztatásról), a *Delegatski sistem* (Küldöttrendszer), a *Diktatura proletarijata i sloboda — Ogled o revoluciji* (Proletárdiktatúra és szabadság — Ivo Pajić tanulmánya a forradalomról), a *Dohodot i osnovite ekonomski zakoni vo samoupravnoto socijalističko opšestvo* (A jövedelem és a gazdasági törvények alapjai a szocialista öngazgatású társadalomban) — dr. A. Mivelszkitől és a *Međunarodno kretanje kapitala i položaj Jugoslavije* (A tőke nemzetközi mozgása és Jugoszlávia helyzete) című könyveket. Ez utóbbinak szerzője M. Unković.

Az említett első szám bemutatja a katonai elméleti folyóiratot is, a *Vojno Delot*, mégpedig annak 1980. évi 6. számát, amely a fegyveres harc stratégiájának volt szentelve, valamint a *Kulturen život* (Művelődési élet) nevű, kulturális, művészeti és társadalmi kérdésekkel foglalkozó macedón folyóiratot.

Socijalističko samoupravljanje — najveće revolucionarno demokratsko dostignuće (A szocialista öngazgatás — a legnagyobb forradalmi demokratikus vívmány) című bevezető cikkében a folyóirat második, azaz 1981 februári számában a külföldi nyilvánossággal ismertette Cvijetin Mijatovićnak, a JSZSZK Elnöksége elnökének interjúját, amelyet a Tanjug adott 1980. november 29-én, a köztársaság napja ünnepén, a szabad jugoszláv köztársaság fennállásának 35. évfordulója alkalmából. Ez volt az első köztársaságnapi ünnep Tito elvtárs nélkül, akinek vezetése alatt a párt, a munkásosztály, Jugoszlávia népei és nemzetiségei megalapították és kiépítették szocialista öngazgatású közösségünket.

„Tito hatalmas műve — mondta ez alkalmából Cvijetin Mijatović — világgraszáló nagy cselekedetei számunkra és a világ számára is tartós útmutatóul szolgálnak. Dolgozóink, népeink és nemzetiségeink naponta bizonyítják, hogy rendületlenül haladnak a néhai elnökünk megjelölté úton.”

A második számban megkülönböztetett figyelmet érdemel Edvard Kardelj *Borba za priznanje narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije* (A Jugoszláv népfelszabadító mozgalom elismeréséért vívott harc) című írása, tulajdonképpen részlet a szerző *Sećanja* (Emlékezések) című könyvéből, amelyben mint résztvevő és szemtanú állít örök bizonytságot az új Jugoszlávia megalakításának kulcsfontosságú momentumairól és a nemzetközi elismeréséért folytatott harcra. Az írást a *Četiri decenije od*

ustanka u Jugoslaviji című rovat tartalmazza. Edvard Kardelj *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja* (A szlovén nemzeti kérdés fejlődése) című könyve megjelenésének 40. évfordulója alkalmából Vukašin Stambolić foglalja össze a jugoszláviai nemzeti kérdés megoldásáról alkotott kardelji gondolatok lényegét és jelentőségét.

A kérdésekre, hogy milyen arányban járulhat és kell hogy hozzájáruljon a filozófia a jugoszláv szocialista öngazgatású társadalom fejlődésének hosszú távú initerdiszciplináris kutatásához, Boris Majer ad feleletet *Samoupravljanje i filozofija* (Öngazgatás és filozófia) című tanulmányában. Ma a filozófia, különösen pedig a marxista, nem rekedhet meg a különböző tudományok eredményeiről való elmélkedés határán. A filozófia és a gyakorlat viszonyának olyannak kell lennie, hogy az a filozófiától megkövetelje a gyakorlatiasságot, amivel a filozófia segíti a valóságot, hogy elérje az elmélet meghatározta nívót. A filozófia sajátosságos dialektikájáról van szó, amely nem azt követeli a filozófiától, hogy gyakorlati megoldásokat javasoljon, hiszen ez a filozófiát a politika kiszolgálójává degradálná, ami nincs összhangban a munkásosztály érdekeivel. Marxista filozófiánknak még inkább forradalmi társadalmi gyakorlatunk felé kell fordulnia. A jugoszláv szocialista öngazgatási társadalom a marxista filozófiától elvárja, hogy hozzájáruljon az emberi lét új minőségeinek érvényesítéséhez, az emberi szükségletek új megformálásához és kielégítéséhez, a kultúra új, marxi teóriájának kiépítéséhez és ezen belül az új művészet, erkölcs stb. kiépítéséhez.

A művelődési politika modelljeiről és az uralkodó osztályok domináns gazdasági, politikai, ideológiai érdekeinek a kultúrában való érvényesítéséről a februári számban dr. Branko Prnjat jelentetett meg cikket a *Članci* rovatban.

Ugyanebben a rovatban Živorad Djordjević, Aleksa Milojević és Stjepan Simić bemutatták a *Komunistički pokret i inteligencija* (A kommunista mozgalom és az értelmiség) című könyvet, amelynek szerzője Zorica Stipetić, továbbá dr. Živan Tanić *Proletarijat izvan domovine* (Munkásosztály a haza határain túl) és Halim Mulaibrahimović *Markizam i anarhizam* (Marxizmus és anarchizmus) című könyvét. A folyóiratok szemlerovatában Nadežda Tomić áttekinti a *Pregled* című társadalmi kérdésekkel foglalkozó folyóirat 1980. évi tizenkét számát.

A folyóirat 1981. évi márciusi számából jelentőségénél fogva a *Ka novim prodorima socijalističkog samoupravljanja* (A szocialista öngazgatás új előretörése irányában) című bevezető írás emelkedik ki. Az írás Lazar Mojsovnak, a JKSZ KB Elnöksége elnökének beszámolóját tartalmazza, amelyet a *Misao i revolucionarno delo Edvarda Kardelja* (Edvard Kardelj elmélete és forradalmi alkotása) témájú tanácskozáson mondott el 1981 január végén, Ljubljanában. A szocializmus és ezen belül az öngazgatás építésének 31 éves gyakorlata kétségtelenül igazolta szocialista országépítésünk autentikus és eredeti társadalmi-gazdasági és politikai rendszerének értékét és erejét. A megnövekedett öngazgatási erők, és a demokratikus kritikai tudat, a társadalom és a Kommunista

Szövetség káderbeli, politikai és ideológiai potenciálja következetes harcot követelnek a kollektív munka és felelősség valóra váltásáért, az öngazgatás erőteljes fejlődéséért, amely lehetővé teszi a dolgozók befolyását minden társadalmi szinten. Jugoszlávia számára az elnemkötelezettség politikája is, mint nemzetközi tevékenységének tartós alapja ugyancsak a szocialista elkötelezettség és az időszerű nemzetközi problémákhoz való osztályjellegű hozzáállás kifejezője, de ugyanígy a legkövetkezetesebb kifejezője belső szocialista, öngazgatási, demokratikus politikáknak is, különösen a nemzetek és a köztársaságok közötti viszonyok területén, amiről egyébként maga Edvard Kardelj is sokat írt.

Az *Uoči Trećeg kongresa samoupravljača* rovatban, amelyről már korábban is szó volt, a márciusi számban prof. dr. Aleksandar Vecić *Dohodak i dohodovni odnosi — načela, ostvarivanje, problemi i perspektive* (A jövedelem és a jövedelmi viszonyok elvei, megvalósítása, problémái és perspektívája) címmel írt mellékletet. Blaženka Despot a nő helyzetét tárgyalja az öngazgatásban. A téma keretében kapott helyet Bozna Gagovska *Oblici samoupravnog odlučivanja u udruženom radu* (Az öngazgatású döntéshozatal formái a társult munkában) címmel megjelent írása is.

A fogyasztói társadalom problémáinak, mint a fejlett ipari országokban jelentkező problémának dr. Jože Goričar szentelt figyelmet a folyóirat harmadik számában. A szerző hangsúlyozza, hogy a fogyasztói társadalomban az egyetlen szempont az emberek minél nagyobb számának anyagi jóléte, miközben elhanyagolják a társadalom tagjainak kulturális és szellemi gazdagságát és társadalmi életszínvonaluk számos más kérdését is.

A fejlődő országok iparosításának útjairól Tihomir Djokanović ír abból a szükségességből kiindulva, hogy mielőbb meg kell változtatni a nem eléggé fejlett országok gazdaságának szerkezetét, mégpedig az ipar nagyobb arányú részesedésével a mezőgazdasággal szemben, amely alapul szolgálhat a fejletlen országok jelenlegi kedvezőtlen helyzetének megváltoztatásához a világgazdaságban. Felvetődik az iparosítás típusának kérdése: könnyű- vagy nehézipart, ami lényegesen függ minden egyes ország sajátos viszonyaitól és feltételeitől, ezen belül pedig még a demográfiai tényezőtől is.

A márciusi számban bemutatott könyvek és folyóiratok jól illusztrálják a szerkesztőség törekvéseit, hogy hozzájáruljon március 8., a nemzetközi nőnap megjelöléséhez. A folyóirat bemutatja Mileva Filipović *Radnička klasa i emancipacija žene* (A munkásosztály és a nő emancipációja) című könyvét, valamint a nő és a család társadalomban elfoglalt helyével és szerepével társadalmi gazdasági kérdéseivel foglalkozó folyóirat a *Žena* tavalyi 4., 5. és 6. számát.

KÖNYVEK BARTÓKRÓL

1881. március 25-én született Bartók Béla magyar zeneszerző, pedagógus és népdalgyűjtő. Hírneve csakhamar az ország határait is túl lépte. Előbb részesült elismerésben idegen népektől, mint hazájától. Előbb vált egyetemesen elismert és megbecsült zenészévé a világnak, mint hazájának. Emlékezzünk meg a XX. század nagy zenei lángelméjének életéről, munkásságáról négy olyan könyv ismertetésével, amelyek róla, munkásságáról, műveiről szólnak.

A Gondolat Kiadó 1981-ben megjelentetett könyve: BARTÓK BÉLA — SZEMTŐL SZEMBEN, Tallián Tibor elismert és nagytekintélyű magyar író-zenekritikus, zeneértő tollából származik. Bevallom, fenn tartással fogadtam a könyvet. A tartalomjegyzékből épp semmit, a címe kből még ennyit sem sejtetett magáról a könyv. A megszokott előszó, utószó vagy szerkesztői hozzászólás sem adhatott felvilágosítást — nincs benne. Minden előítéletem szertefoszlott, ahogyan oldalról oldalra haladtam egyre mélyebbre a bartóki világban.

Az első fejezet, a zenész életének gyermekkora és korai ifjúsága csak annyiból érdekes, amennyiben abban meglátjuk azokat a tényezőket, amelyek további fejlődésére, személyisége megformálására nézve kulcsfontosságúak.

Ajánlatos már itt felfigyelni a még oly sokszor elhangzó megállapításra, amely szerint Bartókot korai művészi fázisában erősen befolyásolta a múlt nagymestereinek stílusa. A teljes kifejezőmód keresésének és részbeni megtalálásának harcát vehetjük szemügyre.

A valamivel több mint 300 oldalon végigkísérhetjük egy zseni életútját, bukásait, sikereit és mindezt valahogy úgy, ahogyan műveiből következnek. Valamely bukás vagy siker mindig az adott munkával értékelhető, annak visszatükröződése. Persze, közel sem biztos, hogy a bukás vagy a siker kiérdemelt-e. Ennél sokkal fontosabb, hogy felismerjük azt a jellegzetességet, amely sikeressé, illetve félresikerültté tette. Ezzel ugyanis észrevétlenül is közelebb kerülünk a művészhez. Megismerni

egy alkotás lényegi jellemzőit, annyit jelent, mint megérteni azt, vele rezdülni. Ez nem okvetlenül jelenti azt, hogy egyetértünk a megszólalás módjával vagy tartalmával, jobbik esetben ez csak a megértést jelképezi. De legalább a ráérzést. Az író mindenesetre szem előtt tarthatta, hogy ez a ráérzés ne megrázkódtatásszerűen csapjon le az olvasóra, hanem mint egy higgadt folyam csörgedezzen bele a zene esszenciája létünkbe. Így kevesebb a valószínűsége, hogy visszautasítjuk.

Nem csak a „mérőkövek” mellett állnak magyarázatok, kiegészítések, hanem a kevésbé jelentős művek mellett is. Ez mindenképpen hasznosnak bizonyul, kiváltképp akkor, ha az olvasó nem ismeri a művet; így valamelyest betekintést nyerhet a szerzeménybe. Ezek a magyarázatok még nem elemzések, ezt ne tévesszük szem elől. Habár néhol részletesebbé válik, és többször ki-kitér a szerkezeti, formai oldalt illető megállapításokra, egészében véve a megfogalmazás érthető, könnyed. Az átlagos műveltségű olvasót az ilyen kitérő nem fogja kétségbejteni. Fontos tehát, hogy a nagyközönség részére a szakterület először mint nem szakterület mutakozzék be. Nem érdekelhet mindenkit minden — ezzel tisztában kell lennünk. És ha érdeklí is egy terület, nem feltétlenül szükséges az első találkozás alkalmával elriasztani tőle! Olvasmányos, pergő stílusú könyv, amely csak orientatív tartalmaz utalásokat a szakterületről.

Ezt a Bartók-könyvet rendkívül nagyra értékelem, mert mindaz a jó tulajdonsága megvan, amelyről az előbb említést tettem. Ezen felül igen kiváló megoldásnak tartom, hogy a bartóki szellemvilág fejlődését nem elmeséli, hanem idézi a szerző azon leveleit, amelyek legjobban tükrözik művészi és emberi mivoltát. Csak akkor tudjuk igazán értékelni azt a hatalmas munkát, amelyet a népdalgyűjtés adott, ha ezt maga a gyűjtő mondja el. Érezzük benne azt a nyugtalanságot, tüzet és vágyat, amely magával ragadta, amikor népdalgyűjteményeiről ejt szót, vagy azokról az emberekről beszél, akik körében szerezte a legérdekesebb példákat. Önmagunk is rádöbbenünk arra, hogy igen is, ez a parasztzene az, amely kompetens egy művészi világ megítélésében. Arra, hogy igazi természetzenének fogjuk fel (ott, ahol még az) és nemzeti kincsnek tekintjük, egy kultúra alapköveként kezeljük.

Az író saját szavaival mindezt bizonyára más érzelmi telítettséggel kísérve mondhatta volna el — valószínűleg hiányzott volna belőle a bartóki érzelmi telítettség, amely csak egy fél világot beutazott etnikus egyéniségéből sugárzódhat ki.

Ezért is igen jellemző és találó a könyv címe a „szemtől szemben” elnevezés (sorozat). Úgy tűnik, nagyon sikeres összeállítású írást kísérhetünk végig. Az író jelenléte az olvasás, a történet folyamán állandó, sőt kissé talán az a benyomásom támadt, hogy ő vezeti az olvasót Bartók Béla mellett — születésétől haláláig. Ott vagyunk a művész mellett; ha kell, a művész megszólal, ha kevésbé fontos, csak haladunk mellette és konstatáljuk a történeteket. Nem zavar, ha egy-egy időbeli és térbeli ugrást nem tölt ki kísérőszöveg, mert úgy véljük, szükségtelen. Egész

életútján vele vagyunk, végigkísérjük. Mikor meghal, nem szorul össze torkunk. Tudtuk a véget, mert vele éltük le életét. Térben egyre távolabb kerülünk tőle, vissza a mába, de egyéniségének leple alatt és a bennünk felébresztett gondolatok súlya alatt szellemileg egyre közelebb kerülünk hozzá. Tulajdonképpen most már igazán rajtunk múlik, hogy őt valóban eltemetjük-e vagy most támasztjuk fel saját szükségleteinkből.

Azok, akik tovább szeretnének lépni, meg kell hogy ismerkedjenek zenéjével is. Segítségükre lesz a Bartók-kalauz mindabban, ami zenehallgatás közben kérdésként felmerülhet.

A BARTÓK-KALAUZt Kroó György írta, a Zeneműkiadó gondozásában jelent meg 1980-ban.

Azt hiszem, Kroó nevével sokunk nem először találkozik, nyilvánvalóan nem kell őt bemutatni. Gondos zenezakértői munkássága nyomán különböző tanulmányokon, könyveken, nyilvános rádióműsorokon keresztül számtalanszor találkozhattunk vele. Néhány rangos zenei verseny alkalmával a bíráló bizottság tagjai között üdvözölhattük számos külföldi kollégájával egyetemben. Már beszédstílusa is lenyűgöző, kevés szóval sokra törekvő, kimért egyéniség alakját varázsolja elébünk, és mindig érezzük: ha ő beszél, velünk és nekünk beszél a végtelenül türelmes oktató képében. A belőle kisugárzó biztonság és életöröm, amelylyel magyarázza a zenét, a hallgatót még inkább magához, azaz a témához láncolja.

Kroó jelenléte a magyar zenei életben ma már kulcsfontosságú, zseniális egyszerűséggel fedezi fel és tálalja ki a sokszor igen bonyolult szellemi és zenei összefüggéseket. Ebben a könyvben is ezt a jó tulajdonságát élvezhetjük. Soraiban ott érezzük azt a józan Bartókért való rajongást, amely még megengedi, hogy a vizsgált eset fogyatékoságait épp oly erővel és hitelességgel tárja fel előttünk, mint annak összes jó oldalát és dicsőségét.

Talán éppen ezért nem meglepő, hogy a könyv olvasása közben tulajdonképpen nem szorulunk elmélyültebb szaktudás igénybevételére. Mindaz, ami ebben az esetben szükségesnek bizonyult, nem lépi túl az általános zenei műveltség határát. Kroó ezt a könyvet elsősorban a hangversenytermek emberének szánta. Bartók zenekari, színpadi és kamaraműveihez igyekszik bevezetéssel szolgálni. Ezeket a műveket időrendi sorrendben helyezi el, nem műfaji csoportosítás szerint — bár lehetőség nyílna rá —, s így a fejlődés lépésről lépésre nyomon követhető. De ezen túl is minden tárgyalt mű párhuzamot jelent korábbi és későbbi eredetű Bartók-művekkel; ezeket a párhuzamokat jól kihangsúlyozza. Az olvasó figyelmét még az „idegen” hatások befolyása sem kerülheti el. Ezek a párhuzamok, bármennyire is ártatlanoknak tűnnek, tulajdonképpen a bartóki zenei nyelvezet megértésének alapkövei. Bámulatos egyszerűséggel leplezi le ezeket a kapcsolatokat az olvasó előtt.

Kroó kalauza a következő művekkel foglalkozik: Kossuth — szimfóniai költemény; Rapszódia zongorára és zenekarra (op. 1); Scherzo

(op. 2); I Szvit (op. 3); II Szvit (op. 4); Hegedűverseny (op. poszt.); Két arckép (op. 5); I. vonósnégyes (op. 7); Magyar képek; Két kép zenekarra (op. 10); A kékszakállú herceg vára (op. 11); Négy zenekari darab (op. 12); Erdélyi táncok; Román népi táncok; Magyar parasztdalok; A fából faragott királyfi (op. 13); II. vonósnégyes (op. 17); A csodálatos mandarin (op. 19); I. és II. szonáta hegedűre és zongorára; Táncszvit zenekarra; Falun; I. zongoraverseny; III. vonósnégyes; I. és II. rapszódia — népi táncok hegedűre és zenekarra; IV. vonósnégyes; Cantata profana; II. zongoraverseny; V. vonósnégyes; Zene húroshangszerekre, ütőkre és celestára; Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre; Kontrasztok; Hegedűverseny, Divertimento; VI. vonósnégyes; Concerto; Hegedű szólószonáta; III. zongoraverseny.

Minden mű ismertetője magában foglalja a következő adatokat:

- a kompozíciós munka idejét,
- az ősbemutató idejét,
- a műben alkalmazott hangszerek fajtáit és számát;
- a hozzávetőleges időtartamát, és
- a kiadóját.

Ezek az adatok orientációs szerepet töltenek be, de bizonyos támpontot nyújtanak esetleges további érdeklődés folyamán is.

Sok olvasó talál a könyvben új adatokat, ezek a szerző amerikai tanulmányútjának eredményei. Tudományos felsorolásuk, valamint a kimerítő Bartók-irodalomra való hivatkozás ez esetben szándékosan elmarad. A szerző egyetlen célja az volt, hogy magát a művet közelítse mindinkább az olvasóhoz és ne vonja el róla a figyelmét ezekkel a hivatkozásokkal. Tolla alatt megelevenednek a színek, formák és megformálások. A forrásvíz üdeségével és tisztaságával érzékelteti a zenei képek és hangzások helyét és szerepét a kompozícióban. Indoklásait olvasva az az érzésünk, hogy ezt már régóta sejtettük, csak nem tudtuk megfogalmazni. Fejtegetéseiben mindig az adott szerzemény karakterisztikus, könnyen felismerhető pontjait rögzíti és ezekhez kapcsolja, mintegy ezekhez viszonyítja a fülnek kevésbé ismerős részeket. Vezet a kompozíción keresztül, miközben adott pontokon megáll, új ismeretekkel gyarapít vagy visszanez és összegez. Összegezéseiben azonban folyton előre kacsingat, bekémlelve a kulcslyukon keresztül lélekharangjával beharangozza a jövőt is. Ezért tűnik úgy, hogy minden mondatával koordinál. Kiemeli az egyedenkénti újat, emlékeztet a megmaradtra, az állandósulóra, de figyelmeztet a megbúvó következményekre is.

Kroó módszere abból a meggyőződésből fakad, hogy minden műalkotás mögött egy darab élet áll, hogy minden kompozíció korának és alkotójának kettős portréja. Elsősorban a műveknek a hangját keresi, a beléjük foglalt világképet és költői vallomást.

A zenével elmélyültebben foglalkozók részére íródott a két következő könyv. A kíváncsatos szakmai alaptudáson kívül itt nem árt, ha a hangszerismeret sem idegen, de ezenfelül is, az olvasótól megköveteli a fokozottabb türelmet és mélyebb elmerülést a tárgykörben.

A zene mikrovilágát ismerhetjük meg *Frank Oszkár*: BEVEZETŐ BARTÓK MIKROKOZMOSZÁNAK VILÁGÁBA című könyvén keresztül, amelyet a Zeneműkiadó bocsájtott közre 1977-ben, az akkor még közelgő évforduló alkalmából.

A Mikrokozmosz célkitűzése szerint elsősorban zongorapedagógiai mű, de az eddigénél még szélesebb körű elterjedését nem játéktechnikai nehézségei akadályozzák, hanem az, hogy zenei mondanivalóját, nyelvezetét, kifejezési eszközeit sok esetben még nem értik, nem érzik eléggé. A sorozat igazán csak akkor nyeri el értelmét, ha otthonosan mozgunk hangzásvilágában, ha a darabok ritmikai, melodikai és harmóniai fordulatai természetessé, megszokottá válnak számunkra. A szerző egyértelmű célja, hogy ehhez nyújtson segítséget. Olyan összefüggéseket, fogalmakat világít meg, amelyek éppúgy hozzátartoznak a XX. századi zenei nyelv ismeretéhez, mint pl. a skálák, előjegyzések, akkordok a régebbi zene elméletéhez. Külön fejezetek foglalkoznak a ritmika, melódika, együtthangzás, formálás kérdéseivel, emellett kb. 40 darab komplex elemzésére is sor kerül, hogy a zenei eszközök egymásra hatását, a mű egészébe való beilleszkedését jobban megfigyelhessük.

A Mikrokozmoszban megtalálhatjuk mindazokat a ritmikai, melódikai, együtthangzási és formai elemeket, amelyek Bartók későbbi stílusát jellemzik. Az elméleti fejtegetések nem térnek ki minden darab összes ismertetőjegyére. A jelenségek magyarázata, a kiválasztott darabok elemzése csupán indíték kíván lenni az önálló vizsgálódás számára. Ezzel a beállítással is azt szeretné érzékeltetni, hogy a hat füzetből álló sorozat zenei atomokból összeálló teljes világkép.

Két nagyobb egységre osztható fel a könyv. Az első rész az általános jegyekkel foglalkozik, amely 4 fejezetet foglal magába. Az I. fejezet anyaga a ritmika, amelyben helyet kap a tempó, az ütemfajták, a súlyviszonyok megbomlása, egyéb ritmikai jellegzetességek és az általános nyelvi sajátosságok megvitatása. Különösen érdekes az a rész, amelyben felvázolja a Mikrokozmoszban található népi és nem-népi ritmusokat kiemelve azok hovatarozását.

A Mikrokozmosz darabjainak hangkészletét, dallamfordulatait, hangnemi felépítését a ritmikához hasonlóan elsősorban a darabok stílusa határozza meg. A népzenei és műzenei stílusok sokrétűsége a melódika terén is érvényesül. Bartók itt is nagyszabású szintézist teremt, a zene több évszázados eredményeit foglalja össze. Megtaláljuk itt a legősibb, 2—3 hang ismételtetéséből álló képleteket, a pentatónia és a diatonikus hangrendszer módusait, az egzotikus népzene különleges hangsorait, az oktáv mesterséges felosztásán alapuló distancia-skálákat, a kromatika különböző megjelenési formáit. Alapos elemző munkára van tehát szükség, hogy tájékozódni tudjunk. Fáradozásunk azonban nem lesz hiábavaló, mert a hangnemi rend, a tonális súlypontok felismerése jelentősen megkönnyíti a Mikrokozmosz darabjainak áttekintését, zenei mondanivalójuk megértését. Ebben a fejezetben részletesen megvilágítja a következő zenei fogalmakat: Ötnél kevesebb szomszédos hang, Pentachord,

Diatónia, Pentatónia és szelvényei, különleges hétfokúság Distancia-skálák, Kromatika, Tükörszimmetria, Centrumhang, Bitonalitás, Tengelyrendszer (fejezetcímek).

A zeneelemzés sokrétűségét és igazi nehézségeit talán a két utolsó fejezetben tudjuk majd érzékelni. Az együtthangzás kérdését már a II. fejezetben is érinti a szerző, hiszen a hangnem megállapítása csak a szólamok közötti összefüggés ismeretében lehetséges. Ebben a III. fejezetben a polifon és homofon együtthangzás különböző fajtáival, a kontrapunktikus szerkesztés módjaival, hangzattípusokkal és akkordfűzésekkel, záratokkal foglalkozik.

Végül az általános rész IV. fejezetében a formálással és motívumfejléssel foglalkozik. Valójában az olvasó itt már rég a zeneelméletgyakorlat mélyvizeiben úszik. Csak egyedül a türelme és jószándéka tarthatja vízen. A szerző mindent megtesz, hogy a lehető legértelmesebben adja közre gondolatait, azonban az olvasó türelmes „bogarásztatása” nélkül minden igyekezete céltalan.

A könyv második részében a Mikrokozmosz 38 darabját elemzi részletesen. Mivel az V. és VI. füzet nagyobb terjedelmű előadási darabjainak részletes elemzése külön tanulmányt igényelne, az V. füzetből csak 4, a VI. füzetből pedig csak 2 darab bemutatására került sor.

Ha az előbb Frank könyve a mélyvízbe vitte az olvasót, akkor *Kárpáti János* BARTÓK KAMARAZENÉJE most egyenesen aknamezőre viszi. A szerencse az első esetben az, hogy Frank úszógumit dob utána, míg Kárpáti detektort nyom a kezébe. Ez a két szimbolikus eszköz később életfontosságúvá válik, főleg amikor már az erő, türelem fogytán. Nem véletlenül hasonlítottam Kárpáti könyvét aknamezőhöz. Személyes meggyőződésem alapján ugyanis mind elemzésre, mind megértésre nehezebbnek tartottam a zenekari-, kamaraműveket. Abból indultam ki, hogy a zongorázó két kéz egymáshoz való viszonyának korlátait a természetes korlát, fizikai lehetetlenség törvénye szabja meg. Ugyanakkor, már a kamaraegyüttes hangszerei között sem áll fenn a határ ebben az értelemben. A hangzás szélesebb skáláját tapasztalhatjuk, az egyes szólamok gyakorlatilag egymástól teljesen független vonalvezetésben mozoghatnak. Formai előnyökkel is rendelkezik, bár ez most kevésbé jellemző. A hangzás, a ritmika, a melódia területén tud aknamezőre csalogatni. A detektor tehát mindenképpen jól jön.

Bartók vonósnégyesei központi helyzetűek az életműben. Egy-egy ilyen műben nem csak a hangzás, felépítés rafinálódik; végső esetben mindig felfogható, mint az előző periodikus kitisztulása, rafinált változata. Ezek a művek adják meg egyben azokat az egyedi hangokat is, amelyekből később a további útvonal kibontakozik.

A könyv igazán jól sikerült szintézise, újrafogalmazása az ezt megelőző vonósnégyes-tanulmányoknak és az újabban feldolgozott kamarakötéseknek. Számtalanszor bizonyított tény, hogy a legkomplexebb elemzések során szükséges a párhuzam megvonása más szerzők művei és

egyazon szerző művei között. Ez az oldal igen kimunkált formában jelentkezik itt is. Az elemzések, mint a fent tárgyalt könyvben is, egy általános összefoglalóból és egy részletes konkrét-mű-elemző részből állnak. Gyakorlatilag tehát ez a könyv is két nagyobb egységre tagolódik. A Mikrokozmoszsal érdemes lesz olvasás közben összehasonlítani, mi több sok olyan terület egyezését fogjuk bennük felfedni, amelyek első látásra aligha tartoznak egybe. A Mikrokozmosz elemeinek egy része törvényszerűen jelentkezik a kamaraművekben éppen atomi szerepüket igazolva ezzel. A fölismerés, akár más segítségével, akár önerőből, mindig új erőt adhat a további munkához. A két könyvben felettebb összpontosítanunk kell az általános részre, ugyanis ott rakjuk le vizsgálódásunk elméleti és vizuális-módszertani alapjait.

A Mikrokozmosz konkrét műelemzéseitől eltérően a kamaraműelemzések, mint már említettem, jóval több befektetést és odaadást igényelnek az olvasótól. A kamaraművek szélesebbek minden tekintetben. Ügyelnünk kell arra, amennyiben előtte a Mikrokozmoszsal foglalkoztunk (a sorrend ajánlatos), hogy a kamaraelemzések alkalmával ne túlozzuk el az aprózást, mert gyakran, teljesen indokolatlanul a részletesség ingoványába veszünk. Jobb egy-egy részletkérdést inkább megválaszolatlanul hagyni, mintsem a miniatürizálás következtében elveszteni az „egész” jelentőségét és szerepét. Nagy formákról lévén szó, előnyös ezt szem előtt tartani, mert egy forma önmagában is mindig alapinformációval bír.

Az ismertetett négy könyv szép, kerek egész élményt nyújthat annak az olvasónak is, aki jártas a zenében, de alkalmas megválasztással annak is, aki csak szereti a zenét — hallgatni. Míg az első kettő tájékoztató, de szórakoztató jellegű is, addig az utóbbi kettő már messze a tankönyv szerepét tölti be. Azok részére ajánlom tehát, akiket a zene belső magva, látvája érdekel már, akik fáradtságot nem érezve fedezik fel egymás után a legértékesebb lelőhelyeket.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA

SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEK

A forradalom évfordulója jegyében

DRUG TITO

Társult kiadók, Bgd, 1980.
1100 — din.

Maclean: TITO

Mladost, Zgb, 1981.
520 — din.

SVET O TITU — JUGOSLAVIJA O TITU

Komunist, Bgd, 1980. I—II
1120 — din.

TITOV KUMROVEC

Spektar, Zgb, 1980.
700 — din.

„ZA MIR” SOROZAT

— MARŠAL MIRA

500 — din.

— TITO—CHURCHILL

650 — din.

— NE STALJINIZMU

450 — din.

— TITOVIM PUTEM

450 — din.

— POTPISANO TITO

Globus, Zgb, 1981.

450 — din.

Basta: RAT JE ZAVRŠEN SEDAM

DANA KASNIJE

Társult kiadók, 1980.

500 — din.

Dedijer: DNEVNIK I—III

Liburnija—Mladost, 1981. I—III
2000 — din.

Čolaković: KAZIVANJE O JEDNOM POKOLJENJU

Társult kiadók, 1980. I—III
1300 — din.

Jeremić: LJUDI SREMA U RATU I REVOLUCIJI

Institut za istoriju, 1981.
120 — din.

Marković: RATNI DNEVNICI 1941—1945

Vuk Karadžić, Bgd, 1981.
120 — din.

Milovanović: VOJNI PUČ I 27. MART 1941

Sloboda, Bgd, 1981.
800 — din.

Nikoliš: KORIJEN, STABLO, PAVETINA

Liber, Zgb, 1981.
800 — din.

Veselinov: SVI SMO MI JEDNA PARTIJA

Institut za istoriju, 1981.
300 — din.

VOJVODINA 1943

Institut za istoriju, 1980.
250 — din.

**MARKSIZAM I SAMOUPRAVNO
SOCIJALISTIČKO DRUŠTVO
I—III**

- Marksistička teorija društva
- Produkcioni odnosi socijalističkog samoupravljanja
- Politički sistem socijalističkog samoupravljanja

Delta press, Bgd, 1981.

1200 — din.

„NOVI SVIJET” SOROZAT

Bronowski: OSJEĆAJ BUDUĆNOSTI

450 — din.

Duverger: JANUS, DVA LICA
ZAPADA

480 — din.

Freeman—Jahoda: BUDUĆNOST
SVIJETA

550 — din.

Gouldner: ZA SOCIOLOGIJU

520 — din.

Touraine: POSTINDUSTRIJSKO
DRUŠTVO

480 — din.

„PROMETEJ” SOROZAT

Bernstein—Bononi—Jaures—

Struve: REVIZIONIZAM

450 — din.

Buharin: TEORIJA HISTORIJSKOG
MATERIJALIZMA

450 — din.

Kardelj: SOCIJALIZAM I
DEMOKRACIJA

600 — din.

Mao Ce Tung: KINESKA
REVOLUCIJA I SOCIJALIZAM

650 — din.

Marx—Bernstein—Buharin:

TEORIJA SLOMA

600 — din.

Sorel: REVOLUCIJA I NASILJE

Globus, Zgb, 1981.

450 — din.

Sultanović: DRUŠTVO, ELITE I
TEHNOKRATIJA

Veselin Masleša, Szarajevó, 1981.

250 — din.

From: IZBOR I DELA

— Anatomija ljudske destruktivnosti

— Autoritet i porodica

— Čovjek za sebe

— Imati ili biti

— Kriza psihoanalize

— S onu stranu okova iluzije

— Umijeće ljubavi

— Veličina i granice Freudove misli

I—IX 3000 — din.

HEGELOVA DESNICA

Veselin Masleša, Szarajevó, 1981.

600 — din.

Moravski: MARKSIZAM I ESTETIKA

I—II

Pobjeda, Titográd, 1981.

600 — din.

UVOD U NIETZSCHEA

Centar za kult. djel. Zgb, 1981.

250 — din.

Munkásmozgalom, JKSZ

HRONOLOGIJA RADNIČKOG

POKRETA I SKJ 1919—1979 I—III

Narodna knjiga

3000 — din.

Mali: SOCIJALISTIČKA

AUTONOMNA POKRAJINA

VOJVODINA

Centar PK SKV, 1981.

300 — din.

U SAMOUPRAVNOJ AKCIJI

Centar PK SKV, 1981.

180 — din.

ZA KOMUNISTIČKU

ORIJENTACIJU

Marksističko studijski centar CK SK

BiH

100 — din.

Önigazgatás

Kolaric—Kostić—Stefanović:

OSNOVI ORGANIZACIJE

Rad, Bgd, 1981.

270 — din.

Korać: SOCIJALISTIČKI
SAMOUPRAVNI NAČIN
PROIZVODNJE

Komunist, Bgd.
I 260 — din.
II — 450 — din.

PRVO JUGOSLOVENSKO
SAVETOVANJE DRUŠTVENIH
PRAVOBRANILACA
SAMOUPRAVLJANJA

Grafosrem, 1981.
220 — din.

SAMOUPRAVLJANJE U
JUGOSLAVIJI 1950—1980
Privredni pregled, Bgd, 1981.
300 — din.

TREĆI KONGRES
SAMOUPRAVLJAČA
JUGOSLAVIJE — DOKUMENTI
(szerbhorvát és magyar nyelven)
előfizetési ár: 600 — din.

Oktatás, művelődés

Bezdanov: KONGRESI KPJ/SKJ O
VASPITANJU I OBRAZOVANJU
Gondolat
50 — din.

Letić: UJEDINJENE NACIJE I
VASPITANJE MLADIH
Gondolat
50 — din.

Pavlović: UNESKO —
OBRAZOVANJE I NAUKA
Gondolat
50 — din.

Potkonjak: OBRAZOVANJE U SAD,
KANADI I V. BRITANIJI
Gondolat
50 — din.

IDEJNE OSNOVE OBRAZOVANJA
Gondolat
50 — din.

TITO O VASPITANJU
I OBRAZOVANJU
Gondolat
50 — din.

KARDELJ O VASPITANJU
I OBRAZOVANJU
Gondolat
50 — din.

VLAHOVIĆ O VASPITANJU
I OBRAZOVANJU
Gondolat
50 — din.

MILENTIJE POPOVIĆ O
VASPITANJU I OBRAZOVANJU
Gondolat
50 — din.

Stojakov: EFIKASNOST
MARKSISTIČKOG
OBRAZOVANJA
Centar PK SKV, 1981.
250 — din.

Emlékezések, monográfiák, lexikonok

Blažević: MEMOARI I—IV
Mladost, Prosveta, Svjetlost
1700 — din.

LEKSIKON NOR 1941—1945 I—II
Narodna knjiga — Partizanska knjiga,
Bgd, 1981.
2200 — din.

Kissinger: MEMOARI I—II
Mladost, Zgb, 1981.
1600 — din.

Petričević: Dr. RIBAR
Globus, Zgb, 1981.
600 — din.

Vukmanović: BORBA ZA BALKAN
Globus, Zgb, 1981.
560 — din.

MAGYAR NYELVŰ KÖNYVEK

A Forum kiadványaiból

Josip Broz Tito ÖSSZEGYŰJTÖTT
MŰVEI I—X
1420 — din.

Tito: AZ ÁLTALÁNOS
HONVÉDELEM ÉS A NEMZETI
ÖNVÉDELEM
400 — din.

TITO, A HADVEZÉR
150 — din.

TITO A NEMZETI KÉRDÉSRŐL
400 — din.

Kardelj: A JUGOSZLÁV
KOMMUNISTA SZÖVETSÉG
400 — din.

A SZOCIALISTA ÜNIGAZGATÁS
JUGOSZLÁVIÁBAN
300 — din.

A JK SZ KB X. ÜLÉSE
80 — din.

A JK SZ KB XIII ÜLÉSE
100 — din.

AZ ÜNIGAZGATÓK III.
KONGRESSZUSA
előfizetési ár: 600 — din.

IDEGEN NYELVŰ KÖNYVEK

J. B. TITO MŰVEIBŐL

A FORRADALOM PÁRTJA
(angol, spanyol, orosz és német nyel-
ven)
250 — din.

AZ ELNEMKÖTELEZETTSÉG —
AZ EMBERISÉG JÖVŐJE
(ang., fr., sp., ném., orosz, olasz)
250 — din.

A JKP HARCA ÉS FEJLŐDÉSE A
KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT
(ang., fr., sp., ném., orosz, olasz)
200 — din.

A JK SZ FORRADALMI HARCÁNAK
60 ÉVE (ang.)
100 — din.

AZ ELNEMKÖTELEZETTSÉG
TÖRTÉNELMI KÜLDETÉSE
(ang., fr., sp., ném., orosz, olasz)
60 — din.

Egyéb kiadványok

TITO TÖRTÉNELMI DÖNTÉSEI
(ang., fr., sp., ném., orosz, olasz)
250 — din.

Kardelj: NEMZET ÉS
SZOCIALIZMUS
(ang., sp., ném.)
250 — din.

Kardelj: A TÁRSADALMI
TULAJDON ELLENTMONDÁSAI
A SZOCIALISTA
TÁRSADALOMBAN (ang.)
250 — din.

SZOCIALISTA ÜNIGAZGATÁS
JUGOSZLÁVIÁBAN —
ALAPFOGALMAK TÁRA
(ang., sp., ném., orosz)
250 — din.

Grličkov: AZ ELNEM-
KÖTELEZETTSÉG ÉS A
SZOCIALIZMUS MINT
VILÁGFOLYAMAT
(ang., fr., sp.)
30 — din.

Dolanc: A JK SZ A SZOCIALISTA
ÜNIGAZGATÁS RENDSZERÉBEN
(ang., fr., sp., ném.)
40 — din.

Kardelj: AZ ÜNIGAZGATÁS ÉS A
POLITIKAI RENDSZER
(ang., sp., ném., orosz)
250 — din.

Kardelj: A SZOCIALIZMUS ÉS A
HÁBORÚ
(ang., fr., ném.)
60 — din.

Kardelj: AZ ELNEM-
KÖTELEZETTSÉG TÖRTÉNELMI
GYÖKEREI
(ang., fr., sp., ném., orosz)
60 — din.

Kardelj: TUDOMÁNY ÉS
TÁRSADALOMBÍRÁLAT
(ang. sp.)
250 — din.

Kurtović: AZ EGYHÁZ ÉS A
VALLÁS AZ ÜNIGAZGATÁSÚ
TÁRSADALOMBAN
(ang., sp.)
200 — din.

A JK SZ PROGRAMJA
(ang. fr., ném., orosz, sp.)
200 — din.

MUNKATÁRSAINK:

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: dr. Szöllösy Vágó László
dr. Matkovic József, Hornok Ferenc, Tumbász Erzsébet

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Francia nyelvű összefoglalók: Sinkovics Mária

Angol nyelvű összefoglalók: Azuoki Lívia

Korrektorok: Virág Bognár Ágóra, Gyenes Dudás Ida, Ambrus Léphaft Edit, és Smit Júlia

SZÁMUNK SZERZŐI

Major Nándor,
dr. Milan Mali,

író, a JKSZ KB végrehajtó bizottságának titkára, Belgrád
a VDNSZSZ TV Általános Honvédelmi és Társadalmi önvédelmi koordinációs bizottságának elnöke, Újvidék

dr. Aleksandar Đurđev,
dr. Đura Knežević,
Kovács Teréz,

a Vajdasági Pedagógiai Intézet tanügyi tanácsosa, Újvidék
az Újvidéki Jogi Kar alkotmányjogi docense
a szociológiai tudományok magisztere, a Bölcsészeti Kar tanársegéd, Újvidék

Nagy László,

pedagógus, a szabadkai Foglalkoztatásügyi Önigazgatási Érdekközösség munkatársa

Cservenák Róbert,

az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar kémia-szakos hallgatója

dr. Szöllösy Vágó László,

a pszichológiai tudományok doktora, a Magyar Szó szabadkai szerkesztőségének tagja

dr. Tóth Lajos,

a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára

Szabó Lajos

pedagógus, a Szabadkai Általános Iskolák Szakszolgálatának titkára

Gyermán Tibor,
Berkó Magdolna,

a szabadkai Egészségügyi Iskolaközpont tanára
a szabadkai Bosa Miličević Áru- és Pénzforgalmi Iskolaközpont tanulója

Kiss Viktória,

A Moša Pijade Egységes Középiszkola Testvériség tanszékének tanára, Szabadka

Sisa Rozália,

a szabadkai Bosa Miličević Áru- és Pénzforgalmi Iskolaközpont tanulója

Gere Teréz,
Erőss Katalin,
Árokszállási Borza
Gyöngyi,
Gabrić Molnár Irén,

a VKSZ Politikai Iskolája zentai tagozatának tanára
a Szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója

Szekeres Ildikó,

okleveles közgazdász, a Létünk szerkesztője
a politikai tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde

Péter Józsa Piroška,

a Lazar Nešić Építészeti Vegyészeti-technológiai Élelmiszeri Iskolaközpont tanulója

Papp Gabriella,

a Moša Pijade Egységes Középiszkola Egység tanszékének tanára, Szabadka

Báló Aranka,
Huszák Jenő,

a Moša Pijade Egységes Középiszkola Testvériség tanszékének tanulója

dr. Jože Goričar,

a Szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója
a Lazar Nešić Építészeti, Vegyészeti-technológiai és Élelmiszeri Iskolaközpont tanára, Szabadka
a társadalomtudományok doktora, nyugalmazott egyetemi tanár

- dr. Szalma József,*
Belovai József,
dr. Mészáros Sándor,
dr. Csehák Kálmán,
dr. Gaál György,
Bálint István,
Engler Lajos,
Ózer Ágnes,
dr. Rehák László,
Nadežda Tomić,
Szilágyi Károly,
- a jogtudományok doktora, az Újvidéki Jogi Kar docense
a szabadkai Pedagógiai Intézet tanügyi tanácsosa
a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti
Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa
a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti
Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa
a történelemtudományok doktora, a Vajdasági Pedagógiai
Intézet munkatársa, Újvidék
külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó
munkatársa, az SZVT Fordítószolgálatának vezetője, Újvi-
dék
külpolitikus, a Magyar Szó szerkesztője, Újvidék
okleveles történész, az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi
Intézetének munkatársa
a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazda-
sági Kar tanára
az Aktuelna pitanja socijalizma című folyóirat szerkesztő-
ségének munkatársa, Belgrád
a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője, Újvidék

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: mindennap 9—11 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként: 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzetre 100 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

